

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/*Volume*: 10

Sayı/*Issue*: 2

Temmuz / *July* – 2000

ELAZIĞ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 10

Sayı/Issue: 2

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCILARI

Associate Editors

Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Ayşen YILMAZ
Fazilet CESUR
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

tlf : 0-424-241 52 80

faks : 0-424-233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: [http://www.firat.edu.tr/
akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm](http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm)

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition: Ali YİĞİT

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

tlf : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2002

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof.Dr. Battal ARVASI (Ankara)
Prof.Dr. Erhan ATIKER (İstanbul)
Prof.Dr. M.Naci BOSTANCI (Gazi)
Prof.Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof.Dr. İsmet CEMİLOĞLU (Gazi)
Prof.Dr. Mesut ÇAPA (Kdz. Tek.)
Prof.Dr. Nurettin GÜZ (Gazi)
Prof.Dr. İbrahim İLKHAN (Selçuk)
Prof.Dr. Metin KARAÖRS (Erciyes)
Prof.Dr. Halil NARMAN (Fırat)
Prof.Dr. Lütfi ÖZAV (Kocatepe)
Prof.Dr. Ali ÖZÇAĞLAR (Ankara)
Prof.Dr. Ramazan ÖZEY (Marmara)
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Doç.Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes)
Doç.Dr. Mesut AYDIN (İnönü)
Doç.Dr. Y.Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Doç.Dr. M.Durdu KARSLI (Sakarya)
Doç.Dr. İbrahim KAVAZ (Fırat)
Doç.Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç.Dr. Nurşen MAZICI (Akdeniz)
Doç.Dr. Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe)
Doç.Dr. Mehmet ŞİŞMAN (Osmangazi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Ahmet MOR, M. Dursun ÇİTÇİ** Elazığ Şehrinin Bir Semti Olan Aksaray Mahallesi'nin Kuruluşu Gelişimi ve Fonksiyonel Özellikleri
Historical Development and Present Functions of Aksaray Neighbourhood of the Elazığ City (Population, Location and Economy) 1
- Harun TUNÇEL** Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler
Renamed Villages in Turkey..... 23
- Ali YİĞİT** Avrupa'nın Sınırları ve Türkiye'nin Avrupa'ya Göre Konumu
Europe's Borders and Turkey's Situation According to Europe 35

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Mehmet AYGÜN** Türkçe'deki -İlk Yapım Eki ve Bu Ekin Almanca'daki Karşılık ve Veriliş Şekilleri
The derivational affix -İlk in Turkish and its equivalence and rendering forms in German..... 51
- Şener DEMİREL** "Ateş" Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlili
A Comparative Analytical on Two Matla Couplets with "Fire" Redif..... 65
- Nadir İLHAN** Haza'ınu's-Sa'adat'ta Cümlelerin Yapısı
Structure of Sentences in Haza'ınu's-Sa'adat 89
- Tarık ÖZCAN** Romanda Sosyal Ortam *The Social environment in the novel* 99
- Mustafa YAĞBASAN** Türkçe Sözcüğüne Ait Bazı Kelimelerin Sözlükteki Almanca Karşılıklarının Karşılaştırmalı Analizi
Comparative Analysis of German (Dictionary) Eguivalents of Some Words Belonging To Turkish Vocabulary 111

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Vehbi ÇELİK, Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ** A Critical Examination of Globalization and its Effects on Education *Küreselleşmenin Eleştirel Bir İncelemesi ve Eğitim Üzerindeki Etkileri* 133

İletişim / Communication

- Basri BARUT** Haber ve Yorum Düzleminde Türk Basınının Objektiflik Analizi
Objectivity Analysis of Turkish Press on the News and Comment Dimension 145

Sosyoloji / Sociology

- Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU** Fırat Havzası Evlilik Kültürü I: Düğün Öncesi
Euphrates Basin Marriage Culture I: Before Wedding 163
- Yaşar KAYA** Sosyal Farklılaşma ve Çatışma Sürecinde Çalışma İlişkileri
Working Relations in the Process of Social Differentation and Conflict..... 195

Tarih / History

- Erdal AÇIKSES** Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri
The Policy and Activities of Western Countries in Eastern and Southeastern Anatolia to Separate Ottoman State209
- Rahmi DOĞANAY** 1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu'da Uygulanan Sanayi Politikaları
The industrial policy in Eastern Anatolia (1930-1945) 223

Tanıtım Yazıları / Reviews

- Harun TUNÇEL, Döndü ÜÇEÇAM** Türk Coğrafya Kurumu Meslek Haftaları..... 231
- Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers**253

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 1-22, ELAZIĞ-2000

ELAZIĞ ŞEHRİNİN BİR SEMTİ OLAN AKSARAY MAHALLESİ'NİN KURULUŞU GELİŞİMİ VE FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ

*Historical Development and Present Functions of Aksaray
Neighbourhood of the Elazığ City (Population, Location and Economy)*

Ahmet MOR*

M. Dursun ÇİTÇİ**

ÖZET

Araştırma sahamız olan Aksaray mahallesinin yer aldığı Elazığ şehri, Doğu Anadolu Bölgesinin, Yukarı Fırat Bölümünde bulunmaktadır.

Aksaray Mahallesi 1956 yılına kadar bir köy yerleşmesi durumundaydı. Bu tarihte mahalle ve mahalle çevresinde arazisi bulunan bazı eski milletvekilleri arazilerinin rant değerini yükseltmek amacıyla, yöredeki halkla da anlaşarak Çimento Fabrikası'nın Aksaray Mahallesi'nin kuzeydoğusunda kurulmasıyla yerleşmeye mahalle statüsü kazandırmışlardır.

207 hektar alan üzerine kurulu bulunan mahalle nüfusu 1997 yılında 11605 kişidir. Eğitim seviyesinin düşüklüğü, işsizlik, sağlık problemi gibi sorunlar bu nüfusta görülen başlıca sorunlardır. Mahallede görülen olumsuzlukların giderilmesi için yerel yönetimlere ve her kesimden insanlara büyük görev ve sorumluluk düşmektedir. Bu konuda çözümler üretilebilir için çaba gösterilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus , Ekonomi, Yerleşme, Şehir, Mahalle.

SUMMARY

The City of Elazığ, which is in the research area, is situated in the upper Fırat Part of Eastern Anatolia Region.

Aksaray neighbourhood was a village till 1956 some MPs owning some of the fields in that area caused cement factory to be founded there to increase the value of their fields at that time. The factory was founded in the north – east of the neighbourhood and consequently the village gained “neighbourhood status”.

The population of the neighbourhood is 11605 over an area of 207 hectar in 1997. Main problems are low education, unemployment, health problems etc. To overcome these problems in the neighbourhood local government and the local people should collaborate and try to find solutions.

Key Words : Population, Location and Economy, Neighbourhood, City.

*) F.Ü., Sosyal Bil. Enst., Coğrafya Anabilim Dalı, MCS, morahmet@hotmail.com

**) Yrd.Doç.Dr.,F.Ü.,Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mdicitci@firat.edu.tr

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmayla bugüne kadar ayrıntılı çalışması yapılamayan Aksaray Mahallesi son yıllarda geçirdiği değişiklikler, yerleşmesinde etkili olan sosyo-kültürel faktörleri ortaya koymak sorunlarını tespit edip, bunlara çözüm önerileri getirmek çalışmanın amacını oluşturmuştur.

Yerleşmenin sınırları içinde kalan Çimento Fabrikası ve Devlet Demir Yollarının yörede doğal dengeyi nasıl etkilediği vurgulanmaya gayret edilmiştir.

Çalışmamıza başlarken geniş bir literatür taraması ve veri toplanmasından sonra arazi çalışması ve anket uygulamaları ile konulara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Arazi araştırmaları sırasında 1/25.000, 1/100.000 ölçekli haritalardan, şehir imar planlarıyla, topografya, jeoloji ve kadastro planlarından, beşeri ve ekonomik coğrafya konularında nüfus istatistikleri ve arazi raporlarından yararlanılmıştır.

Araştırma sırasında gözlem, görüşme ve anket tekniklerini uygulayarak elde ettiğimiz verileri bütünleştirerek tablo ve haritalara dökmek suretiyle sahada çektiğimiz fotoğraflarla bir senteze gidilmeye çaba sarfedilmiştir.

I-GİRİŞ

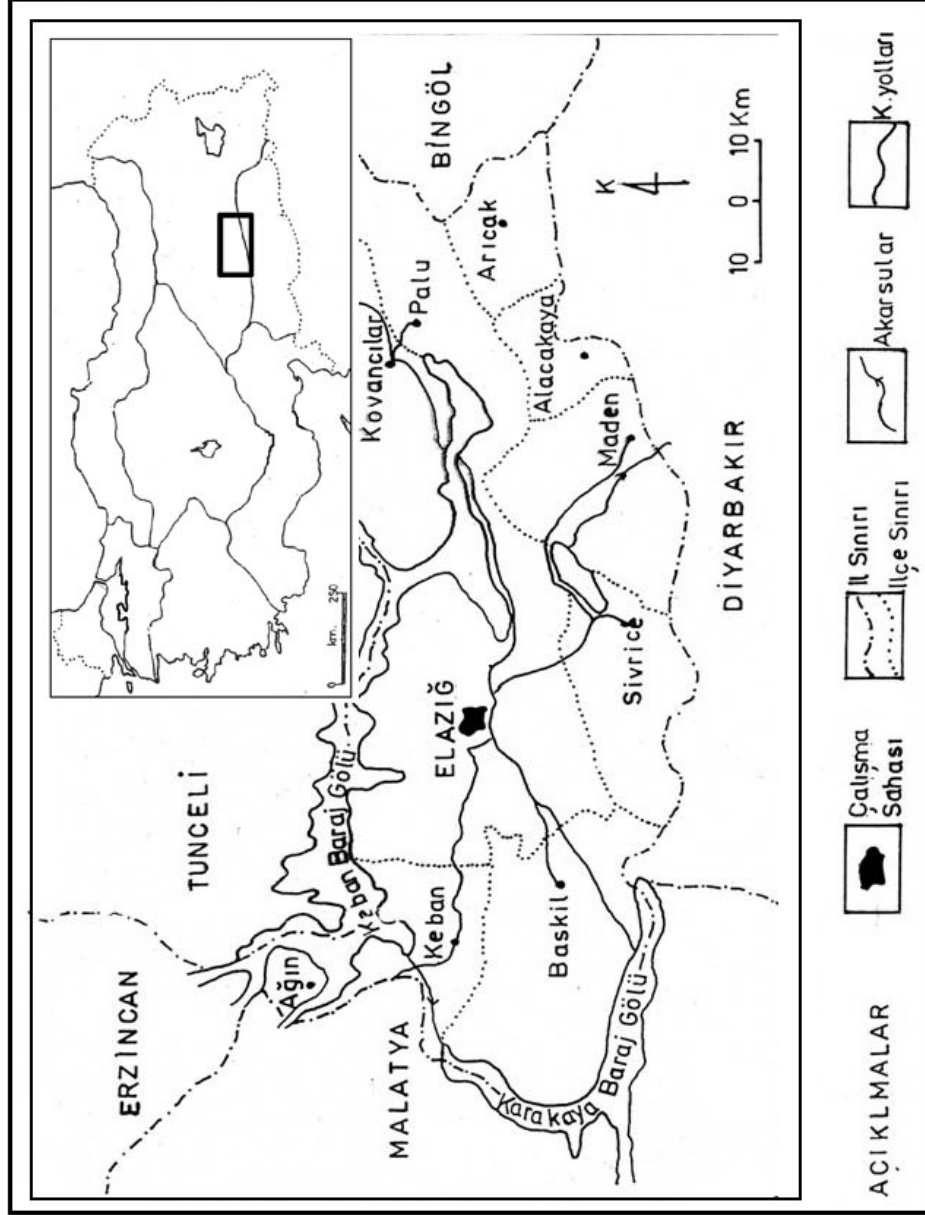
Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat Bölümünde bulunan Elazığ'ın kuzeyinde Erzincan ve Tunceli, güneyinde Diyarbakır, batısında Malatya ve doğusunda Bingöl şehri bulunmaktadır.

Elazığ'ın merkez ilçe dahil olmak üzere 11 ilçe ve 547 köyü bulunmaktadır.

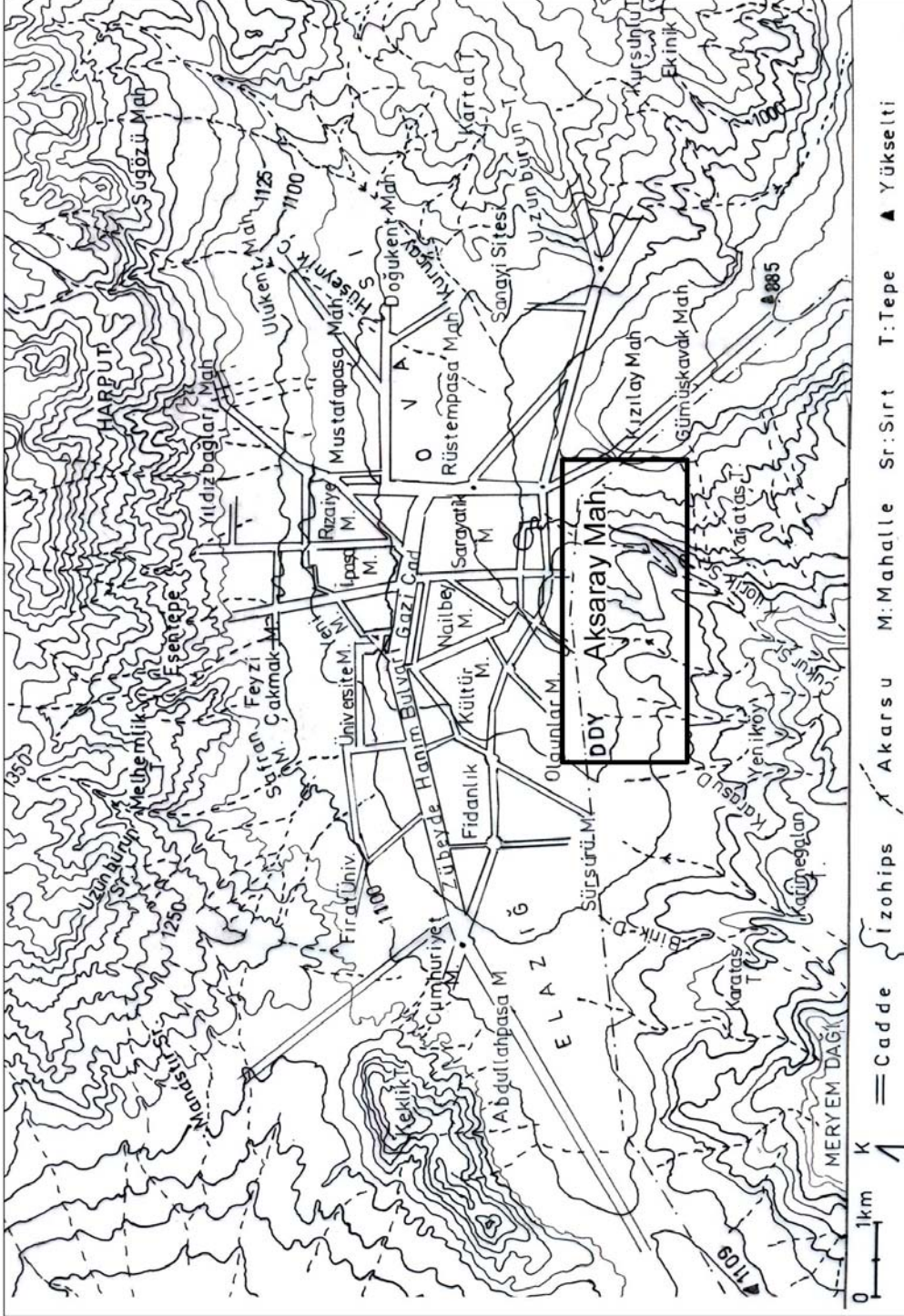
Çalışma sahamız, Elazığ şehrinin güney kesimini oluşturmaktadır. Aksaray Mahallesi Elazığ'ın 35 mahallesinden birini oluşturmaktadır. Bu mahalleler içinde en geniş alanı Sürsürü, en dar alanlı alanı da Sarayatik mahallesi oluşturmaktadır.

Aksaray Mahallesinin kuzeyinde Rüstempaşa, güneyinde Miyadin köyü, batısında Sürsürü, doğusunda Kızılay Mahalleleri bulunmaktadır(harita: 1 ve 2).

Mahallenin toplam alanı 207 hektar ve şehir merkezine olan uzaklığı 2 km'dir.

Harita 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

Harita 2: Elazığ Şehri ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası

II-ÇALIŞMA SAHASININ TARİHÇESİ

Eski adı Yığınki (İğınki) olan Aksaray Mahallesi 1834 yılına kadar Harput'a bağlı bir köydür. Yerleşmenin tarihi M.Ö 2000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Yerleşmede bulunan bol su kaynakları (Şorşor Deresi, Dipsiz Göl, Kırk Gözeler, Çatal Çeşme, Yamağ Pınarı, Soğuk Su, Ağa Gölü gibi), verimli geniş tarım alanları Aksaray Mahallesi'ni önemli bir yerleşme durumuna getirmiştir.

M.Ö. III. ve IV. yüzyıllarında Saburların Harput ve çevresinde yaşadığı bilinmektedir. M.S. 8. yy III. yy'a kadar bölge, Romalıların askeri ve siyasi nüfuzu altında kalmış dana sonra Roma'nın bir parçası olmuştur. Yöreye M.S. VII- X yy ları arasında Hamdanoğulları egemen olmuşlardır(Ünal, M.A., 1989, S: 12-26).

1071-1079 yılları arasında yörede Ermeni Beyliği hüküm sürmüştür. Çubukoğulları devrinde Türkler kitleler halinde Harput ve çevresinde yerleşmeye başlamışlardır. Çubukoğullarından sonra yöreye sırasıyla Artuklular, Moğollar, Dulkadiroğulları, Akkoyunlar, Safevi, Selçuklular ve Osmanlılar egemen olmuşlardır (Ünal, M.A., 1989, s:12-26).

1834 yılından itibaren Harput Şehri ovaya inmeye başladığı zaman, valilik konağının Aksaray'da yapılmasıyla tüm resmi binalar Aksaray'da toplanmaya başlamıştır. Ancak zaman zaman valilik konağında yangın çıkmış, 1856 yılında çıkan yangından sonra valilik konağı tamamen yanmıştır (Aksın, A., 1995, s: 123).

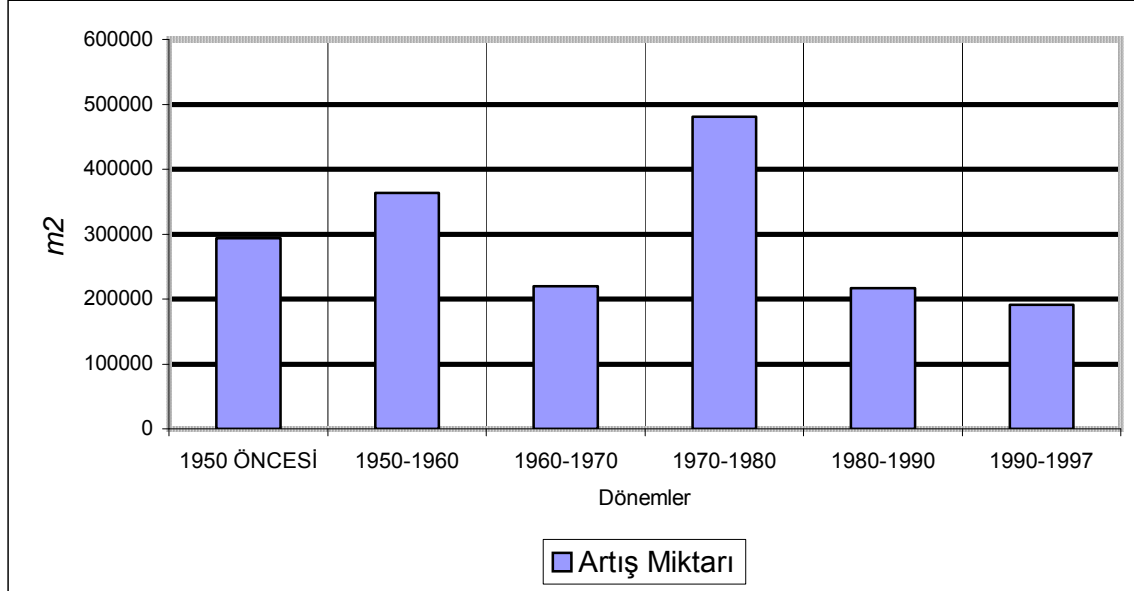
1-AKSARAY MAHALLESİ'NİN GELİŞİM SAFHALARI

Yerleşmenin kentleşme hızını, ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak amacıyla 10'ar yıllık dönemler halinde altı dönemde incelenmeye çalışılmıştır. Ancak Asıl gelişme 1956 yılında yerleşmeye mahalle statüsünün verilmesiyle sağlanmıştır. 1970 yılından başlayan göçlerin etkisiyle kentleşme daha çok ivme kazanmıştır.

Tablo 1 : Aksaray Mahallesi'nin Dönemlere Göre Gelişim Safhaları (1950-1997)

Dönemler	Dönemdeki alan miktarı (m ²)	Dönemin yüzdelik değerleri
1950' den önceki dönem	293.500	15.9
1950-1960 yıllar arası dönem	363.250	18.5
1960- 1970 yıllar arası dönem	219.750	11.2
1970- 1980 yıllar arası dönem	481.250	24.4
1980-1990 yıllar arası dönem	217.000	21.0
1990-1997 yılları arası dönem	191.000	9.7

Kaynak : Belediye Çalışmaları ile Arazi Etütleri

Şekil :1 Aksaray Mahallesi'nin Dönemlere Göre Gelişme Safhaları (1950-1997)

Aksaray'ın 1950'den önce yerleşilen alanı 239.500 m² dir. Bu alanın 127.250 m²'si yerleşmenin merkezi kısmına karşılık gelmektedir. Yerleşmenin ilk önce merkezi kısımda geliştiği gibi doğal çevrenin zenginliği, bu alanda bulunan bol su kaynakları ve verimli tarım alanları etkili olmuştur. 1934 yılında 166.500 m²'lik alan Devlet Demir Yolları kurumunca istimlak edilmiştir (tablo:1, şekil:1 ve harita:3).

1950-60 dönemindeki gelişme Çimento Fabrikası'nın kurulmasıyla sağlanmıştır. 1956 yılında yerleşmenin kuzey doğusunda 270.750 m²'lik alan üzerinde Çimento Fabrikası kurulmuştur. Çimento Fabrikasının kurulmasıyla fabrikanın batısında 93.500 m²'lik bir alan kentleşmeye bağlı olarak gelişmiştir (harita:3).

1960-70 dönemindeki gelişme, Çimento Fabrikası ve Devlet Demir Yollarının etkisiyle arazinin rant değeri yükselmiş ve Aksaray'ın göç almasıyla kentleşmeye bağlı olarak 219.750 m²'lik bir tarım alanı yerleşmeye açılmıştır (şekil:1).

1970-80 döneminden itibaren merkezi kesimin güneyi gelişmeye başlamış, yerleşmenin güneyinde gevşek dokulu konutların yapılmasıyla 481.250m²'lik bir tarım alanı yerleşmeye açılmıştır. Bu hızlı kentleşmede göçlerin etkisi büyük olmuştur.

1980-1990 döneminde 217.000 m², 1990-97 döneminde 191.000 m²'lik bir tarım alanı kentleşmeye bağlı olarak gelişmiştir. Mahallenin doğusunda kentleşmeyen bir tarım alanı bulunmaktadır(harita:3).

Günümüzdeki nüfusun tamamına yakını müslim nüfus oluşturmaktadır. Dinde görülen bu değişim, dinleri farklı devletlerin Harput ve çevresinde hüküm sürmesi ile açıklanabilir. Günümüzde gayri müslim nüfusu 9 kişi temsil etmektedir.

Aksaray'ın, 1927-1950 yılları arasındaki nüfusu, Kesrik (bugünkü Kızılay Mahallesi) ile birlikte değerlendirildiğinden bu döneme ait Aksaray nüfusuna ulaşamadığı gibi, mahalle olduktan sonra da 1960 – 1990 yıllarına ait nüfusu için DİE'de geniş araştırma yapmamıza rağmen bu iki döneme ait nüfus verilerine ulaşamadık.

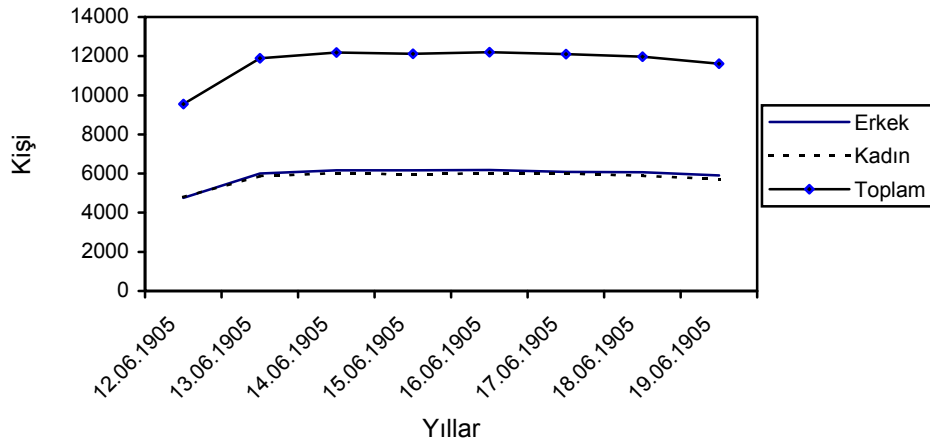
1990 yılının nüfus dağılımına baktığımızda nüfusun büyük bir kısmı Pancarlı Sokak, Harıkaltı Sokak ve Şehit Kemal Tuncal Caddesi arasında toplanmıştır. Bu alan eski yerleşmeye karşılık geldiğinden, sık dokulu konutların varlığı ve konutların kat sayılarının daha çok 2 ve 3 kat olması ile açıklanabilir. Pancarlı Sokağın güneyinde nüfusun sık toplandığı alanlar ise Şehit Rüstem Şen ilköğretim okulu ve Evliyalar Camii çevresidir.

Tablo 2: Yıllara Göre Aksaray Mahaltesinde Kadın ve Erkek Nüfus (1990 – 1997)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Erkek	4754	6006	6167	6171	6185	6090	6065	5902
Kadın	4796	5877	6023	5953	6017	6010	5895	5703
Toplam	9550	11.883	12.190	12.124	12.202	12.100	11.964	11.605

Kaynak: Aksaray Sağlık Ocağı (Ev Tespit Fişleri)

Şekil: 2 Yıllara göre Nüfus Artışı

Tablo:2 ve Şekil:2 incelendiğinde;1990 yılı hariç, 1991'den 1997'ye kadar erkeklerin kadınlardan fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi kente iş bulmak

amacıyla gelenlerin daha çok erkek olması ve erkek çocuklarını okutmak istemeleri etkilidir. Bu şekilde gelen ailelerden geride kalan kadınlar ise kırsal yerleşmedeki tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır.

2.1-Aksaray Mahallesinde Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu

Aksaray Mahallesinin ne zaman yerleşmeye açıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Tarihi kısımda belirtildiği gibi Aksaray zamanla önemli bir yerleşme olmuştur.

Aksaray Mahallesi 1956 yılından önce Elazığ şehir merkezine bağlı bir köy konumundaydı. 1956 yılından önce mahallede nüfusun sık olarak bulunduğu kesim, merkezi kısımdır. Bu kesim, Sürsürü Caddesi güneyi, Pancarlı Sokak kuzeyi ve Şehit Kemal Tuncel Caddesi batısında kalan alanlardır. Bu merkezi kesim çevresindeki alanlar, yerleşmenin tarımsal faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanları oluşturmaktadır (harita: 4).

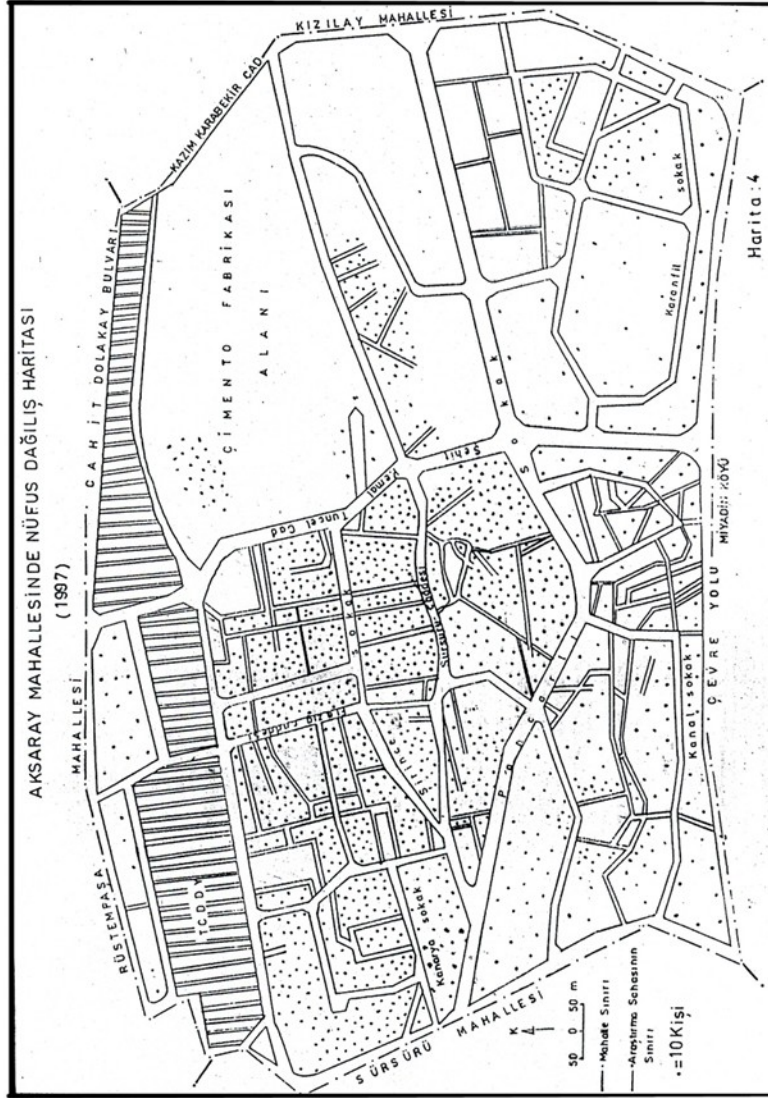
Yerleşmenin, kuzeyinde Devlet Demir Yollarına ait Gar Müdürlüğünün yapılmasıyla 1934 yılından sonra Aksaray Mahallesi nüfusu artmaya başlamıştır. Ayrıca Çimento Fabrikasının kurulmasıyla nüfus daha da çoğalmış, yerleşmeye mahalle statüsünün verilmesiyle daha da artmıştır.

1934 yılına kadar merkezi kesim özelliğini koruyan alan, bu tarihten itibaren büyümeye başlamıştır, böylece nüfus, yerleşmenin diğer alanlarında daha fazla yoğunlaşmıştır.

Yerleşmede toplam alan 107 hektardır. Merkezi kısmın kapsadığı alanı ise 21.7 hektardır. Yerleşmenin toplam alanı dikkate alınarak hesaplanan aritmetik nüfus yoğunluğu hektara 1566 yılında 1 kişi, 1896 yılında hektara 7.5 kişi ve 1997 yılında 56 kişi düşmektedir. Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı yerleşmenin gelişmesiyle toplam alan içindeki aritmetik nüfus yoğunluğu artmış, merkezi kısım içindeki nüfusun çevreye dağılmasıyla merkezi kısmın nüfus yoğunluğu nispeten düşmüştür.

Aksaray Mahallesi'nde, nüfusun sık ve aritmetik nüfus yoğunluğunun büyük bir bölümü Sorşor Deresinin kuzeyine düşmektedir. Derenin güneyindeki alanın seyrek oluşu ve nüfus yoğunluğunun kuzeydeki alana göre düşük olması bu alanın, henüz yeni yerleşmeye açılmasıyla ilgilidir (harita: 4).

1996 yılında Aksaray Mahallesinin ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu 57 kişi/ha dır. Mahalle, Harıkaltı Sokak, Sürsürü Caddesi, İğdeli Sokak ve Şehit Kemal Tuncel Caddesinde olduğu gibi yüksek olan aritmetik nüfus yoğunluğu mahallenin ortasından çevresine doğru konutların bahçeler içinde dağılması, çeşitli kuruluşların varlığı ve tarımsal alanların bulunması nedeniyle düşmektedir.

Aksaray Mahallesi'nde nüfus dağılışı düzensizlik göstermektedir. Mahallede nüfus, Harıkaltı Sokak, Pancar Sokak ve Şehit Kemal Tuncel Caddesi ile Sürsürü Caddesinde yoğun, yerleşmenin diğer alanlarında ise nüfus daha seyrek.

Elazığ'ın bazı mahalleleriyle karşılaştırıldığında; 1996 Yılı itibariyle Çarşı Mahallesi'nde aritmetik nüfus yoğunluğu 15 kişi/ha, Sarayatik Mahallesi'nde 14.2 kişi/ha ve Rüstempaşa Mahallesi'nde 316.4 kişi/ha'dır. Çarşı ve Sarayatik Mahallerine göre Aksaray Mahallesi'nde aritmetik nüfus yoğunluğu daha yüksektir.

Mahallede nüfusun yoğunluğuna baktığımızda son 7 yılda (1990-1997) hektara 45

- 60 arası kişinin düştüğünü söylemek mümkündür.

1990 yılında aritmetik nüfus yoğunluğu 46 kişi/ha'dır. 1997 yılında ise Aksaray Mahallesi'nde aritmetik nüfus yoğunluğu 56 kişi/ha olmuştur. 1992, 1993 ,1994 ve 1995 yıllarında ise aritmetik nüfus yoğunluğa 58 kişi/ha ve 1991 ve 1996 yıllarında aritmetik nüfus yoğunluğu 57 kişi/ha olmuştur.

2.2-GÖÇ DURUMU

Geniş manada göç, insanların sürekli veya geçici olarak bulunduğu mekanı değiştirmesiyle yaptığı olaydır (Tümertekin, E., 1994, s: 160).

Aksaray Mahallesi'nde nüfusun değişmesine etki eden faktörlerin başında göç gelmektedir. Aksaray Mahallesi'nde 1940 yılından itibaren günümüze kadar etkili olan göçün sebepleri çeşitlidir.

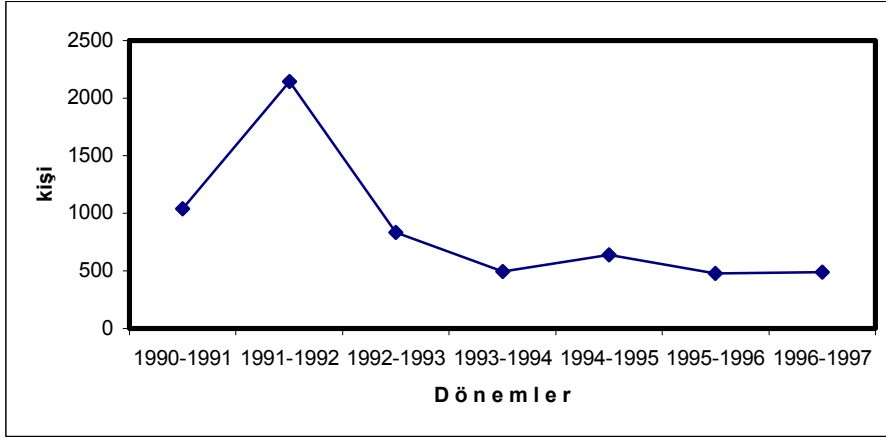
Devlet Demir Yolları ve Çimento Fabrikası'nın yerleşmenin, kuzey ve kuzeydoğusuna kurulmasıyla yerleşmenin gelişerek 1956 yılında mahalle statüsüne kavuşmasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kırsal kesimlerden göç ederek Elazığ'a geldiklerinde, kırsal yerleşmelerdeki geleneksel yaşam koşullarını Aksaray Mahallesinde daha uygun bulmalarından dolayı Aksaray Mahallesine yerleşmişlerdir. Ayrıca Aksaray Mahallesinde arazi fiyatlarının ve kira bedellerinin düşük olması, şehre 2 km olan yakınlığı gibi sebeplerden dolayı göç olgusu büyük boyutlarda gerçekleşmiştir.

Yerleşmeye gelen insanlar değişik faktörlerden dolayı yerlerinden ayrılmaktadırlar. Kırsal alanda çoğalan nüfusla birlikte tarım alanlarının bölünmesi, bu alanların aşırı işlenmesiyle verimsizleşmesi, 1970'lı yıllardan itibaren makine gücünün tarıma girerek, insan gücünün yerini alması, Keban barajından dolayı zorunlu göçe tabi tutulan insanlardan topraklarını kaybedenlerin bir kısmı iş bulmak amacıyla Elazığ'a göç etmişlerdir ve bunların bir bölümü de Aksaray Mahallesi'ne yerleşmiştir.

Tablo 3 : Geldikleri Yere Göre Aksaray Mahallesine Olan Göçler (1989-1997)

Dönemler	1989-90	1990-91	1991-92	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97
Elazığ Kırsal	535	953	413	219	354	412	315	361
Bingöl	256	465	140	87	84	42	39	46
Muş	119	331	68	36	42	16	23	27
Van	90	210	36	18	15	11	14	13
Diğerleri	37	188	177	135	159	79	89	43
Toplam	1037	2147	834	495	637	560	480	489

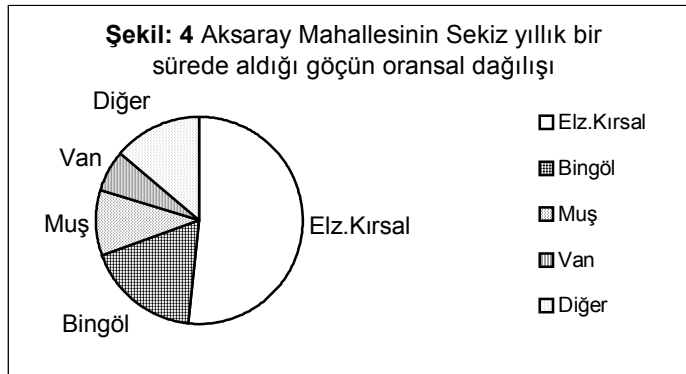
Kaynak: Aksaray Mahallesi, Sağlık Ocağı (Ev Tespit Fişleri 1989-1997).

Şekil:3 Aksaray Mahallesinin Yıllara göre aldığı Göç Miktarları

1980 yılından itibaren başlayan göç terör olaylarına dayanmaktadır. Bu sebepten dolayı Aksaray mahallesi özellikle Bingöl, Muş, Varto gibi yerleşmelerden göç almıştır. 1997 yılında meydana gelen Adana depreminden dolayı mahalleye gelenlerin sayısı 85 kişidir.

Şekilde görüldüğü gibi 1990-1991 döneminde yerleşme yoğun bir şekilde göç almıştır. Bu dönemden sonra mahalleye olan göçler azalmıştır. Yinede Doğu ve Güneydoğu Anadolu kırsal alanlarından yılda ortalama 500 kadar kişinin bu yerleşmeye geldiklerini söylemek mümkündür.

Sekiz yıllık bir sürede (1989-1997) Aksaray Mahallesine olan göçlerin çoğu Elazığ ili kırsal kesiminden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı mahalleye gelenlerin bir bölümü aradıkları şartları olumlu bulamadıklarından dolayı sahaya sürekli yerleşmeyi 3-4 yıl kaldıktan sonra ya eski yerlerine ya da değişik yerlere göç etmişlerdir. Bir bakıma yerleşmeyi geçici olarak kullanmışlardır.

Her on beş aileden 2 kişi Almanya'ya işçi olarak göç etmiş bulunmaktadır. Dışarıda çalışan kişiler geride kalan ailelerine ekonomik bakımdan destek sağlamaktadırlar. Ekonomik durumu iyi olan yerli Aksaray halkı ya Elazığ'ın kent merkezinde yer alan mahallelerine yada İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin gibi büyük kentlere göç etmiş bulunmaktadırlar.

3-YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

İnsan ile doğal çevre arasında sıkı bir ilişki vardır ve insan eliyle her türlü yerleşme az çok doğal çevreden izler taşır. Yine yerleşmeler her türlü insan ihtiyacına cevap verme amacıyla kurulur ve bütün yerleşmeler, fiziki ve sosyal faktörlere göre şekil alırlar. Zaman içerisindeki fiziki ve sosyal faktörler değiştikçe yerleşmeler tarihsel süreç içerisinde her türlü olaydan etkilenirler, varlıklarını koruyabilirler ya da kaybolabilirler (Tanoğlu, A., 1969, s: 212).

Aksaray 1956 yılından önce bir kır yerleşmesi durumundaydı. Yerleşmenin etrafına Devlet Demir Yolları, Çimento Fabrikası ve İplik Fabrikası gibi tesislerin kurulmasıyla çevresindeki arazilerin rant değeri yükseldi. Bu sebeple Aksaray gelişerek mahalle durumuna geldi. Mahalle için 1966 yılında imar planı yapıldı. Ancak bu plan güneyindeki Miyadin ve Boztepe yamaçları için yapılmış ve Aksaray'ı doğu-batı yönünde ortasından geçen Şorşor Deresi güneyinde Boztepe ve Miyadin tepesi arasında kalan alanlar bağ, bahçe ve tarım alanları olarak değerlendirilmiştir (harita:1 ve 5). Ancak bu plana uyulmamıştır. Yerleşme 1988 yılına kadar plansız gelişimini sürdürmüştür. Bu durum yerleşmede plansız kentleşme, ulaşım, kanalizasyon, şehir şebeke suyu ve çevre kirliliği gibi çeşitli sorunları doğurmuştur.

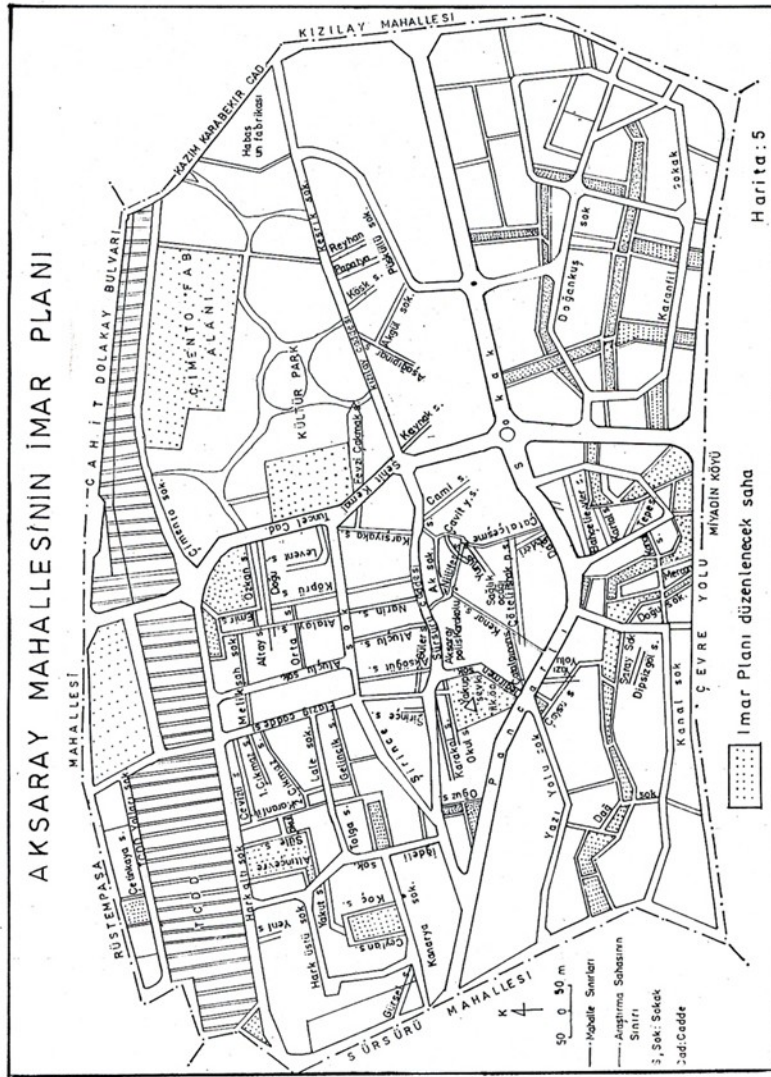
3.1-Yerleşmenin Kuruluş ve Gelişimi Etkileyen Faktörler

Elazığ Gar Müdürlüğü : Elazığ Gar Müdürlüğü ilk başta mahallenin gelişimini hızlandırmış, ancak 293.500 m²'lik bir alanın atıl duruma düşmesini sağlamıştır.

Çimento Fabrikası: Çimento Fabrikasının yerleşmenin kuzeydoğusunda kurulması yörede verimli tarım alanlarını ortadan kaldırmış, özellikle mahallede ve kentte büyük bir hava kirliliği yaratmıştır. 1987 Şubat ve Mart aylarında şehir merkezinde yapılan ölçümlerde havadaki SO₂ miktarı 905,7 µg/m³'e kadar çıktığı görülmüştür. Bu değerler oldukça yüksek bir SO₂ gazı kirliliği sergilemektedir(Boybay, M., Arslan, M., 1987, s: 87).

Sanayi tesisinin şehir merkezine bu kadar yakın kurulmasının sebebi siyasidir. Yörede arazisi bulunan milletvekilleri arazilerin rant değerini yükseltmek amacıyla

yöredeki halkla anlaşarak Çimento Fabrikası'nın kurulmasını sağlamışlardır. O günün şartlarında arazinin rant değeri yükselmiştir. Ancak 270.750 m²'lik geniş tarım alanını atl duruma düşürmekle kalmayıp çıkardığı toz ve dumanla tarım alanlarını verimsizleştirmiştir. Ayrıca, yerleşmenin kuzeydoğuya doğru gelişmesi ve şehirle bütünleşmesi büyük ölçüde engellenmiştir.

3.2-Yerleşme Şekilleri ve Nedenleri

Kuruluşu plansız bir köy olarak ortaya çıkan, ve bugünkü Aksaray Mahallesi'nin merkezi kısmını oluşturan alandaki konutlar tek katlı ve taş toprak malzemeden yapılmıştır. Sokaklar çok dar ve karmaşık yollarla birbirine bağlanmıştır. Bu merkezi kısmın kuzeyinde 1950'den sonra gelişen alan daha planlıdır.

1950 yılından önce Aksaray'da yerleşilen alan, toplam alanın %15.9'nu oluşturmaktadır. Tarım yapılan alan ise toplam alanın %75'ne karşılık gelmektedir. Günümüze geldiğinde kentleşmeye bağlı olarak yerleşim alanı, tarım alanlarının aleyhine gelişme göstermiştir. Şorşor Deresinin güneyinde tarım alanlarının geniş yer kaplamasından dolayı, Şorşor Deresinin kuzeyinde "toplu yerleşme", güneyinde ise tarım alanları içinde yapılmış konutlarda ise "dağınık yerleşme" şekli görülmektedir.

Mahallede 1055 eski konut, 501 yeni konut bulunmaktadır. Yapı malzemesi bakımından 1030 konutta taş-toprak malzeme, 526 konutta ise tuğla, briket ve çimento gibi yeni inşa malzemeleri kullanılmıştır. Bu değerler mahallenin yapı malzemesi bakımından doğal çevreye bağlılığını göstermektedir. Yerleşmede 526 yeni konutun bulunması ekonomik durumun iyileşmesine bağlı olarak uzak çevreden temin edilen malzemelerin konutlarda kullanılmasıyla modernleşmenin yeni olduğunu göstermektedir.

4-EKONOMİK ÖZELLİKLER

Şehirlerin nüfus sahalarının genişliği şehir dahilinde büyük nüfus kitlelerinin barınması çevredeki irili ufaklı yerleşmelerle yakın ilişkiler kurabilmesi ve münasebetlerini devam ettirmesi, büyük ölçüde iktisadi bakımdan arz ettiği şartlara bağlıdır (Göney, S., 1984, s: 152).

Aksaray Mahallesi, yerleşme tarihinin büyük bir bölümünde önemli bir tarım alanı olmuştur. Yetiştirilen tarım ürünleri arasında tahıllardan arpa, buğday, darı; endüstri bitkilerinden pamuk, bağ ve bahçelik en önemli etkinlikleri oluşturmaktadır.

Günümüzde hektar başına alınan ürün miktarının düşmesinde kentleşme, Çimento Fabrikası'nın zararlı etkileri, açılan derin artezyenlerden dolayı kuruyan gür su kaynakları (Çatal Pınarı, Yamağ Pınarı ve Soğuk Su gibi) ve Şorşor Deresi'nin aşırı kirlenmesi etkilidir.

Mahallede toplam 876 dönüm tarım arazisi bulunmaktadır. Şeker pancarı ve buğday ekim alanları geniş yer tutar. Ayrıca yerleşme de bağ-bahçe, sebze ve kavaklık alanları da vardır. Bahçe alanları içinde kayısı ve elma bahçeleri giderek önem kazanmaktadır. Dipsizgöl ve Şorşor Deresi sulamada tarım alanları açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Yerleşmede hayvancılık da yapılmaktadır. Bu hayvancılık 30-40 yıl öncesinde daha büyük boyutlardaydı. Her ailenin ihtiyacını karşılayan bir iki hayvan çoban eşliğinde sürü halinde otlatılmaya çıkmaktaydı. Bu durum bugün ortadan kalkmıştır. Günümüzde bazı aileler besicilik, arıcılık ve kümes hayvancılığı da yapmaktadır. Bu faaliyetler küçük boyutlarda yapılmaktadır. Ticarete yönelik olarak besi hayvancılığı yerleşmede bulunan altı aile tarafından sürdürülmektedir. Her besi ahırında ortalama 50 büyükbaş hayvan bulunmaktadır, genel toplam 300 kadardır. Ticari nitelik taşıyan bir diğer hayvancılık şekli de kümes hayvancılığıdır. Mahallede 4 tane kümeste her yıl yaklaşık olarak 200 hindi beslenmektedir. Yerleşmede, tarımla uğraşanların sayısı 178 kişidir.

Aksaray Mahallesi'nde 1997 yılı itibariyle toplam çalışan nüfus sayısı 2361 kişidir. Bu değer yerleşme nüfusunun % 20'sine karşılık gelmektedir. Bu çalışanlar ise memur, terzi, berber, şöfor, tamirci, kasap, mobilyacı, arabacı, tablacı meslek gruplarındadırlar. İşsiz olanların sayısı 1750 (% 14) kişidir. Yerleşmede, nüfusun % 66'sı ise çalışmamaktadır. Bu çalışmayanları yaşlı, emekli ve çocuk yaştaki nüfus oluşturmaktadır.

Aksaray Mahallesi'nde 50 işyeri bulunmaktadır. Bu işyerleri temel ihtiyaçlara yöneliktir. Bu iş yerlerinde çalışanların sayısı 78 kişidir ve iş yerlerinin 1998 yılında Elazığ maliyesine ödedikleri vergi 3.348 milyardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Aksaray'da ilk yerleşme M.Ö.2000 yıllarına kadar dayanır. Doğal şartların elverişli olması Harput ve çevresinde çeşitli devletlerin hüküm sürmesine neden olmuştur.

1956 yılında Aksaray'a mahalle statüsünün verilmesiyle kentleşmenin etkisiyle verimli tarım alanlarının büyük bir bölümü yok olmuştur. Mahallenin 1956 yılından 1988 yılına kadar plansız gelişmesi beraberinde bazı problemleri de getirmiştir. Bunların başında gecekondulaşma gelir. Mahallenin güney kesiminde Boztepe eteklerinde bir gecekondu halkasının oluşmasında göçlerin etkisi büyüktür.

Aksaray Mahallesi yoğun bir şekilde göç almaktadır. Göçle birlikte gelişen gecekondulaşma, eğitim seviyesinin düşüklüğü, sağlık problemlerinin artması ve işsizliğin de giderek artmasına sebep olmaktadır. Bu bakımdan yerleşmeye olan göçler, yetkililer tarafından en azından kontrol edilmelidir.

Özellikle ekonomik durumu zayıf ailelerin yaşadığı eski tip konutların nemli, basık, güneş görmeyen evlerden oluşması, sokakların darlığı, konutlardaki pencerelerin küçük olması, alt yapı yetersizliği, su dağıtım şebekesinin eski olması ve verimsiz çalışması, Şorşor Deresi'nin bir kanala alınmadan akması, halkın çöplerini dereye atması;

ayrıca Şorşor Deresi'ne şehrin kirli sularının karışması, yağış sebebiyle şehirden gelen suların bu dereye toplanması, Çimento Fabrikası ve Devlet Demir Yollarının zararlı etkileri, hayvansal atıklar, çöpler, kanalizasyon boruların yetersiz oluşu ve fosseptik çukurların kalitesiz oluşu, Aksaray Mahallesinde görülen önemli çevresel sorunları oluşturmaktadır. Bu çevresel sorunlar iyileştirilmeli, derhal problem olmaktan çıkarılmalıdır. Bu problemler halledilmedikçe mahallede sağlık sorunları daha da artacaktır. Mahallede görülen ölümlerin, diğer mahallelere göre daha yüksek değer göstermesi bu çevresel sorunlara dayanmaktadır.

Bunu bir örnekle açıklayacak olursak; 1998 yılı itibarıyla Ulukent sağlık ocağına 5225 hasta, Kızılay sağlık ocağına 5691 hasta, Cumhuriyet sağlık ocağına 6941 hasta, Feyzi Çakmak sağlık ocağına 6284 hasta ve Aksaray sağlık ocağına 8300 hasta gelmiştir. Elazığ'ın kenar mahallelerin hasta sayılarını karşılaştırdığımızda Aksaray Mahallesindeki hasta sayısı daha fazla olduğu görülmektedir. Mahalle nüfusunun % 74'ü bir yıl içinde çeşitli hastalıklar geçirmektedirler. Çevresel kökenli hastalıkların Aksaray'da yüksek olması, Aksaray'da çevre kirliliğinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Alınması gereken önemler arasında Çimento Fabrikası ve Devlet Demir Yollarının daha uygun bir yere taşınması gerekmektedir. Devlet Demir Yollarının güneye kaydırılmasıyla güneydeki kırsal yerleşmelerin ulaşım problemleri de çözüme kavuşmuş olacaktır.

Çimento Fabrikası ve Devlet Demir Yollarının buradan taşınmasıyla mahalle ile şehir arasındaki bütünlük sağlanacak ve yapılacak imar planlarına kolaylık getirecektir.

Yerleşmede 4 cadde ve 68 sokak bulunmakta, sosyal tesislerden 1 sağlık ocağı, 1 polis karakolu, 4 ilköğretim okulu, 5 camii, temel ihtiyaçlara yönelik 50 iş yeri, 2320 konut bulunmaktadır. Konutların yapı malzemesinin büyük bir kısmında taş-toprak malzemenin kullanılmış olması, yapı malzemesi bakımından doğal çevreye bağlılığı göstermektedir.

Mahallede bulunan konutların büyük kısmı tek katlı ve eski konutlardır. Yapılacak konutların arazinin zemin özelliklerine göre kat sayılarının arttırılmasıyla yerleşmenin yatay büyümesi engellenebilir, diğer yandan tarım alanlarının yok olmasının önüne geçilebilir, ayrıca gecekondulara çözüm getirilebilir.

Kuzeyden, kentleşmeyle yok olan Elazığ Ovası üzerinde bulunan kentin büyük bir bölümünün atık suları ile güneyden Boztepe ve Miyadin tepelerinin sularını drene eden Şorşor Deresi, Aksaray, Kızılay, Gümüşkavak mahallelerinin tarımsal alanlarını sulamada yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Geniş bir akaçlama havzasına sahip olan bu dere ıslah edilmeli, kentin atık sularının akarsuya karışması önlenmelidir. Ayrıca kavak ve söğüt

ağaçlarıyla zengin bir bitki örtüsüne sahip olan akarsu vadisinin uygun yerlerine yapılacak dinlenme tesisleriyle çevresi önemli bir rekreasyon alanı durumuna getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- AKSIN, A.**, 1995, “Harput Şer’iye Sicilleri”, F.Ü. Sos. Bil. Enst (Yayınlanmamış Doktora Tezi) S. 6 ELAZIĞ.
- ALTUĞ, F.**, 1990, Çevre sorunları, Uludağ Üniversitesi Basımevi, No:41, BURSA
- ARSLAN, M.**, 1987, “Elazığ Çimento Fabrikası Çevresinde Düşen Tozların Çevre Kirliliğine Etkisi”, F.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ELAZIĞ
- AŞAN, M.B.**,1992, Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XIV. yy.), Türk Kültürü Araşt. Enst. Yay. No:125 Seri:1 A.25, ANKARA
- AYAN, M.**, 1986, Fırat Havzasında Kentleşme ve Şehirselleşme Sorunları, F.Ü., Coğ. Semp. 14- 15 Nisan S:3, ELAZIĞ
- BOYYBAY, M., ARSLAN, M.**, Elazığ’daki Hava Kirliliği, Kimya Sempozyumu, ELAZIĞ
- ÇİTÇİ, M., D.**, “Elazığ Merkez Bucak Köylerinde Konut Folklorunun Kartografik Yöntemlerle İncelenmesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, ELAZIĞ
- DENKER, B.T.**, “1970 Silivri’de Gelişen Şehirselleşme Fonksiyonları Hakkında” İ.Ü., Coğ. Enst. Der. S:17 s:93-102, İSTANBUL
- EMİROĞLU, M.**, 1975, “Türkiye Coğrafi Bölgelerine Göre Şehir Yerleşmeleri ve Şehirli Nüfus,”A.Ü.D.T.C.F Coğ. Araş. Der. S:7, ANKARA
- EMİROĞLU, M.**, 1990, “Elazığ İlinin Nüfus Özellikleri, Fırat Havzası Coğ. Semp.”, s:63-85, ELAZIĞ
- ERİNÇ, S.**, 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No:15, İSTANBUL
- EROL, İ.**, “Fırat Havzasının Ekonomik Kalkınması, Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınma Semp.”, s: 455-461, ELAZIĞ
- GÖNEY, S.**, 1984, Şehir Coğrafyası, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No: 91, İSTANBUL
- KARABORAN, H.H.**, 1987, “İslahiye ve Hassa’da Şehirselleşme Fonksiyonları Açısından Nüfusun Gelişmesi, Dağılışı ve Şehirleşme Hareketleri”, F.Ü., Sos. Bil. Der. C:1, S:1, s: 95-129, ELAZIĞ
- KARABORAN, H.H.**, 1989, “Şehir Coğrafyası ve Şehirselleşme Fonksiyonları”, F.Ü. Sos. Bil. Der. C: 4, S:2, s:145-158, ELAZIĞ
- KARABORAN, H.H.**, 1990, “Elazığ’da Endüstrileşme Faaliyetleri”, Fırat Havzası Coğrafya Semp. S:101-166, ELAZIĞ
- KELEŞ, R.**, 1967, Şehirleşme Politikamız ve Doğu Anadolu Bölgesi, S.B.F.Der. C: 21, No: 4, ANKARA
- KELEŞ, R.**, 1984, Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü.S.B.F. Yay. No:540, ANKARA

- KILINÇARSLAN, İ.**, Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri, İ.T.Ü. Mim. Fak. Baskı Atölyesi, İSTANBUL
- TANOĞLU, A.**, 1954, İskan Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metot, Türkiyat Mecmuası Cilt: 11, S:27-28.s:1-32, İSTANBUL
- TANOĞLU, A.**, 1969, Nüfus ve Yerleşme İst. Üniv. Yay. No: 1183, Edb. Fakültesi Coğrafya Neşriyatı No: 45 İSTANBUL.
- TEKELİ, İ.**, 1971, Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine, O.D.T.Ü. Mim. Fak. Yay. No:17, ANKARA
- TOLUN, B.**, 1977, Yerleşme Coğrafyası (Kır Yerleşmesi), İst. Üniv. No: 2275, Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 33, İSTANBUL
- TUNCEL, M.**, 1980, "Türkiye'de Kent Yerleşmelerin Tarihçesine Toplu Bakış," İ.Ü. Coğ. Enst. Der. S:23, s:123-160, İSTANBUL
- TUNÇDİLEK, E.**, 1965, "Türkiye'deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması," İ.Ü. Coğ. Enst. Yay.No:43 İSTANBUL
- TUNÇDİLEK, N.**, 1967, Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köy altı-İskan Şekilleri), İ.Ü. Edb. Fak. Yay. No:1283, Coğ. Enst. Yay:49, İSTANBUL
- TÜMERTEKİN, E.**, 1987, Ekonomik Coğrafya, İ.Ü. Yay. No:2053, Coğ. Enst. Yay. No:85, İSTANBUL
- TÜMERTEKİN, E.**, 1994, Beşeri Coğrafyaya Giriş, İ.Ü. İletişim Fak. Basımevi, İSTANBUL
- ÜNAL, M.A.**, 1989, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı AKDITYK TTK Yay. XIV. Dizi ANKARA.

RAPORLAR, BÜLTENLER, YILLIKLAR VE HARİTALAR

- DİE. 1990, Genel Nüfus Sayımı
- Elazığ Belediyesinin Çalışma Raporu 1-6-1986, ELAZIĞ
- Elazığ Belediyesinin Çalışma Raporu 1-6-1988, ELAZIĞ
- Elazığ Belediyesinin Çalışma Raporu 1-6-1992, ELAZIĞ
- Elazığ Belediyesinin Çalışma Raporu 1-6-1996, ELAZIĞ
- Elazığ Belediyesinin Brifing Dosyası , 1996, ELAZIĞ
- Elazığ İlave Nazım İmar Planı, 1988, 1/5000
- Elazığ Topografya Haritası, 1/25000
- Elazığ Projesi, 2000'li Yıllara Hazırlık Çalışması, 1998, ELAZIĞ
- İl Yıllığı, 1967, 1973,1989,1992, ELAZIĞ
- Türk Ansiklopedisi, Elazığ Maddesi, Cilt:14, s:502-503

Foto: 1 Aksaray Mahallesi'nden genel bir görünüm: Elazığ şehir merkezinde yer alan mahalle, eski bir yerleşme olup; mahallenin ortasında batı – doğu doğrultulu akan Şorşor Deresi boyunca yeşil bir kuşak oluşmuştur.

Foto:2 Elazığ Aksaray Mahallesi'nin kuzeyinden bir görünüm: Çimento Fabrikası ve Devlet Demir Yolları yerleşme ile Elazığ Şehir merkezi arasında bir duvar gibi uzanmakta ve mahallenin kuzeye doğru gelişmesini önlemekte, bütünlüğü bozmaktadır.

Foto:3 Aksaray Mahallesi'nin ortasında doğu – batı yönünde akan ve kentin atık sularının karıştığı Şorşor Deresi: Bu derenin suları Aksaray, Kızılay, Gümüşkavak mahalleleri tarım arazilerinin sulanmasında yoğun olarak kullanılmaktadır.

Foto:4 Aksaray Mahallesi Kenar Sokaktan bir görünüm: Eski konutlar bu sokakta yoğunluk kazanmaktadır.

Foto:5 Aksaray Mahallesi Dipsizgöl'den bir görünüm: Yerleşmenin güneyinde yer alan tarım arazilerinin sulanmasında "Nöbetleşme Sistemi" şeklinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Göl sahası önemli bir rekreasyon alanı olarak değerlendirilebilir.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 23-34, ELAZIĞ-2000

TÜRKİYE'DE İSMİ DEĞİŞTİRİLEN KÖYLER

Renamed Villages in Turkey

Harun TUNÇEL*

Özet

Yer adları doğal, sosyal ve kültürel ortamdan etkilenirler. Türkiye'deki köy adlarında da bu özellikler vardır.

Türkiye'deki köy adlarını, Türkçe olanlar ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür. Bu isimlerin önemli bir kısmı 1940 yılından günümüze geçen süreçte değiştirilmiş, yeni isimler verilmiştir. Bu değiştirme işlemleri hem Türkçe köy adlarında hem de Türkçe olmayanlarda yapılmıştır.

İsimleri değiştirilen köyler tüm yurda yayılmış durumdadır. Ancak, Doğu Karadeniz ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde belirgin bir yoğunlaşma söz konusudur.

Köylerin yeni isimleri henüz, halk tarafından tümüyle benimsenmemiştir. Özellikle orta yaştakiler ile yaşlılar hâlâ eski isimleri kullanmayı tercih etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Yer adları, köy adları, toponimi.

Abstract

It is obvious that the name of places by having been affected from natural, social or cultural spaces. Turkish villages name is reflected to this effect.

Turkish villages name is two groups. One of this has a Turkish name and other group non-Turkish name. Since 1940 Turkish villages names replaced with rename.

Renamed villages dispersed to the all of country. But to becoming dence in the East Anatolian Region, South East Anatolian Region and eastern part of Black Sea Region.

Renamed villages are not appropriate to population. Specially older and middle aged is preferences to the old name of villages.

Key Words: Renamed villages, toponym, Turkey.

*) Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ. htuncel@firat.edu.tr

Giriş

İnsanlar yaşadıkları çevreyi oluşturan elemanlara çeşitli isimler vermişlerdir. Bunlar, o ismi kullananların dil ve ağız özelliklerine bağlı olarak değişik şekillerde söylenmiş, zaman içerisinde bir kısmı değişmiş ya da tümüyle ortadan kalkmış ve yerlerine yenileri kullanılır olmuştur.

Herhangi bir nesneye verilen ismin anlamı, kökeni, yapısal özellikleri vs. dilbilimin inceleme konusudur. Ancak konu yer adları olunca dilbilimin yanı sıra etnoloji, sosyoloji, tarih ve coğrafya da bunlarla ilgilenmeye başlar. Çünkü yer adları bir toplumun sosyal ve kültürel yapısı ile buldukları, kullandıkları mekânın tarihî geçmişi ve coğrafya özellikleri hakkında da önemli ip uçları taşırlar. Yer adları insanlığın ve uygarlığın izlerini yansıtırlar (Uygur 1967, s.502), toplumların coğrafi mekânla bütünleşmesinin göstergesidirler (Erinç 1989, s.9).

Dilbilim açısından düşünüldüğünde onomastik (adbilim) içinde geniş bir bölüm oluşturan (Aksan 1982, s.93-135) yer adları da kendi içinde yer adının türüne bağlı olarak farklı gruplar halinde incelenebilmektedir (Scheinhardt 1976, s. 44-53, Güney 1996, s.621-629) Yer adları bu çerçevede düşünüldüğünde toponimi ya da toponomastik olarak adlandırılan bölüm içinde ele alınırlar.

Bugüne değin yer adları hakkında, konuyu her biri farklı şekilde ve değişik yönleriyle ele alan, pek çok araştırma ve yayın yapılmıştır. Aşağıda bu yayınların çok az bir kısmı hakkında örnekleme yapılmıştır, bunların bir kısmını katalog özelliği taşıyan İçişleri Bakanlığı yayınları oluşturur (Dahiliye Vekâleti 1928, 1933 ve İçişleri Bakanlığı 1946, 1968, 1971, 1978, 1982 ve 1986). Söz konusu bu çalışmalar çoğunlukla yerleşme adları konusundaki çalışmalara kaynaklık da etmişlerdir. Konuyla ilgili bir diğer önemli malzeme de değişik zamanlarda hazırlanan farklı ölçeklerdeki haritalardır.

Yer adları hakkındaki çalışmalar cumhuriyetin ilk yıllarına dek uzanır. Bu yıllarda yayınlanan ve topografya haritalarından derlenen bilgilere dayanan “Anadolu’da Türklere Aid Yer İsimleri” adlı çalışma ilklerden birisidir (H. Nihal, A. Naci 1928). Bu yayının hemen ardından o günkü adıyla “Maarif Vekâleti” “Coğrafi İsimlerin İmlâları Hakkında Rapor” isimli kitabı yayınlamış ve yer adlarının kullanımında birlikteliği sağlamaya dönük önemli bir adım atılmış (Maarif Vekâleti 1929), birkaç yıl sonrasında yer adlarının önemi bir başka çalışmada daha dile getirilmiştir (H. Namık 1933).

Daha sonraki yıllarda farklı zamanlarda ve konuyu değişik yönleriyle ele alan pek çok çalışma yayınlanmıştır. Bunların bir kısmı Anadolu yer adlarını daha çok tarihi özellikleri ve kıymetleri yönüyle ele alırken (Witteck 1935, Aksu 1936, Üçer ve Koman

1945, Işıtman 1945, Bilgiç 1946, Göktürk 1974, Doğru 1978, 1985, Gülensoy 1979, Robert 1980, Kırzıoğlu 1984, Umar 1993) bir kısmı konuyu sosyolojik yönünü ön plana çıkartarak incelemiştir (Oy 1964, Eröz 1966, 1972, 1974, 1984, Sevinç 1983, Güzelbey 1984). Bunların dışında yer adlarını dilbilim açısından da inceleyen pek çok çalışma yayınlanmıştır (Eren 1965, 1972, Başkan 1970, Aksan 1970, 1974, 1982, Demircan 1976, Scheinhardt 1979, Gülensoy 1984, 1995 vb.). Bunlardan Başkan (1970), kale, hisar, konak, höyük gibi yer adlarının dağılımını birer harita ile göstermiştir. Yer adları konusunda coğrafyacıların da bazı çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Alagöz (1984) yer adları hakkında genel bir değerlendirme yapmış, Emiroğlu (1984) Bolu çevresindeki yer adlarını tarihi faktörlerin etkisini de göz önüne alarak incelemiş, Karaboran (1982, 1984 ve 1989) mevki adlarını Anadolu’nun farklı yerlerinden örneklerle işlemiş, Erinç (1986 ve 1989) ise ekzonimler konusunu ele almıştır. Konuya ilişkin olarak yapılan son yayınlardan birisi ise adbilim konusunda yapılan tüm çalışmaları bir araya getirmeyi amaçlayan, bazı eksikleri bulunmakla birlikte bu konudaki önemli bir boşluğu dolduran, adbilim bibliyografyası denemesidir (Bozyiğit 1995).

Bu çalışmada ise Türkiye’de adları değiştirilen köy isimleri ele alınacaktır. Köy adlarının değiştirilme gerekçeleri de göz önünde tutularak dağılımları hakkında bilgi verilecektir.

Materyal ve Metod

Daha önce de değinildiği gibi İçişleri Bakanlığı’nın konuya ilişkin yayınları önemli kaynaklar durumundadır. Bu makalede bakanlığın 1982 yılında yayınladığı “Köylerimiz” adlı çalışma temel malzeme olarak kullanılmıştır. Söz konusu yayında Türkiye’deki köyler iki grup halinde alfabetik olarak listelenmiştir. İlk grupta köyler yeni adları kullanılarak idari bağılıklarına göre sıralanmıştır (İçişleri Bakanlığı 1982, s. 7-601), ikinci grupta ise aynı sıralama işlemi ismi değiştirilen köyler esas alınarak ve köylerin eski adlarına göre yapılmıştır (İçişleri Bakanlığı 1982, s. 605-808). Çalışmada sözü edilen bu ikinci bölümden yararlanılmıştır. Burada yer alan her bir isim öncelikle ilçelere göre hazırlanan tablolara işaretlenmiş ve böylece 1981 yılına kadar yapılmış olan köy adı değişikliklerinin ilçeler esas alınarak miktarları tespit edilmiştir. Çalışmanın bu aşamasında 11931 adı değiştirilen köy listelenmiştir. Konu ayrıca bir lisans öğrencisine mezuniyet çalışması olarak da verilmiştir (Koç; Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler), bu çalışmada öğrenci İçişleri Bakanlığı arşiv kayıtlarını inceleyerek 1981 yılı sonrasında isim değişikliği yapılan köylerin bir listesini çıkartmıştır. Sözü edilen bu arşiv çalışmasına göre 1981 yılı sonrasında 280 tane daha köy adının değiştirildiği tespit

edilmiştir. Çalışmada kullanılan ikinci önemli veri grubu da adı geçen öğrencinin derlediği bu listelerdir. Her iki liste birleştirilerek, varlığını sürdürmekte olan ve adları değiştirilen tüm köylerin bir listesi oluşturulmuştur (Bkz. Tablo: 1). Bu tablolaştırma işleminin ardından verilerin miktarları ve yığılma eğilimleri de dikkate alınarak noktalama yöntemi ile bir harita hazırlanmıştır. Bu haritanın hazırlanması aşamasında verilerin büyük bölümünün derlendiği dönem olan 1980 yılı öncesi idari bölünüşü esas alınmış, o dönemdeki ilçe sınırları gözetilerek noktalama işlemi tamamlanmış ve harita oluşturulmuştur (Bkz. Şekil: 1). Türkiye’de isimleri değiştirilen köylerin dağılımını yansıtan bir harita böylece ilk kez tamamlanmıştır. Haritalama işleminin ardından ise adları değiştirilen köylerin dağılımlarındaki yoğunlaşmalar göz önüne alınarak buna yol açan sebepler örnek köy adları aracılığıyla bulunmaya çalışılmıştır.

Yer Adlarının Başlıca Nitelikleri

İnsanlar yaşadıkları mekânları adlandırırken bazı özelliklerden etkilendikleri dikkati çeker. Bu etkilenme doğal çevrenin bir niteliğinden olabileceği gibi sosyal bir sebepten de kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra insanlar buldukları, yaşadıkları mekândaki yer adlarını zaman içerisinde değişikliklere de uğratmışlardır. Bu değiştirme doğal ve kendiliğinden bir süreç şeklinde olduğu için genellikle eskiye ait bir takım izleri de bünyesinde barındırır. Bu özelliği sayesinde de bulunduğu mekânın tarih ve coğrafyası ile ilgili önemli ip uçları durumundadırlar. Her yer adının bir anlamı bulunmaktadır. Bu bir bakıma gizli olan nitelikler ve özellikler, etimoloji çalışmaları ile yeniden belirlenebilmektedir.

Anadolu konumu sebebiyle binlerce yıldır pek çok farklı kültüre ev sahipliği yapmış bir kara parçasıdır. Bu niteliği Anadolu’daki yer adlarının her birisinin geçmişten izler taşıması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Doğal olarak dilbilimcilerin de defalarca ifade ettikleri (örn. Eren 1965, s.159) gibi Anadolu’daki yer adlarını iki büyük öbek olarak düşünmek gerekir. Geçmiş dönemlerde yaşamış olan uygarlıklardan günümüze gelen ve bazen zaman içerisinde söylenişleri oldukça farklılaşmış durumdaki yer adları birinci kısmı oluştururlar. Diğer bölümünü ise Türkçe adlar meydana getirmektedir. Ancak kimi yerlerde Türkçe olmayan yahut olmadığı düşünülen yer adları da mevcuttur. Bir başka ifade ile Anadolu’da yaşayan toplulukların yaşadıkları mekâna verdikleri adların bir kısmı da varlığını hemen hemen hiç değiştirmeden günümüze değin sürdürmüştür.

Köy adlarının verilmesinde etkili olan faktörler göz önüne alındığında iki temel gruplaşma dikkati çeker. Bunlardan ilki köy adlarının yakınlardaki dağ, tepe, göl, akarsu,

toprak, bitki örtüsü vb.nin özelliklerinden ya da doğrudan bunların adından esinlenerek, doğal çevre elemanlarına göre adlandırılması, diğer grubu ise insan, aşiret, soy, çeşitli olaylar vb.den etkisi yahut esinlenmesiyle beliren, beşeri özellikler taşıyan, köy adları oluşturur.

Yer Adlarının Değiştirilmesi İşlemleri

Türkiye’de yer adlarının değiştirilmesi işlemleri cumhuriyetin ilk yıllarından beri yapıla gelmiştir. Örneğin Artvin ilinde büyük kısmı Gürcüce olan yerleşme adları “Meclis-i Umûmiyye-i Vilâyet” (İl Genel Meclisi) kararıyla 1925 yılında tümüyle değiştirilmiştir (Muvahhid Zeki 1925, s. 111). Fakat ad değiştirme işlemleri İçişleri Bakanlığı’nın 1940 yılı sonlarında hazırladığı 8589 sayılı genelge ile resmileşmiş ve böylece “*yabancı dil ve köklerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yol açan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi*” başlatılmıştır. Adı geçen genelgenin ardından valilikler tarafından yabancı dil ve köklerden gelen yer adlarına ilişkin dosyalar hazırlanarak bakanlığa gönderilmiştir. Ancak bu çalışmalar 2. Dünya Savaşı sebebiyle uzun süre aksamış ve bir ad değiştirme işlemi yapılmamıştır. 1949 yılında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile yer adlarının değiştirilmesi işlemleri yasal bir dayanağa kavuşmuş, ardından 1957 yılında da bir “Ad Değiştirme İhtisas Kurulu” kurulmuştur. Söz konusu bu kurulun çalışmaları, çeşitli kesintiler olmakla birlikte 1978 yılında “*tarihi değeri olan yer adlarının da*” değiştirildiği gerekçesiyle son verilineye kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde ilgili komisyon tarafından yaklaşık olarak 75 bin yerleşme adı incelenmiş ve bunlardan 28 bin kadarı değiştirilmiştir. Yine aynı kurul, 1965-1970 ve 1975-1976 yılları arasında tabii yer adlarını değiştirmeye dönük çalışmalar da yapmıştır, bu çalışmalar sonucunda da 2000 kadar yer adı değiştirilmiş ve bunlar bir kitap halinde yayınlanmıştır. Kurul çalışmaları beş yıllık bir aranın ardından, 1983 yılında yayınlanan bir yönetmelik uyarınca yeniden başlamıştır (İçişleri Bakanlığı 1963, 1977 ve Gökçeer 1984). Bu yeni dönem içerisinde ise daha önce de söz edildiği üzere 280 tane köyün ismi değiştirilmiştir.

İsmi Değiştirilen Köylerle İlgili Bulgular ve Tartışma

Türkiye’de ismi değiştirilen köylerin sayısı 12 binden fazladır (Bkz. Tablo: 1). Bir başka ifade ile ülkemizdeki köylerin kaba bir değerle % 35 kadarının ismi değiştirilmiş durumdadır. İsim değiştirme işlemleri yapılırken en çok dikkat edilen özellik Türkçe olmayan yahut olmadığı düşünülenler ile karışıklığa sebep olan isimlerin öncelikle ele alınması ve değiştirilmesidir.

Birbirlerine yakın mekânlarda bulunan ama aynı adı taşıyan köylerin isimleri de karışıklığa meydan vermemek amacıyla değiştirilmiştir. Yapılan köy adı değiştirme işlemlerinde her zaman isabetli kararlar alındığını söylemek zordur. Çünkü mevcut literatürde de sıkça dile getirildiği üzere bir kısım Türkçe isimler de, Türkçe olmadıkları gerekçesiyle değiştirilmiştir (bazı örnekler için bkz. Eröz 1984 ve Doğru 1985).

İl Adı	Köy Sayısı	İl Adı	Köy Sayısı	İl Adı	Köy Sayısı
Adana	169	Erzincan	366	Mardin	647
Adıyaman	224	Erzurum	653	Muğla	70
Afyon	88	Eskişehir	70	Muş	297
Ağrı	374	Gaziantep	279	Nevşehir	24
Amasya	99	Giresun	167	Niğde	48
Ankara	193	Gümüşhane	343	Ordu	134
Antalya	168	Hakkâri	128	Rize	105
Artvin	101	Hatay	117	Sakarya	117
Aydın	69	İsparta	46	Samsun	185
Balıkesir	110	İçel	112	Siirt	392
Bilecik	32	İstanbul	21	Sinop	59
Bingöl	247	İzmir	68	Sivas	406
Bitlis	236	Kars	398	Tekirdağ	19
Bolu	182	Kastamonu	295	Tokat	245
Burdur	49	Kayseri	86	Trabzon	390
Bursa	136	Kırklareli	35	Tunceli	273
Çanakkale	53	Kırşehir	39	Ş. Urfa	389
Çankırı	76	Kocaeli	26	Uşak	47
Çorum	103	Konya	236	Van	415
Denizli	53	Kütahya	93	Yozgat	90
Diyarbakır	555	Malatya	217	Zonguldak	156
Edirne	20	Manisa	83		
Elazığ	383	K. Maraş	105	Toplam	12211

Tablo 1: İllere Göre İsmi Değiştirilen Köy Sayıları (2000)

Aptaldam, Aşıran, Atkafası, Cadı, Çakal, Çürük, Deliler, Domuzağı, Dönek, Haraççı, Hırsızpınar, Hıyar, Kaltaklı, Kansız, Karabelalı, Keçi, Kıllı, Komik, Kötüköy, Kuduzlar, Sınır, Şeytanabat, Zurna gibi anlamları güzel çağrışımlar uyandırmayan, insanları utandıran, gururunu incitici, yahut alay edilmesine fırsat tanıyan kelimelerden oluşan isimler Türkçe dahi olsalar değiştirilmiştir (İçişleri Bakanlığı 1982, 605-808), ancak bunlar sayıca azdır.

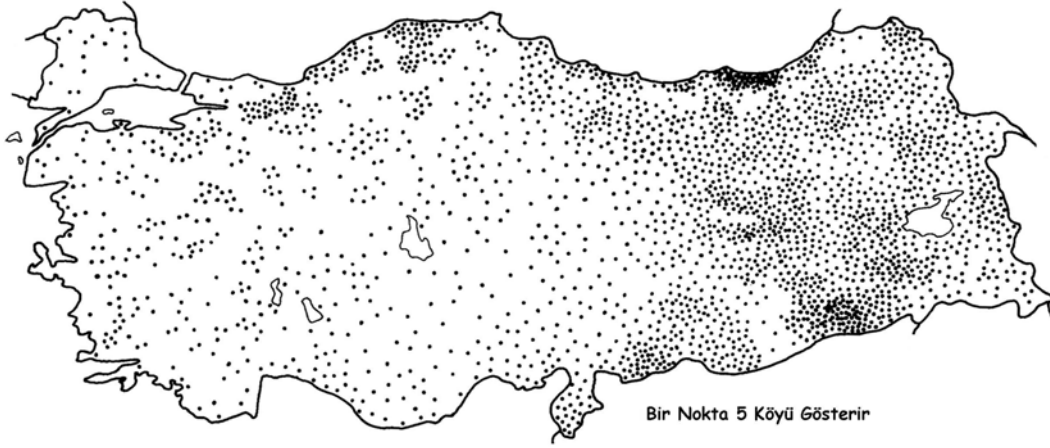
Bazı isim değişiklikleri ise mevcut adın yazı diline dönüştürülme çabasıyla sadece bir-iki harf farklılığından ibarettir. *Şih* kelimesi içerenler şeyh, *viranlar* ören, *ağlar* ak, *yörükler* yürük haline dönüştürülmüştür, bu tür değişiklikler bir anlam değişmesi ya da kaybı yapmamaktadır. Ayrıca içinde *kızıl*, *çan*, *kilise* kelimesi olan köylerin isimleri de değiştirilmiştir (Bazı örnekler için bkz. İçişleri Bakanlığı 1982, s. 609, 715-717). Bunun dışında Kürt, Gürcü, Tatar, Çerkez, Laz, Arap, muhacir gibi kelimeler içeren köy isimleri de buldukları ortamda bölücülüğe meydan vermemek amacıyla değiştirilmiştir (Bazı

örnekler için bkz. İçişleri Bakanlığı 1982 s. 613, 614, 645, 675, 727, 728, 743, 783). Yine adında ağıl, kom, oba, mezrea, çiftlik gibi ekler ve/veya kökler bulunan adların hemen tamamı değiştirilmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse Kuzağıl / Yeşildere (Konya), Akkom / Akdere (Kars), Sırazkom / Sarıyamaç (Ardahan), Aşağıhaydarkom / Yaylacık (Erzurum), Mihlisobası / Gülhüyük (Ankara), Akmezrea / Kavakpınar (Elazığ), Hamidiyeçiftliği / Geçitli (Ankara) yapılmıştır. Buraya kadar anlatılanlar toplam isim değişikliklerinin içinde önemli bir yere sahiptir, bu tür isim değiştirmeleri Anadolu’nun hemen her yerinde yapılmış ve adeta tüm yurt sathına yayılmış durumdadır.

Değiştirilen köy adları içerisinde diğer bir bölümü de Türkçe olmadığı için değiştirilen isimler oluşturmaktadır. Anadolu’da Arapça, Farsça, Kürtçe, Lazca, Rumca, Ermenice, Gürcüce, Çerkesce vb. gibi dillerde adlandırılan pek çok köyün ve yer adının olması normaldir. Türkçe bir anlam ifade etmeyen köy adları ile Arapça yahut Farsça kökü, eki olan isimler de değiştirilmiş, bunlara yeni adlar verilmiştir. Ancak bu değiştirme işlemlerinde de her zaman isabetli olduğunu söylemek zordur, çünkü bazı hatalar yapılmıştır. İsim değiştirme çalışmaları sırasında eski adı anımsatacak yenileştirmeler ile değiştirilecek ismin Türkçe anlamlarının verilmemesine dikkat edilmesi prensip olarak belirlenmiş olmasına rağmen (İçişleri Bakanlığı 1963) bazı isim değiştirmelerde buna her zaman ve her yerde uyulmadığı dikkati çekmektedir. Örneğin Çinciva / Şenyuva (Rize), Sehrince / Serince (Urfa), Pervana / Pervane (Trabzon), Sakarsu / Şekersu (Trabzon), Melikşe / Melikşah (Trabzon) örneklerinde olduğu gibi kimi köylere eski isimlerini unutturmayacak kadar benzerleri verilmiştir. Şemsi / Güneşli (Siirt), Telhinta / Buğdaytepe (Urfa), Telanbar / Anbaratepe (Urfa), Telseyif / Kılıçlı (Urfa), Tilesvet / Karatepe (Urfa), Kebirkazani / Büyükkazanlı (Urfa), Telşair / Arpatepe (Mardin) örneklerinde olduğu gibi bazılarında ise eski adlar hemen tümüyle tercüme yapılarak değiştirilmiştir.

Konuya ilişkin olarak hazırlanan harita incelendiğinde (Bkz. Şekil: 1) dikkati çeken temel özellik, isimleri değiştirilen köylerin tüm ülke sathına yayılmış durumda oluşudur. Ancak bu yayılma eşit bir düzende değildir. Kabaca düşünülürse Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri’nde diğer bölgelere oranla bir yoğunlaşmanın olduğu hemen dikkati çekmektedir. İsmi değiştirilen köylerin yoğunlaştığı bölgeler içerisinde de her yerde düzenli bir dağılım görülmemektedir. Örneğin Mardin ile Şanlıurfa arasında kabaca Viranşehir civarında, Hakkari çevresinde, Sinop ile Artvin dolaylarında belirgin seyrelmeler dikkati çeker. Ancak bu seyrelmeler her zaman ve her yerde isim değişikliği yapılan köy olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu seyrelme söz konusu alandaki köy sayısı vb. gibi başka sebeplerle de ilgili olabilir. Nitekim Viranşehir

ilçesine bağlı köylerin yaklaşık % 60'ının adı değiştirilmiştir, yukarıda da değinildiği gibi, Artvin'de köy isimlerinin değiştirilmesi ise çok daha önce, 1925 yılında yapılmıştır (İçişleri Bakanlığı 1986, s. 799, Muvahhid Zeki 1925, s. 111).

Şekil 1: Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köylerin Dağılışı (2000)

Karadeniz bölgesinde en çok dikkati çeken özellik Trabzon ile Rize arasında kalan alandaki yoğunlaşmadır. Trabzon ve Rize'de toplam 495 köyün ismi değiştirilmiştir. Bunların 20 tanesi Türkçedir, diğerleri Rumca, Lazca, Ermenice, Gürcüce oldukları için değiştirilmişlerdir. Diğer yoğunlaşma alanları olarak dikkati çeken Samsun, Kastamonu ve Sakarya çevresinde ise ağırlıklı olarak daha önce yukarıda çeşitli örnekleri verildiği gibi çeşitli Türkçe isimlerin harf değişiklikleri şeklinde yenileştirmeler söz konusudur (Bkz. İçişleri Bakanlığı 1986, s.481-489, 669-672, 679-698, 769-774). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da, Karadeniz bölgesinde olduğu gibi değiştirilen Türkçe köy adları bulunmakla birlikte, çoğunlukla isimler Ermenice, Kürtçe veya Arapça kökenli oldukları için değiştirilmiştir (Bazı örnekler için bkz. İçişleri Bakanlığı 1986, s. 291-296, 601-607, 781-786, 793-799).

Anadolu'daki inceleme gezileri ve çeşitli çalışmalarımız sırasında konuya ilişkin olarak yaptığımız araştırmalar, inceleme ve gözlemler göstermiştir ki bu isim değişiklikleri çoğu yerde henüz tümüyle halk tarafından benimsenmiş ve kullanılabilir durumda değildir. İnsanlar özellikle de orta yaşlı ve yaşlı olanlar hâlâ yerleşmeleri eski ismi söylendiğinde bilebilmektedirler. Fakat daha çok gençlerin ve çocukların yeni isimleri öncelikli olarak bilmekte ve kullanmakta oluşları da dikkati çekmektedir. Bu demektir ki yeni isimlerin kullanımının tümüyle yerleşmesi için henüz daha yeterli süre geçmemiştir. Bir başka ifade ile eski isimler toplumsal hafızadan tümüyle silinmemiş

durumdadır. Bu, halkın ev içinde kullandığı dil, yerel ağız, lehçe ve vurgu özellikleriyle de alakalıdır. Ancak tüm ülkede yaygın olarak dikkati çeken özellik ise artık yeni isimlerin de bilinir oluşudur. Bunda okuldaki eğitim sırasında, tapu ve nüfus işlemleri gibi çeşitli resmi işlerde yeni isimlerin kullanılmasının da payının olduğu göz ardı edilmemelidir. Ancak eski isimlerin uzunca bir süre daha kullanılmaya devam edeceği kesin görünmektedir. Türkçe olmasına rağmen yazı diline uygun hale getirmek amacıyla yapılan, özellikle birkaç harf değişikliğinden ibaret olan, isim değişikliklerinin ise hiçbir zaman yöre halkı tarafından benimsenmeyeceği ve eski haliyle daha yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam edeceği de bir gerçektir.

Sonuç

Ülkemizde elli yılı aşan bir süreden bu yana yer adlarının değiştirilmesi işlemleri yapılmaktadır. Bu süre içerisinde yaklaşık 28 bin kadar yerleşme adı değiştirilmiştir. Bunların 12 binden fazlası ise köy adlarıdır. Köylerin bir kısmının adları Türkçe olmasına rağmen, çeşitli sebeplerle değiştirilmiştir. Bu tür değiştirmeler tüm yurt sathına yayılmış durumdadır. İsmi değiştirilen köylerin ülkedeki dağılışında en fazla dikkat çeken özellik Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da sayılarındaki artış ve yoğunlaşmadır. Bu alan içinde yer alan köylerin tamamına yakın bir kısmının ismi Türkçe olmadığı için değiştirilmiştir. Yerleşmelerin bazılarının isim değişiklikleri üzerinden onlarca yıl geçmiş olmasına rağmen yöre halkı hâlâ eski isimleri kullanmayı tercih etmektedir. Eski isimlerin kullanımdaki bu süreklilik özellikle aile içinde kullanılan dil özellikleri ile ilgili olmalıdır. Ancak eski isimlerin kullanımında genç insanlar göz önüne alındığında belirgin azalmalar dikkati çekmektedir. Bu durum en az birkaç on yıl daha eski isimlerin kullanımının süreceğinin göstergesidir. Diğer taraftan isim değişikliği işlemleri sadece yazı diline dönüştürme gayretiyle birkaç harfin değiştirilmesinden ibaret olanlar ise hiçbir zaman, resmi işlemler dışında, yeni şekilleriyle kullanılmayacaklardır.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan, 1970. “Birkaç Türkçe Yeradı ve Bunların Dilbilimi ve Kültür Bakımından Önemi” AÜ DTCF Dergisi C: XXVI S: 1-2 (1968), s. 81–85, Ankara.
- Aksan, Doğan, 1974. “Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1973-1974, s. 185-193, Ankara.
- Aksan, Doğan, 1982. Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 3. Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları: 439/3, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Aksu, Fehmi, 1936. Isparta İli Yer Adları. Isparta.

Alagöz, Cemal, 1954. “Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 11-23, Ankara.

Başkan, Özcan, 1971. “Türkiye Yer Adları Üzerine Bir Deneme” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970. Türk Dil Kurumu Yayınları S: 319, s. 237–251, Ankara.

Bilgiç, Emin, 1946. “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler” Türk Tarih Kurumu Belleten Cilt: 10, Sayı: 39, s. 381–423, Ankara.

Bozyiğit, A. Esat, 1995. Türk Adbilim Bibliyografyası (Deneme), Ayyıldız Yayınları Bibliyografya Dizisi 1, Ankara.

Dahiliye Vekâleti, 1928. Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimiz, Cilt 1 ve 2. Hazırlayan: Yer Adları Komisyonu. Dahiliye Vekâleti Yay. Seri: 3, Ankara. (Eski Harflerle)

Dahiliye Vekâleti, 1933. Köylerimiz. Hazırlayan: Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü. Dahiliye Vekâleti Yayını, İstanbul.

Demircan, Ömer, 1976. “Türkiye Yer Adlarında Vurgu” Türk Dili S: 300, s. 402-411, Ankara.

Doğru, A. Mecit, 1978. “Köy Adları ve Anadolu’nun Geçmişi” Türk Folklor Araş. Cilt:17, S: 342, s. 8197-8199, İstanbul.

Doğru, A. Mecit, 1985. Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerine Bir Araştırma. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayın No: 16, İstanbul.

Emiroğlu, Mecdi, 1984. “Bolu Yöresi Yer Adları” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 151–200, Ankara.

Eren, Hasan, 1965. “Yer Adlarımızın Dili” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1965, s. 155–165, Ankara.

Eren, Hasan, 1972. “Suğla” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Dergisi C: IV, S: 1, s. 93-96, Ankara.

Eriñç, Sırrı, 1986. “Ekzonimler Konusunda Bir Araştırma: Ege Adalarının Türkçe Adları” İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni. C. 2, Sayı: 3, s. 21-25, İstanbul.

Eriñç, Sırrı, 1989. “Güneydoğu Avrupa’da Türkçe Ekzonimler” İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni. Sayı: 6, s. 9-13, İstanbul.

Eröz, Mehmet, 1966. “Ege Bölgesinde Yer (Köy ve Şehir) Adları” Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 19 (Reşit Rahmeti Arat İçin) Seri: I, Sayı: A2, s. 176-188, Ankara.

Eröz, Mehmet, 1972. “Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yer Adları” 1970-1971 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları. İst. Üniv. Yayınları 1728, İkt. Fak. Yay. 310, s. 107-119, İstanbul.

Eröz, Mehmet, 1974. “Doğu Anadolu Köy Adları Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma” Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri (Erzurum 22-25 Ekim 1973) Atatürk Üniversitesi Yayını. s. 271-317, Erzurum.

- Eröz, Mehmet, 1984. “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 43-53, Ankara.
- Gökçeer, Fikri, 1984. “Türk Yer Adları Sempozyumu Açılış Konuşması” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 1-5, Ankara.
- Göktürk, Hilmi, 1974. Anadolu’nun Dağında Ovasında Türk Mührü. Erzurum.
- Gülensoy, Tuncer, 1979. “24 Oğuz Boyunun Anadolu’daki İzleri” Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977. Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay:28, s. 73-98, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, 1984. “Elazığ, Bingöl ve Tunceli İlleri Yer Adlarına Bir Bakış” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 149-156, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, 1995. Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yay. No: 618, Ankara.
- Güney, Emrullah, 1996. “Toponomik Terimlerin Sınıflandırılması” Türk Dili S: 540, s. 619-630, Ankara.
- Güzelbey, C. Cahit, 1984. “Gaziantep’te Türk Topuluklarının Adlarını Taşıyan Yer Adları” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 169-180, Ankara.
- H. Nihal, A. Naci. 1928. “Anadolu’da Türklere Aid Yer İsimleri” Türkiyat Mecmuası İkinci Cilt (1926). s. 243-259, İstanbul. (Eski Harflerle)
- Hüseyin Namık, 1934. “Coğrafi İsimlerin Ehemmiyeti” Haritacılar Mecmuası S: 4, s. 104-107, Ankara.
- İşıtman, İ. Refet, 1945. “Köy Adları Üzerine Bir İnceleme” Türk Dili Belleten, Seri: III, Sayı:1-3, s. 52-61, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1946. Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu, Cilt 1 ve 2. İçişleri Bakanlığı Yayınları Seri: II, Sayı: 2, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1968. Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar), İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Seri: II, Sayı: 3, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1971. Türkiye Mülki İdare Bölümleri – Köyler ve Belediyeler (1 Haziran 1970 Durumu), İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Seri: II, Sayı: 4, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1977. Yeni Tabii Yer Adları 1977, Yeni, Eski ve İllere Göre Dizileri. İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları Seri: III, Sayı:1, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1978. Türkiye Mülki İdare Bölümleri – Belediyeler Köyler (1 Ağustos 1977 Durumu), İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Seri: II, Sayı: 5, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1982. Köylerimiz 1981. İçişleri Bakanlığı Yay. No: 327, Seri: 3, Sayı:2, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, 1986. Türkiye Mülki İdare Bölümleri – Belediyeler Köyler (1 Kasım 1985 Durumu), İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Seri: III, Sayı: 4, Ankara.
- İnan, Abdulkadir, 1945. “Anadolu’nun Toponomisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi” Türk Dili Belleten, Sayı: 1-3, s. 62-64, Ankara.

- Karaboran, H. Hilmi, 1982. "Folklor Açısından Yukarı Çukurova, Hatay-Maraş Çöküntü Hendeğinde Mevkii Adları" II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri C: II (Halk Edebiyatı), Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay. No: 38, s. 265-273, Ankara.
- Karaboran, H. Hilmi, 1984. "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma" Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 97-148, Ankara.
- Karaboran, H. Hilmi, 1989. "Çemişgezek'te Mevkii Adları" Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu (5-7 Kasım 1987 Elazığ) Bildiriler Kitabı, s.153-182, Ankara.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, 1984. "Selçuklu Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu-Anadolu'da Türk Boy ve Oymakları'ndan Kalma Dağ ve Su Adları" Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Ankara) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay: 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s.75-96, Ankara.
- Koç, Songül. Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. (Harun Tunçel denetiminde yapılmakta olan lisans tezi) Elazığ.
- Louis, Robert, 1980. "Eskiçağ Anadolu'sunda Yer Adları" (Çev: R. Hüseyin Ünal) Ege Üniv. Sosyal Bilimler Fakültesi C: 1, S: 1, s. 1-12, İzmir.
- Maarif Vekâleti, 1929. Coğrafi İsimlerin İmlaları Hakkında Rapor. Ankara.
- Muvahhid Zeki, 1927. Artvin Vilâyeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmiyye. İstanbul. (Eski Harflerle)
- Oy, Aydın, 1964. Tekirdağ İli Yer Adları I, Merkez İlçenin Toponimisi. Tekirdağ Halkevi Yayınları: 1, İstanbul.
- Scheinhardt, Hartwig, 1979. Typen türkischer Orstnamen. Einführung, Phonologie, Morphologie, Bibliographie. Heidelberg.
- Sevinç, Necdet, 1983. "Toponimik Bir Araştırma: Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi: 26, s. 1-138, İstanbul.
- Umar, Bilge, 1993.. Türkiye'deki Tarihsel Adlar. ISBN 975-10-0539-6. İstanbul.
- Uygur, Nermi, 1967. "Yer Adları" Türk Dili S: 187, s. 495-502, Ankara.
- Üçer, S. Sırrı, Koman, M. Mesud, 1945. Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme. Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları Seri: 1, Sayı: 3, Konya.
- Witteck, Paul, 1935. "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie" Byzantion 10, s.11-64. Tercümesi (Mihin Eren) 1970 "Bizanslılardan Türklere geçen Yer Adları" Selçuklu Araştırmaları Dergisi I (1969) s. 193-240 + 5 resim, 2 harita. Ankara.
1963. "Meskûn Yer Adlarından Türkçe Olmayan ve İltibasa Yol Açanların Türkçeleştirilmesi İle İlgili Çalışmalar" hakkında 23/12/1963 tarihli teksir çoğaltma İçişleri Bakanlığı raporu. Ankara. (H. Tunçel Arşivi)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 35-50, ELAZIĞ-2000

AVRUPA’NIN SINIRLARI ve TÜRKİYE’NİN AVRUPA’YA GÖRE KONUMU

Europe’s Borders and Turkey’s Situation According to Europe

Ali YİĞİT*

Özet

Asya’nın batıda yarımada şeklindeki uzantısı olan Avrupa ile Asya arasında net bir sınır çizmek mümkün değildir. Bir kültür kıtası olduğu iddia edilen Avrupa’nın, kültürel tanımı da belli değildir. Tamamen göreceli olan ve belirli bir kritere dayanmayan Avrupa’nın sınırlarının ülkemizi ikiye bölmesi, birtakım siyasi ve psikolojik amaçlara hizmet etmektedir.

Bu yazıda farklı bakış açılarına ve değişik kriterlere göre Avrupa’nın sınırları değerlendirilmiş, kültürel anlamda Avrupa kavramının nereyi ifade ettiği irdelenmiş ve bu bakımdan Türkiye’nin konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Avrupa’nın sınırları, Avrupa kültürü, Türkiye’nin konumu

Abstract

It is not possible to draw a certain border between Asia and Europe, which is a foreland in the form of a peninsula in the west of Asia. The cultural definition of Europe, which is claimed to be cultural continent, is not certain. Europe’s borders divide our country into two parts, which is completely relative and is not based on any certain criteria, and it serves some political and psychological aims.

In this article Europe’s borders were evaluated according to different views and criteria and it was stressed what the concept of Europe from the cultural point and Turkey’s situation was tried to be determined.

Keywords: Europe’s borders, Europe’s culture, Turkey’s situation

*) Y.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Böl. Elazığ, <ayigit@firat.edu.tr.>

GİRİŞ

Ülkemizin coğrafyasından bahseden kitaplarda hemen daima, Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasında doğal bir köprü olduğu vurgulanır. Türkiye'nin Trakya bölümünü Avrupa'dan, Anadolu'yu Asya'dan saymak nedense adet haline gelmiştir. Hatta bunu bir avantaj, bir üstünlük olarak algılamaya başlamışızdır. Bu bütün literatürde böyle devam etmektedir. Bu durum o kadar yaygın hale gelmiştir ki, İstanbul'un iki semtinden birini Asya'da, diğerini Avrupa'da göstermeye başlamışızdır.

O halde Avrupa neresi? Asya neresi?

Ya da Avrupa nerede sona erer? Asya nereden başlar?

Türkiye bir Asya ülkesi midir, yoksa Avrupa'nın bir parçası mıdır?

Daha da önemlisi, Avrupa bir kıta mıdır?

Sözlüklere baktığımızda "*etrafi okyanuslarla çevrili büyük kara parçalarına kıta*" denmektedir. O halde Avrupa ile Asya arasındaki deniz nerededir?

Yine aynı kaynaklarda Avrupa'nın fiziki manada bir kıta olmadığı, fakat bir kültür kıtası olduğu belirtilmektedir.

Peki Avrupa nasıl bir kültürün kıtasıdır?

Bu kültürün sınırı nasıl çizilmektedir?

İşte bütün bu soruların cevabı daima muğlak ifadelerle dayanmaktadır.

Bütün bu belirsizlikler içinde, yine de, bir Avrupa kıtasının varlığı hemen herkesçe kabul görmektedir. Daha da önemlisi bu kıtanın sınırlarının ülkemizin ortasından geçtiği, ülkemizin bir kısım topraklarının Avrupa'da geri kalan kısmının da Asya'da olduğu kabul görmektedir. Gerçekte durum böyle midir?

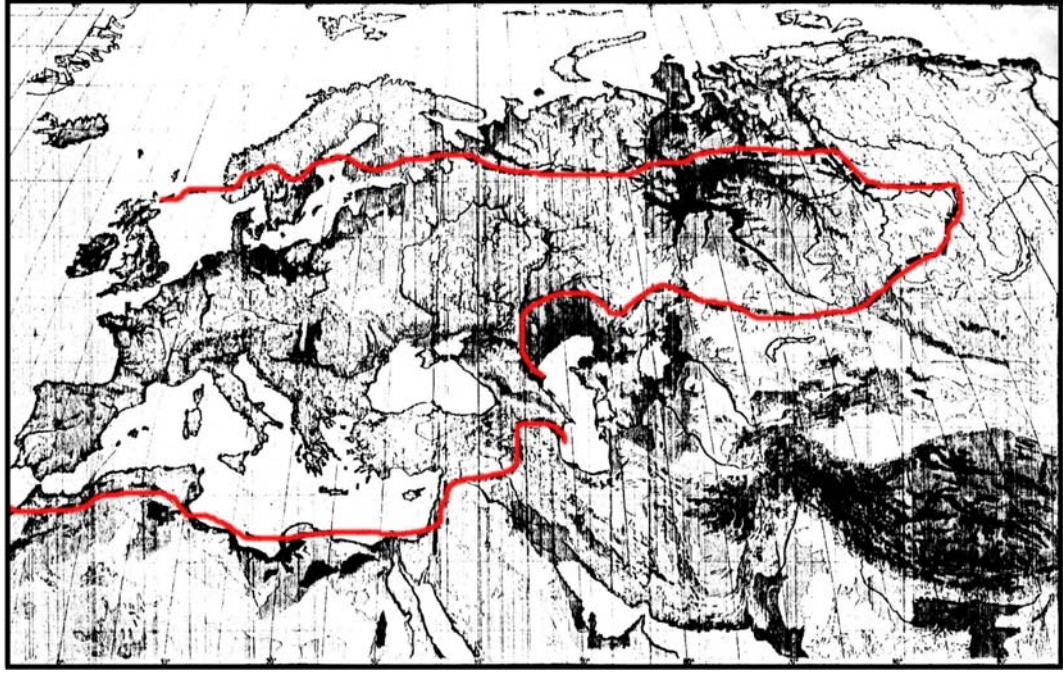
Bu yazımızda bütün bu belirsiz konuların cevabını bulmaya çalışacağız...

AVRUPA'NIN COĞRAFİ KARAKTERLERİ ve SINIRLARI

Avrupa'nın Coğrafi Karakterleri

Coğrafi bir bölgenin sınırlarını çizmeden önce, o bölgenin coğrafi karakterinin belirlenmesi gerekir. Belirlenen bu karakter esas alınarak sınır çizilmeye çalışılır. O zaman Avrupa'nın sınırlarını tartışmadan önce Avrupa'nın coğrafi karakterlerini ortaya koymak gerekir. Bu konuda yapılmış bilimsel çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu az sayıdaki çalışmalardan birini gerçekleştirmiş olan Herbert LOUIS'ye (1954) göre Avrupa; yeterli yağışlar sebebiyle ekim alanlarının ve ona bağlı kalarak nüfusun bütün ülke yüzeyine yayıldığı bir coğrafi manzaraya sahiptir. Kurak ve soğuk kutup bölgeleri Avrupa'nın coğrafi manzarasına uymaz. Bu özellikleri sınırlandırabilmek için; kuzeyden sıcaklık, güneyden de yağış değerleri ölçü alınabilir. Buna göre; Avrupa'nın 60°

kuzey enlemi kuzeyinde kalan kısmı Asya'ya terkedilmiş; güneyde kabaca 250 mm.lik yağış eğrisi esas alınarak Türkiye'yi Avrupa'ya katmış; Hazar, Aral, Balkaş gölleri kuzeyini takiben sınır, kuzeyden gelenle Yenisey ırmağının orta çığırında birleştirilmiştir (Şekil: 1).

Şekil 1:Herbert LOUIS'ye (1954) göre Avrupa'nın sınırları.

Avrupa'yı Asya'dan Ayırmak Zordur

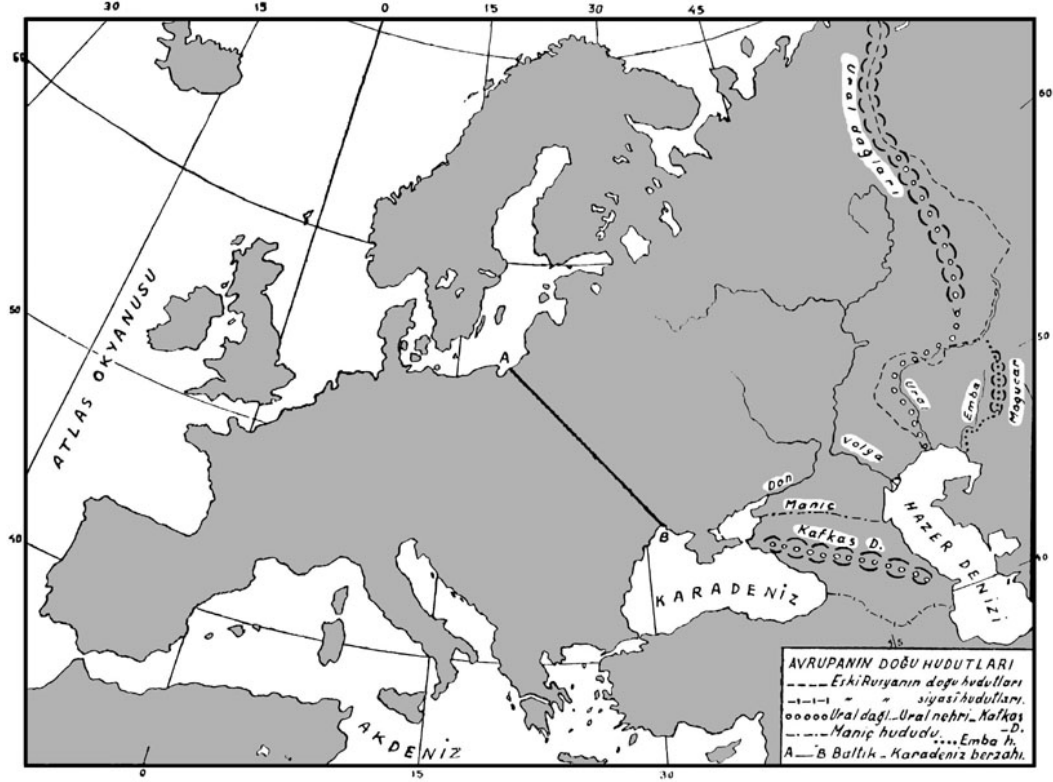
İki coğrafi bölgeyi birbirinden ayırmak ve aralarında bir sınır çizebilmek için, birtakım farklılaşma yerleri belirlemek gerekir. Eğer ayrımını yapacağımız bölge kıta gibi yeryüzünün en büyük bölgelerinden biri ise, bu farklılaşmanın daha da büyük olması, hatta bazı tezatların belirmesi gerekir. Ancak, Asya'nın yarımada şeklinde bir batı uzantısı olan Avrupa ile Asya arasında böyle bir farklılaşma alanları bulmak zordur. Hatta Avrupa ile Kuzey Asya arasındaki farklılık, Muson Asyası'nın Asya'nın diğer yerleri ile olan farklılığından kıyaslanamayacak kadar azdır. Nitekim, Herodot'un İskit bozkırlarını (Batı Sibirya ve Kazakistan'ın kuzeyi) Avrupa içine kattığını hatırlatan Alexander von HUMBOLDT; 48° kuzey paralelinin kuzeyinde Avrupa ve Asya'nın geniş ova ve stepelerle birbirine karıştığını; bu alanda Asya ile Avrupa'nın bağlantısının Bretanya (Brötonya) yarımadasının Fransa'nın bütünü ile olan bağlantısına benzediğini ifade etmiştir (Cosmos VII. Baskı 1849; 137'e atfen Marchant,1970). Sadece Humboldt'a göre değil, birçok coğrafyacıya göre de kıtanın doğu yarısı Kuzey Asya ovalarının bir devamı gibidir. Bu nedenle Doğu Avrupa, Asıl Avrupa'nın gerçek bir parçası olmaktan çok

Avrupa ile Asya arasındaki geniş bir geçiş alanı olarak görülmektedir (Gözenç, 1979; 16). Ayrıca, Avrupa'nın doğu sınırının coğrafi gerçekten yoksun olduğu, Avrupa Konseyi tarafından 1961-1964 yıllarında düzenlenen "Coğrafya Öğretimi ve Coğrafya Ders Kitapları ile Atlasların Geliştirilmesi" konferanslarında da kabul edilmiştir (Marchant, 1970).

Avrupa ve Asya arasında net bir sınırın çizilememesi, ayrı ayrı kıtalar yerine, Avrupa ile Asya'nın tek bir kıta olarak ele alınması düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Avrupa'yı Asya ile birlikte tek bir kıta gibi saymak ve bu kıtaya **Avrasya (Eurasia)** adını vermek isteyenler olmuştur. Ancak gerçekte Asya'nın batıya doğru fazlaca uzanmış bir yarımadasından başka bir şey olmayan Avrupa'yı Asya'ya katmakla bu kıtanın adının değiştirilmesinin doğru olmayacağı da ileri sürülmüştür (Darkot, 1949; 2).

Geçmişten Günümüze Avrupa'nın Sınırları

Avrupa kavramı ile ifade edilmeye çalışılan bölge, tarih devirleri içinde çok değişmiştir; Avrupa teriminin kökeni ilk çağlara kadar uzanır. Sami dillerdeki "güneşin battığı taraf" anlamına gelen "Ereb" ya da "İrib" kelimesi Fenikelilerden Yunanlılara geçmiş ve "Evropa" şeklini almıştır. Yani Ege denizi çevresinde yaşayan insanlar bu denizin batısında kalan topraklara bu ismi vermişlerdir. Aynı şekilde doğuda kalan yerler için de "güneşin doğduğu taraf" anlamına gelen "Açu" ya da "Asu" kelimesi "Asia" şeklinde kullanılmıştır. Ancak Ege kıyılarında sınırlı bir alan için kullanılan bu tabirler yakın çağlarda bugünkü anlamları yüklenerek, yani iki ayrı kıta yakıştırılarak kullanılmaya başlanmıştır (Darkot, 1949; 1 ve Erinç-Öngör, 1982; 56). İşte Ege havzasında yaşayan insanların batısında ve doğusunda kalan topraklar için kullandıkları Avrupa-Asya kavramları, XV.yy sonlarından itibaren, medeniyet merkezinin Akdeniz kıyılarından Avrupa'nın batısına kayması ile, yön belirten bu kavramlara daha farklı anlamlar yüklenmiştir. Kıtalar hakkındaki bilgiler arttıkça ve Avrupa'nın batısında gelişen medeniyetin doğuya doğru yayılması ile Avrupa olarak nitelenen alanın sınırı da doğuya doğru kaydırılmıştır. Önceleri Avrupa'nın en dar yeri olan Baltık denizi ile Karadeniz arası (Avrupa Berzahı) sınır alınmış ancak bu durumda Avrupa'nın, kıta denemeyecek kadar küçük bir bölgeye karşılık gelmesi ve Ruslar'ın dünya siyasetinde önem kazanmaya başlamaları, bu sınırın daha doğuya kaydırılmasına neden olmuş ve bu sınır, 18.yy.a doğru Don ırmağına, daha sonra Volga nehrine, 18.yy. sonlarına doğru Ural dağlarına, hatta I. Dünya savaşıdan önce Rus Çarlığı'nın Avrupa vilayetlerini Sibirya'dan ayıran idari sınıra uymak üzere, Ural dağlarından da doğuya götürülmüştür (Darkot, 1943; Yücel, 1960). Ural dağları ile Hazar Denizi arasındaki sınır ya Ural nehri ya da daha doğudaki Mogucar sırtları ile Emba ırmağını takip ediyordu (Şekil: 2).

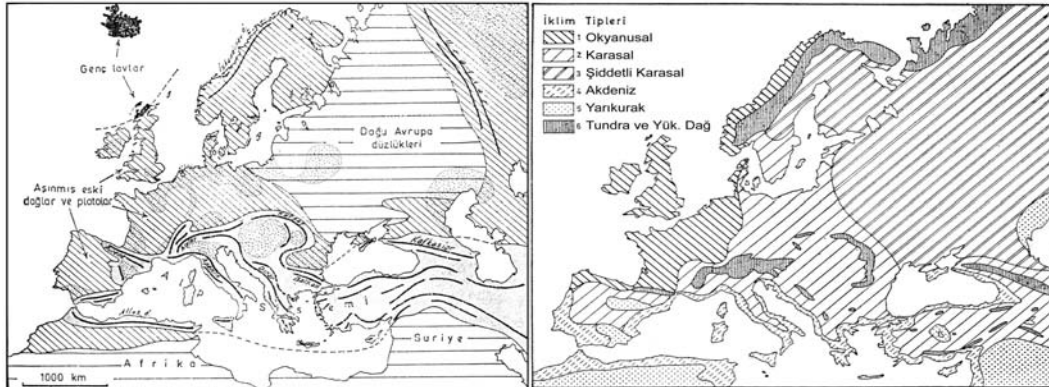
Şekil 2: Avrupa'nın doğu sınırları (Darkot-1949'dan değiştirilerek)

Görüldüğü gibi Avrupa'nın doğu sınırları son iki yüzyıl içinde çok değişmiştir. 20. yy.da Urallarda karar kılınmış gibi görünmektedir. Ancak kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nin Kara Deniz körfezinden başlayan ve güneyde Hazar denizinin kuzeyinde son bulan Urallar; ne iklim, drenaj, toprak ve bitki örtüsü gibi fiziki, ne de nüfusun yoğunluğu, etnik ve kültürel yapısı ve tarihi özellikler gibi beşeri hatta araziden yararlanma şekli ve idari yönden batısı ile doğusu arasında hiçbir farklılığın olmadığı bir bölgenin ortasında yer almaktadır. Kuzeyden güneye doğru alçalan Uralların kuzeyde en yüksek zirvesi 1894 m. Orta Urallarda 1569 m. tepelik bir manzara görünümü alan Güney Urallarda ise 1003 m.dir. Yani Uralların bir yanından öbür yanına geçişi engelleyen bir özelliğin bulunmaması bu dağlık kütlelerin ayırıcı olmaktan çok uzak olduğunu göstermektedir. Nitekim Kuznetsk ve Doneç havzaları arasındaki ekonomik bağlantı düşünüldüğünde Ural dağları; Rusya'nın doğusu ile batısını birleştirmektedir (Tümertekin-Özgüç 1997; 53).

Hazar denizi ile Karadeniz arasında ise üç ayrı sınır çizgisi kullanılabilirdi. Biri en kuzeyde Hazar ve Azak denizleri arasında Maniç çukuru; ikincisi Kafkas dağlarının doruk hatları; üçüncüsü ise, Rusya ile İran ve Türkiye arasındaki siyasi sınır olarak

alınıyordu (Darkot, 1949; 1-3). Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da özellikle Azerbaycan'ın konumu belirsiz bir hal almıştır. Son zamanlarda yayınlanan atlaslarda Azerbaycan, Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte gösterilerek Avrupa'dan ayrı tutulmakta, buna karşılık Ermenistan ve Gürcistan Avrupa sınırları içinde gösterilmektedir. Benzer şekilde Kıbrıs adasının ve hatta İsrail'in Avrupa atlaslarında gösterilmeye çalışılması da oldukça manidardır.

Avrupa'nın güneydoğu sınırının İstanbul boğazı, Marmara denizi ve Çanakkale boğazından geçtiği kabul edilip, ülkemizin ortasından sınır çizilmektedir. Ancak, Anadolu ile Trakya aynı zamanda, aynı biçimde ve bitişik olarak oluşmuş kara parçalarıdır. Sonradan gelişen çöküntülerle birbirinden ayrılmışlardır. Boğazlar temelde birbirinin devamı olan 1-3 km.lik birer çentiktir. Yeryüzü şekilleri, iklim ve bitki örtüsü Boğazların her iki yakasında da aynıdır. Yine Boğazların ve Marmara'nın her iki yakasında aynı millet yaşar, aynı ekonomik ve kültürel faaliyetler sürdürülür. Kısacası Boğazlar ve Marmara, Trakya ile Anadolu arasında ayırıcı değil, tam aksine birleştirici bir işleve sahiptir (Şekil: 3).

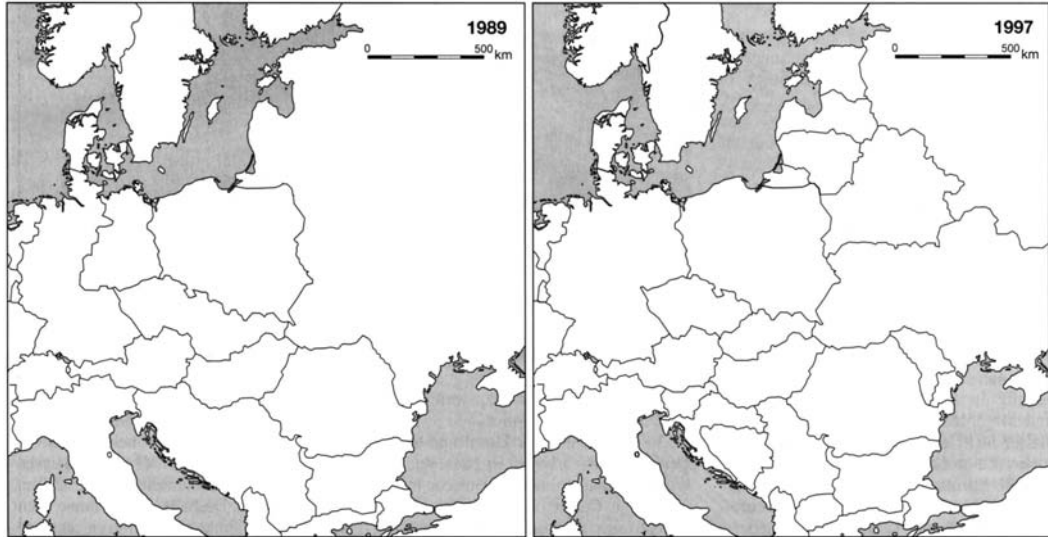
Şekil 3: Avrupa'da yerşekilleri ve iklim tipleri bakımından başlıca bölgeler (Erinç-Öngör 1982'den)

Sonuç olarak, kıta tanımına uymayan Avrupa'nın, doğal özellikler bakımından belirgin bir karakteri olan bölge olmadığı, dolayısıyla da net bir sınırının çizilemediği görülmektedir. Mevcut olduğu sanılan sınırların da herhangi bir kriter esas alınarak çizilmediği ve dolayısıyla bilimsel hiçbir kıymetinin olmadığı görülmektedir.

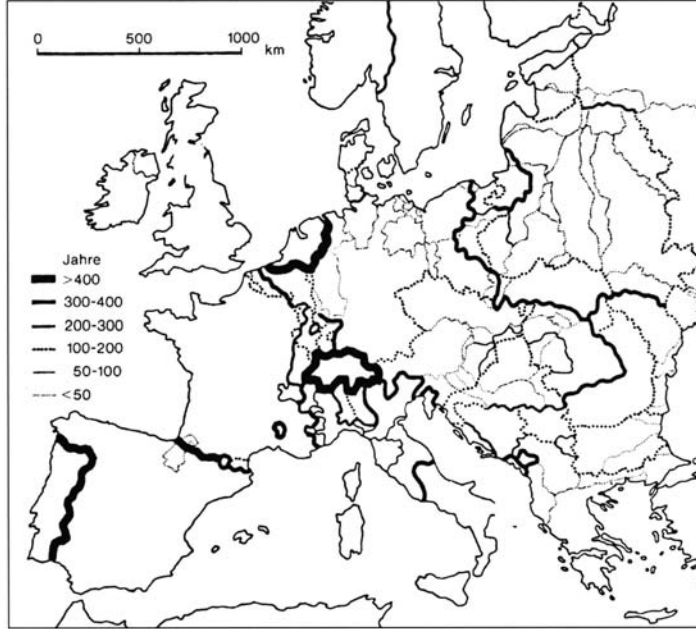
KÜLTÜR KITASI OLARAK AVRUPA

Avrupa'nın, Hindistan ve Doğu Asya gibi, Eski Dünya karalarının kültürel coğrafya bakımından bir alt kıtası olduğunu savunan çalışmaların (Louis, 1979) yanında, Avrupa'yı apayrı bir kültür kıtası olarak niteleyenler de bulunmaktadır. Ancak kültür

olarak bir Avrupalı tipi yoktur. Avrupalılar birbirlerinden yalnız milliyetleriyle değil, aynı zamanda dilleri, tarihi gelenekleri, toprağa bağlılıkları, kültür seviyeleri, din ve ideolojileri bakımından da farklı milli gurupların bir topluluğu görünümündedirler. Avrupa dillerinin büyük bir çoğunluğu Hind-Avrupa dil ailesine mensup olmakla birlikte, oldukça farklı guruplara ve alt guruplara bölünürler. Dil ayrılıklarına bir çok milletlerin ve milli devletlerin birbiri ardınca kurulmasının sebep olduğu diğer ayrılıkları da eklemek gerekir. Benliklerinin kuvvetli bir bilincine vararak büyük bir azimle dirilip canlanan milli guruplar gitgide bağımsız devletler haline gelmeğe gayret etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Nitekim Avrupa'daki devlet sayısı gün geçtikçe artmaktadır. 20.yy.ın başlarında birkaç imparatorluğun kontrolü altında olan Avrupa'da, II. Dünya Savaşı sonrasında irili ufaklı 30'u aşkın devlet yer alıyordu. 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında Yugoslavya ve Rusya'nın parçalanması, Çekoslovakya'nın ikiye bölünmesi ile bugün Avrupa'da 50'ye yakın devlet bulunmaktadır (Şekil: 4). Günümüzde Avrupa'da mevcut olan sınırların tarihi geçmişlerine bakıldığında, en eski sınır olarak, yaklaşık 750 yıl kadar önce çizilmiş olan İspanya-Portekiz sınırı, en yeni sınır ise, 1993'te belirlenen Çek ve Slovak cumhuriyetleri arasındaki sınır karşımıza çıkmaktadır (Geiger, 1997; 5) (Şekil: 5).

Şekil 4: Avrupa'da yeni sınırlar (Praxis Geographie 10/97; 13'den)

Şekil 5: Avrupa Kıtasında sınırların dayanıklılığı (Geiger 1997'den)

Kısacası Avrupa'yı kültür olarak karakterize eden özellik olağanüstü bir çeşitlilik ve farklılıktır. Bu farklılık Avrupa topluluklarını çoğu zaman birbirine düşürmüştür. Fakat bazen ortak düşmana karşı birleşebilmişlerdir. Avrupalıların ortak düşman duygusu ilk çağlarda Hun ve Avar istilaları ile başlamış, daha sonra gelişen İslam Medeniyeti, bilhassa Osmanlı ekseninde Avrupa kültürünün gerçek bir tehdidi olarak görülmüştür. Bu ortak düşmana, yani Müslümanlara karşı Haçlı birliği oluşturmuşlar ve ortak Haçlı Seferleri düzenlemişlerdir. Böylece milli kimliklerinin esas öğelerinden olan kültürel önyargıları, ortak dış tehdit olarak Avrupalı kimliğinin oluşmasında da esas öğeyi oluşturmuştur. Zaman içerisinde oluşan önyargı toplumsal hafızada yer etmiş ve nesilden nesile aktarılmıştır. Birçok Avrupalı tarihçi, sosyolog ve siyasetçi tarafından zaman zaman dile getirilen ve Avrupalıların çoğunluğu tarafından kabul gören düşünce, ortak düşman olarak Türklerin görülmesidir. Ortak düşmana karşı birleştirici unsur olarak Hıristiyanlık görülmekte ve ortak Avrupa kültürü din merkezli olarak oluşmaktadır.

Avrupalı kimliğinin oluşmasında Hıristiyanlığın temel değer olması din merkezli bir kültürel karşıtlığı da çağrıştırdığından, Türkiye'nin Avrupa sınırları içinde yer alması fikrine hep muhalefet edilmiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti yönünü batıya çevirmesine, batı medeniyetini "*muasır medeniyet*" olarak algılamasına, hatta batılılaşma yolundan yapılabilecek bir sapmayı rejime yönelik tehdit olarak kabul etmesine rağmen, Avrupalılar, geçmişten gelen önyargı nedeniyle daima şüphe ile bakmaktadırlar.

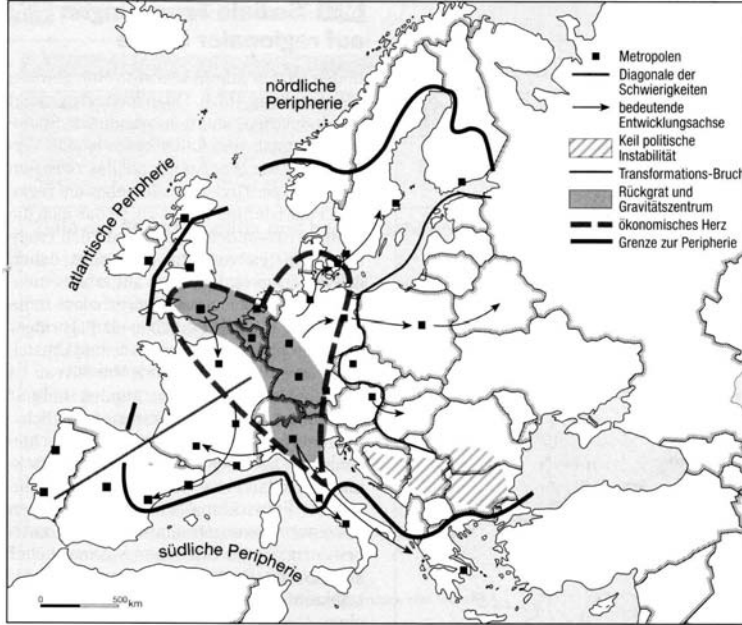
Avrupa'nın bugün kurmaya çalıştığı Avrupa Birliği, var olan bölgesel ve yerel çeşitliliği maskeleyemez. Bu açıdan Avrupa'da uzun süreli bir birlik kurulabileceği de şüphelidir. İmparatorlukların çöküş nedeni olarak çok ulusluluk gösterilmektedir. Yerel, bölgesel ve etnik kimliklerin güçlenmesi, Avrupa üst kimliğini yıpratır ve bir üst kimliğin oluşmaması Avrupa'da birlik fikrini de ortadan kaldırır. Ayrıca kendilerini Avrupalı olarak tanımlayan ülkelerin ortak dış tehdit ya da düşman olarak gördükleri Türkleri Avrupa'dan saymaları mümkün müdür?..

Akdeniz Kültür Kıtası

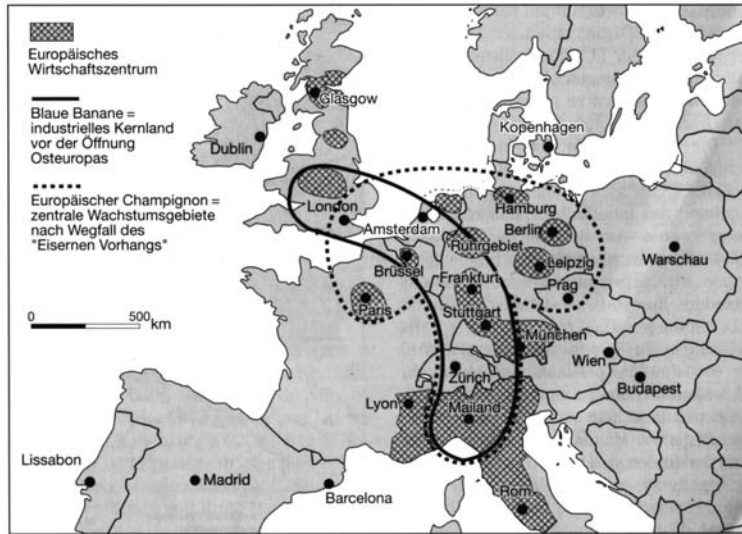
Kültür kıtası yaklaşımı çerçevesinde Avrupa ile Asya arasında sınır belirlemeye çalışırken farklı görüşleri de dikkate almak gerekmektedir. Bunlardan biri de Akdeniz'in ayrı bir kıta sayılmasıdır. Buna göre; Akdeniz kıyıları Avrupa, Asya ve Afrika değildir. Afrika, Büyük Sahra'nın güneyinden başlar. Avrupa'nın Akdeniz'e sarkan yarımadaaları (İber, Apenin, Teselya) Avrupa'nın diğer yerlerinden farklıdır. Doğuda Asya, Suriye ve Arabistan çöllerinden sonra başlar. Anadolu'nun öteki yarımadaalar gibi kuzeyden güneye sarkmayıp, doğudan batıya yönelmesi ona, kıtalar arasında tabii bir köprü olma özelliği vermiştir (Halikarnas Balıkçısı, 1971; 15-17).

Gerçek Avrupa Neresi?

Birçok çalışmada Gerçek Avrupa'nın neresi olduğu ya da Avrupa'nın merkezinin neresi olduğu tartışılmaktadır. Bu çalışmaların pek çoğunda Londra'dan Roma'ya çekilen bir hattın etrafında çeşitli şekillerde gelişmiş bir Avrupa merkezi tanımlanmakta ve buradan uzaklaşıncı Avrupa karakterinin bozulduğu vurgulanmaktadır (Şekil: 6 ve 7). Yani İber yarımadası, İskandinavya ve Doğu Avrupa; Avrupa'nın dış kenarı olarak görülmektedir. Aslında burada vurgulanan Cermen-Latin kökenli ya da Katolik eksenli bir Öz Avrupa ile ona çeşitli şekillerde yamanmış Ortodoks Avrupa ve diğerleri yaklaşımı söz konusudur. Gerçekten, Haçlı birliği Katolik Avrupa'nın lideri Papa tarafından yönlendirilmiş ve Ortodoks Hıristiyanlar ikinci sınıf muamelesi görmüştü. Bugün de Avrupa birliği Katolik ve Protestan Hıristiyanların öncülüğünde gerçekleşmekte, Ortodoks Doğu Avrupa ikinci sınıf muamelesi görmektedir. Avrupa, Osmanlının yıkılması ve onun hükümler olduğu toprakların sömürge haline getirilmesi için Doğu Hıristiyanlığı kullanarak onları yaşadıkları ülkelere karşı isyana teşvik etmişti. Ama bütün bunları yaparken de gerçek bir hami olarak davranmamış, Doğu Hıristiyanlarını (Ortodoksları) sadece kullanılacak bir kitle olarak görmüştü.

Şekil 6: Avrupa Birliğinin merkez ve dış kenarı (Miosga 1997; 16' dan)

Şekil 7: Avrupa'nın gelişmiş bölgeleri ve ideal bölge yapısı (Geiger 1997'den)

Avrupa'nın Kültürel Sınırları

Avrupa kültürel anlamda bir kıta ise, kültürel açıdan farklılıkların oluşmaya başladığı alanların bulunması ve bu alanlarda sınırın nerelerden geçirilebileceğinin tartışılması gerekir. Kültürel farklılıklar din, dil ve etnik özellikler bakımından ortaya çıkar. İnsan toplulukları arasındaki örf, adet ve geleneklerdeki farklılıklardan yola çıkmak

gerekir. Bunun maddi göstergeleri de kültür ve medeniyet eserleridir. Bu açıdan bakıldığında da Avrupa'yı bir kıta olarak ayırmaya yetecek kadar belirgin farklılaşmaların olduğu alanlar bulmak zordur. Ancak farklı kültürler arasında ortaya çıkan çok belirgin olmayan geçiş sahaları vardır. Nitekim belirgin bir hat şeklinde olmasa da, geniş bir kuşak halinde, Hıristiyan kültürüne dayanan Avrupa'yı Doğu kültüründen ayıran sahalar Balkanlardan, Kafkasya'dan ve İdil-Ural bölgesinden geçmektedir. O halde Avrupa'nın sınırlarının geçtiği yerleri Türkiye'nin ortasında değil, Balkanlarda ve Kafkasya'da aramak gerekir. Nitekim, Samuel P. Huntington 1993'de *Foreign Affairs*'de yayınladığı ve büyük tartışmalar yaratan yazısında, geleceğin dünyasında mücadelenin esas kaynağının kültürel boyutta ortaya çıkacağını, ekonomik ve ideolojik mücadelenin ikinci plâna itileceğini iddia etmekte ve bu mücadelelerin 7-8 medeniyet arasındaki etkileşimle şekilleneceğini ifade etmektedir. Bu medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel kırıklar (faylar) boyunca çatışmaların meydana geleceğini iddia etmektedir (Huntington-1995). Bu kırık hatlarından birinin Balkanlardan, diğerinin de Kafkasya'dan geçtiği bilinmektedir. Eğer Avrupa'yı Hıristiyan kültürü ve medeniyetinin kıtası olarak düşünürsek sınır; doğuda bir Türk yurdu olan İdil-Ural bölgesini dışarıda bırakarak Don ırmağından başlamalı, Karadeniz kuzeyindeki Kırım'ı dışarıda bırakarak Karadeniz'e ulaşmalıdır. Karadeniz'den itibaren Tuna deltasını, Dobruca'yı, Baserabya'yı; Bulgaristan'da Balkan dağlarının doğusundaki Güney Dobruca'yı, Rodoplar bölgesini, Makedonya'yı, Arnavutluk'u ve Sırbistan'da Sancak bölgesini de dışarıda bırakarak Bosna-Hersek'e kadar uzanıp, oradan Adriyatik'e ulaşan bir sınır çizilmelidir...

TÜRKİYE'NİN AVRUPA'YA GÖRE KONUMU

Türkiye'nin Köprübaşı Konumu

Avrupa ile Asya arasındaki sınır ayırımında coğrafi manzaranın esas alınması gerektiğini savunan coğrafyacılar göre; ziraat hayatı ve nüfusun, birbirinden uzak vahalarda toplandığı Ön Asya ülkelerinden farklı olarak, yeterli yağışlar sebebiyle ekim alanlarının ve ona bağlı kalarak nüfusun bütün ülke yüzeyine yayıldığı Türkiye bu özellikleriyle, şüphe yok ki bir Avrupa ülkesidir. Ve Ön Asya memleketlerinden gelen birinin nazarında Avrupa'ya has coğrafi manzara Türkiye'nin doğu sınırlarından başlamaktadır. Öyleyse yurdumuz Avrupa kıtasına tabi bir köprüdür (Yücel, 1987; 5). Ancak köprüler ya da geçitler, kendi başlarına bir değer ifade etmezler. Onları değerli kılan nelerin ortasında geçit ya da köprü olduklarıdır. Bu noktada Türkiye'ye farklı kültürel kimliklerin ortasında bir geçit yeri, bir köprübaşı işlevi yüklenirken, Türkiye'nin sahip olduğu kültürün sadece farklı kültürlerin karışımı, melez bir kültür mü, yoksa

orijinal bir kültür mü? olduğu da açıklığa kavuşturulmalıdır.

Gerçekten Anadolu hem geçmişte hem de bugün Asya-Avrupa ve kısmen de Afrika'nın karşılıklı ilişkilerinde Eski Dünyanın bir köprübaşı durumunda olmuştur. Anadolu'nun sosyal, politik ve ekonomik hayatını derin çizgileriyle etkilemiş olan bu özellik, yani kıtalar arası bağlayıcılık rolü doğu-batı yönünde önem kazanmış olup, bu doğrultu günümüzde de pek dikkat çekici bir sapma göstermemiştir. Çünkü Anadolu'nun orografik yapısı doğu-batı doğrultusunda geçişleri kolaylaştırmaktadır (Erinç, 1973). Bu nedenle de tarih boyunca Doğu Avrupa'yla, Akdeniz ve Afrika arasındaki bağlantı, Ön Asya ve Avrupa arasındaki karşılıklı ilişkilere göre son derece zayıf kalmıştır. Genellikle ticari ilişkiler şeklinde süregelen bu bağlantılar zaman zaman savaşlar şeklinde de cereyan etmiştir. Karşılıklı bu akınlar bir yandan Doğu-Batı Dünyaları arasındaki kültürel alışverişi sağlarken, bir yandan da bu farklı kökenli kültürlerin Anadolu'da karışıp kaynaşmasına yol açmıştır. Böylece Anadolu değişik kültür ve uygarlıkların yine farklı ölçülerde birbirini etkileyerek gelişmiş ve kökenlerini tarihin derinliklerinden alan orijinal Anadolu kültür ve uygarlığı doğmuştur. Gerçekten bu topraklar üzerinden gelip-geçen ve konaklayan her millet kendi kültür ve medeniyetinin izlerini bırakmışlardır. Ancak, Türklerin gelip bu topraklara yerleşmesi ile oluşmaya başlayan Anadolu kültürü eski medeniyetlerin karması melez bir kültür değil, tam aksine, eski medeniyetlerden etkilenmiş fakat orijinal Türk kültürüdür.

Kıtaların Dügüm Noktasındaki Ülke: Türkiye

Türkiye'nin Avrupa'ya göre konumunun en önemli özelliklerinden biri de Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının dügüm noktasında bulunmasıdır. Gerçekten de Türkiye Akdeniz ve Ortadoğu'nun doğu-batı ve kuzey-güney asli eksenleri üzerinde bir köprü özelliğine sahiptir. Bu konumu nedeniyle farklı özelliklere sahip Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinin fizikî, sosyal ve ekonomik eksenleri üzerinde çakışmakta, diğer bir ifadeyle Dünya güç merkezlerinin her türlü çatışmalarında kullanacakları eksenler Türkiye'den geçmektedir. Bu nedenle Türkiye Avrupa'nın göz ardı edemeyeceği birtakım özelliklere sahiptir. Bunların başlıcaları şöyle özetlenebilir:

I. Akdeniz'in egemenlik kapılarından biri olan Marmara Denizi ve Boğazlar bölgesini elinde bulundurması; Ortadoğu, Basra Körfezi ve Ege dahil Doğu Akdeniz'i kontrol edecek bir coğrafi konuma sahip bulunması, bölgedeki ülkelerin güvenlik ve her türlü ulaşım faaliyetlerini çok yakından ilgilendirmektedir. Bu özelliği Türkiye'yi çevreleyen ülkelerin birbiriyle olan politik, ekonomik ve askeri ilişkilerine doğrudan etkisi olması nedeniyle Türkiye taraf ülkelerce hesaba katılması gereken önemli bir faktördür.

II. Dünya ticareti ve ulaşımında önemli bir yeri olan Türk boğazları gerek Batı Avrupa, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan gibi ülkelere, gerekse bu ülkelerin tüm Dünya ülkeleriyle sosyo-ekonomik, ticari ve bazı şartlarla askeri ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Rusya'nın Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yönelik askeri faaliyetleriyle çok yönlü ticari ve ekonomik ilişkilerinin tümü Boğazlar yolu ile gerçekleştirilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Rusya deniz ticaretinin yaklaşık yarısı Türk boğazlarına bağımlıdır. Ayrıca Rusya'nın Akdeniz'deki askeri deniz varlığının idamesi Karadeniz'den yapılacak lojistik destekle mümkündür. Boğazların kapatılması halinde Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan bir kıta içi devleti olma durumuna düşer.

III. 70 milyona yaklaşan nüfus potansiyeli, zengin yerüstü ve yeraltı kaynakları ve ayrıca gelişmekte olan ekonomik ve teknolojik gücüyle Türkiye bölgede, mevcut politik, askeri ve ekonomik dengeyi bulunduğu tarafa kazandırabilecek ağırlığa sahip bir bölge devletidir. Türkiye'nin bu güçlü ekonomik potansiyeli Türkiye'ye bu yerlerde jeopolitik bir değer sağlamaktadır. Diğer taraftan Dünya güçleri arasındaki ekonomik ve ticari bağlantıyı sağlayan ulaşım yolları üzerinde bulunması ve bu yolları kontrol edebilen konumu nedeniyle, dünya güç merkezlerinin ekonomik ilişkilerini etkileyebilir.

IV. Türkiye bütün bunlarla beraber; Ortadoğu petrollerini, Basra körfezini, Süveyş kanalını ve Doğu Akdeniz bölgesini kontrol edebilecek ve buralara yapılabilecek bir saldırıya engel olabilecek bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca, Rusya'nın kalpgâhi olan Ural sanayi bölgesi ile petrol kaynaklarını Karadeniz ve Kırım sahillerindeki deniz-hava üstlerini ve önemli ikmal merkezleriyle diğer ikmal kaynaklarını, ana fabrikalarını önemli şehirlerini en yakın mesafeden tesirli bir şekilde etkileyip tahrip edebilecek bir konumdadır. Bütün bu bölgelere yöneltilecek elektronik ve diğer istihbaratı en uygun bir şekilde yönetebilecek, stratejik hava kuvvetlerine düşman toprakları üzerinde uzun bir süre kalabilme imkanı sağlayabilecek; jeopolitik, stratejik ve jeostratejik değeri üstün bir bölgedir.

Bu özellikler ülkemizin jeopolitik ve jeostratejik önemini açıkça ortaya koymaktadır. İşte Türkiye'nin bu özelliklerini çok iyi bilen Avrupa, Türkiye karşısında bir ikileme düşmektedir. Yani, Türkiye'yi ne aralarında görmek istemekte, ne de Avrupa'dan bağımsız kendi başına hareket eden bir ülke olmasına izin vermektedirler. Gerçekten Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye karşı uyguladıkları politikalara baktığımızda, Türkiye'nin Avrupa'ya bağımlı, fakat Avrupa'nın dışında kalması amaçlanmaktadır. Kısacası Türkiye; Avrupa için, kendi içine sindiremediği ve aynı zamanda da kaybetmek istemediği bir ülkedir (Özey, 1996; 55)

Türkiye'nin Avrupa ile Asya Arasında Bölünmesi

Türkiye'nin bir bölümünü Avrupa'dan diğer bölümünü Asya'dan saymak, Türkiye'yi hem Avrupa ülkesi, hem de bir Asya ülkesi kabul etmek bize acaba ne kazandırıyor? Her seferinde Türkiye'nin “ülkesi ve halkı ile bölünmez bir bütün” olduğunu vurgulamadan edemeyen siyasi ve askeri otoriteler, ülkenin yarısını Avrupalı diğer yarısını Asyalı gösterirken, nasıl bir bölücülük yaptıklarının nedense farkında değildirler. Bugün çoğumuzun benimsediği hatta övünç kaynağı olarak kullandığımız, Avrupa ile Asya arasında yer almak ve Avrupa ile Asya arasındaki sınırın ülkemizin ortasından geçirilmesi tamamen siyasi ve psikolojik bir amaca hizmet etmek içindir. Bilindiği gibi Yunanistan'ın büyük ülküsü (Megalo İdea) Türkleri Trakya'dan ve İstanbul'dan söküp atmayı hedef almıştır. İşte bu düşünce ile ülkemizin bir kısım toprakları Avrupa'da gösterilmiştir. Yunanlının ve Avrupalının kendi toprağı saydığı, bizi işgalci olarak gördüğü bu toprakların Avrupa sınırları içinde göstermesi siyasi emellerinin haklılığına bir kanıt oluşturmak içindir. Acaba birisi bize “batılı olan sadece Trakya değil, Sakarya'nın ağzından Antalya körfezine çekilecek hattın batısındaki bütün topraklar Avrupa özellikleri taşır” diye bir ifade kullansa, bunun bir gerçeğı mi, yoksa bir Yunan emelini mi açıkladığını sorgulamamız gerekmez mi? Çünkü Megalo İdea'nın hedeflerinden biri de budur...

Türkiye'nin Bir Bütün Olarak Avrupa'dan Sayılması

Avrupa Konseyi tarafından 1961-1964 yıllarında düzenlenen “Coğrafya Öğretimi ve Coğrafya Ders Kitapları ile Atlasların Geliştirilmesi” konferansları kararlarına göre; Güney Avrupa ile Güneybatı Asya'da bulunmasına rağmen Türkiye'nin sadece Trakya toprakları değil bir bütün olarak tamamının Güney Avrupa kapsamı içinde incelenmesi gerekmektedir. Bunu Türkiye'nin iklim, konum ve jeolojik yapı bakımından Güney Avrupa'ya yakınlık göstermesinden dolayı yapılmasını tavsiye etmiştir. Yine aynı bağlamda Kıbrıs'ın da Avrupa'ya dahil edilmesini savunmuştur (Marchant, 1970). Ancak bütün bunlara rağmen Türkiye'nin ısrarla Avrupa dışında tutulmaya çalışılırken Kıbrıs'ın Avrupa'nın bir parçası olarak sayılması, Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan üç Kafkas ülkesinden ikisi (Ermenistan ve Gürcistan) Avrupa'dan sayılırken Azerbaycan'ın Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte ele alınarak Asya'ya katılmaya çalışılması Avrupalıların ne kadar ön fikirli ya da art niyetli olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

SONUÇLAR

- Avrupa fiziki manada bir kıta değil, Asya'nın batıya doğru fazlaca uzanmış bir yarımadasıdır.
- Asya ile Avrupa arasında ne doğal özellikler bakımından ne de kültürel özellikler bakımından sınır oluşturabilecek ölçüde belirgin bir farklılaşma alanı bulunmamaktadır.
- Trakya'nın Avrupa'dan, Anadolu'nun Asya'dan sayılmasını gerektirecek hiçbir farklılık yoktur. Tam aksine iki kara parçasını birleştirici özellikleri vardır. Bu fonksiyon geçmişte olduğu gibi bugün de sürmektedir.
- Türkiye'nin bir kısmının Avrupa'dan diğer kısmının Asya'dan gösterilmesi doğru değildir. Türkiye bir bütün olarak ya Avrupalıdır ya da Asyalıdır. Veya her ikisidir, ama bir bütün olarak.
- Ülkemiz Tanzimat'tan beri Avrupalı olan bütün değerleri benimsemeye başlamış, Avrupa'nın tüm kuruluşlarına üye olmuş, Avrupa ile bütünleşmek için her türlü fedakârlıkta bulunmuş ve bulunmakta olan bir ülkedir. Ancak Avrupalılar ne başkalarının iştahını kabartacak kadar zayıf bir Türkiye; ne de kendi başına hareket edebilen güçlü bir Türkiye istemektedirler. Yine Türkiye'yi, ne aralarında görmek, ne de dışlamak istemektedirler.

KAYNAKLAR

- DARKOT,B., 1949, **Avrupa Coğrafyası**, İ.Ü. Coğr.Enst.yay.12, İstanbul.
- DOĞANAY,H., 1986, *Türkiye'nin Coğrafi Konum ve Milli Sınırları ile İlgili Bazı Meseleler*, **Türk Dünyası Araştırmaları** 44, s.105-154, İstanbul.
- DOĞANAY,H., 1988, *Türkiye'nin Komşuları ve Yabancı Atlaslarda Türkiye*, **Türk Kültürü** 304, s.465-475, Ankara.
- DOĞANAY,H., 1989, *Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Bundan Kaynaklanan Dış Tehditler*, **Türk Dünyası Araştırmaları** 58, s.9-69, İstanbul.
- DOĞANAY,H., 1997, **Türkiye Beşerî Coğrafyası**, MEB Yayınları Eğitim Dizisi:10, İstanbul.
- ERİNÇ,S., 1973, *Türkiye: İnsan ve Ortam*, **İ.Ü. Coğr. Enst. Dergisi** 18-19, s.1-33, İstanbul.
- ERİNÇ,S. ve ÖNGÖR,S., 1982, **Ülkeler Coğrafyası** MEB Basımevi, (8.basılış), İstanbul.
- GEIGER,M., 1997, *Europas Grenzen –grenzenloses Europa*, **Praxis Geographie** 27/10, s.4-11, Braunschweig.
- GÖZENÇ,S., 1979, **Avrupa Ülkeler Coğrafyası-I**, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay.115, İstanbul.
- Halikarnas Balıkcısı, 1971, **Anadolu'nun Sesi**, Bilgi yayınevi, İstanbul.
- HUNTINGTON,S.P. 1995, **Medeniyetler Çatışması**, (Derleyen: M.YILMAZ), Vadi Yayınları, İstanbul.
- LOUIS,H., 1954, *Über den geographischen Europabegriff*, **Mitteilungen der Geogr.Gesel. in München** 39, s.73-93, München.
- LOUIS,H.,1979, *Die Stellung Anatoliens am Rande Europas*, **Die Türkei in Europa**, (Ed: K.D. GROTHUSEN), s.11-19, Göttingen.
- MARCHANT,E.C. 1970, **Coğrafya Öğretimi ve Coğrafya Kitapları ile Atlaslarının Geliştirilmesi**, (çev. S.ÖNGÖR), MEB Talim Terbiye Dairesi yay. 10, İstanbul.
- MIOGA,M.,1997, *Räumliche Disparitäten in der Europäischen Union*, **Praxis Geographie** 27/10, s.16-17, Braunschweig.
- ÖZEY,R.,1996, **21. Asrın Ufkunda Türkiye**, Marifet yayınları, İstanbul.
- TANOĞLU,A., 1963, *Türkiye'nin Coğrafi Mevki ve Bu Mevki İle İlgili Bazı Meseleler*, **İ.Ü. Coğr. Enst. Dergisi** 13, s.50-63, İstanbul.
- TÜMERTEKİN,E. ve ÖZGÜÇ,N.1997, **Beşeri Coğrafya**, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- YÜCEL,T., 1960, **Asya Coğrafyası**, Eroğlu matbaası, Ankara.
- YÜCEL,T., 1984, *Coğrafi Yeri ve Mevkii İtibariyle Türkiye*, **Türk Kültürü Araştırmaları** XXII/1-2, s.11-19, Ankara.
- YÜCEL,T., 1987, **Türkiye Coğrafyası**, Türk Kültürünü Arşt.,Enst. Yay. 86, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 51-64, ELAZIĞ-2000

TÜRKÇE'DEKİ -LIK YAPIM EKİ VE BU EKİN ALMANCA'DAKİ KARŞILIK VE VERİLİŞ ŞEKİLLERİ

*The derivational affix –lik in Turkish and its equivalence and
rendering forms in German*

Mehmet AYGÜN*

ÖZET

Bu çalışmada Türkçe'deki –lik yapım eki ile bu ekin Almanca'daki karşılıklarının hangi bağlamlarda kullanıldığı, hangi anlamları yansıttıkları ve bu ekin karşılığının Almanca'da başka hangi yapılarla verildiği örneklerle ele alındı. Çalışmanın sonunda Türkçe'deki -lik yapım ekinin Almanca'da pek çok ek dışında, yalın durum (sıfır ek), birleşik sözcük, tamlama grubu, ilgi cümlecığı ve *zu+Infinitiv (mastar)* gibi yapılarla verildiği görüldü.

Anahtar sözcükler: Ek, yapım eki, yalın sözcük, birleşik sözcük, tamlama grubu, ilgi cümlecığı

ABSTRACT

In this study, we aimed at examining in which contexts the derivational affix –lik in Turkish and its equivalence in German are used and which meanings are reflected. We also examined which other rendering form of its equivalence in German by taking different examples. As a result we obtain that the derivational affix –lik in Turkish not only has a lot of affixes equivalence, but also has simple form, compound word, determinative group and *zu+infinitive* in German.

Keywords: affix, derivational affix, simple form, compound word, determinative group, relative clauses.

* Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Batı Dilleri ve Edeb. Böl. Elazığ. maygun@firat.edu.tr

Giriş:

Eklemeli (bağlantılı) dillerden olan Türkçe’de ekler sözcük köklerine getirilerek, ya cümlede sözcükler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak, ya da yeni sözcükler türetmek amacıyla kullanılır. Bu kullanım neticesinde bazı görevler üstlenen ekler “çekim ekleri” ve “yapım ekleri” olmak üzere ikiye ayrılır.

Yapım ekleri sözcük kök ve gövdelerine getirilerek hem sözcüğe yeni bir anlam kazandırır, hem de ad ve eylemlere gelerek pek çok sayıda yeni sözcük türetme imkânı sağlarlar. Bu özellikleriyle isimden isim, isimden sıfat, isimden fiil ve fiilden isim türetirler (Korkmaz: 1992, s.171; Hengirmen: 1999, s.415). Yapım ekleri getirildikleri kök ve gövdelerde anlam değişikliği yaparlar. Dolayısıyla bu eklerle oluşturulan sözcük gövdesi kendisinden türediği kök veya gövdeden ayrı ve yeni bir anlam kazanır. Ayrıca, Ergin’in de (1989: s.116) belirttiği gibi yapım ekleri kök morfemlerini destekleyen morfemler olduklarından, bu ekler ikinci derecede kök morfemleri olarak değerlendirilebilir. Sözcük yapısının sabit unsurları olan yapım ekleri sözcük içinde kökten hemen sonra gelir.

Eldeki mevcut kaynaklar iyi incelendiğinde ve günlük dil kullanımına dikkat edildiğinde, gerek Türkçe’nin gerek Almanca’nın yapım ekleri (Formans, Bildungselement) bakımından çok zengin oldukları görülür. Ancak bu çalışmada, Türkçe’deki yapım eklerinden sadece “-lik” eki ve bu ekin Almanca’daki karşılıkları ve diğer veriliş şekilleri ele alınmaktadır.

1. -lik Ekinin Türkçe’deki Kullanımı ve Almanca’daki Karşılıkları:

-lik eki eskiden beri Türkçe’nin işlek olan belli başlı isim ve sıfatlardan isim yapma eki durumundadır. Hem herhangi bir nesnenin bir özelliğini belirterek sıfat gibi kullanılan geçici isimler, hem de nesne adı olarak kalıcı isimler oluşturur. Başlıca fonksiyonları isimlerden yer, alet, topluluk isimleri, soyut isimler ve sıfat yapmaktadır (Ergin:1989, s.146). Tabii ki bu ekle sadece soyut isimler türetilmemektedir. Zülfikar’ın da (1991: s.110) belirttiği şekilde, *kadın-lik, erkek-lik, uzak-lik, yorgun-luk* gibi soyut isimler yanında *zeytin-lik, göz-lük* gibi somut isimler de türetilmektedir.

Verilen bu örneklerde -lik ekinin Almanca’daki karşılıklarının *-tum* (kadın-lik = Frauen-tum); *-keit* (erkek-lik = Männlich-keit, Mannhaftig-keit, mannhaftes Verhalten; yorgun-luk = Müdig-keit, Mattig-keit); *-ung* (uzak-lik = Entfern-ung; zeytin-lik = Ölbaumpflanz-ung) ekleri olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında göz-lük (= Augenglas, Brille) ve yine zeytin-lik (= Ölbaumhain) örneklerinde ise -lik ekine karşılık herhangi bir ek kullanılmadığı, bunun yerine ya yalın ek (-ø) kullanıldığı (Brille), ya da birleşik

sözcük oluşturulduğu (Auge-n-glas, Öl-baum-hain) görülmektedir.

Türkçe'de çok işlek olan -lik eki özellikle yer, alet ve topluluk isimleri oluşturmada çok kullanılmaktadır. Bu ekle oluşturulan yer isimlerinin ilgili nesnenin mekânını veya o nesnenin çok bulunduğu yeri ifade ettiğini vurgulayan Ergin (a.g.e. s. 146) taş-lik (steinige Gegend), ağaç-lik (Wäldchen, Hain), orman-lik (waldreiche Gegend, Waldgebiet), ekin-lik (Saatgut), çimen-lik (Wiesenland, Rasenplatz), zeytin-lik (Ölbaumpflanz-ung), ot-luk (Grasfläche, Weideland, Heuschober), odun-luk (Brennholzlager, Holzkeller), koru-luk (Forstgelände, Waldabschnitt), gül-lük (Rosenbeet, Rosengarten), kömür-lük (Kohlenlager, Kohlenkeller) çöp-lük (Müllabfuhrplatz, Kehrichthaufen) gibi sözcükleri örnek olarak vermektedir. Bu sözcüklerin Almanca karşılıkları göz önüne alındığında, zeytin-lik (Ölbaumpflanz-ung) sözcüğü dışında herhangi bir yapım eki kullanılmadığı, bunun yerine sıfat tamlaması veya birleşik sözcük kullanıldığı görülmektedir.

-lik eki aynı şekilde nesne isimlerine gelerek o nesne ile ilgili bir âlet, bir eşya belirtmede de kullanılır: baş-lik (Kopfbedeck-ung, Kopftuch, Haube, Überschrift), kulak-lik (Ohrenschützer, Hörmuschel, Hörer, Kopfhörer; Stetoskop), güneş-lik (Sonnenschutz, Sonnenblende), gece-lik (für die Nacht bestimmt, nächtlich, Nachthemd, Schlafanzug), korku-luk (Vogelscheuche, Geländer, Schutzgitter), burun-luk (was für eine Nase/Spitze usw. geeignet bzw. bestimmt ist), göz-lük (Augenglas, Brille)... Verilen bu örneklerin Almanca karşılıklarında da -ung (Kopfbedeck-ung) ve -lich (nächt-lich) yapım ekleri yanında tamlama grubu veya birleşik sözcük kullanılmıştır.

Ayrıca bu ek isim veya sıfatların köklerine gelerek topluluk isimleri oluşturur ve eklendiği isim veya sıfatın taşıdığı anlamları genelleştirerek onlara “nitelik, özellik” kavramları katar. Bu kullanım için de Ergin (1989: s. 146) ve Zülfikar (1991: s. 111) şu örnekleri vermektedirler: Genç-lik (Jugend), Türk-lük (Türken-tum), insan-lık (Menschheit, Menschen-tum), kadın-lık (Frauen-tum), hanım-lık (das Benehmen einer Dame; der Umstand, daß jemand eine Frau ist), erkek-lik (Männlich-keit, Mannhaftig-keit), anne-lik (Mutter-schaft, Mütterlich-keit), ağa-lik (Stand oder Rang eines Agas; vornehmes, freigebiges Verhalten; hochfahrendes Wesen; Anmaß-ung), Hristiyan-lık (Christen-tum), uzak-lık (Entfern-ung), yakın-lık (Nahe-Sein, Nähe, Verwandt-schaft), ucuz-luk (Billig-keit), pahalı-lık (Teuer-ung), güzel-lik (Schön-heit), çirkin-lik (Häßlich-keit), küçük-lük (Klein-heit)... Bu örneklerde de -lik ekini ya -heit, -keit, schaft, -tum, -ung gibi ekler karşılamakta, ya da tamlama veya tarifile terimin karşılığı verilmektedir.

Daha çok sıfatlardan isim yapmak için kullanılan -lik eki, herhangi bir niteliği karşılayarak isimlerden sıfat türetmek için de çokça kullanılmaktadır. Bu kullanımıyla da

-İlk eki geldiği sözcüğe “tahsis, sınırlama, ayırma, bir şey için saklama” kavramları katar (Zülfikar: 1991, s. 111). Bu şekilde oluşturulan sıfatlar için de yine Ergin ve Zülfikar’dan şu örnekleri sıralayabiliriz: *Gün-lük* (vom gleichen Tag, Tages-, täg-lich; Tagelohn; Tagebuch), *ay-lık* (für einen Monat bestimmt, -monat-ig; Monatsgehalt, Monatslohn; Monats-, monat-lich), *yıl-lık* (jähr-lich, Jahres-, für ein Jahr bestimmt, -jähr-ig), *yemeklik* (zur Zubereitung von Speisen geeignet od. bestimmt, Eß-, Speise-; Essensgeld), *dolmalık* (zur Herstellung einer farcierten Speise geeignet z.B. Tomaten, Paprika usw.), *kira-lık* (zu vermieten, verpachten, verleihen), *oda-lık* (aus soundsoviel Zimmern bestehend), *yol-luk* (Reiseproviant, Gastgeschenk, Reisegeld, Bodenteppich), *gömleklik* (zur Herstellung von Hemden geeignet, Hemden-), *hediye-lık* (als Geschenk geeignet, Geschenk-), *akşam-lık* (für den Abend bestimmt od. geeignet, Abend-), *kış-lık* (winter-lich, Winter-, für den Winter geeignet od. bestimmt), *yaz-lık* (für den Sommer bestimmt od. geeignet, sommer-lich, Sommer-), *mevsim-lık* (der Jahreszeit entsprechend, für die Übergangszeit bestimmt, Saison-), *yüz görüm-lük* (das Geschenk des Bräutigams an seine junge Frau), *ölüm-lük* (gespartes, zurückgelegtes Begräbnisgeld), *kalım-lık* (Unsterblich-keit, Ewig-keit), *tohum-luk* (zur Saat geeignet; Saatkorn, Saatgut).

Bu kullanım şekli için de Almanca’da *-ig* ve *-lich* sıfat türetme eklerinden başka genellikle tamlama grupları oluşturulduğu görülmekle beraber, “*geeignet für/als, bestimmt für, bestehen aus, zu+Infinitiv (mastar), zu+Substantiv (isim)* gibi sıfat oluşturma kalıplarının kullanıldığını görmekteyiz. *-ig* ve *-lich* sıfat türetme ekleri ve bu kalıp ifadeler dışında kalan diğer unsurlar sıfatlardan çok isim oluşturmaktadır.

-İlk eki her ne kadar isimlerden sıfat türetmekte çokça kullanılsa da asıl fonksiyonu sıfatlardan isim yapmak, sıfat olarak da kullanılabilen isimlerden soyut isimler türetmektir. -İlk eki ile türetilen bu soyut isimler ancak soyut kavramları karşılamakta ve sıfat olarak kullanılmamaktadır. Bütün somut nesne isimlerinden bu ekle soyut isimler türetmek mümkün olduğundan, bu ekin özellikle bu alanda çok işlek olduğunu ve asıl fonksiyonunun da buradaki kullanımı olduğunu söyleyebiliriz. Böylece sözcüklerdeki nitelikleri soyut isimler halinde genelleştiren -İlk ekinin bu kullanımına da sayısız örnek verilebilir. Ancak biz burada yine Ergin (1989: s. 147) ve Zülfikar’ın (1991: s. 110) ekin bu kullanımı için verdikleri örneklerle yetinmek istiyoruz: *Güzel-lık* (Schön-heit), *küçük-lük* (Klein-heit), *iyi-lık* (Güte, Wohltat, Hilfe, Unterstütz-ung), *pis-lık* (Schmutz, Unrat, Dreck, Unsauber-keit), *iki-lık* (Dual-ismus, Dual-ität, Zwietracht, Uneinig-keit), *derin-lık* (Tief-e), *genç-lık* (Jugend), *Türk-lük* (Türken-tum), *kör-lük* (Blind-heit), *kötü-lük* (Schlechtig-keit; üble Tat; schlechter Zustand), *ana-lık* (Mutter-schaft, Mütterlich-keit), *baba-lık* (Vater-schaft), *kadın-lık* (Frauen-tum), *insan-lık* (Mensch-heit, Menschen-tum),

çapkın-lik (Ausschweif-ung), azgın-lik (Undiszipliniert-heit, Ungebärdig-keit), hanım-lik (das Benehmen einer Dame; der Umstand, daß jemand eine Frau ist), bey-lik (das Benehmen eines Bey; Herrschaftsgebiet eines Bey), uyusuk-luk (Steif-heit, Bewegungsunfähig-keit), ölgün-lük (Verwelkt-heit), bağlı-lik (Verbunden-heit, Abhängig-keit, Anhänglich-keit), açık-lik (Offen-heit, Klar-heit), büyük-lük (Größ-e, Großartig-keit), sıcak-lik (Wärm-e, Hitz-e), zor-luk (Schwierig-keit)...

Yukarıda verilen örneklerin Almanca karşılıklarında da –İlk ekine karşılık, –e, –heit, –keit, –schaft, –tum, –ung isim yapma ekleri yanında yalın ek (-ø) durumu ve birleşik sözcük kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca –İlk eki verilen şu örneklerde de görüleceği gibi –ca, –cı, –daş/-deş, –gaç/-geç, –gan, –gıç, –gın/-kın, –lı, –man, –maz/-mez, –muş, –sak, –sal/-sel, –sız, –sul gibi eklerden sonra gelerek sıkça kullanılmaktadır: *Ayrı-ca-lik (Privileg, Unterschied, Verschieden-heit), ara-cı-lik (Rolle od. Aufgabe eines Vermittlers od. Mediums; Vermittl-ung), devlet-çi-lik (Etat-ismus, Staatssozial-ismus), geri-ci-lik (fortschrittsfeindliche Einstell-ung), oyun-cu-luk (Spielen, Schauspielkunst), göz-cü-lük (Spähen, Überwachung, Beobacht-ung; Beruf od. Tätigkeit eines Augenarztes; Augenheilkunde, Ophthalmologie; Aufsichtsführung), sır-daş-lik (Mitwisser-schaft, Eingeweihtsein, vertraute Kamerad-schaft), kar-deş-lik (Bruder-schaft, Schwester-schaft, Brüderlich-keit), utan-gaç-lik (Schamhaftig-keit, Schüchtern-heit, Scheu, Befangen-heit, Verlegen-heit), sıkıl-gan-lik (Schüchtern-heit, Scheu, Verlegen-heit, Verschämt-heit, Zaghaftig-keit, Befangen-heit), unut-kan-lik (Vergeßlich-keit), çalış-kan-lik (Fleiß, Eifer, Emsig-keit), bil-giç-lik (Besserwisser-ei), dal-gın-lik (Versunkensein; Zerstreut-heit, Unaufmerksam-keit, Dämmerzustand), et-kin-lik (Aktiv-ität, Tätig-keit), düş-kün-lük (Heruntergekommensein, sozialer Abstieg, Sucht, Gier, Vorliebe, Vernarrtsein, Begeisterung), sus-kun-luk (Schweigsam-keit, Wortkarg-heit), verim-li-lik (Einträglich-keit, Ergiebig-keit, Leistungsfähig-keit, Produktiv-ität), yürek-li-lik (Mut, Beherzt-heit, Tapfer-keit), tutum-lu-luk (Sparsam-keit), şiş-man-lik (Beleibt-heit, Körperfülle, Korpulenz), göç-men-lik (Auswander-ung, Einwander-ung, Zuwander-ung, Umsiedl-ung, Repatriier-ung), yara-maz-lik (Unbrauchbar-keit, Untauglich-keit, Unhandlich-keit; kindlicher Mutwille, Unart, Ungezogen-heit), bil-mez-lik (Unkennt-nis, Unwissen, Ignoranz, Undankbar-keit), geliş-miş-lik (Entwickeltsein), tut-sak-lik (Sklaver-ei), kut-sal-lik (Heilig-keit, Göttlich-keit), bilim-sel-lik (Wissenschaftlich-keit), yok-sul-luk (Not, Armut, Ärmlich-keit, Dürftig-keit, Mangel und Not), iş-siz-lik (Arbeitslosig-keit), suç-suz-luk (Schuldlosig-keit, Unschuld), başarı-sız-lik (Erfolglosig-keit, Mißerfolg), görgü-süz-lük (Unerfahren-heit, Unbeholfen-heit, Weltfremd-heit, Tolpatschig-keit; das Fehlen guter Umgangsformen)...*

Yukarıda sayılan yapım ekleriyle birlikteki kullanımlarda –Iik ekinin sözcüklere yerine göre meslek, uğraş, alışkanlık, düşkünlük, huy, görüş, düşünce, benimseme, yerine göre bazı değerleri paylaşma, ortak olma, bazı özelliklere sahip olma ve bazen de ait olma, ilgili olma, bağlı olma, bulundurma kavramları kattığını görüyoruz. Benzer kullanım şekli ekin Almanca’daki bazı karşılıklarında da mevcuttur. Burada da –Iik ekini karşılayan eklerden *-heit* ve *-keit* ekleri *-bar*, *-el*, *-er*, *-ig*, *-lich*, *-sam* ekleriyle birlikte çokça kullanılmaktadır. Buna örnek olarak da Schulz-Griesbach’tan (1967: s. 12) şu sözcükleri alabiliriz: *Dank-bar-keit* (minnettar-lık), *Eit-el-keit* (kendini beğenmiş-lik, hiç-lik), *Dunk-el-heit* (karan-lık, belir-siz-lik), *Saub-er-keit* (temiz-lik), *Tapf-er-keit* (yiğit-lik, yürek-li-lik), *Sich-er-heit* (güven, emniyet, güven-lik), *Tät-ig-keit* (etkin-lik, çalışma), *Freigeb-ig-keit* (eli açık-lik), *Sorglos-ig-keit* (aldırmaz-lık), *Freud-ig-keit* (mutlu-luk), *Freund-lich-keit* (arka-daş-lık, dost-luk), *Spar-sam-keit* (tutum-lu-luk)...

Türkçe’de çok işlek olarak kullanılan –Iik yapım eki kullanım esnasında değişik görevler üstlenmektedir. Ekin üstlendiği bu görevleri dilbilimciler (bkz. Zülfikar: 1991, s. 111 ve Hatiboğlu: 1981, s. 102) şöyle sıralamaktadırlar:

-Iik eki, eklendiği sözcüğe “tahsis, sınırlama, ayırma, bir şey için saklama” kavramları katarak sıfatlar oluşturur: *Gömlük-lik* (zur Herstellung von Hemden geeignet), *kış-lık* (winter-lich), *yaz-lık* (sommer-lich).

-Iik, eklendiği sözcüklerin anlamlarını genelleştirerek onlara “nitelik, özellik” kavramları katar: *Kadın-lık* (Frauen-tum), *erkek-lik* (Männlich-keit), *anne-lik* (Mutter-schaft), *uzak-lık* (Entfern-ung), *güzel-lik* (Schön-heit).

İsmlere gelerek onlara “toplucu bir yerde, bir alanda bulunma, bulundurma” kavramları katar: *Zeytin-lik* (Ölbaumpflanz-ung), *kömür-lük* (Kohlenlager, Kohlenkeller), *mezar-lık* (Friedhof).

Sayı adlarına “grup, bir arada bulunma” kavramı katar: *Bir-lik* (Ein-heit, Einig-keit), *on-luk* (Zehn-er), *yüz-lük* (Hundert-er).

İsmlere “araç, gereç” kavramı katar: *Baş-lık* (Kopfbedeck-ung, Kopftuch, Haube, Überschrift), *göz-lük* (Augenglas, Brille) *tuz-luk* (Salzfäßchen).

Eklendiği sözcüğe “uğraş edinme” kavramı katar: *Kılavuz-luk* (Lotsenberuf), *yaltak-lık* (Unterwürfig-keit).

Aynı şekilde sözcüklere “meslek, uğraşma” kavramları katar: *Mimar-lık* (Architektur), *mühendis-lik* (Ingenieurberuf, Ingenieurwesen), *öğretmen-lik* (Lehrberuf).

İsmlere “üvey olan, asli olmayan veya yerini tutan” kavramları katar: *Ana-lık* (Adoptivmutter, Stiefmutter), *evlat-lık* (Adoptivkind, Pflegekind).

Yine isimlere gelerek onlara “elbise, giyim eşyası” kavramları kazandırır: *Gece-lik*

(*Schlafanzug*), yağmur-luk (*Regenmantel*).

Renk adlarının niteliğini genelleştirerek “bürünme, kaplanma” kavramları katar: *Al-lık* (*Röt-e*), yeşil-lik (*Grün-e*).

Eklendiği sözcüğe “hacim, ağırlık, uzunluk, sınırlandırma niteliğinden yararlanarak ölçü” kavramı kazandırır: *Ton-luk* (*soundsoviele Tonnen ausmachend 'schwer'*), *litre-lik* (*soundsoviel Liter enthaltend ; für soundsoviel Liter bestimmt*), *metre-lik* (*soundsoviel Meter betragend*), *bir gün-lük* (*für einen Tag bestimmt od. ausreichend*).

-İlk eki ayrıca semt, köy, ilçe gibi yerleşim adları yapar: *Ayva-lik* (*Stadt und Distrikt im Regierungsbezirk Balıkesir*), *Et-lik* (*Distrikt im Regierungsbezirk Ankara*), *İncir-lik* (*Distrikt im Rbz. Adana*), *Yumurta-lik* (*Distrikt im Rbz. Adana*).

Zaman adlarına gelerek onlara “belli sürelerde olan, yapılan” kavramları katar: *Asır-lik* (*hundertjäh-ig, Hundertjäh-ig-e*), *yıl-lik* (*jähr-lich, -jäh-ig*), *ay-lik* (*monat-lich, -monat-ig*)...

2. –İlk Ekinin Almanca'daki Karşılıkları ve Diğer Veriliş Şekilleri:

Çalışmanın başından itibaren verdiğimiz örneklerin de gösterdiği üzere, Türkçe'deki –İlk yapım ekinin karşılığında Almanca'da pek çok ek kullanılmaktadır. Türkçe'deki –İlk yapım ekinin işlevini üstlenen bu ekler genelde “-e, -ei, -er, -heit/-keit, -(i)at, -ie, -ig/-lich, -ik, -ismus, -ität, -ium, -nis, -schaft, -tion, -tum, -ung, -ur” olmakla beraber, bazen de bu eklerden herhangi birinin kullanılmadığı, bunların yerine yalın ek (-ø), birleşik sözcük, tamlama (grubu) ya da “zu+İnfinitiv (mastar)” kalıbı gibi ifadeler oluşturularak sözcüğe –İlk yapım eki işlev ve anlamı kazandırıldığı görülmektedir.

2.1. Ekler:

-İlk yapım ekinin Almanca'daki karşılığı olan ekleri kısaca şöyle sıralayıp açıklayabiliriz:

-(i)at: İsimlerden isim türeten ve eklendiği sözcüklere genellikle “meslek, uğraşma” kavramları katan bu ek için şu örnekler verilebilir: *Doktor-at* (*doktor-luk*), *Rektor-at* (*rektör-lük*), *Kommissar-iat* (*komiser-lik*), *Lektor-at* (*okutman-lık*), *Konsul-at* (*konsolos-luk*), *Sekretar-iat* (*sekreter-lik*)...

-e: Almanca'da fiil ve sıfatlardan isim türeten ve işlek olan bir ektir. Türkçe'deki –İlk ekine karşılık olarak kullanıldığında, sözcüklerin anlamlarını genelleştirerek onlara “nitelik, özellik” kavramları katar. Bu kullanım şekli için şu örnekler verilebilir: *Fläch-e* (*düz-lük; sath; saha, yüzölçümü*), *Eben-e* (*düz-lük, ova, yayla*), *Größ-e* (*büyük-lük*), *Läng-e* (*uzun-luk*), *Höh-e* (*yüksek-lik*), *Bläss-e* (*solgun-luk*), *Schärf-e* (*keskin-lik*), *Schwer-e* (*ağır-lik*), *Streng-e* (*sert-lik, haşin-lik*), *Süß-e* (*tatlı-lik*), *Näh-e* (*yakın-lik*), *Weit-e* (*uzak-lik*) ...

-ei: Fiil ve isimlerden yeni isimler türeten bu ek de Almanca'da çok işlek olarak kullanılmaktadır. Eklendiği sözcüğe “meslek, uğraş, nitelik, özellik” kavramları katan bu ekin Türkçe'deki –İlk ekine karşılık şu örnekler sıralanabilir: *Barbar-ei* (*barbar-lık*), *Narret-ei* (*maskara-lık, deli-lık*), *Schnitzer-ei* (*oymacı-lık*), *Heuchel-ei* (*ikiyüzlü-lük, riyakâr-lık*), *Blödel-ei* (*ahmak-lık, salak-lık*), *Schriftsteller-ei* (*yazar-lık*), *Eifersüchtel-ei* (*kıskanç-lık*), *Tölpel-ei* (*beceriksiz-lık, hantal-lık, aptal-lık*), *Lümpel-ei = Flegel-ei* (*kabalık, küstah-lık*), *Teufel-ei* (*şeytan-lık*), *Esel-ei* (*eşek-lık*), *Aufschneider-ei* (*palavracı-lık*), *Dieber-ei* (*hırsız-lık*), *Schlamper-ei* (*ihmalkâr-lık*), *Sklaver-ei* (*esir-lık, esaret, köle-lık*), *Kinder-ei* (*çocuk-lık*), *Imker-ei* (*arıcı-lık*), *Fischer-ei* (*balıkçı-lık*), *Zauber-ei = Hexer-ei* (*büyücü-lük*), *Weber-ei* (*dokumacı-lık*) v.b.

-er: Bu ek de Almanca'nın işlek yapım eklerinden biridir. Yine fiil ve isimlerden yeni isimler türetir ve geldiği sözcüklere “meslek, uğraş” kavramları katar. Türkçe'deki –İlk yapım ekine karşılık olarak kullanıldığında, sayı adlarına gelerek onlara “grup, bir arada bulunma” kavramı katar; kişilerin tahmini yaşlarını veya tek madeni ya da kağıt para (banknot) miktarını belirtmede; *ein Dreißig-er* (*otuz-luk, otuz yaşlarında biri*), *ein Fünzig-er* (*elli-lık, elli yaşlarında biri*), *Zwanzig-er* (*yirmi-lık*), *Zehn-er* (*on-lık*), *Hundert-er* (*yüz-lük*), *Tausend-er* (*bin-lık 'banknot'*) örneklerindeki gibi kullanılır.

-heit/-keit: Birbirlerinin varyantları olan bu iki ek sıfat ve fiilimsilerden isim türeten ve işlek olarak kullanılan yapım ekleridir. Bunlar da eklendikleri sözcüklerin anlamlarını genelleştirerek onlara “nitelik, özellik” kavramları katarlar. Aralarında herhangi bir anlam farkı olmayan bu iki ekten –keit'in daha çok –bar, –el, –er, –ig, –lich, –sam eklerinden sonra geldiğini görmekteyiz. Bu eklerin Türkçe'deki –İlk eki karşılığı kullanımları için; *Schön-heit* (*güzel-lık*), *Schüchtern-heit* (*çekingen-lık*), *Schwach-heit* (*zayıf-lık, zaaf*), *Klug-heit* (*akıllı-lık*), *Frech-heit* (*küstah-lık*), *Blind-heit* (*kör-lük*), *Blöd-heit* (*aptal-lık*), *Betrunken-heit* (*sarhoş-luk*), *Verbunden-heit* (*bağlı-lık*), *Tor-heit* (*deli-lık, çılgın-lık*), *Echt-heit* (*hakiki-lık*), *Trocken-heit* (*kurak-lık*), *Gleich-heit* (*eşit-lık*), *Belebt-heit* (*canlı-lık*), *Klein-heit* (*küçük-lük*), *Mensch-heit* (*insan-lık*), *Freigebig-keit* (*cömertlik*), *Nachgiebig-keit* (*uysal-lık*), *Brauchbar-keit* (*kullanılır-lık*), *Seltsam-keit* (*garip-lık, acaip-lık*), *Gastfreundlich-keit* (*konuksever-lık*), *Eitel-keit* (*kibirli-lık*), *Sauber-keit* (*temizlik*) örneklerini verebiliriz.

Burada –heit ekinin ikinci bir türevi olarak ayrıca –igkeit şekli de –haft ve –los ekleriyle biten sıfatlarla aynı şekilde kullanılmaktadır: *Mangelhaft-igkeit* (*eksik-lık, hatalı-lık*), *Nahrhaft-igkeit* (*besleyici-lık*), *Formelhaft-igkeit* (*şekilci-lık, kaideci-lık*), *Interesselos-igkeit* (*ilgisiz-lık*), *Verantwortungslos-igkeit* (*sorumsuz-luk*), *Schuldlos-igkeit* (*suçsuz-luk*) gibi.

-(er)ie: Almanca'da sıkça kullanılan yapım eklerinden biri de –ie ekidir. İsim ve sıfatlara gelerek onların taşıdığı anlamları genelleştirir ve kendilerine “nitelik, özellik; meslek, uğraşma” kavramları katar. –İlk ekine karşılık kullanım için birkaç örnek sözcüğü şöyle sıralayabiliriz: *Apath-ie (duygusuz-luk, ilgisiz-lik, uyuşuk-luk)*, *Letharg-ie (uyuşuk-luk, donuk-luk)*, *Galanter-ie (ince-lik, kibar-lık, nezaket, zerafet)*, *Scharlatan-erie (şarlatan-lık)*, *Prüd-erie (utangaç-lık)*, *Autonom-ie (özerk-lik)*, *Hotell-erie (otelci-lik ve lokantacı-lık)*...

-ig: Almanca'nın işlek olan eklerinden biridir. Fiil, isim ve zarflardan sıfatlar türeten bir ektir. Türkçe'deki –İlk ekine karşılık olarak kullanıldığında getirildiği sözcüğe “nitelik, özellik, belli sürelerde olan, yapılan, tahsis, sınırlama” kavramları katar. Ekin bu kullanımına, *berg-ig (dağ-lık)*, *einmonat-ig (bir ay-lık)*, *einstünd-ig (bir saat-lik)*, *halbstünd-ig (yarım saat-lik)*, *drei tåg-ig (üç gün-lük)*, *dreijähr-ig (üç yıl-lık)* gibi örnekler verilebilir.

-ik: İsim ve sıfatlardan isim türeten bir yapım ekidir. Türkçe'deki –İlk ekinin karşılığı olarak kullanıldığında eklendiği sözcüklere “meslek, uğraş edinme” kavramları katar. *Hochtuorist-ik (dağcı-lık)*, *Journalist-ik (gazeteci-lik)*, *Ornament-ik (nakkaş-lık)*, *Publizist-ik (yazar-lık)* gibi sözcükler bu kullanıma örnek olarak verilebilir.

-(at/-it)ion: Bu ek de isim, sıfat ve fiillerden yeni isimler türeten bir yapım ekidir. –İlk eki karşılığında kullanıldığında geldiği sözcüklere “meslek, uğraş, nitelik, özellik” gibi kavramlar katar. Ekin bu kullanımına örnek olarak, *Deleg-ation (mümessil-lik)*, *Direkt-ion (müdür-lük, direktör-lük)*, *Diskret-ion (ketum-luk)*, *Exalt-ation (coşkun-luk, taşkın-lık)*, *Modifik-ation (değişik-lik)*, *Desinform-ation (tahrikçi-lik)*, *Desorganis-ation (düzensiz-lik)*, *Pens-ion (emekli-lik)* gibi sözcükler verilebilir.

-ismus: İsimden isim türetme eki olan –ismus da Türkçe'deki –İlk yapım ekine karşılık olarak kullanıldığında sözcüklere “nitelik, özellik, bağlılık” kavramları katar. Örnek olarak şu sözcükler gösterilebilir: *Reform-ismus (reformcu-luk)*, *Real-ismus (gerçekçi-lik)*, *Nominal-ismus (adcı-lık)*, *Rational-ismus (akılcı-lık)*, *Kemal-ismus (Atatürkçü-lük)*, *Fanat-ismus (bağnaz-lık)*, *Ego-ismus (bencil-lik)*, *Formal-ismus (biçimci-lik, şekilci-lik)*, *Republikan-ismus (cumhuriyetçi-lik)*, *Plural-ismus (çoğulcu-luk)*, *Etat-ismus = Staatssozial-ismus (devletçi-lik)*, *Laiz-ismus (laik-lik)*, *Material-ismus (maddeci-lik)*, *National-ismus (milliyetçi-lik)*, *Objektiv-ismus (objektif-lik, nesnelci-lik)*, *Subjektiv-ismus (subjektif-lik, öznelci-lik)*, *Professional-ismus (profesyonel-lik)*...

-ität: İsim ve sıfatlardan isim türeten bir ektir. Türkçe'deki –İlk ekine karşılık kullanıldığında eklendiği sözcükleri genelleştirerek onlara “nitelik, özellik, meslek” kavramları katar. Ekin bu kullanımı için şu sözcükler örnek olarak verilebilir: *Aggressiv-*

ität (saldırgan-lık), Souveran-ität (hükümran-lık, hakimiyet, hükümdar-lık), Banal-ität (adi-lik, bayağı-lık), Modern-ität (modern-lik), Stabil-ität (dayanıklı-lık, kararlı-lık, istikrar), Immun-ität (dokunulmaz-lık, muafiyet, bağışık-lık), Aktual-ität (güncel-lik, aktüalite), Aktiv-ität (etkin-lik, hareketli-lik), Elastiz-ität (esnek-lik), Modal-ität (kip-lik), Nervos-ität (sinirli-lik, huzursuz-luk, asabiyet), Admiral-ität (amiral-lik), Minor-ität (azın-lik), Genial-ität (dâhi-lik), Mobil-ität (hareketli-lik, devingen-lik), Sensibil-ität = Sensitiv-ität (duyar-lık), Paralell-ität (paralel-lik), Original-ität (orijinal-lik, özgün-lük), Effektiv-ität (etkili-lik, verimli-lik), Egal-ität (eşit-lik), Neutral-ität (yansız-lık), Vital-ität (diri-lik), Objektiv-ität (objektif-lik, nesnel-lik), Subjektiv-ität (subjektif-lik, öznel-lik)...

-ium: Almanca'da çok işlek olmayan bir yapım ekidir. İsimlerden yeni isimler türetir. Türkçe'deki -lik ekine karşılık olarak, eklendiği sözcüğü genelleştirerek kendisine "nitelik, özellik, meslek, uğraş" kavramları katar. Örnek olarak, *Direktor-ium (müdür-lük, direktör-lük), Minister-ium (bakan-lık), Ministerpräsid-ium (başbakan-lık), Präsid-ium (başkan-lık)* gibi sözcükler gösterilebilir.

-lich: Almanca'nın işlek olan eklerinden biri de bu ektir. İsim, sıfat, fiil ve zarflara gelerek sıfatlar türetir. Türkçe'deki -lik ekine karşılık olarak kullanıldığında tıpkı -ig eki gibi eklendiği sözcüklere "nitelik, özellik, belli sürelerde olan, yapılan, tahsis, sınırlama" kavramları katar. *Augenblick-lich (şimdi-lik), tag-lich (gün-lük, her gün, günde bir), stünd-lich (saat-lik, saatte bir), wöchent-lich (hafta-lık, her hafta, haftada bir), monat-lich (ay-lık, ayda bir, her ay), länd-lich (kur-lık, köy-lük)* gibi sözcükler örnek olarak verilebilir.

-nis: Fiil, fiilimsi, sıfat ve isimlerden soyut isimler türeten bir ektir. Türkçe'deki -lik ekine karşılık olarak kullanıldığında türettiği sözcüklere "nitelik, özellik" kavramı katar. *Ärger-nis (kepaze-lik, rezalet, skandal), Bitter-nis (acı-lık), Bünd-nis (bir-lik), Fäul-nis (çürük-lük), Sachkennt-nis (alim-lik)* gibi sözcükler ekin bu kullanımı için örnek gösterilebilir.

-schaft: Almanca'da çok işlek olan yapım eklerinden biri de bu ektir. İsim, sıfat ve fiil köklerine gelerek yeni isimler türetir. Türkçe'deki -lik ekine karşılık oldukça sık kullanılan bir ektir. Eklendiği sözcüklerin anlamlarını genelleştirerek onlara "nitelik, özellik, meslek, uğraşma" kavramları katar. Ekin bu anlamdaki kullanımına şu örnekler verilebilir: *Freund-schaft = Kamerad-schaft (arkadaş-lık, dost-luk), Feind-schaft (düşman-lık), Kind-schaft (çocuk-luk), Mutter-schaft (ana-lık, anne-lik), Vater-schaft (baba-lık), Meister-schaft (usta-lık), Staatsbürger-schaft (vatandaş-lık), Bereit-schaft (hazır-lık), Bot-schaft (elçi-lik), Verwandt-schaft (akraba-lık), Amateureigen-schaft (amatör-lük), Onkel-schaft (amca-lık, dayı-lık), Präsident-schaft (başkan-lık),*

Gewaltherr-schaft (despot-luk), Bruder-schaft = Schwester-schaft (kardeş-lik), Nachbarschaft (komşu-luk), Beamten-schaft (memur-luk)...

-tum: Bu ek de Almanca'nın işlek olan yapım eklerinden biridir. İsim, sıfat ve fiillerden yeni isimler türetir. Geldiği sözcüklere “nitelik, özellik, uğraş” gibi kavramlar katar. Örnek olarak şu sözcükler sıralanabilir: *Abenteurer-tum (maceraperest-lik), Rebellen-tum (asi-lik), Ignoranten-tum (cahil-lik, cehalet), Bürokraten-tum (bürokrat-lik), Unternehmer-tum (müteşebbis-lik, girişimci-lik), Menschen-tum (insan-lık), Soldaten-tum (asker-lik), Bauern-tum (köylü-lük, rencper-lik), Ritter-tum (şövalye-lik), Arbeiter-tum (işçi-lik), Türken-tum (Türk-lük), Deutsch-tum (Alman-lık), König-tum (kral-lık, kraliyet), Christen-tum (hristiyan-lık), Fürsten-tum (prens-lik, bey-lik), Reich-tum (zengin-lik), Europäer-tum (Avrupalı-lık), Barbaren-tum (barbar-lık), Vorkämpfer-tum (bayraktar-lık), Diplomaten-tum (diplomat-lık), Demokraten-tum (demokrat-lık), Banditen-tum (eşkiya-lık), Frauen-tum (kadın-lık), Sklaven-tum (esir-lik, köle-lik), Beamten-tum (memur-luk), Spezialisten-tum (uzman-lık), Osmanen-tum (Osmanlı-lık), Führer-tum (önder-lik), Roboter-tum (robot-luk), Dichter-tum (şair-lik) v.b.*

-ung: Almanca'da çok işlek olan yapım eklerinden biri de –ung ekidir. Bu da fiil ve isimlerden isim türeten bir ektir. Türkçe'deki –Iik ekine karşılık olarak kullanıldığında eklendiği sözcüğe “nitelik, özellik” kavramları katar. Ekin bu kullanımına örnek olarak, *Zurückhalt-ung (çekingen-lik, suskun-luk, açmaz-lık), Vertret-ung (temsilci-lik, acenta-lık, vekil-lik), Stör-ung (aksak-lık, arıza), Gewöhn-ung (alışkan-lık), Empör-ung (asi-lik), Boykottier-ung (boykotçu-luk), Begeister-ung (coşkun-luk), (Ver)Änder-ung (değişik-lik), Aufwiegel-ung (fesatçı-lık, fitneci-lik), Vorbereit-ung (hazır-lık), Selbstverwalt-ung (özerk-lik, muhtar-lık), Vernein-ung (olumsuz-luk), Teuer-ung (pahalı-lık), Verzweifl-ung (ümitsiz-lik), Verblüff-ung (şaşkın-lık, hayret), Erkrank-ung (hasta-lık, hastalanma), Astreng-ung = Ermüd-ung (yorgun-luk), Erbitter-ung (kızgın-lık), Erschöpf-ung (bitkin-lik), Vereinig-ung (bir-lik, dernek, cemiyet), Versamml-ung (toplu-luk, toplantı) gibi sözcükler sıralanabilir.*

-ur: Almanca'nın çok işlek olmayan yapım eklerinden biridir. Fiil ve isimlerden isim türetir. Türkçe'deki –Iik eki karşılığı kullanımında geldiği sözcüklere “nitelik, özellik, meslek, uğraş” kavramları katar. Örnek olarak şu sözcükler verilebilir: *Kandidat-ur (aday-lık), Dozent-ur (doçent-lik), Profess-ur (profesör-lük), Kommandant-ur (amir-lik, kumandan-lık, komutan-lık), Architekt-ur (mimar-lık)...*

3. Diğer Yapılar:

Türkçe'deki –İlk yapım ekine karşılık olarak, Almanca'da yukarıda sıraladığımız ekler dışında kullanılan başka yapılar da vardır. Ek dışında kalan bu yapıları da aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

3.1. Yalın Ek (-ø) Durumu:

Almanca'da bazı sözcüklerin herhangi bir ek almadan Türkçe'deki –İlk eki anlamında kullanıldıkları sıkça görülmektedir. Bu anlamdaki kullanımı örnek olarak verdiğimiz şu sözcüklerde de görmekteyiz: *Armut-ø (fakir-lik, yoksul-luk)*, *Elend-ø (yoksul-luk, sefalet)*, *Not-ø (fukara-lık, eksik-lik, az-lık, sefalet)*, *Hast-ø (aceleci-lik)*, *Hain-ø (ağaç-lık, koru, küçük orman)*, *Gewicht-ø (ağır-lık)*, *Ungunst-ø (aksi-lik, elverişsiz-lik, uygunsuz-luk)*, *Reiz-ø (çekici-lik, alımlı-lık)*, *Jugend-ø (genç-lik)*, *Komik-ø (komik-lik)*, *Arroganz-ø (küstah-lık, kibir)...*

3.2. Birleşik Sözcük:

Türkçe'deki –İlk ekine karşılık olarak, Almanca'da çoğu zaman, verilen örneklerde görüldüğü gibi, birleşik sözcükler bu bağlamda çok sık kullanılmaktadır: *Hungersnot (aç-lık)*, *Personalmangel (adamsız-lık)*, *Lausbubenstreich (afacan-lık)*, *Opiumsucht (afyonkeş-lik)*, *Maulkorb (ağız-lık)*, *Lahmsein (aksak-lık)*, *Untersatz (alt-lık, destek, temel, dayanak)*, *Stoppelfeld (anız-lık)*, *Nichtverstehen (anlamamaz-lık)*, *Bienenzucht (arıcı-lık)*, *Lebensmittel = Lebensvorrat (aş-lık)*, *Glücklichsein (bahtiyar-lık)*, *Pulverbehälter (barut-luk)*, *Aschenbecher (kül-lük)*, *Wahnsinn (çılgın-lık, deli-lik)*, *Ruhestand (emekli-lik)*, *Optikerberuf (gözlükçü-lük)*, *Pappelwäldchen (kavak-lık)*, *Bergbau (madenci-lik)*, *Dichtkunst (şair-lik)*, *Königswürde (kral-lık)*, *Altwarenhandel (eskici-lik)*, *Zahnheilkunde (dişçi-lik)...*

3.3. Tamlama Grubu:

Almanca'da, Türkçe'deki –İlk ekinin karşılığını vermede kullanılan diğer bir yol da tamlama grubu olarak görülmektedir. Tamlama grubu bu bağlamda da Almanca'da oldukça geniş bir kullanım sahasına sahiptir. Tamlama grubunun bu anlamdaki kullanımına, *Gewerbe oder Tätigkeit eines Farbverkäufers/Färbers, Anstreichers, Malers oder Schuhputzers (boyacı-lık)*; *feines (höfliches, gebildetes, vornehmes, korrektes) Verhalten oder Benehmen; faires Spiel (centilmen-lik)*; *wilde Begeister-ung = unüberlegte Handl-ung (çılgın-lık)*; *mit Dornestrüpp bestandener Ort (diken-lik)*; *Beschäftigung mit Sprachproblemen (dilci-lik)*; *ärztlicher Beruf; ärztliche (medizinische) Wissenschaft (doktor-luk)*; *Arbeit im Tagelohn (gündelikçi-lik)*; *kräftige Entwickl-ung, blühende Gesundheit (gürbüz-lük)*; *Rang des Zweiten; zweiter Preis oder Platz (ikinci-lik)*; *fortschrittliche Einstell-ung (ilerici-lik)*; *mit Kirschbäumen bestandener Garten =*

Ort mit vielen Kirschbäumen (kiraz-lık); sandige Stelle oder Gegend (kum-luk); weiter, freier Platz (meydan-lık) gibi ifadeler örnek verilebilir.

3.4. İlgi Cümlecigi:

Seyrek de olsa Almanca'da Türkçe'deki -Iik ekine karşılık olmak üzere ilgi cümlecikleri (yan cümle) de kullanılmaktadır. İlgi cümleciklerinin -Iik eki anlamındaki kullanımlarına; *alles, was als kleiner Imbiß (Vor-od. Nachspeise, Beilage) dienen kann (çerez-lık); (das), was für den Abend bestimmt oder geeignet ist (akşam-lık); was für eine Nase/ Spitze usw. geeignet bzw. bestimmt ist (burun-luk); was zur Zubereitung von Speisen geeignet oder bestimmt ist (yemek-lık); was ein Mensch zum Leben benötigt (dünya-lık); ... für drei Personen (üç kişi-lık)* gibi ifadeler örnek teşkil edebilir.

3.5. Zu + Infinitiv Yapısı:

Az da olsa bu bağlamda kullanılan diğer bir ifade şekli de *zu+Infinitiv (mastar)* yapısıdır. “-mek/-mak için” anlamı dışında -Iik eki anlamını da taşıyan bu yapının, bu anlamdaki kullanımlarına *zu verkaufen (satı-lık), zu vermieten = zu verpachten = zu verleihen (kira-lık)* gibi ifadeler örnek olarak gösterilebilir.

4. Sonuç:

Gerek Türkçe gerek Almanca'nın gramerine bakıldığında, her iki dilin de yapım eki bakımından oldukça zengin oldukları görülür. Sadece Türkçe'deki -Iik yapım eki ile bu ekin Almanca'daki karşılıkları ve verilmiş şeklinin ele alındığı bu çalışmanın sonucunda; Türkçe'deki -Iik ekinin Almanca'da ek olarak pek çok karşılığının bulunduğu, bu eklerin kullanılmadığı yerlerde -Iik eki karşılığında *birleşik sözcük, tamlama grubu, ilgi cümlecigi (yan cümle), zu + Infinitiv (mastar)* gibi yapıların -Iik ekinin görev ve anlamını üstlendikleri, hatta çoğu zaman *Brille (göz-lük), Jugend (geç-lik), Reiz (çekici-lik, alımlı-lik)* örneklerinde olduğu gibi, sözcüklerin yalın halde -Iik eki anlamı taşıdıkları ve öylece kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca verilen örnekler, gerek -Iik ekinin gerek Almanca'daki karşılıklarının eklendikleri sözcüklere, “tahsis, sınırlama, ayırma, bir şey için saklama, topluca bir yerde bulunma, grup, meslek, uğraş edinme, ölçü, nitelik, özellik” kavramları kattıklarını ve yine gerek -Iik ekinin gerekse Almanca'daki bazı karşılıklarının diğer bazı eklerle beraber de sıkça kullanıldığını göstermektedir.

Bu benzerlikler yanında, yukarıda sıraladığımız Almanca'daki ekler her zaman bu bağlamda kullanılmamakta, bunlar -Iik anlamı dışında başka anlam ve görevler de üstlenmekte ve daha geniş kullanım alanları bulmaktadırlar. Ancak bu eklerin burada sadece -Iik eki paralelindeki kullanımları ele alındığından, bu eklerin başka bir çalışma konusu olabilecek diğer kullanım alanlarıyla özelliklerine değinilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Ergin, Muharrem: 1989**, Türk Dil Bilgisi, 18. Baskı, Bayrak Yayınevi, İstanbul.
- Fleischer, Wolfgang: 1983**, Wortbildung der Deutschen Gegenwartssprache, 5. Aufl.VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Grebe, Paul: 1984**, Duden- Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Band 4, Bibliographisches Institut, Mannheim.
- Hatiboğlu, Vecihe: 1981**, Türkçenin Ekleri, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara
- Hengirmen, Mehmet: 1998**, Türkçe Temel Dilbilgisi, Engin Yayınevi, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet: 1999**, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep: 1992**, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep: 1994**, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yayınları, Ankara.
- Schulz, Dora; Griesbach, Heinz: 1967**, Grammatik der deutschen Sprache, 6. Aufl., Max Hueber Verlag, München
- Steuerwald, Karl: 1972**, Türkisch-Deutsches Wörterbuch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Ülkü, Vural: 1980**, Affixale Wortbildung im Deutschen und Türkischen, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Zülfikar, Hamza: 1991**, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK Yayınları, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 65-88, ELAZIĞ-2000

“ATEŞ” REDİFLİ İKİ MATLA BEYTİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ

A Comparative Analytical on Two Matla Couplets with “Fire” Redif

Şener DEMİREL*

ÖZET

Bu makalede insanlık tarihine çok önemli bir değişim ve ivme kazandıran unsurlardan biri olan “ateş” unsurunun Divan şairlerince, Şehrî ve Şeyh Gâlib’in iki matla beyti çerçevesinde, nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur.

Ateş, insanoğlunun sadece sosyal hayatının değil, aynı zamanda kültür/sanat hayatının da vazgeçilmez bir unsurudur. Sanatçı/şair kendini ifade etme aşamasında ateş unsurunun çeşitli çağrışımlarını dikkate almış, ona farklı fonksiyonlar yüklemiş, çeşitli duygu ve düşüncelerini ateş imajı aracılığıyla dile getirmiştir.

Makalede öncelikle ateşin mitoloji, felsefe ve inanç gibi yönlerden değerlendirilmesi, daha sonra çok genel bir şekilde kimi Divan şairlerinin ateşi algılayış biçimleri üzerinde durulmuş, en sonda da Divan şiirimizin farklı yüzyıllarda yaşamış iki şahsiyetinin (Şehrî ve Şeyh Gâlib) “ateş” redifli iki matla’ beytinin çeşitli açılardan karşılaştırmalı tahlil denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Şehrî, Şeyh Gâlib, Divan Şiiri, Ateş, Tahlil.

ABSTRACT

In this article, the element of fire, being perceived as one of the elements through which human history gains a very significant alteration and acceleration, is studied within the framework of two *matla* couplets by the poets of Divan Poetry, Şehrî and Şeyh Gâlib.

Fire is an indispensable element of man’s life, not only of the social but also that of cultural/artistic life. Artist/poet at the phase of expressing himself takes various evocations of the fire element into consideration, attributes it different functions, and depicts his miscellaneous emotions and ideas through the fire image.

In this article, primarily, fire is evaluated in several aspects such as mythology, philosophy and faith; later, the way of perceiving fire by some Divan Poets is deliberated in a general way, and consequently; analytical assey is performed in various aspects of two *matla* couplets with “fire” *redif*, written by two figures (Şehrî and Şeyh Gâlib) of the Divan Poetry, who lived in different centuries.

Key Words: Şehrî, Şeyh Gâlib, Divan Poetry, Fire, Analysis.

* Yrd. Doç. Dr, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Dil âteş dil-ber âteş hüsn-i nezzâre-güdâz âteş
Ne mümkün vuslat olmak ‘âşika nâz u niyâz âteş
Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi, 17. yüzyıl)

Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş
Semender-tiyetân-ı ‘aşka besdir lâlezâr âteş
Şeyh Gâlib (18. yüzyıl)

Kapsam

Bu makalenin kapsamını,17. yüzyıl Divan şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) ile 18. yüzyıl Divan şairlerinden Şeyh Gâlib’in “âteş” redifli iki matla beytinin karşılaştırmalı tahlili oluşturmaktadır. Karşılaştırmaya esas olan konu, iki beyit arasında çeşitli noktalarda (biçim ve içerik) tespit ettiğimiz benzerlik ve farklılıklardır.

Metod

Bu çalışmanın metodu, Ferdinand de Saussure’nin dilbilim konusunda ortaya koyduğu “eşzamanlı” ve “artzamanlı(tarihsel)” karşılaştırmalı edebiyat inceleme yöntemlerinden “artzamanlı” karşılaştırmalı edebiyat inceleme yöntemidir(Tepebaşı, 1998:45). Bu çerçevede önce her iki şairin kısa biyografisi verilecek, sonra makalenin temel noktası olan “âteş” üzerinde mitolojiden felsefeye, inançlardan Divan şiirine kadar tespit ettiğimiz çeşitli tespit ve değerlendirmeler ile örnek beyitlerle konunun alt yapısı kurulacaktır. Daha sonra da esas konu üzerinde biçim ve içerik açısından tespit, değerlendirme ve tahliller yapılacaktır.

Amaç

Artzamanlı/tarihsel karşılaştırmalı edebiyat incelemesi çerçevesinde aynı kültürün (Divan edebiyatı), aynı üslûbun (Sebk-i Hindî), aynı coğrafyanın (Osmanlı İmparatorluğu) ve aynı dinin (İslâmiyet) içinde doğmuş, yetişmiş ve şair olarak kendilerini ispatlamış (her ne kadar aralarında yüz yıldan fazla bir süre olsa bile) iki şahsiyetin (Şehrî ve Şeyh Gâlib) iki beyti inceleme ve değerlendirmeye tâbi tutularak, yüzyıl içinde ne tür bir şiir anlayışının ve değişiminin meydana geldiği ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

A. Şairler Hakkında Kısa Bilgiler

Asıl adı Mehmed Çelebi olan 17. yüzyıl şairlerinden Şehrî (ö.1660), Malatya’da

doğmuş, eğitimini İstanbul’da tamamlamış, bir süre Nef’î’den ders almıştır. Bu nedenle şiirlerinde Nef’î’nin etkisi görülür. Hayatı sıkıntılarla(oğlunun ölümü, evinin soyulması vs.) geçen şair, bir türlü huzurlu bir hayat sürdürecektir maddî imkanlara kavuşamamıştır. Bu olumsuz durumlar şairin şiirlerine de yansımış ve ümitsizlik, keder, gam, karamsarlık gibi maddîyattan çok manevi sıkıntıları ihtiva eden temalar şiirlerinde çok çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Şehrî, aynı yüzyılın genç yaşta vefat eden ve önde gelen şairlerinden biri olan Fehîm-i Kadîm’le çok yakın bir arkadaşlık kurmuş, bir çok noktada birbirlerini etkilemişlerdir. Şehrî’nin edebî kişiliğinden bahseden kaynakların hemen tamamı, onun şiirlerinin en belirgin özelliğinin “yakıcılık” olduğu konusunda hemfikirdirler. Şiirlerinde Sebki Hindî’nin etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bilinen tek eseri Türkçe Divanı’dır.

Divan şiirinin zirve şahsiyetlerinin başında gelen Şeyh Gâlib (d.1171/1757-ö.1213/1799) ise İstanbul Yenikapı’da doğmuştur. İlk tahsilini babası Mustafa Reşit Efendi’den almış, özellikle Farsça’yı babasında bulunan Tuhfe-i Şahidî adlı eserden öğrenmiştir. Ayrıca Hoca Neş’et’ten de ders almış, hatta ilk şiirlerinde kullandığı Es’ad mahlasını da ona adı geçen şair vermiştir. Gâlib, baba nasihatine uyarak önce devlet hizmetine girmiş; fakat kısa süre içinde bu görevden ayrılarak, kendisini Mevleviliğe vermiştir. Bu amaçla ilk iş olarak çile doldurmak için Konya’ya gitmiş; fakat vücudu bu çileyi doldurmasına izin vermemiştir. Daha sonra Çelebi Efendi’nin izniyle İstanbul’a gelerek Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ali Efendi’ye intisap etmiş ve onun nezaretinde 1001 gün süren çilesini tamamlamıştır. Çileden belli bir zaman sonra Galata Mevlevihanesi Şeyhliğine atanan Gâlib, Hüsn ü Aşk’ı da burada yazmıştır. Sekiz yıl süren şeyhliği sonunda yakalandığı hastalıktan kurtulamamış ve 5 Ocak 1799’da vefat etmiştir. Birçok eseri vardır. Divan ve Hüsnü Aşk mesnevisi en dikkate değer eserlerindedir.

B. Ateş Üzerine Genel Değerlendirme ve Tespitler

17. yüzyıl Divan şairlerinden ve Sebki Hindî’nin başarılı temsilcilerinden biri olan Şehrî ile sadece yaşadığı 18. yüzyılın değil, bütün bir Divan şiirinin en önde gelen şairlerinden olan Şeyh Gâlib’in birer beytinden hareketle ateş imajı hakkında söylenecekler, belki de diğer Sebki Hindî şairleri (Nâilî, Fehîm ve Neşâtî gibi) için de geçerli olacaktır. Bizi böylesine bir konu üzerinde yazı yazmaya sevk eden neden, Şehrî’nin ve Şeyh Gâlib’in şiirlerinde görülen ateş ve ateşle ilgili unsurların dikkatleri çekecek derecede çok olmasıydı. Doktora çalışmamızda, anasır-ı erba’dan biri olan ateş üzerinde az da olsa durmuştuk (Demirel;1999). Fakat bu konu etrafında yapılan tahlil ve

değerlendirmeler doktora tezi çerçevesinde ve çok sınırlı bir biçimde işlendiği için, konuyu müstakil bir şekilde ele almayı düşündük.

Ateş unsuru bir imaj olarak kabul edilebilir. Bu kabul çerçevesinde “imaj/imge nedir?” sorusunu cevaplandırmak gerekir. Değişik sözlük ve kişilerce tam olarak ve kesin hatlarla ortaya konulmamış olsa bile, eldeki kaynaklardan faydalanarak imajla ilgili bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Burada bir soruyu net bir şekilde ortaya koymamız gerekir. İnsanlar veya şairler niçin imaj kullanma mecburiyetini hissederler? Cevap şudur: “İnsanların lisanları bir çok şeyleri, özellikle karşılıkları bulunmayan derin his ve heyecanları ve yeni durumları, tam anlamıyla ifade etmek kudretinden mahrumdur. Bu durumlarda, anlatmak istediklerimizi gerektiği kuvvetle ifade için dinleyici veya okuyucuların bildiği bazı ortamlardan faydalanılır. Böylece bir hâl, durum ya da yaşantıdan söz eder ve bunları kullanarak yeni hâl, durum ya da yaşantıyı mümkün olduğu kadar kolay anlaşılır bir hale getiririz” (Uzmen,1970:42).

TDK Türkçe Sözlükte imaj ile ilgili olarak şu tanım yapılmıştır: “İmaj (imge) ise “zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayâl, hulya”dır (TDK Türkçe Sözlük I, 1988: 701). İmge sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel özgün bir görüntünün dille aktarılışıdır; bir betimleme değil, öznel bir yorumlama sayılabilir (Aksan, 1999:32). İmaj, psikolojide “bir şeyin insan zihninde temsili (yeniden yaratılmış bir sureti) bir hatırası, geçmişe ait bir duygu veya düşüncenin izidir”(Wellek-Warren,1983: 248). Wellek-Warren, imajları duyu organlarıyla ilgili imajlar, renk imajları, bağlı imajlar (herkesin anlayabileceği), serbest imajlar (insandan insana farklılıklar gösteren veya herkesin anlayamayacağı) gibi değişik açılardan tasnif etmiştir. (Wellek-Warren,1983:249) Henry Wells de imajları kendine göre yedi gruba ayırmaktadır: Süsleyici, batık, şiddetli, radikal, yoğun, geniş veya yaygın ve coşkun veya zengin(Wellek-Warren, 1983:271). Bu arada Uzmen, tabiat imajlarının hayal kırıklığı, ümitsizlik, ıstırap ve içe doğan felaket habercilerini ifade etmek için kullanılabildiğini belirtmektedir (Uzmen,1970:58). Ateşin de tabiatın bir parçası olduğu düşünülürse ateş ile ıstırap arasında yakın bir ilgi kurulması söz konusu olabilir. İmajın ne olduğunu kısa bir şekilde belirttikten sonra ateşin imaj olarak değerlendirilmesi konusuna gelebiliriz.

Öncelikle ateş ile ilgili imajların hemen hepsinin ortak paydasının ısı ve renk olduğunu belirtmek gerekir. Ateşin temel özelliği esasında ısısından kaynaklanan yakıcılığıdır. Bu yakıcılık hem maddî hem de manevî nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Bachelard, “Işık renk itibarıyla ateşle paralellik taşısa da yakıcılık açısından farklılık arz eder” diyerek ateş ile ateşe fizikî açıdan benzerlik gösteren ışık arasındaki ilgiye dikkat çeker(Bachelard,1995:46). Wellek, “bir şairi kadın, din, ölüm ve uçaklar gibi konulardan

hangisinin daha çok meşgul ettiği de onun şiirlerindeki imajlarla ilgili olabilir”, der (Wellek-Warren,1983:283). Makalemize konu olan Şehrî ve Şeyh Gâlib’in beyitlerinde dikkatimizi çeken ateş imajının arka plânında ıstırapın önemli bir yer tuttuğunu ileri sürebiliriz. Çünkü “ateş” sadece makaleye konu olan beyitlerde değil, aynı zamanda her iki şairin hemen bütün şiirlerinde çok belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. Şeyh Gâlib’in gazelleri yanında “Hüs n ü Aşk” mesnevisinde çizilen çeşitli ateş tabloları ve Şehrî’nin başta “şu’le” redifli kasidesi ile “âteşdür” redifli gazelleri dikkate alındığında yukarıdaki sözlerimiz daha yerli yerine oturacaktır.

Yukarıda her iki şairin şiirlerinde göze çarpan “ateş” imajının arka plânında belli bir ölçüde ıstırapın olduğu belirtildi. Bu ıstırapın kaynağı üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: Birincisi şairlerin kendi hayat çizgileri içerisinde başlarından geçen birtakım acı olayların sonucunda yaşadıkları ıstırap. İkincisi temsilcisi oldukları Sebki-Hindî’nin temel özelliklerinden biri olan ıstırap teması. Üçüncüsü de aşk. Çünkü “öyle imajlar vardır ki bunlar belli bir çağın veya bütün dünyanın eski ve yeni bütün yazarlarına mahsustur. Meselâ aşk her devirde ateşe, aleve benzetilmiştir (Uzmen, 1970:48). Şehrî’nin bir beytinden ve Şeyh Gâlib’in de “ateş” redifli gazelinin matla beytinden yola çıkarak yapacağımız araştırma ve incelemeler sonucunda şairlerin kullandığı ateş imajı aracılığıyla ruhlarının derinliklerinde meydana gelen ıstırapı yakalayabiliriz. Buradaki amaç, ateş imajından hareketle şairlerin edebî kişilikleri/ şahsiyetleri hakkında birtakım sonuçlara ulaşmaktır.

Ateş, bir bakıma, şairlerin iç dünyalarında yaşadıkları dalgalanmaların dışı vurumu olarak da kabul edilebilir. Çünkü “bir şairin imajları onun kişiliğini ortaya koymaktadır” (Wellek-Warren,1983: 286). O zaman şair neden dışı vurum aracı olarak ateşi seçmiştir de başka bir unsuru seçmemiştir? Bunun bir nedeni olsa gerek? İşte bu nedeni ortaya çıkarmak için öncelikle ateş üzerinde durmak ve âteşle insan arasındaki ilişkinin boyutlarını ortaya koymak gerekir. Ancak amaç, başta da belirtildiği gibi, Şehrî ve Şeyh Gâlib’in beyitlerinin karşılaştırmalı tahlili olduğu için, bu konu fazla ayrıntıya girilmeden, kısa başlıklar halinde işlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede önce çeşitli ilkel, doğu, batı ve Türk mitolojileri, felsefeleri, sonra İslâmî inanç ve felsefe, en sonda da birkaç Divan şairinin şiirlerinden alacağımız örneklerle değerlendirmeler yapılacaktır. Böylece bu unsurun arka plânının nasıl oluştuğu, insanlarla ateş arasındaki ilginin hangi boyutlarda olduğu ortaya konulacaktır.

Batı mitolojisinde ateşle ilgili olarak akla ilk gelen Promethee’nin tanrı Zeus’un kaldığı Olimpus dağından ateşi çalarak insanlara hediye etmesidir. Batı mitolojisinde ilk kadının yaratılışında toprak ve suyun yanında ateş de vardır. Tanrı Zeus, Hephaestos’a ilk

kadını yaratmasını söylemiş ve Hephaestos da balçığı ıslatarak yoğurduktan sonra, ona ruh olarak bir ateş kıvılcımı vererek ilk kadını yaratmıştır. İlk erkeğin yaratılışında ise yine bir ateş tanrısı olan Promethee ön plandadır. Promethee, ilk erkeği topraktan yaratmış, ona güneşten çalınan bir ateşle can vermiş ve toprak da su yerine gözyaşı ile ıslatılmıştır. Batı mitolojisinde (hemen bütün mitolojilerde söz konusudur) ateşle ilgili olarak dikkat çeken bir başka mit de ağzından ateşler çıkaran hayvanlarla ilgilidir. Bu mitlerdeki hayvanlar daha çok cezalandırıcı özellikleriyle ön plâna çıkarlar. Herakleitos'a göre evrenin temel maddesi ateştir. Herakleitos ateşi karşıtlığın birliği, içinde bütün karşıtlığın eridiği birlik olarak düşünür (Gökberk, 1985:25).

Doğu mitolojisinde de üzerinde en çok durulan unsurlardan biridir ateş. Hemen bütün mitlerde ateşin varlığı insan üstü bir durumla ortaya konulmuştur. Ateşin kıvılcımı, közü, dumanı, rengi, yanarken çıkardığı sesler, türlü efsanevi anlatımlara yol açmış; ateş bu nitelikleri ile de falcılık ve büyücülük için bir araç olarak kullanılmıştır (Tanyu, 1991:52).

Türk mitolojisinde, birçok mitolojide olduğu gibi, ateşin bulunması daha çok soğuktan korunmanın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Örneğin bir efsanede “ dağlar arasında yaşayan bir oymağın soğuktan ıstırap çekmesinden dolayı, kardeşlerden biri tarafından ateşin bulunduğu anlatılıyor. Fakat ateşin nasıl bulunduğu bahsedilmiyor. Burada ateşi bulanın hem oymağın başkanı olduğu hem de “Türk” ünvanını aldığı belirtiliyor (Ögel, 1971:28).

Ateşin sadece mitolojilerde değil, sosyal hayatın içinde de önemli bir yer aldığını görüyoruz. Kimi Türk topluluklarında önemli günlerde ateşlerin yakılması, ateşe kurban verilmesi ve dualar okunması, ateşten çıkan alevlerin renklerine göre yorumlarda bulunulması (alev yeşil ise kıtlık, kırmızı ise savaş, sarı ise salgın hastalık, siyah ise Hakan'ın öleceği vb.) gibi inanışlar da söz konusudur (Uraz, 1994:166). Türk-Moğol toplulukları ateşi çok kutsal saymışlar; ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan arındırıcı olduğuna inanmışlar ve bu yüzden de ona kurban sunmuşlardır (Çoruhlu, 1998:47).

İslâmî kaynaklarda, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, ateşle veya dört unsurla ilgili birçok ifadeye rastlamaktayız. Kur'an-ı Kerim'de yaratılışla ilgili bazı ayetlerde her canlı varlığın sudan, insanın su ve topraktan, cinlerin ise ateşten yaratıldığına işaret edilmiştir. Örneğin; “Allah, her canlıyı sudan yarattı...” (Nur, 45), “Cinleri halis ateş(maric)ten yarattı (Rahman, 15). Yukarıdaki örnek ayetler ve onların dışındaki diğer ayetlerde direkt olarak ateş kelimesi kullanılmadığı; onun yerine daha çok salsal, maric, azab gibi kelimeler kullanıldığı görülür.

Türk-İslâm literatüründe önemli bir başucu kitabı olan Marifet-nâme’de ise ateş ile ilgili olarak şu bilgilere rastlamaktayız: “Ateş, ay feleğinin altı ve hava kümesinin üstündedir. Ateşin havanın üstünde oluşunun delili ateş dumanıyla birlikte yukarılara çıkması ve görüldüğü gibi aslına dönmesidir” (Marifet-nâme;1981:25). Marifet-nâme’de insanın hayatını devam ettirebilmesiyle ateş arasında doğrudan bir ilgi kurulmuştur. “Mum yağının bitmesiyle ateş de ondan ayrılıp söndüğü gibi bedenin tabii nemliliği bitince de nefes ondan ayrılır. Ateşin sönmediği her yerde insan da nefes alır ve ölmez. Ateşin söndüğü her yerde insan da nefes almaz ve ölür (Marifet-nâme;1981:26). Marifet-nâme’de ortaya konulan görüşlerin İbn-i Sinâ’dan, dolayısıyla da Aristo’dan kaynaklandığını ileri sürebiliriz. Marifet-nâme’deki sözlerde dikkati çeken nokta, ateşin yanması veya sönmesi ile insanın nefes alması veya almaması arasındaki ilişkinin temelini her iki unsurun da (insan ve ateş) hayatiyetlerini oksijene borçlu olmalarıdır. Bu arada ateş üzerinde diğer üç unsurun, kendi özellikleri çerçevesinde, etkili olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ateşi söndürmenin en kestirme yollarından birisi ateşin üzerine toprak ya da su dökülmesi veya bir örtü aracılığıyla havayla temasının kesilmesidir.

Ateşin kutsal bir varlık olarak kabul edilmesi, insanları kötü ruhlardan koruması, ceza unsuru olarak görülmesi ve insanların daha rahat bir yaşam sürmeleri hususunda ısınma için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmesi hemen bütün mitoloji ve inançlarda görülmektedir. İnsanların bu gibi temel ihtiyaçları, zaman içerisinde inanç hususunda farklı inanış ve davranışların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ateş ile ilgili olarak üzerinde duracağımız esas konu, bu makalenin de bir parçası olarak kabul edilebilecek olan Divan şiiridir. Divan şiirinde ateşin kullanılışı diğer üç unsura göre daha dikkat çekici boyuttadır. Necâtî Bey bir beytinde mitolojilerde de sözü edilen âteşin temizleme özelliğini dile getirerek cisminin/bedenin gam ateşiyle yanıp temizlendiğini vurgulamıştır:

Âteş-i gamdan yanupdur pâkdür cismüm benüm
Bil ki şol bir âh-ı âteşnâkdür cismüm benüm (Tarlan, 1992:305)

Ateş çoğunlukla âşğın çektiği aşk ıstırabının bir sonucu olarak âşğın gönlünde meydana gelmekte, nefes ile de ah şeklinde gökyüzüne çıkmaktadır. Hayâlî Bey bir beytinde,

Nâr-ı firâka yandı dil-i nâ-tüvânımız
Gûyâ zebâne oldu o nâra zebânımız (Tarlan, 1992:157)

“Güçsüz, takatsız gönül ayrılık ateşine yandı. Dilimiz sanki o ateşe yalım oldu.” diyerek ateşi ayrılıkla özdeşleştirmiştir.

16. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden biri olan Bâkî bir beytinde,

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Âteş-i sûz-ı firâkun bir hararet virdi kim
Nûş ider bir demde dil deryâ-yı 'ummânı dürüst (Küçük, 1994:114)

“ayrılığın yakıcı ateşi öylesine bir sıcaklık verdi ki bir nefeste gönlüm büyük denizi içine alır, içer.” diyerek ayrılığın yakıcı ateşinin vücudunda meydana getirdiği şiddetli harareti ortadan kaldırmak amacıyla bütün bir ummanı bir nefeste içebileceğini mübalağa ile anlatmıştır.

Bâkî ayrılık ile ateş arasında benzer bir ilgiyi kurduğu aşağıdaki beyitte ise kavuşmayı su, ayrılığı da ateş olarak tasavvur etmiştir:

Bâkîye âb-ı vaslun irmez ise
Âteş-i hecr ile yanur kül olur (Küçük,1994:199)

16. yüzyılın bir başka önde gelen şairi olan Fuzûlî, ahker/ateş ile gül arasında ilgi kurduğu bir beytinde,

Dûd u ahkerdür bana serv ile gül ey bâg-bân
Neylem ben gül-şeni gül-şen sana kül-han bana (Akyüz ve diğerleri, 1990:136)

“Ey bahçıvan benim için duman servi, ateş de güldür. Ben gül bahçesini ne yapayım. Gül bahçesi senin külhan da benim olsun” diyor. Şair, kendisi için dûd/servi; sevgili için ise ahker/gülü istiyor. Servi vahdetin, gül ise kesretin ifadesidir. Şair gönlüne benzettiği külhanı istiyor. Gönülden çıkan âh ile külhandan çıkan duman arasında bir ilgi kurulmuştur.

Gül ile ateş arasında kurulan ilgilerden birinin çok güzel bir şekilde dile getirildiği Neşâtî Dede'nin ünlü “bile” redifli gazelinin bir beytinde ise şair,

Bâğa sensiz bakamam çeşmime âteş görünür
Gül-i handânı degül serv-i hırâmânı bile (Kaplan,1996:156)

“Bağa, gül bahçesine sensiz bakamam. Orada gülen/açılan güller değil, nazlı bir şekilde salınarak yürüyen serviler bile gözüme ateş gibi görünür.” diyerek gülün rengi ve şekli ile ateş arasında bir ilgi kurmaktadır.. Ancak burada vurgulanan sevgiliye duyulan özlem ya da onun ayrılığının verdiği üzüntüdür. Şair dost meclislerinden ve orada sunulan şaraptan zevk almadığı gibi bu meclislerin kurulduğu gül bahçesine bile bakamamaktadır. Çünkü bağ gözüne ateş gibi gözükmektedir. Bahçenin şairin gözüne ateş olarak görünmesi, güllerin renk ve şekil açısından ateşe benzemesinden dolayıdır. Bir başka açıdan ise sevgiliye ait güzellik unsurlarından çoğu (gül fidanının boyu, gülün kendisi, gülün açılmamış hâli olan gonca durumu ve gülün yaprakları gibi) gül bahçesinde bulunan özelliklerdir. Âşık gül bahçesine her bakışında sevgiliye ait söz konusu özellikleri görür. Âşığın baktığı her şeyde sevgiliyi görmesi, sevgili ile bütünleştiğinin, ulvî aşkın ve bu büyük aşk neticesindeki ruh hâlinin dışa yansımaları olarak kabul edilebilir.

17. yüzyılın önde gelen Sebk-i Hindî şairlerinden biri olan Nâilî bir beytinde,
Döndürüp her gülü bir ahker-i sûzâna sabâ
Dâğlar yakdı dil-i bülbül-i nâlâna sabâ (İpekten,1990:160)

“Sabah rüzgârı bütün gülleri alev alev yanan bir ateş kuru hâline döndürüp, ağlayıp inleyen bülbülün gönlünü dağladı, yaktı.” diyerek, rengi ve şeklinden dolayı gülü hem dâğ/yara hem de ahker-i sûzân/ateş parçası arasında bir ilgi kuruyor.

Sadece yaşadığı yüzyılın değil, bütün bir Divan şiirimizin önemli isimlerinden ve aynı zamanda bu makalenin konusunu teşkil eden beyitlerden birinin şairi olan Şeyh Gâlib, aşağıdaki beytinde kendilerini göz yaşı yakutlarına benzetir ve ateşle gönül, su ile de göz arasında ilgi kurarak ateşle sudan meydana gelen bir mücevher olarak yerlerinin, göz ve gönül olduğunu belirtir.

Yâkût-ı sirişküz yerimiz dîde vü dildir
Âteşle sudan hâsıl olur bir güheriz biz (Kalkışım,1994:310)

Genel olarak bakıldığında dört unsurun, özellikle ateşin, divan şairlerince de sık bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu durum aynı zamanda ateşin, Divan şiirinin/şairlerinin beslendiği önemli kaynaklardan biri olduğunu da göstermektedir. Bu noktadan bakıldığında İslâmî bir geleneğin içinde yetişen şairlerin ateşi bütünüyle yukarıda verilmeye çalışılan İslâmî bakış açısıyla değerlendirdikleri görüşünü rahatlıkla ileri sürebiliriz.

Buraya kadar yapılan değerlendirme ve tespitlerden sonra Şehrî ve Şeyh Gâlib gibi şairlerin neden bu derece yoğun bir şekilde ateş üzerinde yoğunlaştıkları sorusunu cevaplayabiliriz. Bachelard, “İnsan zihninin derinliğine düşündüğü ilk nesnenin, ilk olgunun kesinlikle ateş olduğuna neredeyse eminiz,” der (Bachelard, 1995: 60). O halde şairlerin ateşe olan ilgilerinin kaynaklarından biri olarak gayr-i ihtiyârî (çeşitli çağrışımların da etkisiyle) bu unsuru düşünmekten kendilerini alıkoyamadıklarını ileri sürebiliriz. Kuşkusuz bu, “neden diğer şairlerde bu yoğunlukta değildir?” şeklinde bir soruyu akla getirebilir. Bu soruya cevap verirken şairlerin yaşamak zorunda oldukları acı olayları ve etkisinde kaldıkları üslûbu hatırlamak gerekir. Hem Şehrî hem de Şeyh Gâlib farklı yüzyılların insanları olmalarına rağmen aynı duyuş ve yaşayıştan ilham almışlardır. Şairlerin başlarından geçen acı olaylar, onların ruh dünyalarında derin izler bırakmıştır. Zaman içerisinde bir türlü üstesinden gelemedikleri veya uzun süre etkisinde kaldıkları bu acı olaylar bir şekilde canlanacak, şiirlerinde hayat bulacaktır.

Yukarıda Şehrî’nin kısa da olsa hayatından bahsederken oğlunu kaybettiğini, evinin soyulduğunu ve bir türlü rahat bir hayat yaşayacak maddî imkâna kavuşmadığını belirtmiştik. Bunlar içerisinde hiç kuşkusuz şairi derinden etkileyen oğlunun ölümü olsa

gerek. Evlat acısı ateşini yüreğinde yaşayan bir şairin bu ateşi körükleyecek daha başka acı olayları yaşaması karşısında duyarsız kalması, şiirlerinde bunun etkisini hiçbir şekilde yansıtmaması pek de normal bir durum değildir. Tabii ki şairin etkisinde kaldığı bir üslûp da var. 17. yüzyılın bütün bir devlet ve toplum hayatını ters yüz eden olumsuz seyri, ister istemez şairleri de etkilemiştir. Bu ve bundan sonraki yüzyılın kimi şairlerinin içe dönüşlerinin önemli bir sebebi de budur. Şehrî ile ilgili olarak ortaya konulan değerlendirmelerin benzeri Şeyh Gâlib için de geçerlidir. Zayıf, çelimsiz bedeni, Konya'daki çilesini tamamlayamaması, Galata Mevlevihanesi postnişini iken III: Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'a âşık olduğuna dair çeşitli iddialar ve genç yaşta ölümünün arkasından sıralanan çeşitli sebepler, gerçekte şairin pek de rahat ve huzurlu bir hayat yaşamadığını göstermektedir. Hüsn ü Aşk'ı ortaya çıkaran ve eseri neredeyse bir "ateş tablosu" olarak algılamamıza neden olan etkenlerden birkaçı bunlar olsa gerek

C. Beyitlerin Karşılaştırmalı Tahlili

Ahenk Unsurları

a. Vezin

Her iki beyit de aruzun hezec bahrinde (dört mefâ'ülün) yazılmıştır. Hezec bahrinin bu müsemmen kalıbı divan şairlerinin en çok tercih ettikleri vezinlerden biridir. Şehrî, vezni oluşturmak için üç yerde imale yapmıştır:

Dil âteş dil-ber âteş hüsn-i nezzâre-güdâz âteş
Ne mümkün vuslat olmak 'âşika nâz u niyâz âteş

İmalelerden ikisi "nezzâre ve âşika" kelimelerinin son hecesinde, diğeri de "nâz u niyâz"daki "atıf vavı"ndadır

Şeyh Gâlib ise bir yerde, med (cûybâr) kelimesinin ilk hecesi olan "cûy"da, ve bir yerde de tiynetân-ı aşka tamlamasının izafet kesresinde imale yapmıştır.

Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş
Semender-tiyetân-ı 'aşka besdir lâlezâr âteş

İzafet kesresinde ve atıf vavında yapılan imalenin vezin gereği hem kısa hem uzun olarak okunabilmesi, vezin kusuru olarak değerlendirilmemiştir (Horata, 1998:51).

b. Redif

Redif şiirde ahengi sağlayan unsurların başında gelir. "Redifli olan bir şiirin kendine mahsus bir özelliği olduğu inkâr edilemez. Meselâ, redifli güzel bir gazelin matlaı okunduğu zaman, onu takip eden beyitlerde redifin, nasıl bir ustalıkla tekrar edildiğini görmeyi insan arzu eder. Redif tekrar ettikçe, bu teşvik artar. Redifsiz şiirde

ise, bu hal bulunmaz. Onda yalnız kafiye zevki vardır. Halbuki insana, redifli şiir söylemek, redifsiz şiir söylemekten kolay gelir. Çünkü mazmunları redif çekici hale getirir. İnsan da bunun cazibesine kapılır gider.” (Muallim Naci :95) Karşılaştırmaya tâbi tuttuğumuz söz konusu iki beyitte redif olarak seçilen kelime “ateş”tir. Bu kelime aynı zamanda beytin/gazelin anlam bakımından hareket noktasıdır. Her iki şair de şiiri bu kelime üzerine kurgulamışlardır. Wellek’in “iyi yazılmış bir şiirde kelimelerin sesleriyle manaları arasında çok sıkı bir bağ vardır” (Wellek1983:230) sözünden hareket ettiğimizde bir bakıma beyitlerdeki âteş kelimesi ile diğer kelimeler arasındaki ilginin ne derece başarılı bir şekilde bir araya getirildiğini de görmüş oluruz. Bu konuyla ilgili tespit ve değerlendirmeler, tekrara düşmeme endişesinden hareketle, “Beyitlerin Tahlili veya Muhtevası” başlığı altında verilmiştir.

Her iki beytin redifi “ateş” kelimesidir. Redif durumundaki bu kelime sadece kendine mahsus yerinde değil özellikle beyitlerin birinci mısraında birkaç kez tekrarlanmıştır. “Ateş” kelimesinin her bir tekrarında bir unsurun tanımı yapılmış ve aynı zamanda daha çarpıcı bir şekilde vurguyu/etkiyi üzerine toplamıştır.

c. Kafiye

Âhenk unsurlarından biri olan kafiye iki beyitte farklı heceler üzerine kurulmuştur. Şehrî’nin beyti matla beyti olduğu için bu konuda yapacağımız karşılaştırma ne yazık ki sınırlı olacaktır. Şehrî’nin beytinde “-güdâz/niyâz” kelimelerindeki “âz” sesleri ile zengin kafiye, Şeyh Gâlib’in beytinde ise “cûy-bâr/lâlezâr” kelimelerindeki “âr” seslerinde zengin kafiye yapılmıştır. Her iki beyitteki kafiyeli kelimeler köken itibarıyla Farsça’dır.

Şehrî’nin beytindeki kafiyenin revî harfî “Z/Ze”, Şeyh Gâlib’in beytindeki kafiyenin revî harfî ise “R/Rı”dır. Her iki harf Divan şairleri tarafından çok sık bir şekilde kullanılmıştır (Akkaya, 1996:21; Pala, 1996:121). Örneğin Şehrî’nin 133 gazelinin 23’ünde “r”, 16’sında ise “ze” sesi kullanılmıştır (Demirel, 1999:125).

d. Tekrarlar

Her iki beyitte tekrarlanan kelime “ateş”tir. Ateş kelimesi redif olarak kullanılmasının yanı sıra, özellikle beyitlerin birinci mısralarında dikkat çekici bir şekilde tekrarlanarak, anlamın bu kelime üzerine kurulduğunun işaretini de vermektedir. “Mimaride, resimde, heykelde, dekoratif sanatlarda, musikîde olduğu gibi, edebiyatta da bir motifin, bir sesin, bir ifade tarzının muayyen veya gayrı muayyen aralıklarla tekrarı, insan üzerinde büyüleyici bir tesir bırakır. Zaten sanat da bir çeşit büyü değil midir? Bütün sanatlar tekrarın bu tesirinden faydalanırlar (Okay,1990:36). Ateş kelimesinin yanı sıra Şeyh Gâlib’in beytinde “gül” kelimesinden türeyen “gül-bün” ve “gül-şen”

kelimelerinde bir tekrar görülmektedir. Şehrî’de ise “dil” ve bu kelimedenden türeyen“dil-ber” kelimesinin kullanımıyla bir ses tekrarı yapılmıştır.

2. Kelime ve Tamlamalar

Her iki beytin kelime hazinesine bakıldığında, Şehrî’nin beytinde on altı, Şeyh Gâlib’in beytinde ise on dört kelime bulunmaktadır. Söz konusu kelimelerin büyük bir çoğunluğu isim soyludur. Şehrî’de; dil, dil-ber, âşık, nâz, niyâz ve âteş, Şeyh Gâlib’de ise; gül, gül-bün, gül-şen, cûy-bâr, lâlezâr ve âteş kelimeleri isim soyludur. Her iki beytin böylesine ağırlıklı bir şekilde isim soylu kelimelerden oluşması beyitlerin tarifî bir üslûbun ifadesi olarak bir araya getirildiğini göstermektedir. Şehrî’deki isimlerin çoğunluğu soyut (dil, nâz niyâz, vuslat ve hüsn-i nezzâre-güdâz), Şeyh Galib’teki isimler ise somut (gül, gülbün, gülşen, lâlezâr, cûybâr ve âteş) özelliktedir. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Şehrî soyut kelimelere yer vererek daha çok iç dünyaya, psikolojiye dayanan bir söylemi tercih etmiştir. Şeyh Gâlib ise somut nitelikteki ve özellikle tabiatın birer parçası durumundaki kelimelere yer vererek tabiat ile iç dünya arasındaki hayâller zincirini bu eksene oturtmuştur. Her iki beyitteki kelimelerin bağlantı noktası ise âteştir.

Tamlama hususunda ise her iki beyitte de birer tamlama bulunmaktadır: Şehrî, hüsn-i nezzâre-güdâz(bakış eriten, yakan güzellik) sıfat tamlaması, Şeyh Gâlib ise, semender-tiynetân-ı aşk(aşkın semender yaradılışları)isim tamlamasına yer vermiştir.

3. Kuruluş

Karşılaştırmaya konu olan beyitler öncelikle isim cümleleriyle ve çok kısa ve kesin ifadelerle kurulmuştur. Dil âteş (gönül ateştir, ateşe benzemektedir, aşk ateşi burada yanmaktadır); dil-ber âteş (dilber/sevgili ateştir, âşığın aşk ateşi dil-ber/sevgili kaynaklı ateşle yanmaktadır.); hüsn-i nezzâre-güdâz âteş (bakış eriten güzellik ateştir, sevgilinin güzelliği âşığın bakışlarını eritmektedir); nâz u niyâz âteş (hem sevgilinin âşığa karşı takındığı nâz hem de âşığın sevgiliye kavuşmak için niyaz içinde olması ateş gibidir ve her iki kişiyi de yakmaktadır.)

Gül âteş (gül hem rengi hem de şekli itibariyle ateştir); gülbün âteş (gülün bulunduğu gülbün/fidan gülden dolayı ateşe benzemektedir); gül-şen âteş (gülün ateş olarak tahayyül edildiği bir durumda güllerin bulunduğu ortamın da ateş olması kaçınılmazdır); cûy-bâr âteş (bütün bir tabiat ortamının ateş olarak tahayyül edildiği ortamın bir parçası olan cûy-bâr/ırmak da nasibini alacak ve tabiatın bir yansıması sonucu ırmak da ateş olarak görünecektir) ve lâlezâr âteş (lâle bahçesi, gül bahçesi gibi renk ve şekil yönüyle ateşe benzemektedir). Söz konusu isim cümleleri, kısa ve kesin yargı bildiren ifadeler, şairlerin içinde buldukları psikolojik durumu net bir şekilde

yansıtmaktadır. Ayrıca her iki beyitte hem ağır hem de vurgunun ön plâna çıktığı bir söyleyiş söz konusudur.

Her iki beyitte, yukarıdaki isim cümlesi, kısa ve kesin yargılardan oluşan söyleyişin yanında, Şehrî’de “ne mümkün vuslat olmak”, Şeyh Gâlib’de ise “semender-tiyetân-ı aşka besdür” şeklinde ve beyitlerin ikinci mısralarında yer alan ve fiil cümlesi olarak kurulan cümle yapıları da bulunmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak söylenmesi gereken son sözler her iki beytin devrik cümle yapısıyla kurulmuş olmasıdır. Devrik cümle kuruluşu gerçekte Divan şairlerinin temel tercihlerindedir. Devrik cümle yapısı her ne kadar sık kullanıldığı zaman üslûba zarar veriyorsa da, Divan şairleri aruz, mısraın ahengini sağlama, ses örgüsünü ve müzikaliteyi yüksek tutma gibi endişelerden hareketle, usta bir şekilde bunun üstesinden gelmeyi başarmışlar ve söyleyişi monotonluktan kurtarmışlardır.

4. Edebî Sanatlar

Edebî sanatlar açısından bakıldığında; her iki beyte damgasını vuran edebî sanat teşbihtir (teşbih-i tevsîye, yani benzetilen tek, benzeyen birden fazla) ve çok kısa/kesin çizgilerle yapılmıştır. Benzetilen olarak seçilen unsur her iki beyitte de âteştir: Şehrî’de dil, dil-ber, hüsn-i nezzâre-güdâz, nâz ve niyâz; Şeyh Gâlib’de ise gül, gülbün, gül-şen, cûy-bâr ve lâlezâr kelimeleri âteşe benzetilmiştir. Şeyh Gâlib’de bir diğer teşbih unsuru “semender-tiyetân-ı aşka” (aşkın semender yaradılışlarına) tamlamasında bulunmaktadır. Bu tamlamada dolaylı olarak âşık ile semender arasında bir ilgi kurulmuştur. Bir başka ifadeyle bu tamlamada açık istiare vardır diyebiliriz. Şehrî, benzetmeleri genellikle “soyut-somut”(dil=âteş, hüsn-i nezzâre-güdâz=âteş, nâz =âteş ve niyâz=âteş), Şeyh Gâlib ise “somut-somut”(gül=âteş, gülbün= âteş,gül-şen= âteş, cûy-bâr= âteş ve lâlezâr= âteş) ilişkisi içinde verilmiştir.

Şehrî’de birinci mısradaki dil ile ikinci mısradaki niyâz ve birinci mısradaki dil-ber ile nâz kelimeleri arasında gayr-i müretteb leff ü neşr sanatı vardır. Şeyh Gâlib’de ise özellikle birinci mısradaki dört unsurdan biri olan âteş kelimesiyle cûy-bârın(ırmak/su) kullanılması tezat sanatını oluşturmuştur.

5. Beyitlerin Tahlili Veya Muhtevası

“Âteş” redifli gazellere 15. ve 16. yüzyıl Divan şairleri (Necâtî Bey, Ahmed Paşa, Sabâyî, Visâlî, Le’âlî, Kandî, Revânî, Derûnî, Sâfî Bey, Ruhsârî, Lâmi’î Çelebi, Şevkî, Rûhî, Ferruhî, Mu’idî, Kemâlpaşazade, Mesîhî, Mihrî Hatun, Mâtemî, Muhibbî, Rızâyî,

Garîbî, Hayâlî Bey, Şükri, Nevâyî, Usûlî, Meylî, Edirneli Nazmî, Figânî, Gedâyî, Merdî, Sürûrî, Bursalı Rahmî, ve Niyâzî¹'nin şiirlerinde rastlamaktayız. Pervâne Bey Mecmuası'nda tespit ettiğimiz söz konusu şairlerin gazelleri her ne kadar bu makalenin kapsamı dışında ise de, bu gazeller, özellikle, tekrar ve paralellik gibi yönlerden incelendiğinde, ne Şehrî'nin ne de Şeyh Gâlib'in şiirine benzemektedir. Şehrî'nin ve Şeyh Gâlib'in şiirleri hem hayâl ve duygu hem de yukarıda belirtilen tekrar, paralellik ve imaj açılarından diğerlerinden gayet sanatkârâne bir üslûpla söylenmiştir. Yukarıdaki sözlere delil olması açısından Pervâne Beg Mecmuası'ndan birkaç örnek beyit aşağıda verilmiştir:

Örnek beyitler:

Doludur zülfün ucundan cemâlünle cihân âteş
Giceyle olıcak halka katı eyler ziyân âteş (Necâfî Bey)
Gönül şehrine urdı bir meh-i mihrbân âteş
K'anun her şeb şerârından dolar hep âsmân âteş (Visâlî)
Ezel subhında âhumdan yakubdur âsmân âteş
Ebed şâmına dek her dem yakar andan cihân âteş (Revânî)
Ruhundan gönlüme salup bu çeşm-i hûn-feşân âteş
Duyuldu mâcerâ lâ-büdd suda olmaz nihân âteş (Niyâzî)
Şerâr-ı nâr-ı 'aşkundan olupdur cism ü cân âteş
Has u hâşâki irişse yakar virmez âmân âteş (Usûlî)

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi bütün beyitlerin redifî "ateş"tir. Ancak Şehrî ve Şeyh Gâlib'deki tekrarlara dayalı benzetmeler ve imajlardan yoksun oldukları da çok açık bir şekilde görülmektedir.

Şeyh Gâlib'in beytinin/gazelinin Şehrî'nin müfred/beytine nazire olup olmadığı konusunda kesin bir bilgimiz yok. Ancak her iki beyitte karşımıza çıkan birtakım benzerliklerden yola çıkarak Şeyh Gâlib'in bu beyte nazire yazdığını söyleyebiliriz. Bu arada redif, vezin ve söyleyiş açılarından, Şehrî'nin ve Şeyh Gâlib'in beyitlerine benzeyen Re'fet mahlaslı şairin aşağıdaki beytine bakalım:

Rehâ bulmak ne mümkün sûziş-i mihnetden 'uşşâka
Visâl âteş firâk âteş belâ-yı intizâr âteş (Kocakaplan, 1992:172)

Görüldüğü gibi bu beyit ile makaleye konu olan diğer iki beyit arasında(en azından ikinci mısradaki söyleyiş açısından) dikkat çekecek derecede bir benzerlik bulunmaktadır. "Âşıklara mihnet ateşinden kurtulma yolunda bir kurtuluş mümkün değildir. Çünkü vuslat/kavuşma, ayrılık/firak ve bekleyiş belâsı ateştir" diyen şair daha çok Şehrî'ninkine

¹ Pervâne Bey Mecmuası Topkapı Sarayı Ktp. Bağdat No: 406

yakın bir söyleyiş içindedir. Divan şairleri arasında “Re’fet” mahlasını kullanan altı şair bulunmaktadır ve bunların beşi 18. yüzyılda yaşamıştır (İpekten ve diğerleri, 1988:374-75). Bu beş şairden üçü, hatta dördünün Şeyh Gâlib’den etkilenmeleri söz konusu değildir. Aksine Şeyh Gâlib’in bu şairlerden birisinin etkisinde kalarak gazelini yazdığı söylenebilir. Ya da daha değişik bir görüşle, hem Şehrî’nin hem de Re’fet ve Şeyh Gâlib’in Farsça bir şiire nazire yazdıklarını dahi ileri sürebiliriz.

Redif olarak seçilen âteş kelimesinin hem birinci, hem de ikinci mısradaki simetrik kullanımı gerçekte ortada bir nazirenin var olduğunu göstermeye yetmektedir. “Redifler şiirin bir unsuru olmasının ötesinde gerek devrin, gerekse şairin psikolojisini aksettiren bir belge niteliği de kazanırlar”(Horata:1998:45). Bu açıdan bakıldığında “âteş” redifli bu iki beyit/gazel hem devrin hem de şairlerin psikolojisini yansıtmaya açısından da dikkate değerdir. Şöyle ki, her iki şiirin yazıldığı dönemlerin sosyal, siyasal ve ekonomik şartları, etkilendikleri üslûp ve en son olarak da kendi ruh dünyalarındaki dalgalanmalar, onları böylesine yakıcı bir şiir söylemeye zorlamıştır veya bu şiirlerin yazılmasının alt yapısını hazırlamıştır. Âteş unsuru sadece söz konusu iki beyitte değil, şairlerin diğer şiirlerinde de dikkatleri çekecek derecede yer almıştır. Şehrî, çektiği ıstırapların ve hasretlerin neticesi olarak her fırsatta(şu’le redifli kaside ve bir çok gazelde) âteş veya âteşle ilgili unsurlara başvururken Şeyh Gâlib de özellikle Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinde ve gazellerinde yoğun bir şekilde âteş ve âteşle ilgili unsurlara yer vermiştir.

Her iki beyit de tek heceli ve isim soylu bir kelime dil/gül ile başlamakta, bu iki unsuru teşbih unsuru olarak seçilen âteş kelimesi izlemektedir. Daha sonra iki heceli kelimeler “dil-ber/gülbün” ve “ateş” gelmektedir. Şehrî bu kelimelerden sonra hüsn-i nezzâre-güdâz tamlamasıyla ateşi tanımlamakta ve mısrayı bitirmektedir. Şeyh Gâlib ise benzetmelere gül-şen= ateş, ve cûy-bâr= ateş ile devam ederek mısrayı bitirmektedir. Şeyh Gâlib’in gülşen kelimesi yerine aynı anlama gelen gülzâr kelimesini seçmeyişi önemlidir. Çünkü birinci mısradaki gül, gülbün ve gül-şen kelimeleri sevgiliyi ifade etmektedir. “Gül-şen” kelimesindeki “şen” eki sevgilinin öne çıkan özelliği olarak düşünülebilir. Şeyh Gâlib’in ateşin yanına benzetme unsuru olarak “gül”ü tercih etmesi daha dikkat çekicidir. Çünkü gül hem şekil hem de renk itibarıyla ateşle daha yakından ilgilidir. Aynı ilgi gülbün ve gül-şen kelimeleriyle devam etmektedir. Şair önce tek olarak hayâl ettiği gül/ateş, bir ileri aşamada gülbün/ateş, daha sonra da gülşen/ateş şeklinde sıralanıyor. Benzetme bu kadarla da kalmıyor ve şair ikinci mısradaki lâlezâr/ateş ilgisini de kuruyor. İkinci mısraların başında söylemin değiştiğini görüyoruz. Bu mısralarda her iki şair de âşık ve aşk kavramları üzerinde durmuşlardır. Şehrî âşık için vuslatın mümkün olmadığını çünkü hem nâzın, hem de niyâzın ateş olduğunu; Şeyh Gâlib ise aşkın

semender yaratılışlılarına (semender-tiyetân-ı aşka) lâle-zârın ateş olarak yeteceğini belirtmektedir.

Şeyh Gâlib'in beytinde geçen semender, su kertenkelesi denilen bir nevî hayvandır. Cisminin iki tarafında su ifraz eden kesesi bulunan bu hayvan kıvılcımlı kül üstünde yürüyeceği tarafları sulayarak geçtiğinden yanmazmış (Onay, 1993:369). Ayrıca Tuhfe-i Vehbî Şerhi'ne göre semender, ateşte gezen bir hayvandır. Koyun kadardır. Beyaz, zümrüd, sürh, yeşil, benefşi renkli tüyleri olup eğirip destmâl yaparlar. Kirlenince ateşte yakarlar (Onay, 1993:369). İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'nde "semender" ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: "Ateşte yanmayan bir çeşit efsanevi hayvandır. Denizatına benzer kuyruklu bir hayvan imiş. Kelime 'samtender'den muhaffettir. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde ifraz ederek kendini koruduğu rivayet edilir. Başka bir rivayete göre semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölmüş." (Pala,1989:327). Edebiyatta "semender" mazmunun kullanılması daha çok âşıkların müşebbehünbihi olması yönüyledir. Bazı durumlarda teşbihten öte istiare ve mecazî bir anlam da kazanarak, sürekli bir şekilde aşk ateşinde yanan âşığa veya âşığın gönlüne benzetilir. Semender kelimesinin geçtiği hemen her yerde ateş veya ateşle ilgili kelimelerin de kullanıldığı görülür. Beyitte âşıkların semender yaratılışlı olması hayali, onların sürekli bir şekilde aşk ateşinde yanmalarından dolayıdır. Fakat ateş âşıkları öldürmüyor, aksine semender gibi yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez bir mekân hâline geliyor. Beyitteki ateşin gerçek ateş değil, aşk ateşi olduğunu da belirtmek gerekir.

Şeyh Gâlib'in beytinde lâlezâr/âteş ilişkisi birkaç açıdan dikkat çekicidir. Lâle hem rengi hem de şekli itibariyle çok sayıda unsura benzetilmiştir.² Kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve âşığın gönlüne benzetilen lâlenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyladır. Ayrıca İran mitolojisine göre yıldırım yaprağın üstündeki çiğ tanesi üzerine düşmüş, çiğ tanesi ve yaprak alev alarak donmuş, lâle de böyle ortaya çıkmıştır. Lâle yabanî bir çiçek oluşu, çabuk solması ve suya ihtiyaç duymasından dolayı çoğunlukla su kenarlarında ve bahçelerin kenarında bitmesiyle dikkat çeker. Pala, 1989:76). Lâlenin benzetildiği unsurlardan biri de ateştir. Lâle bahçesi (gül bahçesi de aynı durumdadır) uzaktan bakıldığında âteş kümesini çağırıştırır. İşte böylesine bir çağırışım semender yaradılışlı âşıklar için kâfidir. Bu arada lâlezâr kelimesinin de bilinçli bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Lâlezâr kelimesinin

² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Ahmet Kartal, Klâsik Türk Şiirinde Lâle, Akçağ Yay. Ankara, 1998. adlı çalışmaya bakılabilir.

sonundaki “zâr” eki eklendiği kelimeye yer anlamı katmasının yanında bir de başlı başına düşünüldüğünde inleme anlamına gelir ki bu haliyle de âşığı çağrıştırmaktadır. Âşık böylesine bir âteş tablosu içinde kendisini bu âteşe atacak, onda küllenecek, bir süre sonra da bu küllerin içerisinde yeniden hayat bulacaktır. Biteviye süren bu durum aynı zamanda aşkın sonsuzluğunun da bir ifadesidir. Bu açıdan bakıldığında Şeyh Gâlib’in beytinde kırmızı ve ateş daha yoğun ve somut-aynı zamanda daha yakıcı- bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda lâlenin bahçenin dışında bittiğini söylemiştik. Bahçenin dışında olması aynı zamanda bahçe olarak tahayyül edilen âşığın bedenindeki yaralara da teşbihi ortaya çıkarıyor. Lâlenin ortasındaki çiğ/jâle mitolojiye göre iki zıt unsurun, su ile ateşin, birleşmesinden meydana gelmiştir. Böylesine bir hayali canlandıran şair, semender yaratılışlı âşıklara lâle bahçesi olarak ateş yeterlidir demektedir.

Şehrî, âşık için vuslatın mümkün olmadığını belirtmektedir. Çünkü vuslat ateş gibidir. Her ne kadar Bâkî bir beytinde “*Bâkîye âb-ı vaslun irmez ise/ Âteş-i hecr ile yanur kül olur*” diyerek vuslat/kavuşma ile âb/su arasında ilgi kurmuşsa da Divan şairleri/âşık için çoğunlukla kavuşma anı, onu yakacak kül edecek derecede yoğun bir ateş olarak düşünülür. Âşık vuslata erdiğinde aşk âteşinde yanacak ve yok olacaktır. Bu, gerçekte bir yok olma değil, “birde hiçleşme” veya onunla “bir olma”dır. Ayrıca âşık için vuslattan çok, vuslata kavuşma anı önemlidir. Vuslat, âşık için en büyük ıstırap kaynağı ve aynı zamanda mutluluk sürecidir. O sürekli bir şekilde vuslatı dile getirirken, aslında sevgiliyle bir olma gibi arzusunun peşinde değildir.

Her iki şairin neden ateş unsuruna böylesine değer verdiklerinin cevabını Gaston Bachelard’ın şu sözlerinde görmemiz mümkündür: “Alev (âteş) acı çeken bir varlıktır. Yanık iniltir çıkar bu cehennemden. Her küçük acı, dünyanın ıstırabının bir işaretidir”(Bachelard,1999:36). Demek ki şairin içinde bulunduğu veya çektiği ıstırap ile ateşin durumu arasında benzer bir durum söz konusudur. Şair kendi ruh dünyasının tercümanı olarak ateşi görmekte ve ona dört elle sarılmaktadır. Ayrıca Uzmen’in aşağıdaki görüşleri de her iki şairin ateş imajını neden böylesine yoğun bir şekilde kullandıklarını açıklamaktadır: “Bir şahsın kâinat ve kozmik kuvvetlere ait atıflar ve imajları kullanması, o kimsede büyük ve ani bir değişme olduğunu ve onun büyük bir hayâl kırıklığı içinde günlük hayattan uzaklaşmaya başlamış olduğunu gösterir. Bir şahıs, kendisini ümitsiz bir şekilde yalnız hissettiği zaman umumiyetle bu dünya dışı kuvvetlerin varlığını hisseder ve bu kuvvetlere kendini yaklaştırmış görmekle büyük bir tesellî bulur” (Uzmen,1970:47). Uzmen’in bu görüşleri gerçekte her iki şair, özellikle Şehrî, için geçerlidir. Ateşin sığınılacak bir tesellî kaynağı olarak düşünülmesi, tamamen

psikolojik nedenlerden dolayıdır. Her iki şairin içinde bulunduğu psikoloji, onları sürekli bir şekilde ateş ve ateşle ilgili unsurları dile getirmelerine neden olmaktadır. Benzer şekilde görüşleri Umberto Eco da “şairin her bir sözünde, hayal gücünün yarattıklarının her birinde; ümitleri, düşleri, acıları, mutlulukları, yüceliği ve sefaleti, insan ıstırap çekerken de, zevk içinde yüzerken de hiç durmaksızın oluşan ve gelişen gerçeğin tüm dramı, yani insanoğlunun tüm kaderi vardır.” diyerek dile getirmiştir. (Eco, 2000:39) Ateş, âşığın gönlünde meydana gelen aşk ıstırabıdır.³ Ateş, âşığın sevgiliye karşı duyduğu sevginin ayrılık sonucu özleme dönüşmesi ve sonuçta da gönülde ortaya çıkmasıdır. Ateş, âşığın sevgiliyi görmesi ve ona gönül vermesiyle önce gözde görünür, daha sonra gönülde alevlenir ve en sonda da bütün bedeni sarar. Kuşkusuz ateşin şairin/âşığın gönlünde mekan tutmasının temel nedeni sevgiliye duyduğu aşk değildir. Biraz yukarıda saydığımız çeşitli nedenler de şairin/âşıkın içten içe yanmasına ve bu yangının bütün bedenini sarmasına neden olmaktadır. Aşk, Yaratıcı'nın misak gününde, can eyvanında (ruhlar âleminde) insanoğlunun gönlüne yerleştiği bir ateştir (Pürcevâdî, 1998:396). Bu sözü tersinden okursak eğer “ Ateş, Yaratıcı tarafından insanoğlunun gönlüne misak gününde, can eyvanında (ruhlar âleminde) yerleştirilen aşktır. Ezelden beri âşıkların yüreklerinde yanan bu ateş, ölüm anına dek, hatta ölümden sonra bile canlı kalır. Bir bakıma ebedidir. Aynu'l-Kudat Hemadanî, göklerin, unsurların, suyun, toprağın, havanın ve ateşin Allah'a iştıyak duyduklarını düşünür. İştıyak onların özündedir. Unsurların hakikatleri varlık ve yokluk (kün ve fesâd) âlemi olan cisimler âleminde değil, cân âleminde dirler. İşte bu nedenle, bu hakikati kavramak ve varlıklardaki iştıyâkı tanımak için insan gözle görülen âlemden çıkmalı ve cân âlemine girmelidir. İşte orada, örneğin ateşin hakikatinin Allah'a iştıyâk olduğunu görecektir (Pürcevâdî, 1998:397).

Şeyh Gâlib'in beytinde dikkat çeken bir başka durum da şudur: Şair beyte tekil bir unsur olarak gül ile başlamış, ve tekilden çoğula doğru tedrici bir şekilde gitmiştir: Gül, gülbün (gül fidanı) gül-şen(gül bahçesi). Bu parçadan bütüne gidiş içinde şair önce gülü, sonra gülün bulunduğu fidanı ve en sonda da güllerin bir arada bulunduğu gül bahçesini görüyor. Gül sevgilinin yanağıdır ve âşık üzerinde en etkili unsurdur. Bu nedenle şair/âşık şiire gül ile başlamaktadır. Gülbün(gül fidanı) da sevgilinin boyu yerine kullanılabilir. Bu

³ Orhan Okay, “Gâlib Dede'nin Dramı” başlıklı konuşmasında her ne kadar şairin bir iki istisnâ şiiri dışında, şiirlerinde ıstırapın pek bulunmadığını belirtiyorsa da, bence aynı konuşmanın içerisinde ve benim de Şeyh Gâlib'deki ıstırapın kaynaklarından biri olarak yorumladığım Beyhan Sultan'a olan gizli aşkı, yine bence bu aşkın sonucu olarak kaleme alınan dört kaside, beş tarih ve bir tercî'-bend gözlerden uzak tutulmamalıdır. (Bkz. Okay,Orhan; Gâlib Dede'nin Dramı” Şeyh Gâlib Kitabı, Haz Beşir Ayvazoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay. 1995:79-81)

tablonun son halkası ise gül bahçesidir. Birinci beytin belki de en dikkat çekici unsurlarından biri de cûy-bâr(ırmak)’dır. Irmak/su bilinçli bir tercihin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gül rengini ve tazeliğini-kısacası güzelliğini-sudan almaktadır. Kırmızı güllerle dolu gül bahçesinin hemen yanında akan su, gül bahçesinin suya düşen aksiyle şairin gözünde âteş olarak görülmektedir. Cûy-bâr burada aynı zamanda âşıktır. Sevgili, değerini âşğın kendisine gösterdiği ilgi ile bulmuştur.

Şeyh Gâlib’in bu beyitte gül bahçesi anlamına gelen gülzâr ve gül-şen kelimelerinden gül-şeni tercih etmesi de başarıyla meydana getirdiği kompozisyonun bir parçasıdır. Şair gülzâr yerine gül-şeni tercih etmiştir; çünkü “gül-şen” gülü yani sevgiliyi ifade eden önemli bir unsurdur. Kelimenin sonundaki “şen” eki bir anlamda sevgilinin ifadesidir. İkinci mısradaki kullanılan “lâlezâr” kelimesi ile de âşığı ifade etmeye çalışılmıştır. Lâlezâr kelimesinin sonundaki “zâr” eki yer anlamı dışında, bir de inleme, feryât etme anlamlarını taşımaktadır. Lâle aynı zamanda hem şekil, hem de renk itibarıyla âşğın vücudundaki yarayı temsil etmektedir. Kullanılan bu unsurlar sayesinde şair birinci mısradaki cûy-bâr ve ikinci mısradaki lâlezâr kelimesini âşığa ait birer unsur olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Çünkü, yukarıda da belirttiğimiz gibi cûy-bâr/âşık, gül/sevgili için var olma nedenidir.

Şeyh Gâlib’in beytinde dikkat çeken bir başka husus da mekân açısındandır. Beytin temel unsurlarından biri olan “gül”den başlayarak gülbün, gül-şen şeklindeki mekânın genişlemesi, sonuçta cûy-bârı da içine alarak tam bir kompozisyonla karşımıza çıkmaktadır. Şair yakından uzağa doğru bir bakış ile tabiatı gözlemlemekte ve tabiatı gördüklerini, kendi iç dünyasındaki algılamalarla bütünleştirerek, ortaya koymaktadır. Birinci mısradaki gerçekleştirilen tablo, ikinci mısradaki yerini, birinci mısradan çok farklı bir şekilde ve semender-tiyetân-ı aşk tamlamasıyla insanî(âşık) bir benzetmeye dönüşmektedir. Âşğın semender-tiyetân olarak tanımlanması, aşktaki sonsuzluğun ifadesidir. Bu da ancak gelip geçici bir aşk olarak tanımlanan mecazî aşkla değil, ilâhî aşk (gerçek aşk)’la mümkün olmaktadır. Birinci mısradaki çizilen mekân içinde yer almayan semender-tiyetânlı âşık için ikinci mısradaki lâlezâr unsuru verilmiştir. Lâlezâr da dolaylı bir şekilde birinci mısradaki tablonun, daha doğrusu mekânın, doğal bir parçası olarak beyitte yer almıştır.

Her iki beytin anlatım/sembol düzenini şöyle göstermek mümkündür:

Şair/ Anlatıcı	Benzetilen/Müşebbeh	Benzeyen/Müşebbehünbih	Bildiri/gönderge
Şehrî	Dil/gönül	ateş	Aşkın mekan tuttuğu yer
	Dil-ber/sevgili	ateş	Aşkın dolaylı kaynağı
	Hüsn-i nezzâre-güdâz	ateş	Aşkın meydana gelmesine aracı olan
	Nâz	ateş	Aşğın aşkına karşı sevgilinin takındığı tavır
	Niyâz	ateş	Aşğın sevgiliye karşı takındığı tavır

Tablo 1.Şehrî’nin beytindeki anlatım düzeni.

Şair/ Anlatıcı	Benzetilen/Müşebbeh	Benzeyen/Müşebbehünbîh	Bildiri/gönderge
Şeyh Gâlib	Gül	ateş	Renk ve şekil
	Gülbün	ateş	Şekil
	Gül-şen	ateş	Renk ve şekil
	Cüy-bâr	ateş	Yansıma
	Lâlezâr	ateş	Renk ve şekil

Tablo 2. Şeyh Gâlib'in beytindeki anlatım düzeni.

6. Tasavvuf

Her iki şairin Sebk-i Hindî'nin önde gelen temsilcilerinden olması ve özellikle Şeyh Gâlib'in mutasavvıf yönünün bulunmasından dolayı, her iki beytin tasavvufî açıdan bir değerlendirilmeye tutulması da gerekir. Her iki beytin hareket noktası âteş kelimesi üzerinde toplanmıştır. Tasavvufî anlamda âteş aşkı ifade etmektedir. Ateş asıl kaynağını İlâhî güzellikten almıştır. Bu ilâhî güzellik bütün evreni kaplamıştır ve insanoğlu da bu evrenin bir parçası olduğu için eninde sonunda bu âteşte yanacak ve yok olacaktır. Yok oluş âteş olmak demektir. Ateşte yanmak, yok olmak, aynı zamanda vahdete ulaşmayı da ifade etmektedir. İlâhî (cemâl) tecelli kendisini evrende değişik unsurlarda gösterir.

Dil/gönül, tasavvufta İlâhî aşkın vücut bulduğu yerdir. Ayrıca "sırlar hazinesi, Allah'ın nazar ettiği mahal, ilâhî kemâlin ve cemâlin en güzel tecellî ettiği yer"dir (Uludağ, 1991:140). İnsanın "eşrefü'l-mahlukat" olması ona, dolayısıyla gönle ayrı bir değer kazandırmıştır. Bu çerçevede gönül "âlemin özü" olarak kabul edilmiştir. Gönül götüren anlamındaki dil-ber/sevgili "kabz sıfatı, tutukluk hali ki gönülde üzüntü ve sevgi ile birlikte bulunur (Uludağ, 1991:141). Beytin tek tamlaması olan "hüsn-i nezzâre-güdâz/bakış eriten güzellik" Hz. Musa'nı Tur dağında İlâhî tecelliye mazhar olması olayını telmih etmesi söz konusu. Vuslat/kavuşma, "gaib olana (Hakk'a ermek, ruhen Hak'la ittisal halinde olup kendinden geçmek. Sevgiliye kavuşmak, ona ermek, onunla olmaktır (Uludağ, 1991:512). Nâz, "sevgilinin âşığı kandırması, ona cilve yapması, bilmezlikten gelmesi (Uludağ, 1991:364). Niyâz ise, duâ, yalvarma, tevazû gösterme anlamındadır. Nâz sevgiliden âşığa, niyâz ise âşıktan sevgiliye yönelik bir tavidir.

Gül, hem çiçek adı hem de sevgiliye ait birçok özelliğin (sevgilinin yüzü, yanağı gibi.) ifadesi olması dışında tasavvufî anlamda birçok anlamı da çağrıştırmaktadır. Bunların başında kesret olarak düşünülmesi gelir. Goncanın vahdet olarak kabul edildiği durumda, gül de kesreti ifade etmektedir. Kesret durumu, gülbün ve gülşende de devam ederek karşımıza tam bir kesret tablosunu çıkarmaktadır. Kuşkusuz bu kesret tablosunun en önemli unsuru olan ve aynı zamanda kesret olarak tasavvur edilen "ateş"i de dahil etmemiz gerekir. Birinci mısraya hakim olan kesret olgusu ikinci mısradaki da devam etmektedir. Semender-tiyetân-ı 'aşk" tamlamasındaki "semender" de ateşle ilgisinden

dolayı ve sürekli bir şekilde kendini yenilemesinden dolayı bir bakıma kesreti çağrıştırmaktadır. Kesretin son halkası “lâlezâr”dır. Yukarıda da belirtildiği gibi lâlezâr, hem rengi hem de şekli itibarıyla ateşe benzetilmiştir.

Şeyh Galib’in gül ile ilgili unsurların yanında tabiatın bir parçası olarak ırmağ/cûy-bâr anması, bize Nâilî’nin ünlü

Yem-i âteş-hurûş-ı dilde oldukça sükûn peydâ
Eder her dâg-ı hasret tende bir girdâb-ı hûn peydâ (İpekten, 1990:157)

beytindeki gönülde ateşler coşturan deniz (yem-i âteş-hurûş-ı dil) tamlamasını çağrıştırmaktadır.

Şair/ Anlatıcı	Özne	Benzeyen/Müşebbehünbih	Bildiri/gönderge
Şehrî	Dil/gönül	ateş	İlahî aşkın mekanı/vahdet
	Dil-ber/sevgili	ateş	İlahî aşka vesile olan
	Hüsn-i nezzâre-güdâz	ateş	İlahî aşkın kendisi
	Nâz	ateş	İlahî aşka
	Niyâz	ateş	

Tablo 3. Şehrî’nin beytindeki tasavvufî anlatım düzeni.

Şair/ Anlatıcı	Özne	Benzeyen/Müşebbehünbih	Bildiri/gönderge
Şeyh Gâlib	Gül	ateş	kesret
	Gülbün	ateş	kesret
	Gül-şen	ateş	kesret
	Cûy-bâr	ateş	Vahdet
	Lâlezâr	ateş	Kesret

Tablo 4. Şeyh Gâlib’in beytindeki tasavvufî anlatım düzeni.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi vahdet-kesret tezdâdı daha çok Şeyh Gâlib’in beytinde kendisini göstermektedir. Ancak söz konusu vahdet-kesret tezdâdı alışılmışın dışında kullanılmıştır. Yani bu iki unsur birbirlerinden bağımsız ve birbirlerine taban tabana zıt bir özellik taşımamaktadırlar. Çünkü beyitte yer alan ve birer kesret unsuru olarak algılanan unsurlar, aynı zamanda vahdet özelliğine de sahipler. Örneğin gül unsuru tasavvufta kesretin ifadesi olarak kabul edilir. Hem şekil hem de rengi dolayısıyla bu özelliği sahiptir. Ancak gülün bir önceki hâlinin gonca olması ve goncanın da vahdet olarak düşünülmesi, bir unsurun kendi içinde vahdet-kesret tezdâdını barındırmasını ortaya çıkarmaktadır. Bir başka unsur olan cûy-bâr-ırmak kelimesinde de benzer bir durum söz konusudur. Cûy-bâr/ırmak dolayısıyla su tasavvufta vahdet olarak düşünülür. Ancak beyitte kesret olarak tespit edilen gülbahçesinin yanında akmasından dolayı ortaya bir yansıma çıkmakta ve bu yansıma da cûy-bâr/ırmağın kesrete dönüşmesine neden olmaktadır.

Cûy-bâr(su), saflığı, parlaklığı, canlılığı ve hayat verici özellikleriyle başlangıçta yatay durumda iken vahdettir. Ancak kenarında aktığı bitkinin (gül) içine girdiğinde

dikey bir niteliğe bürünür ve kesrete dönüşür. Yani güle kırmızı, dolayısıyla “ateş” rengini veren bir bakıma sudur. Kuşkusuz bu durum her zaman için söz konusu değildir. Çoğu bitkide yeşil olarak da vücut bulabilir. Ama konumuz gül ile ateş arasındaki ilgi olduğu için suyun gül fidanındaki durumu kesret olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak; ateş insanın ve insanlığın vazgeçemeyeceği bir unsurdur. Bu gerçekten hareketle, şairlerin de “ateş” karşısında duyarsız kalmalarını beklemek yanlış olur. Bu nedenle toplumun dili olan şairler, ateş unsuru ile bazen gerçek, bazen de mecazî anlamlarla yüklü şiirler dile getirmişlerdir. Kuşkusuz şairlerin ateşle ilgili yaklaşımlarının arka plânında, daha çok iç dünyalarında meydana gelen ve onları derinden etkileyen birtakım olayların(Şehrî'nin oğlunun ölümü, evinin soyulması ve bir türlü kendisini mutlu edecek, rahat bir hayat yaşamasına vesile olacak göreve getirilmeyişi; Şeyh Gâlib'in ise çok genç yaşta girdiği Mevlevî dergâhındaki çileli hayatı kaldıramayan zayıf bedeni, bir rivayete göre III. Selim'in kızkardeşi Beyhan Sultan'a âşık olması vs.) etkisi olduğunu da söylemeliyiz.

Şairler günlük hayatta karşılaştıkları veya yaşadıkları, özellikle de acı olayları, “ateş” imajıyla dışa vurmaya çalışmışlardır. Çekilen acının çeşidi ve büyüklüğü, şairi ateş ve ateşle ilgili değişik imajları bulmaya yöneltmiştir. Aynı kültürün yetiştirdiği ve aralarında tarih açısından yaklaşık bir yüzyıl bulunan iki şair benzer unsurdan hareketle duygularını dile getirmeye çalışmışlardır. Bu yapılırken Şeyh Gâlib'in daha somut unsurlarla, Şehrî'nin ise ona göre biraz daha soyut unsurlarla beyti meydana getirdiği görülmektedir. Tekrarlar, tekrarlar arasındaki uyum, mekanın dardan geniş doğru dikkat çekici bir şekildeki çizilişi vb. özellikler Şeyh Gâlib'in beytini daha ilgi çekici bir niteliğe büründürüyor. Yaklaşık altı yüzyıl süren bir edebiyatın son zirvesi ve yine altı yüzyıllık edebiyatın özü sayılabilecek bir şairin şiirinde bunun böyle olması da gayet doğal olsa gerek.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Metin; Nef’î Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1993.
- Aksan, Doğan; Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Engin Yay. Ankara, 1999.
- Akyüz, Kenan ve Diğerleri, Fuzûlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1990.
- Bachelard, Gaston; Ateşin Tin Çözümlemesi, Öteki Yay. Ankara, 1995.
- Bachelard, Gaston; Bir Kandilin Alevi, Çev. Fahrettin Aslan, Yedigecekitaaplari, İstanbul, 1999.
- Bilkan, Ali Fuat; Nâbî Divanı I, II, Millî Eğitim Yay. Türk Edebiyatı Dizisi, İstanbul, 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri; Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1976.
- Burkhardt, Titus; Aklın Aynası, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Campbell, Joseph; Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yay. Ankara, 1995.
- Campbell, Joseph; Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, 1995.
- Campbell, Joseph; İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- Çoruhlu, Yaşar; Türk Mitolojisinin ABC’si, Kabalcı Yay. İstanbul, 1999.
- Demirel, Şener; Şehrî -Malatyalı Ali Çelebi (Basılmamış Doktora Tezi Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Elazığ, 1999.
- Eco, Umberto; Açık Yapıt, Çev. Pınar Savaş, Can Yay. İstanbul, 2000.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı; Marifet-nâme (Haz. Turgut Ulusoy), İstanbul, 1981.
- Fahri, Macit; İslâm Felsefesi Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Gökberk, Macit; İslâm Felsefesi Tarihi, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998.
- Hançerlioğlu, Orhan; Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- Hançerlioğlu, Orhan; Felsefe Ansiklopedisi, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- İpekten, Halûk; Nâilî Divanı, Akçağ yay. Ankara 1990.
- İpekten, Halûk; Aruz Ölçüsü, Erzurum, 1989.
- Kalkışım, Muhsin; Şeyh Gâlib Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- Kaplan, Mahmut; Neşâtî Divanı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- Karlığa, H.Bekir; “Anasır-ı Erba’â” TDV. İslâm Ansk. C.3, İstanbul, 1991.
- Kartal, Ahmet; Klâsik Türk Şiirinde Lâle, Akçağ Yay. Ankara, 1998
- Kindî, Felsefî Risaleler, (Çev.İnc.Mahmut Kaya) İstanbul, 1994.
- Kocakaplan, İsa; Açıklamalı Edebî Sanatlar, MEB Yay. İstanbul, 1992.
- Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî, TDV. Ankara, 1993.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Küçük, Sabahattin; Bâkî Divanı, Tenkitli Basım, TDK Yay. Ankara, 1994.

Macit, Muhsin; Nedim Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1994.

Okay, Orhan; Sanat ve Edebiyat Yazıları, Dergah Yay. İstanbul, 1990.

Onay, Ahmet Talat; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, (Haz. Doç.Dr. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 1993

Ögel Bahaeddin; Türk Mitolojisi, C.1, TTK Yay. Ankara, 1971.

Pala, İskender; Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kültür Bak. Yay. Ankara, 1989.

Pratton, Fred Gladstone; Yakın Doğu Mitolojisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995.

Pürcevâdî, Nasrullah; Cân Esintisi, İslâm'da Şiir Metafiziği, (Çev.Hicabi Kırlangıç), İnsan Yay. İstanbul, 1998.

Seyidoğlu, Bilge; Mitoloji (Metinler-Tahliller) Bizim Gençlik Yay. Kayseri, 1995.

Tanyu, Hikmet; "Ateş" TDV. İslâm Ansk. C.4, İstanbul, 1991.

Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihat; Hayâlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1992

Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihat; Necâtî Beg Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1992

Thomson, George; İlk Filozoflar, İstanbul, 1988.

Tollu, Cemal; Mitoloji-Yunan, Roma; Güzel Sanatlar Akademisi Yay. İstanbul, 1964.

Uraz, Murat; Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yay. İstanbul, 1994.

Uzmen, Engin; Edebî Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri ve Bu Metodun Shakespeare'nin ROMEO ile JULİET Oyununa Uygulanması, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXV-S.1-2, Ocak-Haziran 1967, Ankara, 1970

Wellek, R-Warren, A. Edebiyat Biliminin Temelleri, Çev. Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1983.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 89-98, ELAZIĞ-2000

HAZA'İNU'S-SA'ADAT'TA CÜMLELERİN YAPISI*

Structure of Sentences in Haza'inu's-Sa'adat

Nadir İLHAN**

ÖZET

Söz dizim, Türkçenin çeşitli dönemlerine ait metinlerle ilgili yapılan çalışmalarda ihmal edilmiş bir meseledir.

İncelediğimiz eser Türkçenin söz dizimine uygun olarak kaleme alınmış olup, günümüz Türkçesinin söz dizimiyle de paralellik göstermektedir. Eser nesirle yazılmış bir tıp metni olduğu için daha çok anlatma ve açıklama cümleleri şeklinde düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak da fiil cümleleri isim cümlelerine göre daha çok kullanılmıştır. Kurallı cümleler devrik cümlelere, olumlu cümleler de olumsuz ve soru cümlelerine göre eserde daha çok yer almıştır. Bu kullanım şekli de genellikle günlük dildeki kullanımımızla, anlatma ve açıklamaya dayalı olarak hazırlanan eserlerin cümle yapılarıyla da uyuşmaktadır.

Anahtar kelimeler: söz dizimi, cümle, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT

Syntax is a neglected matter in studies done associated with the text of various period of Turkish.

The text that we investigate has written in Turkish syntax format and is now similar to Turkish in use. Since the text is written form of prose, it has been ordered as the sentences of explanation and relate. Relatively verb sentences with respect to noun sentences have been used much more. The regular sentences to irregular and the positive to negative and questions sentences have also been used in the text much more.

Key words: syntax, sentence, Old Anatolian Turkish

* Bu çalışma Doç. Dr. Ahmet BURAN'ın danışmanlığında hazırlanan doktora tezine dayalı ikinci yayındır.

** Yard. Doç. Dr., F.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü nilhan1@firat.edu.tr

GİRİŞ

Söz dizim, Türkçenin çeşitli dönemlerine ait metinlerle ilgili yapılan çalışmalarda pek ele alınmamış, ihmal edilmiş bir meseledir. Sadece bir kaç çalışmada (Cemiloğlu 1994, Karahan 1994) sentaks konusu ağırlıklı olarak ele alınmıştır.

Cümle konusunda gramerciler tarafından, anlam itibarıyla pek farklı olmamakla birlikte ifade açısından bir birinden farklı tarifler yapılmıştır. Gramercilerimizin cümle tarifleri şöyledir:

Gülensoy “Bir hüküm (yargı) bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir fiile veya çekimli bir fiille birlikte kullanılan kelimeler dizisine CÜMLE denir.”(Gülensoy 1994) Ergin “Cümle bir fikri, bir düşünceyi bir hareketi , bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur.” (Ergin 1990) Banguoğlu “Kendi kendine yeten bir yargı bir cümle sayılır.” (Banguoğlu 1990) Zülfikar “Cümle, çeşitli duyguların, düşüncelerin dönüştürüldüğü anlamlı söz birimlerinin bir yargıyı bildirecek biçimde bir takım kurallara bağlı olarak bir araya getirildiği dizidir.” (Zülfikar 1992)

Cümle konusu ile ilgili olarak yaptığımız değerlendirmelerde 1b-10b, 31a-40b ve 61a-71a varaklarında yer alan 62 sayfa incelenmiştir. İncelenen bölüm bütün metnin %42’sidir. Metnimizin tamamında ve incelediğimiz bu sayfalarda esasen noktalama işaretleri bulunmamakla birlikte biz cümlenin “hüküm ifade etmesi” özelliğine bağlı olarak noktalama işaretlerini kendimiz koyduğumuz için cümlelerle ilgili değerlendirmelerimiz de bu işaretlendirmelere bağlı olarak ortaya konulmuştur. İncelenen sayfalarda toplam **1016** cümle yer almıştır.

Çalışmamızda cümlenin kuruluşu konusu incelenirken **yapılarına, yüklemelerine, unsurlarının dizilişine ve manalarına** göre ayrı ayrı sınıflandırıldı.

A. Yapılarına Göre Cümleler:

Gramer kitaplarımızda yapılarına göre cümlelerin sınıflandırılmasında bir birliktelik yoktur.¹ Cümle içerisinde yer alan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillere bağlı

¹.Muharrem Ergin, yapılarına göre cümleleri “basit ve birleşik cümleler” olarak iki grupta ele almış, birleşik cümleleri de 1. Şartlı birleşik cümle, 2.Ki’li birleşik cümle, 3. İç içe birleşik cümle olarak üçe ayırmıştır. (Ergin, 1990, s.405-445)

Prof.Dr. Hamza Zülfikar, yapılarına göre cümleleri üç gruba ayırmıştır. 1. Yalın cümle (basit cümle), 2. Birleşik cümle, 3. Sıralı cümleler. (Korkmaz ve arkadaşları 1992, s.141-145)

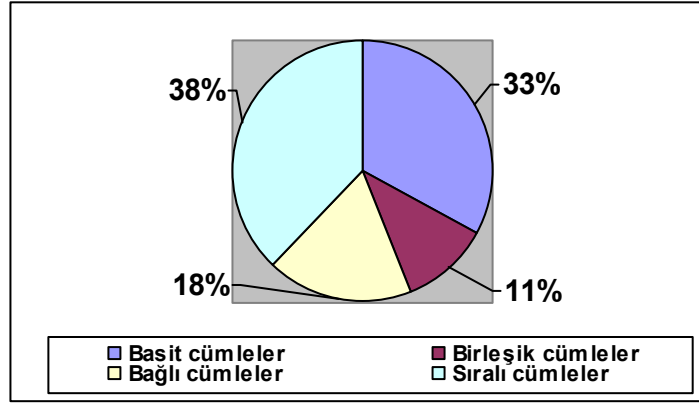
Tahsin Banguoğlu, yapılarına göre cümleleri 1. Basit cümle, 2. Birleşik cümle olmak üzere ikiye ayırmış, birleşik cümleleri de alt gruplara ayırarak incelemiştir. (Banguoğlu 1990, s.523-585)

Ahmet Beserek Türkçede Cümle Yapısı adlı eserinde, yapılarına göre cümleyi “1. Basit, 2.Birleşik, 3. Sıralı” olmak üzere üçe ayırmıştır. (Beserek 1991, s. 51-52.

olarak yapılarına göre cümlelerle ilgili olarak farklı cümle çeşitleri ortaya konulmakla birlikte biz yapılarına göre cümleyi Leyla Karahan'ın tasnifine bağlı olarak dört bölümde ele aldık:

1. Basit cümleler
2. Birleşik cümleler
3. Bağlı cümleler
4. Sıralı cümleler

Basit Cümleler	Birleşik Cümleler	Bağlı Cümleler	Sıralı Cümlelere
332	114	185	385

1b-10b, 31a-40b, 61a-71a varaklarında yer alan toplam 31 varaktaki (62 sayfadaki) cümle sayısı 1016 olup, bunlardan 332'si basit cümle, 114'ü birleşik cümle, 185'i bağlı cümle ve 385'i de sıralı cümledir. Cümle türlerinin örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

1. Basit Cümleler

Tek bir yargı bildiren cümlelerdir. İncelediğimiz toplam 1016 cümlelerin 332'si basit cümle olup toplam cümlelere oranı %33'tür.

Halka kendü dilince söz kim ma 'nidār ola. 2a.17

Çalan bedenın tuzlu şuyyla yuyalar. 9b.13

Üş za 'fdikenleriniñ üzerine 'ömrüm atından yıqıldum. 5b.1

Zırā bu vilāyetde söylenen şurf Türki'dür. 2a.16

Uyqunuñ miqdārın gāyet 'ākilāne dirilen ādeme sekiz sā'atdūr didiler. 40b.15

Ehl ve 'iyāline vasyyetin dayim yenileyi tura. 71a.12

Prof.Dr. Tuncer Gülensoy, yapıları bakımında cümleyi 15 ana başlık altında sınıflandırmıştır. Gülensoy'un tasnifi, sayı ve sınıflandırma bakımından diğerlerinden oldukça farklıdır. (Gülensoy 1995, s.136-140) Leyla Karahan, yapılarına göre cümleleri "A. Basit cümle, B. Birleşik cümle, C. Bağlı cümle, Ç. Sıralı cümle" olmak üzere dört grupta incelemiştir. (Karahan 1993, s.61-67)

2. Birleşik Cümleler

Birleşik cümleler Ergin ve Cemiloğlu'nun eserlerinde dört çeşit olarak sınıflandırmalarına karşılık biz Leyla Karahan'ın sınıflandırmasına bağlı olarak iki grupta inceledik. % 11'lik bölümü oluşturan 114 birleşik cümlenin dağılımı: şartlı birleşik cümleler 85, iç içe birleşik cümleler 29 tane şeklindedir.

	Şartlı birl.cüm	İç içe birl. cüm
cümle sayısı	85	29
Toplam cümlelere oranı %	74.5	25.5

a) Şartlı Birleşik Cümleler

Bu tür birleşik cümleler toplam birleşik cümleler içerisinde 85 adet olup, yüzdesi %74.5'tir. Aşağıdaki cümleler bu grubun örnekleridir:

Bir nice âdemüñ ~~rekat~~roturursa iştihâsı gelmez şü içmeyince. 33a.11

Eger öykene giderse öyken gıdâsıyla lakve eyler ya zâtü'r-riye eyler ya şavsâ eyler ya bir dañı öykene mensub olan renc eyler. 61a.6

Çaçan âdem guşsalansa ol iki tamardan yüzine sevdâ buhârı çıkar beñzin şarardur. 62b.4

Ħağ Te'âladan naşib varsa âdem olmağa her nesneyi kabûl imege istî'dâdi tamâm olur. 69b.6

b) İç İçe Birleşik Cümleler

Bu tür birleşik cümleler toplam birleşik cümleler içerisinde 29 adet olup, yüzdesi %25.5'tir. Aşağıdaki cümleler bu grubun örnekleridir:

Birisi gayr-i tabî'îdür ya 'ni sağ olan âdem tabî'atünde olmaz dimekdür.

Bunlaruñ her biri nice dürlü ziyân getirür saşınmağ gerek.

Her kim şovukdan emîñ olayın dir şudan saşınsun.

Edeb dairesinden tecavüz kılam deyüb veli ma'nilerden yol azıtmamış olam inşaallahu Te'ala.

İşbu tarîğ kim gösterdüm 'âdet idinicek fâyidesi zâhir olur.

Ol kimse kim yaramaz gıdâyı yir dañı eydür kim baña ziyân eylemez câhildür.

3. Bağlı Cümleler

Bu tür cümleler, metnimizde yer alan toplam cümleler içerisinde 185 adet olup, yüzdesi %18'dir. Aşağıdaki cümleler bu grubun örnekleridir:

Āgâh ol ey mañdüm bilgil ki Ħağ Te'âla celle celaluhu 'âlemi iki kısım yaratdı. 2b.7

Bir evde koyalar kim şarañu ola havâsı latîf mu'tedil ola. 10a.3

Ekşi nesneyile süd yoğurd yimeyeler kim mażarratı zâhirdür. 32a.5

Bir nice adem vardur kim başı degzinmez kuzmaz 68b.9

Ħîle şü yaramazını eyü eylemege oldur kim bir gâyet aru yerden tobrağ alurlar. 32b.14

Vağt-i uyğunun şol vağıtdür kim gıdâ siñmiş ola buhâr dimâğa yüz dutmuş ola. 40b.8

Diğer bağlaçlarla kurulan birleşik cümleler

Bu cümleler “ve, illa, dañı, çün vb.” edatlarla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur.

Ƙona biraz vaqt otura daħı ğıdāsın yiye.

İlla taşra çıkub tamlamaya akmaya el yoƙayıcak nem gibi tuya illa ele bulaşmaya.

Andan elin yüzün yuya ve daħı yiyeceğın yiye

Beden cānla ƙıvvet tutar çün cān za'if olur. 70b.14

O ħalvet olduğa çün gönül evi yaramaz endişeler ağıyārından ħalvet ola. 2b.3

4. Sıralı Cümleler

Tek başına anlam bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içerisinde sıralanmalarıyla oluşturulan cümlelerdir. Sıralı cümleler iki veya daha fazla cümle ile kurulurlar. Metnimizde noktalama işaretleri olmaması sebebiyle cümlelerin anlamlarına göre noktalama işaretlerini biz koyduk. Bu sebeple bizim sıralı cümle olarak aldığımız bazı cümleler belki birbirinden ayrı da düşünülebilir.

Metnimizde bizim sıralı cümle olarak belirlediğimiz toplam cümle sayısı 385'tir. İncelediğimiz cümlelere oranı %38'dir.

Acken şu içmek mi'deyi sovidur iştiħāyı keser balğam eyler siñürleri geñşek eyler. 33a.14

Amma gündüz uyımek yaramazdur meger gece uyımamış ola. 40b.17

Andan ħammāma vara sehl otura ayagın çoğ ovdura. 69a.14

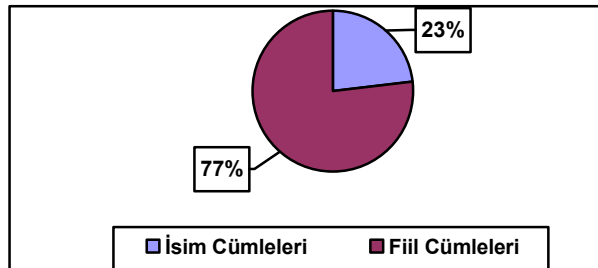
Cimā'dan şoñra şu içmek bil ağırsın getirür ƙıvvet-i cimā'ı keser. 33b.2

Görmege cān añsuzda yürekden ƙopar yine yerine oturmaz.39a.9

B. Yüklemlerine Göre Cümleler

Metnimizde incelediğimiz 1016 cümleden 234'ü isim cümlesi, 782'si de fiil cümlesidir. İsim cümlelerinin yüklemli bir isim veya isim grubuna bildirme ekinin ya da ek fiilin getirilmesiyle yapılmıştır. Fiil cümlelerinin yüklemi ise istek, anlatılan geçmiş zaman ve geniş zaman kipleri ağırlıklı olmak üzere bütün basit ve birleşik zamanlı fiil şeklinde kullanılmıştır.

İsim Cümleleri	Fiil Cümleleri
234	782

1. İsim Cümleleri

Taradığımız varaklarda yer alan toplam cümle sayısı 1016 olup, bunlardan 234'ü isim cümlesidir. İsim cümleleri bir kaç istisna dışında genellikle kurallı cümlelerdir. İsim cümleleri için aşağıdaki örnekler gösterilebilir:

Ādem içdüğü şu kıandan ayrılmağa hıdmet iden bögrekdür. 64b.5

Cigerüñ ve tamarlaruñ sağlığın sağlamağ her 'ağlı olana vācibdür. 61b.15

Sovuđuñ asıl ser-māyesi şudur az içmek gerek. 68a.13

Uyđu ikidür. 40a.11

Bilgil imdi talagın rengi karadur dil şeklinde uzundur. 62a.8

Zıřā bu vilāyetde söylenen şırf Türkıdür. 2a.17

Metnimizde yer alan devrik isim cümleleri şunlardır:

Bilgil imdi uyđu sebebdür esbāb-ı zarūrıden. 40a.9

Bir nice tamar var yürekden talağa. 62b.8

Dağu şol ğıdādan kim şu içürmek hāssıyyetidür balığ peynir bal gibi. 66b.9

Şovuğda sefer iden kişi sekiz nesnesin sağınsa gerek şovuğ āfetinden ~~kişi~~ kıkayağı kıulağı burnı ağzı depesi gözi erlik aletin. 67b.13

2. Fiil Cümleleri

Çalışmamızda cümlelerle ilgili kullandığımız varaklarda yer alan fiil cümlelerinin sayısı 872 olup, toplam cümlelere oranı %77'dir. Fiil cümlelerinin kuruluşunda genellikle basit kipli fiiller kullanılmıştır. Basit kipli fiillerin yanında az sayıda birleşik kipli fiiller de kullanılmış olup, fiil cümlelerinin örnekleri aşağıdadır:

Halkā kendü dilince söz kim ma 'nidār ola. 2b.1

Amma bilgil kim Ħađ Te 'āla bögreği cimā ' kuvveti çün yaratdı. 65a.1

Bu aralığda benüm hālümüñ meşeli şol bir avcıya döndi kim bir itüñ boynına bir ib dağmışdı. 5a.1

Cimā 'dan soñra şu içmek bil ağrısın getirür kuvvet-i cimā 'ı keser. 33b.2

Ehl-i tahkik lugatleında sıhhate sa 'adet dimişlerdür. 4b.16

Her ne kim esbāb-ı dünyevı varsa düzilmişdür. 70b.3

Vağt-i uyđunuñ şol vağtidür kim ğıdā siñmiş ola buhār dimāđa yüz dutmuş ola. 40b.9

Fiil cümleleri içerisinde devrik cümlelerin oranı kurallı cümlelere göre azdır. Devrik fiil cümlelerinin sayısı 73 olup fiil cümleleri içerisindeki oranı %8.25'tir.

Bārđ bir ğünden soñra yiyeler ğāyet iverlerse. 31a.6

Yöresinde mirsin yabrağı alma turunc koyalar, ğülab saçalar ev içine. 10a.3

Bu 'ālem dayim taleb ider kemāli ol 'ālemden. 3b.1

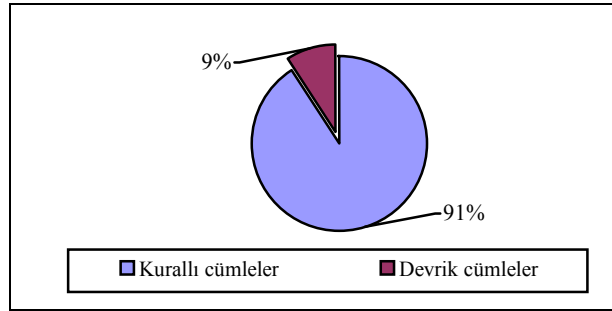
Her yabrađınuñ iki yüzinde yigirmi dört satır yazdı bir yüzün ğümüñle, bir yüzün demürile. 1b.7

Eğer şovuğdan eşer oldıysa def eyler bedeninden. 67b.12*

C. Unsurların Dizilişine Göre Cümleler

Devrik ve kurallı cümleler sınıflandırılırken özne ve yüklem durumu göz önünde bulundurulmuştur. İncelediğimiz 1016 cümleden 94'ü devrik, 922'si de kurallı cümleler olup bunların cümle sayısına oranı şu şekildedir:

Kurallı cümleler	Devrik cümleler
922 % 91	94 % 9

1. Kurallı Cümleler

İncelediğimiz bölümlerde yer alan kurallı cümlelerin bir kısmı basit bir kısmı da birleşik yapıdadır:

Acken şu içmek mi 'deyi sovidur iştihāyı keser balgam eyler siñirleri geñşek eyler. 33a.14

Gül şuyı yürege mi 'deye fāyda kılar. 36a.7

Halka kendü dilince söz kim ma 'nidār ola. 2b.1

Ol sebebden nefsiñ tizligi artar ayruksı hevā ve heves endişeleri yüz gösterür. 70a.3

Fatlıyı dāim yimek ısıtma getürür ma 'ideyi süst eyler iştihāyı keser. 31b.7

Fobrağ arulığın bilmege hile oldur kim şuyı güneşe qarşu tutalar baqalar. 32b.17

2. Devrik Cümleler

Metnimizin incelediğimiz varaklarında 94 tane devrik cümle tespit edilmiş olup, incelenen tüm cümleler içerisinde %9'luk küçük bir oran oluşturmaktadır. Devrik cümleler de basit veya birleşik, isim veya fiil cümleleri olabilmektedir.

Her yabrağınunñ iki yüzinde yigirmi dört satr yazdı biryüzünümüşle, bir yüzün demürile. 1b.7

Bu 'alem dayım talebi der kemali ol 'alemden. 3b.1

Bilgil imdi uyku sebedür esbāb-ı zarūrden. 40a.8

Sovuğda sefer iden kişi sekiz nesnesin sağınsa gerek sovuğ āfetinden iki eli iki ayağı kulağı burnı ağzı depesi gözi erlik aletin. 67b.14

Hâq Te 'ālaya sığınub bu risālei bu dörd dürlü 'ilācda kıldum dörd rükn içinde. 4b.8

D. Anlamlarına Göre Cümleler

Gramercilerimiz bu tür cümlelerle ilgili olarak farklı isimler ve sınıflandırmalar

ortaya koymuşlardır. M. Ergin ve T. Banguoğlu bu konuda bir sınıflama yapmamışlardır. H. Zülfikar bu tür cümleleri “olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru cümleleri” (Korkmaz 1992) olmak üzere dört gruba ayırmıştır. K. Bilgegil bu tür cümleleri temelde “Anlamlarının Kapsamı Bakımından Cümle Çeşitleri” ve “İsnat Tarzından Doğan Anlam Özelliklerine Göre Cümle Çeşitleri” (Bilgegil 1963) diye iki ana grup ve bunlar içerisinde de değişik isimlendirmelerle alt gruplara ayırmıştır. İ. Cemiloğlu da bu tür cümleleri üç grupta incelemiştir.

Çalışmamızda anlamlarına göre cümleleri biz de Cemiloğlu'nun tasnifine uygun olarak üç bölümde (Cemiloğlu 1994) değerlendireceğiz:

1. İsnat tarzına göre cümleler
2. Subut olma durumuna göre cümleler
3. Soru cümleleri

1. İsnat Tarzına Göre Cümleler

Cümleler kendisine isnat edilen hükme göre ikiye ayrılmaktadır. Cümlede ya bir durum, hareket vs. haber verilir ya da bir temenni çeşitli şekillerde ortaya konulur. Buna göre cümleler:

- a) Haber Cümleleri
- b) Tasarlama Cümleleri, olur

a) Haber Cümleleri

Bu tür cümleler için Cemiloğlu “...bir hareketin yapıldığını, yapılmakta olduğunu veya yapılacağını haber vermek, bildirmek amacıyla kurulan cümlelerdir. İsim cümleleri ve haber kipiyle kurulan fiil cümleleri haber cümleleridir.”(Cemiloğlu 1994, s.79) demektedir. Çalışma metnimizden bazı haber cümlesi örnekleri aşağıdadır:

- Aralarından kıpan mizâc 'aql i 'tibârınca toğuz dürlüdür. 6b.11*
Dostluğı şınanmamış âdemile şarâb içmek aqla delîl degüldür. 35a.1
Aql hastalığı nedür bilmezler. 4a.10
Altı yüzli müdevver şehîr yaratdı. 1b.3
Götürdi kendözini ol kıyudan aşırı atdı, avcıyı ol kıyınıñ üzerine atdan yıqtdı. 5a.11
Qul halâyıq mülk düzen idinmiş olur. 70b.2

b) Tasarlama Cümleleri

Bir temenniye ifade etmek için kurulan cümlelerdir. Bu tip cümlelere emir, gereklilik ve istek kipiyle kurulan cümlelerdir. Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

- Başını kıalan a 'zâsından yüksek kıoyalar. 10a.13*
Bunuñ gibi nesnelere nâ-çâr olmayınca yimemek gerek eger yirse igen az yiye. 31b.11
Her bir emzürmek ardınca biraz uyıtmek gerek. 10b.14

Her kim şovukdan emîn olayın dir şudan şakınsun. 68a.12

İdhal-i ta'āmdan şakınalar, ya 'ni siñmedin bir dahı yimekten gāyet şakınmak gerek 31a.15

2. Sübût Olma Durumuna Göre Cümleler

Sübût olma (sabit olma) durumuna göre cümleler olumlu ve olumsuz cümleler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Haber cümlelerinde verilen haberin olması, tasarlama cümlelerinde de temenninin olmasının istendiği cümlelere olumlu cümleler bunların zıttına olan cümlelere olumsuz cümleler denilmektedir.

	Olumlu cümleler	Olumsuz cümleler	Soru cümleleri
Cümle sayısı	895	118	3
%'lik oranı	% 88.1	% 11.6	% 0.3

a) Olumlu Cümleler

Bildirilen durum veya hareketin gerçekleştiğini gösteren cümlelerdir. 1016 cümleden 895'i olumlu cümledir. Toplam cümlelere oranı %88.1'dir.

İçine yumşak kettān bezini düz şaralar. 10a.7

Şol hâlde üşbu kitābı bu miqdāra getüribildüm. 5b.2

Uygunuñ miqdārın gāyet 'ākilāne dirilen ādeme sekiz sā'atdür didiler. 40b.15

Bilgil kim gemiye binen evvel şöyle tasavvur eyler kim başı ve bedeni çekzinür. 68b.5

Biñar şuyı galizdur añar şudan çıķduđı yerdeyiken irak gitdikçe latif olur. 32b.5

b) Olumsuz Cümleler

Cümlenin ifade ettiği anlamı olumsuzluk yönüyle bildiren cümlelerdir. Olumsuz cümleler isim veya fiil cümleleri şeklindedir. İncelediğimiz 1016 cümlenin 118' olumsuz cümlelerdir. Toplam cümlelere oranı %11.6'dır. Olumsuz cümlelerin 24'ü basit, 94'ü de birleşik cümledir. Yine olumsuz cümlelerin 12'si isim, 106'sı da fiil cümlesidir. Fiil cümlelerinde olumsuzluk **-ma/-me**, **-maz/-mez** ekleri ile yapılırken, isim cümlelerinde **degül** ve **yok** kelimeleri ile yapılmıştır.

Anuñ vücūdı yoķdur. 7a.3

Dostluğı şinanmamış ādemile şarāb içmek 'akla delil degüldür. 35a.1

Fuzlu ğidāyla ılıcaķ su içmeyeler. 32a.10

Bir nice ādem vardur kim hiç başı degzinmez kuşmaz. 68b.9

Anı dahı bil kim nenüñ gibi 'avretle cimā' itmek revā degüldür. 44b.16

Bu altı dürlü nesne žāhir olmayınca iki tarađdan bile hiç bir dürlü murād yaradılmışda hāsıl olub maķşūd yerine gelmez. 3a.5

3. Soru Cümleleri

Soru cümleleri mi soru eki ve bazı soru edatlarıyla yapılır. Metnimizde çok az sayıda soru cümlesi kullanılmıştır. İncelediğimiz cümleler içerisindeki toplam sayısı 3 olup, oran %0.3'dür.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Bizden öñdin gelenler kim tecrübe eylediler bildiler birkaç nesnenün bir biriyle ziyânın inanmayan yisün görsün ziyân ider mi? 32a.3

Pes ma'lüm olmadı doyan doymayan kimdür? 68b.13

Pes ol nažari olub bu 'amelî olduğı niçündür? 6a.3

Sonuç :

Haza'inu's-Sa'adat ile ilgili çalışmada verilen cümle türleri ve örneklerinden de anlaşıldığı gibi eser Türkçenin söz dizimine uygun olarak kaleme alınmış olup, günümüz Türkçesinin söz dizimiyle de paralellik göstermektedir. Eser nesirle yazılmış bir tıp metni olduğu için daha çok anlatma ve açıklama cümleleri şeklinde düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak da fiil cümleleri isim cümlelerine göre daha çok kullanılmıştır. Kurallı cümleler devrik cümlelere, haber cümleleri tasarlama cümlelerine, olumlu cümleler de olumsuz ve soru cümlelerine göre eserde daha çok yer almıştır. Bu kullanım şekli de genellikle günlük dildeki kullanımımızla, anlatma ve açıklamaya dayalı olarak hazırlanan eserlerin cümle yapılarıyla da uyuşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Ankara 1990, s.522.
- Beserek, Ahmet, **Türkçede Cümle Yapısı**, MEB. yay., Ankara 1991, s. 51-52.
- Bilgegil, M. Kaya **Türkçe Dilbilgisi**, Ankara 1963, s.57-72.
- Cemiloğlu, Dr. İsmet **14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi**, TDK. yay., Ankara 1994.
- Ergin, Prof. Dr. Muharrem, **Türk Dili**, 5. Baskı, İstanbul 1990, s.405.
- Gülensoy, Prof.Dr. Tuncer, **Türkçe El Kitabı I**, Kayseri 1994, s.132.
- İlhan, Nadir, **Eşref bin Muhammed Hazâ'inu's-Sa'âdât (İnceleme-Meti-Dizin)**, Elazığ 1998. (Yayımlanmamış doktora tezi)
- Karahan, Doç.Dr. Leyla **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara 1993, s.61-67.
- Korkmaz, Zeynep (Zülfikar, Hamza) ve arkadaşları, **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, YÖK. yay., Ankara 1992, s.114.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 99-110, ELAZIĞ-2000

ROMANDA SOSYAL ORTAM

The Social environment in the novel

Tarık ÖZCAN*

Özet

İnsani ilişkilerin anlam bulduğu yer, bir ilişkiler yumağı içerisinde bulunduğu yerdir. Bunu sosyal ortam olarak adlandırabiliriz. Bir roman yazarının sosyal ortamın anlatımında iki şekilde tavır aldığını görmekteyiz:

1. Ağa takılmış insanın öyküsünü veya endişesini anlatmak,
2. Ben'in ağı parçalamak ya da onarmak için aldığı tavrı göstermek.

Biz, bu çalışmamızda Batılı romancıların sosyal ortamı ele alış tarzlarını inceleyerek o romancıların roman kahramanı ile sosyal ortam arasındaki kopmaz ilişkiyi yansıtmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Romanda sosyal ortam, ben'in endişesi, ben'in taarruzu, insanlar arası ilişkiler

Abstract

Human relationships merely come to a meaning in a place of total relationship of human complex activities. We can call it "social environment."

We understand that a novelist has two ways of describing the social environment:

1. To describe the story or anxiety of a man who attaches himself to a net.
2. To show the ego's attitudes of his breaking and then mending the net.

We tried to show the tight relationship between the heroes and their social environment in the novel after we examine carefully the method that the western novelists apply in their novels.

Key Words: Social environment in the novel, Ego's anxiety, Ego's attach, relationship among people.

* Yard. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen Ed.Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-ELAZIĞ

1. GİRİŞ :

İnsani ilişkilerin anlam bulduğu yer, bir ilişkiler yumağı içerisinde bulunduğu yerdir. Sosyal ortam adı verilen bu organizasyonda fertle toplumun birlikteliği kaçınılmazdır. “Filozofların dediği gibi, başkalarından farklı olan yanlarımızı göstermek için, başka insanlar var olmalıdırlar.” (Stevick, 1988). Roman gibi geniş imkânlarla sahip bir edebi türü kullanırken yazarın sosyal ortam ağına dikkate almaması mümkün değildir.

Sosyal ortam, akmakta olan su ve büyüyen bir orman gibidir. Balığın suyla, ağacın ormanla münasebeti nasılsa; insanın da sosyal ortamlarla böylesine kaçınılmaz bağları vardır. “Bu dünyaya gelen ve etten bir kafeste yaşayan ‘biricik ben’ olarak kendiniz bir aldatmaca ve düzmedir. Çünkü bu evrendeki tek bir şey ya da nitelik bütünden ayrılamaz, tek gerçek sen ya da ben bütündür... Bize kim olduğumuzu başkaları öğretir. Çok özel duygu ve düşüncelerimizin gerçekte bizim olmadıklarını pek aklımıza getirmeyiz. Oysa kendi buluşumuz olmayan ama bize toplum tarafından sunulan imgeler ve diller içinde düşünürüz. Toplumsal çevremiz bu güce sahip; çünkü bir toplumdan ayrı olarak var olmayız. Toplum, genişletilmiş zihnimiz ve bedenimizdir.” (Watts, 1996)

İnsan, cemiyet nehrinde akış halinde midir ya da cemiyetin yarattığı sosyal ortam ağına takılmış bir sinek midir ? Yaşadığı çağdan endişe duyan veya ona katkıda bulunmaya çalışan insan için bunların hiç birini söyleyemeyiz. Kendi sonunun ölümcül tohumunu içinde taşıyan modernizm, gelecekte kendisine düşman olacak evlatlarını büyütmeyle meşgulken, bunu söylememiz imkânsızdır. Ancak insanın olumlu veya olumsuz böylesine bir ağıla kuşatılmışlığı da bir gerçektir.

2. GELİŞME :

Yazarın sosyal ortamın anlatımında iki şekilde tavır aldığını görmekteyiz :

1. Ağa takılmış insanın öyküsünü veya endişesini (ben’e yapışık endişeyi) anlatmak,
2. Ben’in ağı parçalamak ya da onarmak için aldığı tavrı göstermek.

1. Ben’e Yapışık Endişe :

Roman kahramanının yaşadığı sosyal ortamın ısısı sıfır derecede olabilir. Böylesine bir ölü ortamda roman kahramanının hareketleri çok yavaş ve donma noktasındadır. Ancak kahraman ruhsal büyümesini yeterince gerçekleştirememişse bu ölü ortamın farkında olması imkânsızdır. Yazarın niyeti, büyüme sürecini gerçekleştiremeden ölüme mahkûm olan insanın serüvenini anlatmak veya sosyal ortamın birey üzerindeki tahakkümünü göstermektedir.

Don Kişot, on altıncı asrın böylesine olumsuz bir ölü ortamına sahip İspanyol coğrafyasında yürüyüşe çıkan bir maceraperestir. “Tanrı evreni ve değerler düzenini

yönettiği, iyiyi kötüden ayırdığı, her şeye bir anlam verdiği yeri yavaş yavaş terk ederken Don Kişot evinden çıktı ve artık dünyayı tanıma gücünden yoksundu.” (Kundera, 1989). İdealizmin her türlüüne kapalı bu kilitli ve karanlık ortam, onun ruhsal ve bedensel yönden büyümesine müsaade etmez. Bu büyük serüvenci, diğer insanlarla girdiği olumsuz ilişkiler neticesinde var olan değerlerinin bir çoğunu kaybederek, ölümü tercih eder. Don Kişot, idealist insanın İspanya’daki çöküşünün kayda değer bir örneğidir. Don Kişot’un romanın sonundaki göz yaşları, hemcinslerinin oluşturduğu her türlü insani boyuttan mahrum böylesine bir ölü ortam içindir. O, iki tercih arasında kalmanın şaşkınlığını yaşar :

1. Ya böylesine bir ortama uyarak pragmatist bir insan olacak ve kendisine yabancılaşacaktır,
2. Ya da kendisine yabancılaşmak yerine yürüyüşüne devam edecektir.

Don Kişot, ikincisini tercih ederek yürüyüşünü sürdürmeye çalışır. Sosyal ortamın sürekli baskısı karşısında yenileceğini anlayınca ebediyen sahneden çekilir. Böylece o, insani özünü kaybetmektense bedensel varlığını tüketmeyi tercih eder. Romanın sonuna kadar aradığı tek şey: Metalarla donatılmış evrende gözden kaçırılan insan gerçeğidir. Putlaştırılan maddeye karşı sürekli saldırısı bundandır. Romadaki sosyal ortam onun karşısına sürekli engeller çıkararak, yürüyüşünü tamamlamasına müsaade etmez. Onu, bize sevdiren şeyse sahneden çekilmeden önce kendi inandığı doğruları uğruna toplumla amansız bir savaşa girişmesidir. Bu yönüyle modern insanın öncülüğünü üstlenmiştir. Don Kişot’un yürüyüşü ironiktir. Yaşayanlar tarafından mutlak gerçek olarak algılanan maddenin kişisiz yüzüyle dalga geçer ve değerlerin temsilcisi olarak toplumun çürüten tarafıyla amansız bir çatışmaya girer. Onun şahsında insanın trajik çıkmazını görür ve ürpeririz. İspanya coğrafyasının şahsında Orta Avrupa’daki hayat tarzı, gerek bizi gerekse Don Kişot’u endişelendirir.

“Madam Bovary”deki Emma’nın Don Kişot’tan farkı yoktur. O da bir aylaktır. Ulaşmak istediğine karşı sürekli arayış halindedir. Bunun için sosyal ortama ait farklı mekânlarda aldatıldığı sürece yer değiştirir. “Bu eserde yapılan yer değişimlerinden maksat, entrikanın, buna bağlı olarak sosyal ortama bağlı bir biçimde hareketlenen hikâyedeki dramatik eğrinin ve kompozisyonun dolambaçlı yollarını gösterebilmektir.” (Bourneur-Quellet, 1989). Kara sevda niteliğine bürünen yer değiştirme dileğine karşın, mevcut sosyal ortamın temsilcileri niteliğinde rol üstlenen: Rudolphe, Leon, Eczacı Homais ve bu donuk ortamın baş temsilcisi konumundaki kocası Charles tarafından bedensel ve ruhsal bütünleşmesine karşı sürekli bir saldırı söz konusudur. Bunun için bir türlü büyüyemez. Bir karabasan gibi üzerine abanan sosyal ortamın uygulayıcıları

tarafından ezilir. Romandaki sosyal ortam, parazit bir ortamdır. Orada insan tekinin duyarlığına yer yoktur. Böylesine zehirleyici bir sosyal ortamda yaşamak için yeterince bağımsızlık sistemine sahip olamayan Emma'yı ölümden ötesi kurtaramaz.

İnsan olmanın çelişkileri içerisinde aklından çok duygularıyla hareket eden Emma, insan elinin bozduğu böylesine kusurlu bir ortamda büyük bir düşüşü yaşar. Ağ, onu elemiştir. Flaubert'e göre :

“İnsanın hayattaki en doğru misyonu aklını kullanıp nispi gerçeklerden kurtulup evrensel olana yaklaşmaktır.” (Kantarcioglu, 1988)

Romanın sosyal ortamı, Emma'nın olgunlaşma sürecini tamamlamasına müsaade etmez. Karşıt güç grubunda yer alan kahramanlarla giriştiği her çatışmadan mağlup ayrılan Emma, bir türlü olgunlaşma sürecini gerçekleştiremez. Her çatışmadan sonra var olan değerlerinin bir kısmını kaybederek büyük bir düşüşü yaşar. Romanın sosyal ortamında onu bir iç aydınlanmaya kavuşturacak olgunlukta herhangi bir kahraman yoktur.

Sosyal ortamın aynı ölümcül etkisini Kırmızı ve Siyah'ın baş kahramanı olan Julien Sorel'in dünyasında da görürüz. Kendisinin yetiştiği muhiti, kişiliğinin gelişimi için yeterli görmeyen Julien Sorel, büyüme sürecini bir başka mekân boyutunda gerçekleştirebileceğine inandığı için, ilişkilerin daha yüzeysel olduğu kasabanın büyük sosyal ortam ağından daha kesif, daha sık ve daha canlı olduğuna inandığı Paris'in küçük ağı sosyal ortamına geçmeyi tercih eder. Büyük ortam ağı (Verrieres ve Besançon kasabaları) içerisinde Bayan Renal'la yaşadığı ilişki onun için kozadan çıkıştır. Böylesine bir tecrübeyle Paris'in sisli sosyal ortam ağına büyük bir ümitle ayak basar. Ancak bir sınıf tahakkümüyle örülmüş olan küçük ağa takılır ve bütün gayretine rağmen Paris sosyitesiyle olumlu bir ilişki kuramaz. Julien Sorel'in kendisine yabancı olan böylesine bir ortamda büyümesi bir yana, yaşama şansı bile yoktur. Kaldı ki hareketli olduğuna inandığı bu sosyal ortamın en büyük iki özelliğinin “az konuşmak ve az hareket etmek”(Kırmızı ve Siyah, s. 379) olduğunu kısa bir zamanda fark eder.

Sosyal ortam işlevselliğini yitirmiş “kör bağırsak” konumundadır. Julien Sorel'in; “Gerçeği sevdim...O nerede ? Her yanda ikiyüzlülük, hiç değilse şarlatanlık, en erdemlilerde hattâ, hattâ en büyüklerde bile. Hayır, insan insana güvenemez.” (Kırmızı ve Siyah, s.457) ibaresinde sosyal ortamın azgınlığı dikkat çekici bir biçimde anlatılmaktadır. Karısı konumundaki Mathilde'nin yukarıya doğru çekmeleri onun ağdan kurtulmasına bir türlü yetmez. Çünkü Sorel'i ağın üstünden mensubu olmadığı Paris sosyitesi aşağıya doğru iterken, ağın altından da Bayan Renal mensubu olduğu aşağıya doğru çekmektedir. Neticede kan ter içerisinde tırmandığı sosyal koninin zirvesinden

aşağıya itilir. Bütün işlevselliğini yitirmiş böylesine bir ölü ortamda yaşamaktansa kahramanın ölümü tercih etmesi kayda değerdir. Değerin kaybına tahammül edemeyen Sorel, değerın kaynağı konumundaki başını kestirerek kendisinin büyümesine imkân tanımayan toplumdun öç almayı tercih eder. Ölümden önce toplumdun kaçarak daha güvenli bulduğu mağaraya (anne rahmine) sığınır. “Bir bakıma Julien, yetenekli ve üstün zekâlı bir halk çocuğunun kendisini gerçekleştirmek ve yükselmesine engel olmak isteyen menfaat kitlelerine meydan okuyuşunun ve oyunu kuralına göre oynamadığı için de trajik yenilgisinin sembolüdür.” (Kantarcıoğlu, 1988)

Honore de Balzac da “Goriot Baba” isimli romanında, Paris’in her türlü insani boyuttan uzak, silik ve kişiliksiz ortamının insanı bir başka insana yabancılaştıran ve kendisine ötekileştiren olumsuz havasını vermeye çalışır. Romanda merkezi bir fonksiyon yüklenmiş olan “Vaguer Pansiyonu”nu bir ine benzetmesi kayda değerdir. Roman boyunca hayvansı iç güdüleri büyüten bu tür mekânlar, insani duyarlıkların büyümesine bir türlü müsaade etmez. Hatta taşradan getirilen insanî öze ait değerler, burada yerini vahşi iç güdülere terk eder. Böylece Paris ve taşra gibi iki farklı sosyal ortamı mukayese etme imkânını elde ederiz. Taşranın büyüttüğü değerleri Paris un ufak eder. Taşranın sosyal ortamı içerisinde olumlu yönde gelişen aile içi ilişkiler, Paris’in sisli ve insanî duyarlıktan uzak ortamı içerisinde körelir.

“Ben kızlarımı Tanrı’nın dünyayı sevdiğinden daha çok seviyorum; çünkü dünya Tanrı’dan daha güzel değil; fakat kızlarım benden daha güzel. Onlar ısınıyorsa ben üşümem; onlar gülüyorsa, ben sıkılmam” (Goriot Baba, s. 77) diyen Goriot Baba’nın bu anlayışında taşranın henüz bozulmamış sosyal değerlerinin önemli bir payı vardır. O, geleneğin getirdiği bu kalkan sayesinde kendisini korurken; kızları, yeni bir muhitin ateşten çemberi içerisinde büyük bir düşüşü yaşarlar. Paris, geleneksel düşünce kalıplarını tahrip eder.

Bu romanda, ferdî ve sosyal çatışmalar aracılığıyla sosyal ortam içerisindeki dalgalanmalar gösterilmeye çalışılmıştır. Modernizm, sosyal ortamı ısırgan otu haline getirirken, romanın sonunda sosyal çevrenin kirliliği Goriot Baba’nın ölümüne sebep olacak kadar yoğunlaşmıştır. Honore de Balzac, “Goriot Baba” romanında sosyal ortamdaki niteliksel farklılıkları şahıslar şeklinde simgeleştirerek çağın karasını vermektedir. “Yeni değerler, kabul görsün veya görmesin, beşerin ortak tutkuları,özlemleri ve duyuları olarak esere yansır. Yazar içinde yaşadığı toplumun değer yargılarına ve yaşama biçimine yabancı olmadığı için, sosyal olaylara da metnin imkânı içerisinde yer verir.” (Kavaz, 1991).

Birinci kategoride sayabileceğimiz bu tür romanlarda ya sosyal ortamın öldürücü

düzyeydeki baskısı gösterilmekte ya da sosyal ortam ağı içerisindeki insanın endişesi verilmektedir. Sınıf şuurunun en belirgin yapı taşı olduğu bu tür romanlarda roman kahramanının hedefi, sosyal ortamı değiştirmek yerine sınıf atlamaktır. Bunun için onu, sürekli olarak zirveye doğru tırmanırken görürüz. Amacı cazibe merkezine bir an önce ulaşmaktır. Arzusunun nesnesi konumuna koyduğu bu mekâna ulaşma yolunda karşılaştığı engeller ve giriştiği insani ilişkiler, kahramanın mevcut ortamın öldürücü yüzünü bütün çıplaklığıyla görmesine sebep olur. Taşıdığı değerlerle mevcut arasındaki uzlaşmazlık roman kahramanının düşüşüne yol açar. Böylece bir edebi eserin imkânları içerisinde sosyal ortamın insan üzerindeki tahrip edici etkisini görürüz.

2. Ben'in Taaruzu Ya da Onarımı :

İkinci tür eserlerde ise eksik ağın onarılması ya da parçalanmasının söz konusu olduğunu belirtmiştik. Bu tür romanlarda roman kahramanı, aksiyoner bir kişiliğe sahiptir ve çevreyle sürekli iletişimde bulunmak ister. “ İnsanlar arası ilişkilerin kendi içinde bin bir türü vardır. Ancak sözkonusu ilişkiler ağını, üç fiil ekseninde toplamak mümkündür. Bunlar ‘arzu etmek’, ‘iletişimde bulunmak’ ve ‘iştirak etmek”tir (Çetişli, 2000). Romandaki kişilerin büyüme sürecinde bu üç fiil, hayati derecede önemli bir role sahiptir. Doğduğu günden beri içinde yaşadığı toplumla gizli bir anlaşma imzalamış olan insanın arzu ve iştirak etmek istemesinin temelinde iletişimde bulunmak ihtiyacı yatar. Bu ilişkiler şebekesindeki tıkanıklık, niceliksel ve niteliksel bakımdan çatışmalara yol açar. Böylece “tematik ve karşıt güçlerin şahışlar, simgeler ve kavramlar düzeyindeki çatışmaları”yla (Aktaş, 1991) birlikte romana ait sosyal ortam hareketlenir. Sosyal ortam içerisindeki bu çatışmalar nitelik bakımından “siyasi çatışma, fikir aykırılıklarından doğan çatışma, uygarlık çatışması, gelenek-yenilik çatışması vb.” şeklinde ortaya çıkabilir.

Sosyal ortamın böylesine yoğun çatışmalara sahne olduğu romanlarda dramatik gerilim ve insani duyarlık kendisini daha bir hissettirir. Victor Hugo'nun “Sefiller”i bu bakımdan kayda değerdir. Hugo, bu eserinin giriş bölümünde “suçu işleyen insandan önce suçun geçtiği yolları görmek gerekmektedir.” (s.26) cümlesiyle sosyal ortamın insan hayatındaki önemine değinerek tarihten, gerçekten ve akıldan mahrum hiçbir kurumun insanını eğitemeyeceğini belirtmektedir. Romanın kahramanlarından Jan Valjan ve Cosette’i Fransanın dinsel, tarihsel ve toplumsal dokusu içerisinde dolaştırarak, ölü sosyal ortamın temel sebebi olan bu ünitelerdeki çözölmeyi göstermeye çalışır. Bunun için roman kahramanları mevcut düzenin kanun fikrinin temsilciliğini yapan Javert gibi kişilerle sürekli bir çatışma halindedir.

Jan Valjan bir kürek mahkûmu olarak başladığı macerasını, ilk çağın protez tanrıları gibi sürekli kılık değiştirerek, belediye başkanı ve Parisli bir sığınmacı şeklinde sürdürür. Romanın ilerleyen sayfalarıyla birlikte sadece görevi değil, adı da değişir. Kendisini suçlayan ve eğitmek yerine cezalandırmak isteyen toplumdan kaçır. Toplumla uzlaşması mümkün değildir; çünkü toplumun bir suçluyu ıslah etmek gibi problemi yoktur. Bir fahişenin kızı ve kaçınılmaz kaderi fahişelik olan Cosette’i toplumun elinden alarak, onun bedensel ve ruhsal büyümesini kusursuz bir biçimde tamamlamasını sağlar. Roman boyunca çizilen her ayrıntı, kilitlenen ve roman kahramanlarının büyümesine müsaade etmeyen sosyal ortamın öldürücü baskısını hissettirirken roman kişileri, suçlular ve güçlüler şeklinde bir tabakalaşmaya uğramışlardır. Paris, mekânın yüzeysel boyutuyla kaynayan bir kazan gibidir. Manastırlarsa medeniyet için bir veremdir ve hayatı kesin olarak durdururlar (s.435). Mekânın donuk yüzü, içinde yaşayan kahramanların hareket etme yeteneklerini güçleştirir. Sosyal ortam kirlenince Jan Valjan, yeryüzünden kaçır sadece maddi olanın kirlendiği ve az da olsa hareket etme yeteneğini bulabildiği yeraltına (labirente) iner. Böylece Marius’u, insan elinin ulaşmadığı bu çevrenin verdiği imkânlarla kurtarmayı tercih eder.

Bir müddet sonra madden kurtardığı insanların ruhu üzerinde çalışmaya başlar. O, hem resmi hem de dini kurumlara olan inancını yitirmiştir. Ona göre; dış fırçasının bile girmediği manastırlarda rahibeler, dünyadan ve çağlarından nefret eden insanlar yetiştirmektedir (ss. 407-411). Böylesine bir ölü ortamda roman kahramanlarının bir iç aydınlanmayı gerçekleştirecek insani ilişkiler kurmaları mümkün değildir. Roman süresince Jan Valjan toplumla uzlaşmak için her türlü yolu dener. Bütün bu iyi niyetli teşebbüsleri, sosyal baskının stereotipleri konumundaki diğer roman kişileri tarafından engellenir. İnsani ilişkilerin kilitlendiği bu ortamda “erkekler, liselerdeki azizeler için bir cüzzamdır” (s. 411). Sosyal ortamın birey üzerinde tahakküme varan etkisini anlatan yazar, daha sonra insani ilişkiler ağını iletişim kurulabilecek bir hale getirmek için gereken tekliflerini yapar. Amacı insanın kendi eliyle parçaladığı ağı onararak, insanın insanla diyalog kurabileceği bir hale getirmektir. “Gerçek bir kilise mucizeye karşı muammayı korumalı, anlaşılmaya tapmalı, saçmayı-anlamsızı atmalı, inancı sağlığa kavuşturmalı ve Tanrı’yı tırtıllardan kurtarmalıdır. Manastır şu formülün sonucudur; eşitlik, özgürlük ve kardeşlik” (ss.434-435). Böylece insanın insanla eş konumda olduğu bir düzen özlemi dile getirilir. Tıkanan düzene işlevsellik kazandırmak için Fransa’nın takip etmesi gereken yolu belirtmesi bakımından yazarın aşağıdaki cümleleri kayda değerdir:

“Okurun gözleri önüne serilmiş şu kitap eksikleri, duraklamaları, istisnaları ne

olursa olsun baştan aşağı en ince teferruatına kadar kötülükten iyiliğe, haksızlıktan hakka, yanlışlıktan doğruya, geceden gündüze, istekten şuura, hayvanlıktan ödeve, cehennemden cennete, hiçlikten Tanrı'ya gidişi anlatmaktadır. Çıkış noktası madde, varış noktası ruhtur. Bu kitabın başlangıcı şeytan, bitişi melektir” (s.448).

Sadece mevcut ortamın gösterilmesiyle yetinilmez; takip edilmesi gereken yol da çizilir ve romanın baş kahramanı Jan Valjan'ın ayak izleri bizi insani olana götürür. Neticede roman kahramanının evrensel insan tecrübesine yaraşan bir sosyal ortama doğru adım adım yaklaştığını görürüz.

Tolstoy'un “Diriliş” romanı da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında aile, adalet, toprak düzeni ve din gibi sosyal kurumları bozulmuş olan Rus toplumunun sosyal ortamını anlatır. Romanın başlangıcındaki tasvir paragrafı daha sonraki gelişmelere ışık tutacak biçimde düzenlenmiştir:

“Baharın geleneğine uyarak kargalar, serçeler, güvercinler neşeli neşeli yuvalarını yapıyorlar, güneşle ısınan sinekler duvarların üzerinde vızıldıyorlardı. Bitkiler, kuşlar, böcekler, herşey bayram yapmaktaydı.

Yalnız insanlar, yani yetişkinler, boyuna birbirlerini aldatmaktan, azaba sokmaktan geri durmuyorlardı. Onlar için önemli olan ne bu bahar sabahı, ne de Tanrı'nın bütün yaratıklara bahsettiği kâinatın bu güzelliğiydi. Bu güzellik herkesi sükûna, birliğe, sevgiye çağırıyordu ama, insanlar için önemli, kutsal olan tek şey, kendi benzerlerine hükmetmek için yine kendilerinin bulup icat ettikleri şeylerdi.” (s. 9)

Yazar, doğa ve insan arasındaki tezada dikkat çekerek doğadaki ritmik düzenle insan arasındaki uyumsuzluğu göstermeye çalışmaktadır. Roman boyunca insan eliyle bozulan bu ritmin yeniden kurulması için takip edilmesi gereken yolları çizecektir. Aslında Prens Nehlûdov aristokrat, Katyuşa ise halk kesiminin birer temsilcisi olarak yürüyüşlerine devam ederler. Bu iki kişi arasındaki uzlaşmazlık (ilişki kopukluğu) mümkün olduğu kadar yumuşatılmaya çalışılarak toplumsal bir uzlaşmaya varılmak istenir. “Eserin teması, Nehlûdov'un şahsında gerçekleşen bir reddediş ve yeni bir değerler sistemine, yeniden doğuşa veya dirilişe varıştır. Buna bir devrin fosilleşmiş kültürel değerlerinden kurtulup bu değerlerin özüne dönerek onları insan ihtiyaçlarına ve gereklerine göre yeniden yorumlamak da diyebiliriz.” (Kantarcioglu, 1988)

Tolstoy, on dokuzuncu asrın ikinci yarısında muhtevası boşaltılmış Rus toplumundaki değer kaybını kahramanlarının yürüyüşüyle göstererek, yeniden dirilmesi için geçmesi gereken yolları göstermektedir. Toprak mülkiyetinden adalet sistemine, hapisanelerden askerlik sistemine kadar her yönüyle çürüyen Rus toplumunun trajedisi üzerinde durulmaktadır. Köylü ve aristokrat sınıfı arasındaki uçurum o kadar aşırıdır ki

Nehlûdov'un bir prens olarak trenle yolculuk yapmasına köylüler bir türlü inanamazlar. Köylünün köle olduğu sistemde yan yana oturmak bir tarafa köylünün bir aristokrat karşısında konuşması bile imkânsızdır. Sınıf şuurunun ölümcül baskısı insani olanın büyümesine müsaade etmez. "Bugünkü günde Rusya'da namuslu bir insan için tek uygun yer, hapishanedir."(s.292) ibaresi, evrensel insan gerçeğinin mevcut ortamdaki kara talihinin en belirgin izidir.

Moskova, Petersburg ve Sibiryaya gibi muazzam bir coğrafyayı kendisine mekân olarak seçen romancı, göstermek istediği hakikati kahramanlarının yürüyüşüyle gözler önüne serer. Tematik güç konumundaki Prens Nehlûdov, Katyuşa'nın arkası sıra Rusya coğrafyasını arşınlarken mevcut sosyal ortamı insanın yaşayamayacağı bir hale getiren eski mahkeme, cezaevi sistemi, yöneticiler, toprak ve tarım mülkiyeti vb. ile amansız bir çatışmaya girer. Köleliğin kanunların himayesinde olduğu böylesine bir sosyal ortamı değiştirmekten başka çıkar yol yoktur. Romandaki trajik çatışma, yönetenlerle yönetilenler arasındaki iletişim imkânsızlığından kaynaklanmaktadır. Böylesine bir kopukluğun toplumdaki onarılmaz etkisini gören Nehlûdov, daha önce baştan çıkardığı ve bütün değerlerini kaybetmiş olan; aynı zamanda kendisinden sınıfça düşük bir seviyede bulunan Katyuşa'yla çok yakın bir ilişkiye girer. Mükemmele varan diyaloguyla amaçladığı şey, topluma örnek teşkil etmektir. Böylece mevcut iletişim ağını kendi referanslarıyla onarmaya çalışmaktadır. Ona göre; kurtuluş gökler ülkesinin kanunlarını yeryüzünde uygulamaktır. İncil'den esaslarını alan bu anlayışta "Tolstoy'un o derinlere inen, dosdoğru ruha işleyen ve her ruhta Tanrı'yı gören bakışını, bir türlü uzlaşmak bilmeyen sanatçı gerçeği ile inanmış kişi gerçeğini görürüz." (Rolland, 1995)

Mevcut sosyal ortamı beğenmeyen Dmitriy Nehlûdov, bozulmanın sebebinin insan unsurunda aramaktadır. Ona göre; "insanın kendisi kötü iken, kötülüğü nasıl düzeltilir? İşte, kendileri kötü olan birtakım insanlar, başka kötü insanları düzeltmek istiyorlar, bu amaca da cismani cezalarla ulaşacaklarını sanıyorlardı." (s.427). Varlığını devam ettiren düzenle insanların mutluluğunu imkânsız gören yazar anlatıcı, Gökler Ülkesine yerde erişmek imkânını veren ilahî nitelikli emirleri sıralar :

1. "İnsan kardeşini öldürmek şöyle dursun, ona karşı öfke duymamalı, hatta kimseyi hor görmemelidir.
2. İnsan kendisini şehvete terk etmek şöyle dursun, kadınların güzelliğinden kaçmalıdır. Kadınlardan birisiyle birleşti mi, onu asla aldatmamalıdır,
3. İnsan yemin ederek hiçbir vaadde bulunmamalıdır,
4. İnsan hiçbir zaman göze göz, dişe diş istememeli,
5. İnsan düşmanlarından nefret etmek, onlarla savaşmak şöyle dursun, onları sevmeli, onlara yardımda ve hizmette bulunmalıdır." (ss. 428-429).

İncil'in esaslarını kapsayan bu emirlerin evrensel insan gerçeği olduğuna inanan yazar anlatıcı, içinde yaşadığı kilitlenmiş sosyal ortamın ancak bu emirlerle insana yaraşır bir hale getirileceğine inanmaktadır. Dikkatli bir incelemeci, bunun olumsuz ölü ortamın terk edilmesi ve yerine yenisinin kurulması anlamına geldiğini fark edecektir.

Emile Zola'nın "Jerminal"i sosyal ortam içerisindeki hareketlenmeyi göstermesi bakımından kayda değerdir. "Jerminal" romanı, romanın kahramanı olan Etienne Lantier'in Mart ayının insan umutlarını donduran korkunç soğukla boğuşarak koyu karanlık bir yoldan mevcut mekâna girmesiyle başlar. Mekânın (Voreux ocağı) tasvirinde kullanılan; "Bir çukurun dibine gömülmüş olan ocak, basık tuğla binaları, tehditkâr bir boynuza benzeyen bacası ile, ona dünyayı yemek için oraya çökmüş olan kötü ve obur bir hayvan tesiri yapıyordu"(s. 4) ibaresi onun silik ve insandan uzak yüzünü göstermektedir. "Bir çukurun dibine gömülmek" yeryüzüyle(yaşanılan hayatla) irtibatı kesmek ve büyümenin mümkün olmadığı bir ortamda yaşamaya mahkûm olmak demektir. Aynı zamanda mekân tarafından sürekli tahrip edilecek bir biçimde kuşatılmak ve kozada ölüme terk edilmek anlamına da gelebilir. "Kendisini gerçekleştirmek için dilini pratiğe dökemeyen ve iletişimi sadece bir işaretler dizgesi şeklinde bodur kalan toplum, bilincine varamadığı bir yabancılaşmayı yaşar" (Williams, 1995). Bu noktada dıştan gelen "uyarıcı öznenin" devreye sokularak, eriyen bilincin toparlanması için gerekli müdahale yapılır. Romanda uyarıcı özne konumundaki Pluchart ve Etienne, "Montsou şehri, Voreux Ocağı ve İki Yüz Kırklar Mahallesi" arasında kilitlenen; bir türlü işlevsellik kazanamayan sosyal ortamı canlı kılmak için gerekli hamleyi yaparlar. Amaçları sınıf düzeyinde de olsa dil birlikteliğinin doğurduğu ortak bilinç paydasını oluşturmaktır. Ortama, ilk dramatik kıvılcım çakılarak donmuş sosyal ortama hareket - dip akıntı- kazandırılır.

Etienne'nin gelişinden önce uyuyan bir kişiliğe sahip olan Montsou halkı uyandırılarak, "yönetenlerle yönetilenler arasında şahıslar ve kavramlar düzeyinde çatışma sağlanır. Böylece dramatik aksiyona hız kazandırılır." (Aktaş, 1991) Bununla da kalınmayarak insanın bedensel ve ruhsal olgunlaşmasını engelleyen labirent konumundaki Vorreux ocağı dinamitle imha edilerek, yeryüzüne çıkılır. Aynı öfkeli baş kaldırı yönetici sınıf konumundaki Gregoire'ların çiftliğine de yönelerek "Marksizm'in tarihsel-kültürel gelişmeyi maddi-ekonomik etkenlerle açıklayan, tarihsel materyalizm adını alan, kapitalist düzeni devrimle değiştirerek sosyalist bir düzen kurmak isteyen eylem felsefesi ve ideolojisinin gereği yapılır." (Tunalı, 1993). İletişime müsait olmayan sosyal ortam ağının onarılması yerine "kara, kin dolu bir ordu tohumlarını patlatarak bir asır sonraki hasada hazırlanıyor" (s.293) ibaresiyle mevcut sosyal ortam ağı, insanları daha

mutlu edeceğine inanılan Marksist bir sosyal ortam uğruna onarılmaz bir hale getirilir.

3. SONUÇ :

Sosyal ortamın çözümlenmesinde roman kahramanının ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu ve roman kahramanının sosyal ortamla olan kopmaz bağı göstermesi bakımından yaptığımız bu araştırmamız, Batılı romancıların sosyal ortamın roman dünyasındaki yerine kayda değer bir önem verdiklerini göstermektedir. Roman kahramanı, her türlü derlenmeyi, toparlanmayı, çözülmeyi ve erimeyi sosyal ortam içerisinde yaşamaktadır. Sosyal ortama hem katkıda bulunmaktadır hem de sosyal ortamın azizliğine uğramaktadır. Kısacası roman kahramanının bütün hayatı sosyal ortam içerisinde şekillenmektedir. Her yüz yılda yeni bir neslin dünyayı devraldığını düşünecek olursak yaşadığı çağın ve mensubu olduğu milletin ruhunu yansıması bakımından Türk romancısının “dil topluluğuyla kültür topluluğu arasındaki kopmaz bağı” (Escarpit, 1992) en iyi biçimde yansıtan sosyal ortamı, romanın dünyasına taşıması için çok önemli bir gerekçesi olduğuna inanmaktayız. Batılı romancı, insan merkezli bir dünyayı romanına esas alarak roman kahramanının dünya karşısında aldığı tavrı anlatmaya çalışmıştır. Bu tavır, sosyal ortam karşısında öznenin verdiği pozdur. Pozun nasıl verildiği kadar, niçin verildiği de önemlidir.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara :1991
- Bourneur, Roland-Real Quillet, **Roman Dünyası ve İncelemesi**, çev.: Hüseyin Gümüş, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara : 1989
- Cervantes, **Don Quijote**, çev.: Bertan Onaran, Sosyal Yayınlar, c.1-2, İstanbul: Haziran- Temmuz 1982
- Çetişli, İsmail, **Yeni Türk Edebiyatı , Roman-Hikâye Metin Tahlillerine Giriş**, Kardelen Kitabevi, Isparta : 2000
- Dostoyevski, **Sefiller**, Andre Gide, çev.: Samih Tiryakioğlu, Halkel Sanatları ve Neşriyat Anonim Şirketi, 1968
- Escarpit, Robert, **Edebiyat Sosyolojisi**, çev.: Hüseyin Portakal, İletişim Yayınları, İstanbul : Kasım 1992
- Flaubert, Gustave, **Madam Bovary**, çev.: Sâmih Tiryakioğlu, Oda San.ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul: Kasım 1995
- Kantarcıoğlu, Sevim, **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara : 1988
- Kavaz, İbrahim, Yazar- Eser İlişkisi Açısından Edebi Metnin Değeri, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 5 / 1., Elazığ : 1991, ss. 217-231

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Kundera, Milan, **Roman Sanatı**, çev.: İsmail Yergüz, Afa Yayınları, İstanbul : Haziran 1989

Rolland, Romain, **Tolstoy'un Yaşamı**, çev.: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul : Nisan 1995

Stendhal, **Kırmızı ve Siyah**, çev.: Vedat Gülşen Üretürk, Ak Kitabevi, İstanbul : 1965

Stevick, Philip, **Roman Teorisi**, çev.: Sevim Kantarcıoğlu, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara: 1988

Tolstoy, Lev, **Diriliş**, çev.: Samih Tiryakioğlu, Güven Yayınevi, İstanbul : 1970

Tunalı, İsmail, **Marksist Estetik**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul : Kasım 1993

Watts, Alan, **Benlik Tabusu**, çev.: Ayhan Sargüney, Güncel Yayıncılık, İstanbul: Aralık 1996

Williams, Raymond, **Marksizm ve Edebiyat**, çev.: Esen Tarım, Adam Yayınları, İstanbul : Ağustos 1990

Zola, Emile, **Jerminal**, çev.: Rıza Temel, Ak Kitabevi, İstanbul : 1960

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 111-132, ELAZIĞ-2000

TÜRKÇE SÖZVARLIĞINA AİT BAZI KELİMELERİN SÖZLÜKTEKİ ALMANCA KARŞILIKLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

*Comparative Analysis Of German (Dictionary) Eguivalents Of Some
Words Belonging To Turkish Vocabulary*

Mustafa YAĞBASAN*

ÖZET

Yazılımları ve okunuşları farklı olsa da iki dil arasındaki kelimelerin göstergesel boyutta çağrıştırdıkları anlamları aynıdır. Bir dilin sözvarlığında bulunan bir kelimenin diğer bir dilde bulunmayışını ise dilsel görecelik veya kültürel farklılık ilkesi ile açıklamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle farklı sözcüklerin farklı anlamsal varlıkları, bir toplumun kültürünü yansıtır.

Bu çalışmada; Türkçe’de bulunan, ancak Almanca sözvarlığında mevcut olmayan kelimeler sözlük taraması yolu ile tespit edilerek, karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kültürel sözcükler, karşılaştırmalı dilbilim, farklı sözcükler ve dilsel görecelik

ABSTRACT

Although their spellings and pronunciations are different, the meanings of the words between the two languages that they associate in the signal dimension are same. It is possible to explain through the linguistic relativity or cultural difference principle that why a word exists in the vocabulary of a language and does not in a other language vocabulary. An other words, existence of divergent words are cultural reflection of a society.

In this study, the words, which exist in Turkish vocabulary but do not in German, are determined by using dictionary scanning method and tried to be analyzed in a comparative manner.

Key words: Cultural words, comparative linguistics, divergent words and linguistic relativity

* F.Ü. Fen-Ed. Fak. Almanca Okutmanı

GİRİŞ

Kültürel değerleri içeren tüm kelimeler bir toplumun kültür dünyasını yansıtan en önemli göstergelerdir. AKSAN dili tanımlarken; “düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş dizgedir” demektedir (1998, S. 55). Bir toplum için ortak olan değerler sadece o toplum için geçerlidir, diğer bir toplumun ortak değerleri farklıdır, bize göre AKSAN “ortak olan öğeler” ifadesi ile bunu vurgulanmak istemiştir.

Her dilde kavramları karşılayan göstergeler mevcuttur. Göstergelerin karşılıkları ise sözcüklerde yatmaktadır. “... sözcük, özellikle somut kavramları yansıttığında zihinde tek başına belli bir tasarım uyandırabilecek niteliktedir (AKSAN 1982, S.17). Bu sözcükler fonetik ve yazılım açısından farklı olsalar bile, karşılıkları olduğu sürece her dilde aynı göstergeleri çağrıştırırlar. Sadece karşılığı olmayan kelimelerin göstergeleri yabancı dillerde karşılık bulmazlar. Bu durumda söz konusu bir kelimeyi karşılayabilmek için genellikle bir cümle ile açıklama gereği doğar.

Sözlük; yabancı dil kullanımında, öğretim ve öğreniminde, turizm sektöründe vb. durumlarda en önemli yardımcı iletişim aracıdır. İki dilli bir sözlük içinde karşılıklı iki dile ait kelime sayısı veya kelime açıklamalarının eşdeğer kapsamda olmadıkları görülür. Bunun nedeni; bir dilin söz varlığının diğer bir dildeki söz varlığı ile eşit olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu durumu farklı kültür yaşam alanlarına dayandırmak da mümkündür. Diğer bir ifade ile bu durum; “dilsel görecelik” ilkesi (sprachliches Relativitätsprinzip) ile açıklanabilir. AKSAN’ın da belirttiği gibi (1998, S.68) HUMBOLDT; “her dilin kendine özgü bir anlama ve düşünme yolu olduğunu savunmuş, dilin bu yönünü dilin iç biçimi, iç bünyesi (innere Form der Sprache) terimiyle anlatmıştır”. Özellikle dinsel ve kültürel kelimelerde ortaya çıkan bu tür kelimelerin diğer yabancı dildeki karşılıklarını bulmak zordur ve bu kelimeler genellikle cümleler veya örneklerle okuyucuya aktarılmaya çalışılır. Örneğin; şark kültürünün geleneksel yemek türü olan “çiğköfte” nin bir Avrupalının dil dünyasında olmaması doğal bir durumdur. Daha spesifik bir örnek vermek gerekirse; “İmece” kavramını karşılayacak Almanca bir kelime yoktur. Bu kelimenin Türkçe sözvarlığında olması Türk halkının yardımlaşma ve dayanışma duygusunun ileri boyutta olduğunu göstermektedir. Sözlük yazarları Avrupa toplumlarında olmayan bu yemek türlerini, ve diğer kültürel kavramları isimlendirirken hiç kuşkusuz bir açıklama veya tanımlama gereği hissetmişlerdir.

YÖNTEM

Araştırma için çok sık kullanılan Karl STEUERWALD'ın Türkçe-Almanca sözlüğü seçilmiş ve tümü taranmıştır. Araştırma kapsamına sadece karşılığı bulunmayan kelimeler dahil edilmiştir. Bu sonuca ulaşmak için Türkçe sözlükte tanımlanarak veya açıklanarak cümle şeklinde verilen kelimeler seçilmiştir. Karşılaştırmalı analiz verilerini elde edebilmek için Almanca olarak verilen cümlelerin Türkçe karşılıkları AS simgesi ile, parantez içerisinde ve altı çizili şekilde verilmiştir. TS simgesi ile, italik şekilde aynı kelimenin Türkçe sözlüklerdeki veriliş şekilleri aktarılmıştır. Her kelimenin altında ise ayrı bir paragraf şeklinde her iki sözlükteki veriliş şekillerinin karşılaştırılması yapılmıştır.

Varsayımlar: Karşılıkları bulunmayan kelimelerin özellikle yemek ve dini kültürdeki sözcüklerinde ortaya çıkacakları varsayılmıştır.

Sınırlılıklar: Bu çalışmada günümüzde halen kullanılmakta olan kelimeler ve özellikle çağrıştırdıkları ilk anlamlar; daha ziyade en çok kullanılan anlamları ele alınmış, özellikle güncelliğini koruyan kelimeler seçilmiş ve araştırmaya dahil edilmiştir. Spesifik, yan ve tali anlamlar, ayrıca etik açıdan doğru bulmadığımız kelimeler bu araştırmanın dışında tutulmuştur. Çalışmanın bir makale olmasından dolayı ayrıca bir sınırlılık ilkesi benimsenmiş ve bir kelimenin alt kavramları araştırmaya dahil edilmemiştir (Örneğin; namaz kelimesi ele alınırken, bölümleri olan rüku, secde gibi kelimeler göz önüne alınmamıştır).

AMAÇ

Bu çalışmadaki temel amaç; Türkçe'nin söz varlığında bulunan kelimelerin Almanca'da ne şekilde verildiğini ortaya koymaktır. Elde edilen verilerle; her iki toplumdaki kültürel öğelerin algılayışının yorumlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu gayeyle her kelimenin altında ayrıca bir yorumlama yoluna gidilmiştir. Diğer taraftan bu çalışma; Almanca'da karşılığı bulunmayan kelimelerin sözlükte verilen karşılıklarının ve yapılan açıklamaların doğruluğunu da test etmeye imkan tanıyacaktır.

Kısaltmalar: **AS:** (Almanca Sözlük), **TS:** (Türkçe sözlük)

ALMANCA SÖZVARLIĞINDA BULUNMAYAN KELİMELER

Ağa:

AS: Herr, Meister, Kommandant, Chef, Vorstand ~ 4. – (seit der ausgehenden osm. Zeit) Volkstitulierung für bewährte, in ihrem Kreis angesehene (bey, usta, kumandan, şef, reis ~ 4. - [yok olan Osmanlı imparatorluğundan beridir] Halk payesi, kendi bölgesinde liyakatlı).

TS: {1. Büyük efendi 2. Büyük kardeş ağabey 3. Amir, baş, reis.}

Yukarıdaki kelime Türkçe sözvarlığına ait tipik bir örnektir. Zira verilen kelimeler anlamları karşılamadığından kelimenin anlamı bir cümle ile verilerek aktarılmıştır. Tek kelime ile verilen Almanca karşılıklar ise kelimenin gerçek anlamını karşılamamaktadır.

Aptes:

AS: rituelle Waschung bzw. Reinigung (Dinsel yıkanma, temizlik).

TS: {*Namaz için vücudun belli yerlerini yıkama*}

Bu kelimenin Almanca sözlükteki aktarımı yaklaşık olarak doğrudur.

Arife:

AS: Tag des Monats Zilhicce - unmittelbar vor Kurban bayramı (Zilhicce ayında bir gün – Kurban bayramının hemen öncesi).

TS: {*Bayramdan bir gün öncesi veya bayrama yakın günler*}

Dini bir kelime olan Arifenin Almanca sözlükte verilen anlamı eksik görülmektedir. Zira bu kelime Türkçe’de tüm dini günler öncesi kullanılan bir zaman kavramıdır.

Arşın:

AS: (fr. Türk. Längenmass) (eski Türk ölçü birimi)

TS: {*Takriben 68 cm. tutarında uzunluk ölçüsü. Adım, normal bacak açıklığı*}

Eski de olsa bazı deyimlerde hala kullanılan bu kelime Almanca sözlükte sadece eski bir uzunluk ölçü birimi olarak verilmiş ve detaylandırılması yapılmamıştır.

Arzuhacı:

AS: Strassenschreiber - der für Analphabeten Gesuche, Briefe usw. gegen Entgelt schreibt (Sokak yazıcısı – okuma yazma bilmeyenlere ücret karşılığı dilekçe yazan).

TS: {*Başkaları için yazdığı dilekçe, mektup vb. şeylerle geçimini temin eden kimse*}

Almanca anlamını yaklaşık olarak karşılayan bu kelime yakın tarihimize kadar güncelliğini koruyan bir kelime idi. Bu kelimenin güncelliğini (kısmen de olsa) devam ettirmesini Türk toplumundaki okur-yazar oranına dayandırmak mümkündür.

Aşure:

AS: 1. der zehnte Tag des Monats Muharrem 2. mst. (-) e-e suppenartige Süßspeise aus geschrotetem Weizen, Sultaninen, Pignolen und Zucker - ursp. Zur Erinnerung an Noah (1. Muharrem ayının onuncu günü 2. genellikle öğütülmüş buğday, üzüm, fıstık ve şekerden yapılan çorba şeklinde tatlı - tarihsel olarak Nuh’un anısına).

TS: {*Hicri senenin ilk ayı olan Muharrem’in onuncu günü, bugün pişirilip yakınlara, komşulara dağıtılan karışık tatlı*}

Türkçe’nin yemek ve dini sözvarlığında yaşayan bu kelimenin aktarımı Almanca sözlükte yaklaşık olarak doğru şekilde verilmiştir.

Aynasız:

AS: ~ 3. v. Polizist → schlecht, gefährlich, hässlich (şiddetli, tehlikeli, nefret verici).

TS: {*Aynası olmayan, hoş gitmeyen, fena, zararlı, tehlikeli, zararlı şey*}

Türkçe'nin argo sözcüklerinde bulunan bu kelime doğru olarak aktarılmıştır. Bu kelimeye argoda negatif anlam yüklenmesi polise bakış açısını göstermektedir.

Ayran:

AS: erfrischendes Getränk aus Joghurt - Wasser u. etw. Salz (Yoğurttan yapılan serinletici içecek – Su ve tuz ilave edilerek).

TS: {Yağı alınmak üzere çalkalanan, süttten veya yoğurdun sulandırılması ile elde edilen içecek}

Türk yemek kültürünün önemli bir ürünü olarak diğer toplumların yemek kültürlerine giren yoğurdun aksine ayran henüz batı toplumlarında bir içecek olarak yer bulmamıştır. Bu sebeple ayran kelimesi tanımlama yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır.

Bacanak:

AS: Schwager - Verwandtschaftsverhältnis zweier Männer, die Schwestern geheiratet haben (Enişte, kayınbirader, bacanak – kız kardeşlerle evlenen iki erkeğin akrabalık ilişkisi).

TS: {Karıları kardeş olan erkeklerden her biri}

Batı toplumlarında bir kelimenin birkaç akrabalık ilişkisini birden karşıladığı bilinmektedir (Onkel'in amca ve dayı kelimelerini karşıladığı gibi). Bu durum Bacanak kelimesini karşılayan Schwager için de geçerlidir.

Bağlama:

AS: ~ 2. mus. Mit drei Doppelseiten bespannte Gitarre (Üç çift kırıli gitar).

TS: {Halk musikisinde telli, mızraplı, sazdan küçük, curadan büyük, bir çeşit çalgı}

Türkçe sözcüklerinde bir çalgı olan bu kelimenin Almanca'ya aktarımı tabii olarak (gitara) benzetme yolu ile mümkün olmuştur.

Baklava:

AS: mit Honig und Mandel- od. Nussfüllung hergestellte sehr geschätzte, mst. rautenformige süsse Blätterteigpastete (Bal – şerbet ve badem veya cevizle yapılan, çok sevilen, genellikle dörtgen formunda, tatlı yufka).

TS: {İnce yufkadan yapılan bir çeşit hamur tatlısı}

Türk yemek kültürünün tipik bir ürünü olan baklava kelimesi ancak bir tanımlamayla aktarılabilmektedir.

Besmele:

AS: Name der isl. Einleitungsformel – Bismillah (İslam'da giriş formunun adı).

TS: {Müslümanların bir işe başlarken söyledikleri söz}

Dini bir terim olan bu kelimenin aktarımı da ancak birkaç kelimeyle mümkün olmuştur.

Boza:

AS: Kaltes dickflüssiges, süsşes Wintergetränk aus gegorener Hirse - mit Zimt und Ingwer bestreut (Kalın akışkanlı soğuk, darıdan yapılan tatlı kış içeceği – tarçın ve zencefil serpilerek).

TS: {darı, arpa, mısır vb. tahılların hamurunun ekşitilmesi ile elde edilen koyu kıvamda içecek}

Türkçe'nin yemek sözvarlığının bir kelimesi olan bu kelime kültürel olduğu için ancak bir tanımlamayla aktarılabilmiştir.

Bulgur:

AS: Weizen, der gekocht, getrocknet, geschält und zerkleinert ist (kaynatılıp, kurutulup, öğütülüp küçültülen buğday).

TS: {*Kaynatılıp kurutulduktan sonra dibekte dövülen veya değirmende çekilen kırılmış buğday*}

Oryantal yemek kültürünün bir ürünü olan bulgurun batı kültüründe mevcut olmadığını bu kelimenin aktarılışındaki tanımlamadan anlamak mümkündür.

Cacık:

AS: erfrischendes Gericht aus kleingeschnittenen Gurken, Joghurt, Knoblauch, Wasser und Salz (Küçük doğranmış salatalık, yoğurt, sarımsak, su ve tuzdan yapılan serinletici yemek).

TS: {*Sulandırılmış, ayran haline getirilmiş yoğurt içine salatalık (hıyar, marul) doğrayarak yapılan yemek*}

Daha önce ayran kelimesi için söylemiş olduğumuz ifadeler bu kelime için de geçerlidir. Zira cacık; Türk yemek kültürünün en önemli ürünü olan yoğurttan yapılan bir çok ürünün bir versiyonudur.

Cazgır:

AS: wer Ringkämpfer dem Publikum vorstellt und anfeuernde - mit traditionelle - Worte spricht (Güreş mücadelesini seyircilere sunan ve – geleneksel - ateşli sözler söyleyen).

TS: {*Meydan güreşlerinde dua okuyan, pehlivanları çeşitli tekerlemeler söyleyerek seyircilere tanıtan kimse*}

Bu kelime Türklerin milli sporu olan güreş kültüründe var olan bir isimdir ve hala güncelliğini korumaktadır. Almanca karşılığının doğru olarak verildiği görülmektedir.

Cemre:

AS: 2. Wärmestieg vom 20. Februar bis zum 6. März - nach türk. Volksglauben in drei Abschnitten: zuerst in der Luft, dann im Wasser, zuletzt im Boden (20 Şubatın 6 Marta kadar süren sıcaklık yükselmesi – Türk halk inancına göre üç şekildedir: İlk önce havaya, sonra suya ve son olarak toprağa).

TS: {*Şubat ayı sonu ile Mart ayı başında, önce havaya, sonra suya ve sonra da toprağa düştüğüne inanılan ısıtıcı şey*}

Almanca tanımlamasında da vurgulandığı gibi bu kelime Türk inancına göre sözvarlığımızda mevcuttur. Anlamı doğru olarak verilmiştir.

Cenabet (Cünup):

AS: 1. rituelle Unreinheit - durch Samenerguss - nach dem Geschlechtsakt (Dinsel temizlik – boşalma vesilesi ile – cinsel ilişki sonrası).

TS: {*Gusül aptesti almayı icap ettiren durum, dinsel inanca göre yıkanmak zorunda kalma*}

Dinsel kültürün sözvarlığında bulunan bu kelimenin anlamı yaklaşık olarak verilmeye çalışılmıştır.

Cihat:

AS: der Heilige Krieg - der Mohammedaner – 1 **ekber:** va. Kampf gegen die eigenen Gelüste (Müslümanların kutsal savaşı – 1 ekber: eskiden nefse karşı mücadele).

TS: {Allah'ın rızasını kazanmak için din düşmanları ile yapılan harb 2. insanın kendi nefsi ile mücadele etmesi}

Her iki sözlükteki anlamlandırmalara bakıldığında; Almanca sözlükte bu kelimenin anlamlandırılmasının eksik yapıldığı görülür.

Cura:

AS: mus. kleinere, zwei- od. dreiseitige Gittare (Müziksel terim. Küçük iki veya üç telli gitar).

TS: {Halk musikisinde küçük bağlama}

Türk musikisinin bir çalgı aletinin adı olan bu isimlendirmenin, Almanca'da gitar ile anlamlandırılmaya çalışılmasını farklı kültürel sözlüğüne dayandırmak mümkündür.

Cümbüş:

AS: ~ lärmendes Vergnügen - mit Tanz und Musik 3. gittarrähnliches Z.i. mit langem Hals und trommelartig bespanntem Resonanzkörper (Müzik ve dansla yapılan gürültülü eğlence 3. gitara benzeyen, uzun boğazlı ve trampet türü giriş tekneli).

TS: {Eğlence, coşkun eğlence 2. Tambura benzeyen yuvarlak alüminyum gövdeli bir saz}

Oryantal kültürün bir saz aletinin adı olan bu kelimenin tanımlamasının tam uygun yapılmadığı söylenebilir.

Çemen:

AS: ~ 2. rötlicher Brei aus diesem zu Pulver zerriebenen Kümmel, Knoblauch und Paprika für die Zubereitung von türk. Dörrfleisch - Pastırma (öğütülmüş kimyon, sarımsak ve biberden mamul pudralı kırmızımsı lapa şeklindeki Türk kavurması – pastırma yapımında kullanılan malzeme).

TS: {Maydanozgillerden kokulu bir bitki ve tohumu}

Bu kelime için yapılan açıklamaların her iki sözlükte örtüşmediği görülmektedir.

Dadaş:

AS: 1.Bruder 2. Junger, kräftiger Mensch 3. Anrede in den Ostprovinzen (1.Kardeş 2. Genç, güçlü insan 3. Doğu şehirlerinde bir hitap şekli).

TS: {1.Erkek kardeş, birader 2. Arkadaş 3. Doğu illerimizde, daha çok Erzurum'da hitap kelimesi}

Bir hitabet kelimesi olan Dadaş ifadesinin Almanca'daki aktarımının doğru olarak yapıldığı görülmektedir.

Dayı:

AS: Onkel - Bruder der Mutter (amca, dayı – Annenin erkek kardeşi).

TS: {Annenin erkek kardeşi ~ }

Yukarıda Bacanak ifadesinde de vurguladığımız gibi; Almanca'da bir kelime bazen bir kaç akrabalık bağına ifade etmektedir. Aynı durum bu kelime de mevcuttur.

Çiğköfte:

AS: Frikadellenart aus Bulgur und rotem Hackfleisch (Bulgur ve kırmızı kıymadan yapılan köfte türü).

TS: {İnce bulgur ve kıymanın acı biberle yoğrulmasıyla yapılan köfte}

Türk yemek kültürünün sözvarlığında bulunan bu kelimenin açıklamasının Türkçe sözlüğündeki ile yaklaşık olarak örtüştüğü söylenebilir.

Dolmuş:

AS: 1. angefüllt, voll (geworden), (voll) besetzt. 2. kleineres Verkehrsmittel - Boot, Auto, Wagen - das erst abfährt, wenn es voll besetzt ist. spez. auf e-r best. Route verkehrendes Taxi, das auch für Teilstrecken Fahrgäste zu festgesetzten verbilligten Preisen befördert; etwa Linien-, Gemeinschafts- taxi bzw. Sammelboot (1. Doldurulmuş, dolu 2. Küçük trafik aracı - bot, otomobil, araba - tam olarak dolduğunda hareket eden. Spesifik anlamda; hatlarda yolcuları sabit ve ucuz bir fiyatla, belli bir güzergaha taşıyan vasıta, diğer bir ifade ile hat, topluluk, taksi, kolektif sandal).

TS: {1. Dolu hale gelmiş, boş yeri kalmamış 2. tek tek yolcu alıp dolunca hareket eden vasıta}

Batı kültüründe pek rastlanmayan bir trafik ve taşımacılık kültürü olan bu sistemin ekonomik ve dayanışmadan kaynaklandığı söylenebilir.

Döner Kebap:

AS: stark gewürztes Hammelfleisch, das auf senkrecht stehendem Spieß, der sich vor etagenweiße angeordnetem Holzkohlenfeuer dreht, geröstet und in Streifen abgeschnitten wird (dikey bir alet üzerinde, aşırı baharatlanmış koyun etinin, kat kat dizilerek odun ateşinde çevrilerek kızartılıp ve yaprak şeklinde kesilmesi).

Türkçe karşılığı kaynaklardaki sözlüklerde verilmeyen bu kelimenin doğru olarak Almanca sözlükte yer aldığı söylenebilir.

Dünür:

AS: 1. Vater des Bräutigams und Vater der Braut - in ihrem neuen verwandtschaftlichen Verhältnis; a. gegenseitige Anrede (Gelinin veya damadın babası, ikisi arasındaki yeni akrabalık bağı ve karşılıklı hitap şekli).

TS: {Gelin ve güveyin birbirlerine nispetle babaları}

Türkçe'de bir akrabalık ilişkisi kavramını karşılayan bu kelimenin Türkçe sözlüklere oranla Almanca sözlüklerde daha detaylı ve doğru olarak aktarıldığı görülmektedir.

Dürüm:

AS: 5. blattteigartiges Bauernbrot mit Zukost zusammengerollt (5.yaprak yufka şeklinde içi katıkla sarılabilen çiftçi ekmeği).

TS: {İçine katık konularak sarılmış yufka}

Türk yemek kültürünün bir parçası olan bu kelime de Almanca sözlükte doğru olarak aktarılmıştır.

Fetva:

AS: Rechtsgutachten - nach dem Scheriatgesetz, Urteil od. Spruch e-s Mufti (Hukuki bilirkişi – şeriat yasalarına göre, bir müftünün kararı veya sözü).

TS: {Bir sorun veya dava üzerine din hükümleri açısından verilen kararın müftü tarafından ad belirtilmeksizin yazılan metni}

Dinsel bir kavram olan bu kelimenin Almanca sözlüğündeki tanımlamasının yetersiz olduğu söylenebilir.

Fitre:

AS: in best Höhe vorgeschriebenes, in den letzten Tagen des Ramadan gespendetes isl. Almosen (Yüce makamca öngörülen, Ramazanın son günleri bağışlanan islami sadaka).

TS: {Ramazan ayı içinde, bayram namazından önce, fakirlere verilmesi icap eden belli miktardaki sadaka, fitir sadakası}

İslami bir terim olan bu kelimenin Almanca sözlükteki tanımlamasının eksik yapıldığı söylenebilir. Söz konusu sözcüğü Almanca'da karşılayan bir kelimenin bulunmayışını dayanışma ve yardımlaşma kültürünün bu toplumda gelişmediği ve bulunmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

Farz:

AS: 1. kanonische Vorschrift im Islam 2. unbedingt Pflicht (İslamda kanonik kurallar).

TA: {1. Kesin, yapılması gerekli olan: İslamiyet'te kesin olarak yapılması gereken emir}

Dini bir terim olan bu kelime Almanca sözlükte bir açıklama şeklinde aktarılmıştır.

Gavur:

AS: 1. - Schi. für Nicht-Mohammedaner spez. Christen - Giaur, Ungläubiger (Müslüman olmayan, özellikle Hıristiyanlar için kullanılan kızgınlık ifadesi - İnançsız).

TS: {1.Kafir, dinsiz 2. Hıristiyan, Avrupalı 3.Müslüman olmayan}

İslam sözcüğünde bulunan bu kelimenin Almaca sözlükteki aktarımı yaklaşık olarak doğrudur.

Gecekondu:

AS: 1. - ohne Einholung behördlicher Genehmigung - über Nacht gebautes Haus 2. oberflächlich gemacht (1.Resmi izin müsaadesi olmaksızın – gece yapılan ev 2. yüzeysel olarak yapılan).

Bu kelimenin batı kültüründe bulunmayışı doğaldır. Zira söz konusu durum gelişmişlikle alakalıdır.

Gönül:

AS: 1. Herz, Seele 2. Gefühl 3. Zuneigung, Liebe 4. Wunsch, Verlangen 5. Zustimmung, Einverständnis 6. Mut, Tapferkeit 7. Stolz, Eitelkeit (1.Kalp, ruh 2. His 3. Eğilim, sevgi 4. İstek, talep 5. Onaylamak, anlayış 6. Yürek, cesaret 7. Gurur, mağrur).

TS: İnsanın manevi varlığının ifadesi, inanç ve hislerimizin kaynağı, önüne geçilmeyen iç kuvveti; ~)

Bu kavramı Almanca'da karşılayacak bir kelime olmadığından, ancak bir çok kelime kullanılarak verilmeye çalışılmıştır.

Görücü:

AS: 1. Schauend, sehend, betrachtend 2. Brautschauerin – **ye çıkmak**: sich der - von e-m heiratslustigen Mann geschickten - Brautschauerin zeigen – Mädchen - (1. seyreden, bakan, gözleyen 2. gelin bakan – ye çıkmak: evlenmeye niyetli bir erkek tarafından gönderilen – geline bakmaya gelene göstermek).

TS: {Gören, fark eden, anlayan 4. Evlenmek için kız görmeye giden kişi}

Batı kültürlerinde bu kavramın olmadığını Almanca sözlükte uzun bir açıklamaya gereksinim duyulmasından anlamak mümkündür.

Güsül:

AS: isl. Rituelle Ganzwaschung ~ **aptesti almak**: die rituelle Reinigung durch Ganzwaschung vornehmen - nach dem Wachenbett, der Menstruation od. dem Geschlechtsverkehr – (islami tünden yıkanma ~ aptesti almak: tünden yıkanma ile sağlanan dinsel temizlik – adet sonrası veya cinsel ilişki sonrası -).

TS: {İslamiyet'in gerekli gördüğü hallerde ve gerekli gördüğü şekilde yıkanma}

Dini bir kavram olan bu kelime Türkçe sözlüklere nazaran Almanca sözlükte daha açık bir şekilde verilmiştir.

Güllaç:

AS: 1. aus Reisstärke hergestellter dünner, runder, matzenähnlicher Blätterteig 2. hieraus hergestellte türk. Süßspeise (Pirinç nişastasından mamül, ince, yuvarlak, hamursuz yufka 2. bundan imal edilen Türk tatlısı).

TS: {Nişastadan yapılan ince ve kuru yufka ve bu yufkaya kaymak, badem, ceviz vb. ile şeker şerbeti ilave edilerek hazırlanan tatlı}

Bu kelime de Türk mutfak sözvarlığına aittir ve Almanca sözlükteki tanımlaması yaklaşık olarak doğrudur.

Güveç:

AS: 1. -irdener - Schmor- Topf, Tiegel 2. Schmorgericht spez. Schmorgemüse (Toprak tencere, tava 2. Güveç, sebzeli güveç).

TS: 1. {1. Yemek pişirmekte kullanılan yassıca ve geniş ağızlı toprak tencere 2. Güveçte pişirilen yemek}

Tarihsel bir geçmişi olan bu mutfak malzemesinin Türk toplumunda hala kullanılıyor olması, buna karşın batı toplumlarında olmasına rağmen kullanılmaması ilginç bir veridir.

Halay:

AS: Name e-s mittelanatolischen, von davul und zurna begleiteten bäuerlichen Rundtanz (Orta Anadolu'da davul ve zurna ile köylülerin oynadığı yuvarlak dansın adı).

TS: {Davul ve zurna eşliğinde kendine has ezgi ile, el ele tutuşarak, kol kola girerek veya omuzlardan tutarak oynanan oyun}

Türk folkloründe önemli bir yeri olan bu oyun adının Almanca sözlükte tam olarak tanımlanamadığı görülmektedir.

Hamam:

AS: 1. -öffentliches- türk. Badehaus (Umumi Türk banyosu).

TS: {Yıkama amacıyla yapılmış yer}

Almanca'da karşılığı olsa da bu kelimenin çağrıştırdığı anlam farklıdır.

Haram:

AS: 1. durch religiöse Vorschriften verboten; unrechtmäßig, ungesetzlich (Dini kurallara göre yasak olan, gayri meşru, kanunsuz olan).

TS: {Yapılması, işlenmesi dinen yasaklanmış olan}

Dini bir kavram olan bu kelimenin Almanca verilisinin doğru olduğu görülmektedir.

Hazret:

AS:1. Ehrentitel vor dem Namen von Personen, die nach isl. Auffassung als heilig gelten (İslami anlayış kapsamında mübarek kişiler için, isimleri öncesinde kullanılan bir unvan).

TS: {1. Saygı, ululama, övme, yüceltme amacıyla kullanılır}

Dini alanda sıkça kullanılan bu kelimenin aktarımının doğru olarak verildiği söylenebilir.

Helal:

AS:1. nach den isl. Religionsgesetzen erlaubt (İslam dini kuralları gereğince müsaadeli olan).

TS: {Din bakımından yenilmesinde, kullanılmasında sakınca bulunmayan şey}

İslami bir terim olan bu kelimenin Almanca sözlükteki karşılığı tam olarak verilmiştir.

Helva:

AS: türk. Honig -mst. Aus Weizenmehl, Sesamöl od. meh. Honig und Zucker, gel. mit Butterzusatz zubereitet- zu den verschiedenen Arten (Türk balı, tatlısı -genellikle buğday unu susam yağı veya unu, şeker ve yağ ile hazırlanan- farklı çeşitleri vardır).

TS: {Un, yağ ve şekerden yapılan bir çeşit tatlı}

Türk yemek kültürünün sözcüklerinde bulunan bu kelime aktarımının Almanca sözlükte daha detaylı verildiği görülmektedir.

Hıdırellez:

AS: 1. Sommeranfang -nach türk. Bauernregel am 6. Mai- 2. Frühlingsfest am 6. Mai 3. die vom 6. Mai bis zum 8. November dauernde warme Zeit (Yaz başlangıcı -Türk köylü inancına göre 6 Mayıs'ta başlamaktadır- 2. 6 Mayıs ilkbahar şenliği 3. 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar süren sıcak zaman).

TS: {Hızır ve İlyas peygamberlerin her bahar başlangıcında buluştuğu gün, 6 Mayıs günü, Rumi 23 Nisan günü}

Türk kültüründeki sözcüklerinde önemli bir kavram olan bu kelimenin açıklaması doğru olarak yapılmasına rağmen, eksik bırakılmıştır.

Hoşaf:

AS: Kaltschale -aus Dörrobst od. frischem Obst wie Pflaumen, Sauerkirschen usw. mit Zucker und reichlich Wasser- (- kuru meyve veya erik, vişne gibi taze meyvalardan

şeker ve temiz su ilave edilerek yapılan- soğuk içecek).

TS: {Şekerli meyve suyu}

Doğu kültürünün mutfak sözvarlığında bulunan bu kelimenin Almanca sözlükte daha detaylı şekilde aktarıldığı görülmektedir.

İftar:

AS: 1. allabendliches Fastenende im Ramazan (Ramazandaki orucun akşam sona erışı).

TS: {Oruç açma}

İslami bir terim olan bu kelimenin aktarımının da doğru olarak yapıldığını söylemek mümkündür.

İmambayıldı:

AS: mit Olivenöl zubereitetes kaltes Auberginengericht (Zeytinyağı ile yapılan soğuk patlıcan yemeği).

TS: {İçi doldurulmuş zeytinyağlı patlıcan yemeği}

Türk mutfağının bir yemek türünün adı olan bu kelimenin aktarımının yaklaşık olarak doğru yapıldığı görülmektedir.

İmaret:

AS: 1. Armenküche -die kostenloses Essen an Bedürftige verteilt- (Ücretsiz yemek ve ihtiyaç olanlara dağıtılan- Fakir mutfağı).

TS: {Eskiden yoksullara, medrese öğrencilerine yemek dağıtılan yer}

Türk ve islami kültürde yaşayan bir kavram olan bu kelimenin de Almanca sözlükteki karşılığı yaklaşık olarak doğru yapılmıştır. Bu sözvarlığı da Türk toplumundaki dayanışmaya tipik bir örnektir.

İmece:

AS: 1. vereinte Hilfeleistung -z.B. aller Anwesenden- 2. Gemeinschaftsarbeit -z.B. aller Einwohner eines Dorfes- 3. mit vereinten Kräften (Birleştirilmiş yardımlaşması – örneğin; mevcutların- 2. Birlikte çalışma -Örneğin bir köyün tüm halkı- 3. birleştirilmiş güçler).

TS: {1. Topluluğu ilgilendiren veya kişiye ait işlerin topluca, el birliği ile görülmesi 2. Yardımlaşma}

Bu kelimenin karşılığının olmayışını detaylı şekilde açıklanmasından anlamak mümkündür. Bu kavram açıklamasından hareketle Türk toplumundaki dayanışma ve yardımlaşmanın batı toplumlarında olmadığını söylemek mümkün olabilir.

İmsak:

AS: 3. täglicher Fastenbeginn im Ramazan (Ramazanda günlük oruç başlangıcı).

TS: {Oruca başlama vakti}

Dini kelimelerin diğer bir dilde olmadığına bu vesile ile kelimelerin cümleler ile açıklanma zorunluluğunun bulunduğu bu kelime de tipik bir örnektir.

Kadayıf:

AS: (urspr. Pl. zu Kadife) Fadennudel pl., Strudelteig u.ä.m. -zur Herstellung

verschiedener Süßspeisen- (tel şehriye, kadayıf –farklı tatlı yapımında kullanılmak üzere).

TS: {Ekmek, yassı ve tel gibi çeşitleri olan hamur tatlısı}

Bu kelime de Türk mutfağının sözcüklerinde bulunmaktadır, Almanca sözlükteki karşılığı yaklaşık olarak verilmiştir.

Kadınbudu:

AS: aus Hackfleisch und Reis hergestellte größere Frikadellen, die in Ei gewälzt gebraten bzw. gebacken werden (Yumurta içinde yuvarlatılan, kızartılan veya pişirilen, kıyma ve pirinçten yapılan iri köfte).

TS: {Kıyma, pirinç ve yumurta ile yapılan bir çeşit iri köfte}

Türk mutfak kültüründe bir yemek çeşidinin isimlendirilmesi olan bu kelimenin aktarımının doğru yapıldığı görülmektedir.

Kağithelvası:

AS: große, runde Waffeln mit türk. Honig (Büyük, yuvarlak, Türk şerbeti ile yapılmış gofret).

TS: {Yassı, gevrek bir nevi helva}

Bu kelimenin açıklamasının Almanca sözlükte daha uygun şekilde verildiği görülmektedir.

Kerpiç:

AS: 1. Ungebrannter, an der Luft getrockneter Ziegel, Luftziegel (Pişmemiş, havada kurutulmuş kiremit, hava tuğlası).

TS: {Çamuruna saman katılmış, kalıp halinde kesilip güneşte kurutulmuş killi toprak, pişirilmemiş tuğla}

Bu kelimenin Almanca sözlükte verilmesinde kısmen eksiklik olduğunu söylemek mümkündür.

Kesmece:

AS: 1. Unter der Bedingung, dass die Früchte -spez. Zucker- od. Wasser- melonen- aufgeschnitten werden -wobei der Käufer dann nur diejenigen nimmt, die gut sind- (Meyvenin –özellikle karpuz ve kavun- kesilmesi şartıyla satılması, böylece alıcı iyisini alma imkanı bulmaktadır).

TS: {(kavun, karpuz) kesip beğendirmek şartıyla}

Doğu kültürünün bir davranış şeklinden ortaya çıkan bu kelime, ticari yaklaşımı ihtiva etmektedir.

Kible:

AS: 1. Richtung nach Mekka -während des isl. Gebets- (İslami ibadet esnasında Mekke istikameti).

TS: {İbadette yönelinen yön 2. Namaz kılariken yön olarak alınan Kabe'nin bulunduğu Mekke yönü}

Bu kelimenin Almanca sözlükte karşılığının olmayışı dini bir davranış şekli olmasından kaynaklanmaktadır. Kelime bir cümle ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Kızılbaş:

AS: Roter Halbmond -dem Roten Kreuz entsprechende türk. Organisation- (Kırmızı hilal – Kızılbaş'ı karşılayan Türk organizasyonu-).

TS: Kızılbaş'ın İslam ülkelerinde aldığı ad}

Bu kelimenin mantıklı açıklaması Almanca sözlükte ancak karşılaştırma yolu ile yapılabilmektedir.

Kokoreç:

AS: türk. Gericht aus Hammel od. Lammdärmen (Koyun veya kuzu bağırsağından yapılan Türk yemeği).

AS: {Şişe sarılarak ateşte pişirilen kuzu veya koyun bağırsağı kebabı}

Türk mutfağının tipik bir kebab türünün adı olan bu kelimenin Almanca sözlükteki açıklamasının yaklaşık olarak doğru olduğu söylenebilir.

Lahmacun:

AS: gebackener Fladen mit Hackfleisch (Kıyma ile pişirilmiş pide).

TS: {Üzerine kıyma, soğan gibi şeyler konularak pişirilen ince, yuvarlak ve küçük bir nevi pide}

Batı kültüründe bulunmayan bu kelimenin muhtevasının doğru olarak aktarıldığı söylenebilir.

Lavaş:

AS : dünnes Fladenbrot (İnce pide ekmeği).

TS : {Yufka ekmeği, ince pide}

Bu kelime de öz, kısa ve doğru olarak verilmiştir.

Lokum:

AS: Lokum -Süßigkeit aus Stärkemehl, das mit Wasser und Zucker gekocht wird; nach Erkalten wird die geleeartige Masse in kleine Stücke geschnitten und mit Zucker bestreut- (Şeker ve suda pişirilen; soğuduktan sonra jel şeklinde küçük parçalara ayrılıp pudralanan unlu tatlı).

TS: {Şekerli nişastanın kaynatılıp ağdalaştırılması ile elde edilen yumuşak şekerleme}

Bu kelimenin verilmesi de doğru olarak kabul edilebilir.

Mantı:

AS: Fleischpastete -die zusammen mit Joghurt und manchmal mit Knoblauch gegessen wird- (-yoğurt bazen de sarımsak ile yenilen- Etlı hamur).

TS: {Küçük parçalar halinde kesildikten ve içine kıyma konulup uçları tutturulduktan sonra haşlanarak pişirilen bir çeşit hamur yemeği}

Türk mutfağının sözcüklerinde bulunan bu kelimenin verilmesi yaklaşık olarak doğru kabul edilebilir.

Mehmetçik:

AS. Bez. für den einfachen türk. Soldaten, Landser (Türklerin asker erler için kullandığı isim).

AS: {Türk askeri için sevgi hitabı için kullanılır}

Bu kelime Türklerde genel anlamda askerler için kullanılmaktadır. Bu tür bir ifade tarzının batı toplumlarında olmayışından dolayı, ancak açıklama yapılarak verilmeye çalışılmıştır.

Mescit:

AS: kleinere Moschee -in der keine Freitags- bzw. Feiertagsgebete abgehalten werden- (İçinde Cuma, daha ziyade bayram ibadetinin yapılmadığı küçük cami).

TS: {Namaz kılınacak, ibadet edilecek yer, cami}

Dini bir isimlendirme olan bu kelimenin Almanca ve Türkçe sözlüklerindeki açıklamaları birbirleriyle örtüşmemektedir.

Misvak:

AS: orient. Zahnstocher od. e-e Art Zahnbürste (oryantal diş temizleme aracı, veya diş fırçası türü).

TS: {İslamiyette kullanılması sünnet olan ve diş temizliğine yarayan misvak ağacının elyafı kökü}

Almanca sözcüğünde olmayan bu kelimenin anlamsal aktarışının eksik olduğu görülmektedir.

Mundar:

AS: schmutzig, unsauber, unrein (Pis, temiz olmayan, kirli).

TS: {1.Pis, kirli, iğrenç 2. Şer'i hükümler dairesinde kesilmemiş hayvan}

Dini bir kavram olan bu sözcüğün Almanca sözlükteki karşılığının eksik olduğu görülmektedir.

Musalla:

AS: 1. Ort, wo das Gebet verrichtet wird 2. Gebets- teppich, -matte ~ **taş:** Stein- bank – tisch-zur Aufbahrung von Toten, für deren Seelenheil vor der Beisetzung Gebete gesprochen werden- (1. ibadetin icra edildiği yer 2. ibadet halısı, hasırı ~taş: Defin ibadeti öncesinde ölünün ruhları için konuşulduğu, katafalka, tabuta konulduğu -taş, bank, masa-).

TS: {1. Namaz kılınacak yer 2. Cami avlusunda cenaze namazı kılınan yer}

Dini kültür sözcüğünde bulunan bu sözcüğün Almanca karşılığının daha detaylı verildiği söylenebilir.

Muska:

AS: 1. (aufgeschriebener) Zauberspruch -den man bei sich trägt, in Wasser trinkt od. bei abergläubischen Räucherungen verbrennt- (-insanın yanında taşıdığı, su içerisinde içtiği veya batıl tütsü şeklinde yakılan -yazılı büyü muskası).

TS: {Bazı hastalıkları, kötülükleri ve nazarı defetmek için boyna asılan ve üstte taşınan yazılı kağıt}

Dini kültür davranışı olan bu kelimenin her iki dildeki karşılıklarının örtüştüğü söylenebilir.

Müftü:

AS: -urspg. geistlicher Würdenträger, der ein Fetwa erteilte; heute in der Türkei oberster Geistlicher e-s größeren Bezirks- (Eskiden fetva kararı veren, makam sahibi ruhban, imam; günümüz Türkiye’inde büyük bir bölgenin yüksek ruhani makamı).

TS: {1. {Fetva veren, din işlerinde kendisine danışılan kimse 2. İl ve ilçelerde din işlerini yürütmekle görevli memur}}

Dini bir kavram olan bu sözcüğün yaklaşık olarak doğru verildiğini söylemek mümkündür.

Namaz:

AS: rituell genau vorgeschriebenes, täglich fünfmal zu verrichtendes isl. Gebet (dinsel olarak emredilmiş, günde beş kez kılınması gereken islami ibadet).

TS: {Müslümanların günün beş vaktinde (sabah, öğlen, ikindi, akşam, yatsı) kılmakla yükümlü oldukları ibadet şekli}

Dinsel bir terim olan bu kelimenin Almanca aktarımının daha öz şekilde verildiği görülmektedir.

Nevruz:

AS: persisches Neujahrfest -22. März (Acemlerin yeni yıl bayramı -22 Mart-).

TS: {Yeni gün, baharın ilk günü, 22 Mart günü}

Kültürel sözvarlığında bulunan bu sözcüğün doğru, ancak Türkçe karşılığı ile tam olarak örtüşmediği görülmektedir.

Okka:

AS: fr. türk. Gewicht = 400 dirhem = 1283 gr.- (Eskiden Türk ağırlık ölçüsü birimi = 400 dirhem = 1283 gr).

TS: {Dört yüz dirhem (1283 gr.)lık ağırlık ölçüsü}

Günümüzde kullanılmayan, ancak bir çok deyimde hala varlığını sürdüren bu kelimenin Almanca sözlükteki karşılığı doğru olarak aktarılmıştır.

Oruç:

AS: 1. isl. –rituelles Fasten im Ramazan -von Sonnenaufgang bis Sonnenuntergang- (Ramazan ayında islami dinsel oruç –güneşin doğuşundan batışına kadar).

TS: {İslamın beş şartından birisi olup, Allah rızası için tan yerinin ağarma vaktinden güneşin batışına kadar yiyip içmemek, cinsi münasebette bulunmamak suretiyle gerçekleştirilen ibadet}

Dinsel bir terim olan bu sözcüğün Almanca sözlükte kısa ve öz olarak aktarıldığı görülmektedir.

Pastırma:

AS: türkisches Dörrfleisch (mit Salz und Çemen zubereitetes, stark gewürztes, getrocknetes od. geräuchertes Rindfleisch, spez. Lendenstücke (Türk tipi kurutulmuş et -tuz ve çemenle hazırlanan, kurutulan veya islenen sığır eti, filota şeklinde).

TS: {Kırmızı biberli çemen ve tuzla bastırıldıktan sonra iste veya güneşte kurutulan et}

Türk yemek kültürünün sözvarlığında bulunan bu sözcüğün veriliş şeklinin doğru olduğu görülmektedir.

Peçe:

AS: schwarzer Gesichtsschleier -wie ihn türk. Frauen früher auf der Strasse trugen- (-Türk kadınlarının eskiden sokaklarda taktığı- siyah yüz örtüsü).

TS: {Kadınların sokakta gezerken yüzlerine örttüğü seyrek dokunmuş örtü}

Güncelliğini yitirmiş olsa da günümüzde hala kullanılan bu sözcüğün Almanca karşılığının doğru verildiğini söylemek mümkündür.

Pekmez:

AS: 1. dick eingekochter Obst-, spez. Trauben-Most. (kalin pişirilen meyve, -genellikle üzüm sırası).

TS: {Dut, üzüm vb. meyvelerin sırasının kaynatılarak koyulaştırılması sonucu elde edilen tatlı madde}

Mutfak kültüründe bir ürün adını karşılayan bu sözcüğün Almanca karşılığının eksik olduğu görülmektedir.

Pestil:

AS: dünne Fladen pl. aus getrocknetem Aprikosen-, Pflaumen- od. Maulbeere- (Kurutulmuş kayısı, erik veya duttan yapılan ince lavaş).

TS: {Yufka şeklinde kurutulmuş meyve ezmesi}

Yemek sözcüğünde bulunan bu kelimenin Almanca sözlükteki karşılığının doğru olduğu görülmektedir.

Peştemal:

AS: Lendentuch, Badeschurz -im türk. Bad- (Bel örtüsü, banyo peştemali –Türk hamamında-).

TS: {Bele bağlanan ve belden aşağıyı örten bez}

Türk kültürünün bir ürünü olan bu sözcüğün tanımlamasının Almanca sözlükteki veriliş şeklinin doğru olduğu görülmektedir.

Rakı:

AS: Anis-Branntwein, -schnaps, Raki -mst. aus Trauben, jedoch a. aus Feigen od. Pflaumen hergestellt- (Anason viskisi, cini –genellikle ve incir veya erikten yapılan-).

TS: {Üzüm, erik, incir vb. meyvelerin sularının damıtılması suretiyle elde edilen içki}

Yemek kültüründeki bir içecek türü olan bu sözcüğün Almanca karşılığının Türkçe ile yaklaşık olarak örtüştüğü görülmektedir.

Rekat:

AS: Reka -best. Folge von Körperbewegungen bei dem isl. Gebet- (Rekat –İslam dini ibadetinde belli vücut hareketleri).

TS: {Namazın bir kıyam, bir rüku ve iki secdeden meydana gelen bölümü}

Dini bir kavram olan bu kelime Almanca sözlükte öz olarak verilmiştir.

Revani:

AS: ursprg. Name e-r Grieß-Süßspeise (köken olarak bir ırmık tatlısının adı).

TS: {İrmik, bol yumurta ve yağ ile pişirilerek hazırlanan bir çeşit tatlı}

Yemek kültürünün sözcükte bulunan bu kelimenin de aktarılışının Türkçe verililişi ile örtüştüğü söylenebilir.

Sahur:

AS: ursprg. Essen vor Tagesanbruch -im Fastenmonat Ramadan- (Oruç ayı Ramazan'da - gün doğumu öncesi yemeği-).

TS: {Gündüz oruç tutmak için gece kalkıp yenilen yemek}

Doğru olmakla beraber bu kelimenin Almanca sözlükteki verililiş şeklinin eksik olduğu görülmektedir.

Sala (Ezan):

AS: 1. Gebetsruf des Müezzins vor dem Freitagsgebet od. bei Leichenbegängnissen (Cenaze defninde veya cuma ibadeti öncesinde Müezzinin ibadet çağrısı).

TS: {Ezandan önce, Hz. Muhammed'e dua maksadıyla okunan naat}

Bu kelime için Almanca sözlükte yapılan aktarımın Türkçe sözlüktekilerle örtüşmediği görülmektedir.

Salep:

AS: ~ 3. ...mit Milch od. Wasser gekochtes, gesüßtes, leicht abführendes Getränk (~ 3. ...süt veya suda kaynatılan, tatlı, hafif içimli içecek).

TS: {Salep otu tozunun şeker ve sütle kaynatılması sonucu elde edilen içecek}

Bu kelimenin Almanca sözlükteki verililişinin yetersiz olduğu görülmektedir.

Sarma:

AS: ~ 2. in Kohl- od. Weinbeerblätter eingewickelte und in Olivenöl und Wasser gedampfte Farce -Hackfleisch, Reis- (~ 2. Lahana veya üzüm yaprağı içine sarılan ve zeytin yağı ve suda pişirilen dolma -kıyma, pirinç-).

TS: {yaprak dolması}

Bu kelimenin Almanca sözlükte daha detaylı şekilde aktarıldığı görülmektedir.

Seçmece:

AS: Adv. unter der Bedingung, dass man sich et. Ausschauen darf -z.B. Orangen- (Sıfat. Seçmesine müsaade edilmesi kaydıyla -örneğin: portakal-).

TS: {Seçme usulüyle, seçmek şartıyla, seçerek}

Sıfat durumunda olan bu kelimenin Alman ticari hayatında bulunmayan bir davranış şekli olduğu kelimenin bir cümle ile anlatılmaya çalışılmasından anlaşılmaktadır.

Sağdıç:

AS: 1. vertrauter Freund, der den Bräutigam bei der Hochzeit begleitet (Düğünde damada kılavuzluk yapan güvenilir arkadaş).

TS: {Düğün sırasında damadın sağından giderek ona kılavuzluk eden arkadaş}

Kültürel bir kelime olan bu sözcüğün Almanca sözlükte verililiş şeklinin yaklaşık olarak doğru olduğu kabul edilebilir.

Sırat (köprüsü):

AS: a-) isl. Myth. Brücke zum Paradies, die nur von Nicht-Sündern überschritten werden kann. (a-) İslam mitolojisinde sadece günahkarların aşamayacağı cennete giden köprü).

TS: {3. Kıyamette cehennem üzerine kurulan ve üzerinden geçilmesi zor olan köprü}

İslami bir sözcük olan bu kelimenin Almanca'sının eksik şekilde verildiği görülmektedir.

Suböreği:

AS: Blatterteigpastete mit Käse- od. Hackfleischfüllung -wobei der Teig zuerst in heißem Wasser gekocht wird- (Yufkanın peynir veya kıyma ile doldurulması -hamurun önceden kaynar suda pişirilmesi şekliyle).

TS: {Yumurta ile yapılan bir çeşit börek}

Mutfak kültürüne ait olan bu kelimenin Almanca sözlükte daha detaylı şekilde verildiği görülmektedir.

Şadırvan:

AS: Brunnenanlage in e-m Moscheehof -für die rituelle Reinigung- (Bir cami avlusundaki çeşme tesisi -dinsel temizlik için-).

TS: {Üzeri dam veya kubbe ile örtülü, yüksek, fiskiyeli ve çepeçevre musluklu havuz}

Bu kelimenin Türkçe sözlükler ile Almaca sözlükteki verilmiş şekilleri ile tam olarak örtüşmediği görülmektedir.

Şeriat:

AS: isl. Religionsgesetz; Scheriatrecht (İslami din kanunları, şeriat yasası).

TS: {Ayet ve hadislerle dayanan islam kanunu, islam hukuku}

Her iki dilin sözlüklerinde bu kelimenin anlamlarının birbirlerini karşıladığı görülmektedir.

Şıpevdi:

AS: wer schnell sein Herz verschenkt, wer sich schnell verliebt (kalbini erken kaptıran, hemencecik seven).

TS: {Hemen aşık oluveren}

Bu kelime dikkat çeken sözcüklerden biridir. Zira bu kelimenin bir cümle ile aktarılmış olması, Alman toplumunda bu davranışın olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle; sevgi unsuru, kalbi hemen teslim etme olgusu Türk toplumuna özgü bir davranıştır.

Tarhana:

AS: hist. Beifügung von Joghurt und Fleischbrühe hergestellter gesauter Teig, der -an der Sonne getrocknet und fein zerrieben- zur Zubereitung von Suppen verwendet wird (tarihsel. Çorba hazırlanmasında kullanılan, yoğurt ve et parçacıklarının eklenmesi ile ekşitilmiş hamur -güneşte kurutulmuş ve ince öğütülmüş-).

TS: {Un, yoğurt, çeşitli ot, sebze parçacıklarının kırılıp kurutulmasıyla elde edilen çorbalık}

Yemek kültürüne ait bir sözcük olan bu kelimenin Almanca sözlükteki verilmesi ile

Türkçe'deki karşılığının yaklaşık olarak örtüştüğü söylenebilir.

Teneşir:

AS: 1. Leichenwaschung 2. zur Leichenwaschung dienendes niedriges Holzgestell (Ceset yıkanması 2. Ceset yıkanmasına yarayan alçak ağaç sehpa).

TS: {Üzerinde ölü yıkanan ayaklı tahta}

Kültürel ve dinsel sözvarlığının bir ürünü olan bu kelimenin Almanca karşılığının yeterli olduğu görülmektedir.

Türban:

AS: Turbantuch -spez. als modische Kopfbedeckung bei Damen- (Turban örtüsü -özellikle bayanların modaaya uygun baş örtüsü).

TS: {Başa dolanan tülbent}

Kültür dünyamızın bir giyim ürününün karşılığı olan bu kelimenin Almanca sözlükte daha detaylı verildiği görülmektedir.

Ut:

AS: mit großem Resonanzkörper ausgestattet und mit Zupftring gespielte orient. Laute (Büyük rezonanz gövdeli şekilde dekore edilmiş ve mızrap yüzüğü ile çalınan oryantal çalgı).

TS: {2. Mızrapla çalınan, geniş gövdeli, kısa, eğik, saplı telli saz}

Müzik kültürümüzdeki bir çalgının adını karşılayan bu kelimenin Almanca karşılığının yeterli olduğu söylenebilir.

Üfürükçü:

AS: wer durch magischen Anhauch Krankheiten heilen zu können vorgibt, Wunderdoktor (Büyülü nefesiyle hastalıkları iyileştirebildiğini öngören, Halk dilinde; keramet doktoru, üfürükçü).

TS: {Hastalara okuyup üfleyen kimse}

Kültürel sözvarlığımızda görülen bu kelimenin Almanca sözlükteki verilişinin daha detaylı olduğu görülmektedir

Yatsı:

AS: die Zeit -von anderthalb bis zwei Stunden- nach Sonnenuntergang (Güneş batımından - bir buçuktan iki saate kadar- sonraki zaman).

TS: {Güneş battıktan iki saat sonraki vakit}

Dinsel kültürün bir ürünü olan bu kavramın Almanca sözlükteki verilişinin doğru olduğu görülmektedir.

Yüzgörümlüğü:

AS: Geschenk des Bräutigams an seine junge Frau (Damadın genç eşine hediyesi).

TS: {Gelinin duvağını açarken damadın verdiği hediye}

Bu kültürel kavramın Almanca verilişinin eksik olduğu görülmektedir.

Zemzem:

AS: 1. n. pr. der heilige Brunnen in Mekka; Zemzembrunnen 2. das -als heilig angesehene-

Wasser des Zemzembrunnens (1. Mekke'deki kutsal çeşme 2. -Kutsal kabul edilen-Zemzem çeşmesi suyu).

TS: {Kabe'nin yanında bulunan kuyu ve bu kuyunun mukaddes suyu}

Dinsel kültürün bir ürünü olan bu sözcüğün Almanca karşılığının yeterli olduğu söylenebilir.

Zifaf:

AS: erstmaliges Zusammenkommen des Bräutigams mit der Braut in der Hochzeit (Damat ile gelinin düğünde ilk kez birlikte olmaları).

TS: {Gelinle güveyin gerdeğe girmesi}

Kültür yaşantısının bir sözcüğü olan bu kelimenin Almanca sözlükte bir cümle ile aktarılması, bu kültürün Alman yaşantısında olmadığı veya önem arz etmediği şeklinde yorumlanabilir.

Zurna:

AS: 1. mus. türk. Oboe. (Müziksel, Türk obuası, zurnası).

TS: {Şimşir, dişbudak gibi sert ağaçlardan yapılan, ağız kısmından uca doğru genişleyen, keskin sesli bir nefesli çalgı}

Müzik kültürünün önemli bir çalgısının adını karşılayan bu kelimenin Almanca sözlükte kısa ve öz verildiği görülmektedir. Kelimenin bir sözcükle ve benzetme yolu ile verilmeye çalışılması, bu alete benzer bir çalgının Alman müzik kültüründe de bulunduğu anlamını çıkarmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda verilen kelimelere ek olarak araştırmaya dahil edilebilecek daha bir çok sözcük tespit edilmiştir. Ancak bir makale kapsamında araştırmaya dahil edilebilecek kelime sayısı sınırlı olduğundan bir çoğu analiz dışında tutulmuştur. Örneğin “*Selamlık*” kelimesi; “fr. 1. die für Herren bestimmten Räume (in e-m großen Wohnhaus)” şeklinde bir cümle ile aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak bu ve bunun gibi bir çok kültürel kelime artık Türkçe'nin sözcüğünde de kullanım alanı bulmamaktadır. Diğer taraftan “Hoca” (“Papa” kelimesinde olduğu gibi), “Paşa” gibi bazı kültürel kelimeler diğer dillere olduğu gibi girdiği ve aynı olguyu çağrıştırdığı için değerlendirmeye alınmamıştır. “Cirit”, “Tuğra” gibi batı toplumlarının sözcüğünde bulunmayan, ancak Türkçe'de de artık kullanılmayan kelimeler tespit edilmiştir. Ayrıca “Piyaz”, “Talaşkebabı” gibi bazı lokal ve spesifik yemek isimlendirmeleri de bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda söz konusu sınırlılıklar kapsamında 104 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu genel anlamda kültürel öğeleri çağrıştıran kelimeler olup, 32 tanesi kültürel/folklorik, 32 tanesi yemek/mutfak isimlendirmeleri, 32 tanesi dini terimler, 5 tanesi müzik, 2 tanesi ölçü birimi ve bir tanesi ise argo kültüründe

bulunan kelimelerdir.

Almanca sözcüklerinde bulunmayan kelimelerin büyük çoğunluğunun tanımlaması veya aktarılmasının kelimenin özünü karşıladığı tespit edilmiştir. Çok az sayıdaki kelimenin ise Türkçe sözlüklerde verilen karşılığını ya karşılamadığı ya da eksik kaldığı görülmüştür.

Bu araştırmayla; kültürel sözcüklerin başka bir dile aktarımında güçlükler yaşandığı, bir kelimeyi karşılayabilecek tek bir kelimenin bulunmadığı, bunun aksine özellikle bir cümle ile tanımlama veya açıklama yoluna gidildiği görülmüştür. Kültürün kendine özgü bir dilsel sözcüklerinin bulunması daha önce de vurgulandığı gibi dilsel görecelik ilkesi ile açıklanabilir. Diğer taraftan bu çalışmayla; kelimelerin taşıdığı ve yüklendiği anlamlardan hareketle toplumların yaşayış, davranış, algılayış, dayanışma, yardımlaşma, yemek zevkleri gibi bazı olguları tespit edebilmenin mümkün olacağı sonucu çıkmıştır.

Çalışma sonucunda az da olsa kültürel sözcüklerin tanımlama ve açıklamasında bazı eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan sözlük bilimcilerin, sözlük hazırlarken özellikle kültürel kelimelerin aktarımında, kavramların tanımlanmasında azami dikkati göstermeleri gerektiği sonucu çıkmıştır. Zira toplumlar arasındaki kültürel farklılıkların algılanmasının bir yolu da karşılaştırmalı sözcük bilimi ile mümkün olmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan** (1982) “Her Yönüyle Dil”, Cilt 3, Ank.Ün. Basımevi, Ankara
- AKSAN, Doğan** (1998) “Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim”, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara
- DEVELİOĞLU, Ferit** (1984): “Türk Argo Sözlüğü”, Bilgi Yayınları: 104, Ankara
- DOĞAN, Mehmet D. ve Diğ.** (1990): “Büyük Türkçe Sözlük”, Rehber Yayınları, Ankara.
- PAR, Arif H.** (1970) “Osmanlıca Türkçe Sözlük – Ansiklopedik Sözlük”, Serhat Yayınları, İstanbul.
- STEURERWALD, Karl** (1972) “Türkçe-Almanca Sözlük”, ABC Yayınevi, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 133-144, ELAZIĞ-2000

A CRITICAL EXAMINATION OF GLOBALIZATION AND ITS EFFECTS ON EDUCATION

Küreselleşmenin Eleştirel Bir İncelemesi ve Eğitim Üzerindeki Etkileri

Vehbi ÇELİK*

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ**

Abstract

Globalization is an important trend that affects the world deeply in new millennium. It is seen that a new era starts and nations face huge changes in their social, economic and cultural ways. New concepts and values come into our lives and they carry new problems and perspectives for the nations in the process of globalization. Information society is another important concept in global world. Information society needs creative individuals. The individuals to adopt the new values can only be trained in schools. Developing student's ability to acquire and utilize knowledge gains importance in the process of globalization. Learners can develop their critical thinking skills, gain democratic values and apply their knowledge independently in an effectively designed teaching-learning environment. In the future universities and other institutions are not thought only for the young. They are expected to become more open to people of all ages who wish to further their education. This is inevitable in the globalized world.

Key Words: Globalization, education, universities, information society

Özet

Küreselleşmenin yeni bin yılda dünyayı derinden etkilemesi beklenmektedir. Küreselleşme ile ulusların yeni bir döneme girdiği ve toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan büyük değişiklikler yaşadığı görülmektedir. Küreselleşme süreci yaşamımıza yeni kavramlar ve değer yargılarını taşımakta, beraberinde yeni sorunlar ve bakış açıları getirmektedir. Bilgi toplumu, küreselleşen dünyada önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi toplumu yaratıcı bireyler gerektirmektedir. Yeni değer yargılarına uyum gösterecek bireyler de ancak eğitim aracılığıyla yetişirler. Öğrencinin bilgiyi edinme ve ondan yararlanma becerisini geliştirmesi küreselleşme sürecinde önem kazanmaktadır. Kritik düşünmeyi sağlayacak, demokratik tutumları kazandıracak ve edindiği bilgiyi bağımsız bir şekilde kullanabilecek yetenekler ancak okul ve etkili bir öğretim-öğrenme ortamının oluşturulmasıyla sağlanabilir. Gelecekte üniversiteler diğer eğitim kurumları sadece gençlere açık olmayacak. Bu kurumların eğitim düzeylerini daha yukarılara çekmek isteyen her yaşta bireylere daha fazla açık olacağı umulmaktadır. Bu durum küreselleşmiş dünyada kaçınılmaz olacaktır.

*) Prof.Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ

**) Y.Doç..Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, eğitim, üniversiteler, bilgi toplumu

The Concept of Globalization

The term of globalization was first used in the field of economy. But the process of globalization has deeply affected the economic, social, cultural and technological sides of societies in new world order. Globalization has been seen as a basic concept in directing the economic, social and cultural policies. Cogburn (2000) thinks that globalization is about the monumental structural changes occurring in the processes of production and distribution in the global economy. These structural changes are responses by many global enterprises that confront tremendous pressures and fantastic opportunities presented by the increased application and integration of advanced information and communications technologies into their core business processes such as manufacturing, testing, back-office, operations, marketing and distribution.

Globalization has been a “magic” word that identifies and expresses change in every field, from economy to politics, from social policies to culture. Globalization has been thought as a fashion expression that opens all doors dealing with both past and future times. There are different approaches to globalization. There is not a certain agreement on globalization among specialists (scientists). As the political, cultural and economic effects of globalization spread throughout the world, it gains both supporters and opposers.

Globalization is not thought only as an economic process. In a survey (2000) on globalization in USA, a study of US Public Attitudes, it was found that Americans view globalization as a process of the world becoming increasingly interconnected. It is seen as a unity in which values are becoming more oriented to global context and international institutions are playing a more central role besides as an economic process.

Globalization and related trends deregulation, privatization increased customer sophistication, have raised the competence standards for businesses competing in a wide array of industries. The breakdown on protective country, regulatory and information barrier mean that businesses must increase their abilities to deliver products and services with high “knowledge premiums” by embedding knowledge in product (Quinn, 1992). Technological and related organizational changes have accelerated in recent years. Furthermore knowledge depreciation and accumulation rates have been increasing exponentially for decades (Badaracco, 1991). Finally, many organization members now demand opportunities for meaningful work that builds skills and a sense of professional identity, especially in work environment where job requirements constantly change and lifetime employment is unlikely (Barlett & Ghashal, 1995). The effect of globalization is

not only just on trade and production, or on services that have been public, such as education it also has an impact on culture. The impact is often overwhelming local cultures with a commodified and homogenized transnational culture (Kuehn, 1999).

Factors Leading Globalization

In Today's world nations can't help participating global process in which new world order is shaping itself. Globalization is affecting all of the social, political and economic structures and processes that emerge from the central role of knowledge. The rapid spread of using English lets that language become a universal language. English is used as a first or second language in nearly one hundred countries. This aspect causes people use English as an international language in international area such as media, computer and trade language. Apart from increasing and rapid use of English, the factors leading globalization can be summarized as follows:

- Increasing global communication via fiber optics, satellite and computer technology
- Integrated and coordinated product design, production, sale, services and multinational organizations throughout the world
- Increasing numbers of free trade agreements at international level
- Advancement of regulations and standards for trade, finance, work, product and services in whole world
- Financial markets' giving services during 24 hours everyday
- Increasing numbers of foreign investments in many countries and increasing effects of foreign control on workers (Deniz, 1999).

As it is seen the international network of free trade investments made it necessary for countries to participate the global process. The increasingly global economy is driving an increasingly global society. International trade and investment treaties and agreements and international agencies are the major vehicles that lead globalization.

New information technologies help people reach more and more information they need in any field. The more internationalized the use of knowledge, the more information and the easier ways of learning the individual reach. Thus globalization lets individuals reach to a richer source of knowledge in new global world. Students are increasingly mobile using information technology in global process of education.

Benefits of Globalization

Globalization brings fundamental changes in economic, social and cultural life in societies. New concepts and attitudes are coming into force and individuals are in the need of adopting new values. A new information-intensive economy is gaining importance in the era of globalization. The reality of the rapid global economy is based

on information and knowledge. With the globalization several benefits are thought to obtain. Cogburn (2000) lists the benefits of globalization as follows:

1. In globalization period some of the challenges for knowledge, education and learning will be ability for today's learners to be more familiar and comfortable with abstract concepts and uncertain situations.
2. Information society and global economy requires a holistic understanding of systems thinking, including the world system and business eco-system. Globalization uses a holistic approach to the problems. The interdisciplinary research approaches are seen as critical to achieving a more comprehensive understanding the complex reality currently facing the world system.
3. It enhances the student's ability to manipulate symbols. Highly productive employment in today's economy will require the learner to constantly manipulate symbols, such as political, legal and business terms, and digital money.
4. Globalization enhances the student's ability to acquire and utilize knowledge. Globalization enhances the ability of learners to access, assess, adopt, and apply knowledge, to think independently to exercise appropriate judgment and to collaborate with others to make sense of new situations.
5. Globalization produces an increased quantity of scientifically and technically trained persons. The emerging economy is based on knowledge as a key factor of production and the industries demand the employees remain highly trained in science and technology.
6. It encourages students to work in teams. To be able to work closely in teams is the need for employees. Working in teams requires students to develop skills in-group dynamics, compromise, debate, persuasion, organization, and leadership and management skills.
7. Globalization breaks the boundaries of space and time. Using advanced information and communications technologies, a new system of knowledge, education and learning should apply a wide range of synchronous and asynchronous activities that aid teacher and student in breaking boundaries of space and time.
8. Globalization meets the knowledge, education and learning challenges and opportunities of the Information Age. Knowledge based businesses often complain that graduates lack the capacity to learn new skills and assimilate new knowledge. Globalization makes it easier for businesses.
9. Globalization creates and supports information technologists, policy makers, and practitioners for the purpose of rethinking education and supports mechanisms for the exchange of ideas and experiences in the use of educational technologies.
10. Globalization encourages explorations, experimentation to push the frontiers of the potential of information technologies and communications for more effective learning.

In short as Delong (1999) expresses “globalization leads to a richer world, and to a more vibrant and tolerant world as well”.

Globalization and Education

Globalization has a close relation with education. As education has an important place in shaping a society, it has to be connected with globalization and the global activities have a deep impact on education.

Globalization of the world economies is leading to increased emphasis on internationalization of the curriculum. It also contributes to opportunities for new partnerships in research and teaching with agencies and institutions across the globe (Twigg and Oblinger, 1996). Globalization is one of several powerful worldwide forces that are transforming the basis of business competition, paradoxically harkening an era in which small, local communities of practice may become a preminent structural form. Communities of practice enable organizations to build, share and apply the deep level of competence required to compete in a knowledge-based global economy (Drucker, 1993). Humanity lives an increasingly and rapid change in every area. Social, economic and cultural values are forced new challenges. With the concept of globalization a lot of changes are expected in the field of education. Traditional structure of the education has to be changed.

One of the main duties of schools is to enhance the individuals’ appropriateness for the rapid changes. As Benking (1997) remarks today universities and other institutions are redoubling their efforts to respond to social change. They have to implement society’s expectations. Gordon (1999) outlines the importance of higher education in the learning society by attributing the report of the National Committee of Inquiry into Higher Education as follows:

Higher education is fundamental to the social, economic and cultural health of the nation. It will contribute not only through the intellectual development of students and by equipping them for work, but also by adding to the world’s store of knowledge and understanding, fostering culture for its own sake, and promoting the values that characterize higher education: respect for evidence; respect for individuals and their views and the search for truth. Equally, part of its task will be to accept a duty of care for the well being of our democratic civilization, based on respect for the individual and respect by the individual for the conventions and laws which provide the basis of a civilized society (p.2).

In the future universities and other institutions are not thought only for the young. They are expected to become more open to people of all ages who wish to further their education. Universities and other institutions will be open to anyone who has acquired the motivation to learn and the ability to perceive issues through social experience or

involvement in volunteer and other activities. Besides, an increase in the number of students, both part-time and full-time, is expected and this is thought to lead to the formation of an academic environment with greater depth. Graduate study is also likely to become more available to nonacademic members of society. As higher education is an investment in human progress and prosperity, during rapid social and economic change, it is especially important that universities and other institutions of higher education consider their contribution to society from a broad, long-term perspective (Ministry of Education, Science, Sports and Culture, 1995).

Information Society and Education Consumers

Students are both customers of provided classes and partners in the process of learning. Students judging their experiences in higher education may think of its quality simply in terms of what was provided. They might overlook the extent to which they were required to study material that would later be of value, or the extent to which they were actually stimulated to take responsibility for their learning. For an employer, the totality of attributes of the higher education experience that were of importance to the student's learning recede into the background, and it is the totality of student's attributes that are important to the satisfaction of perceived needs (Yorke, 1999).

The focus of learning systems should be on the future and costumers expect their learning systems to have some idea of what that will look like. At the same time the focus of learning systems should be on both the local and global society. Consumers expect the learning system to know the circumstances, exigencies and opportunities in both. Consumers need educators who accept their special responsibility for the future: to study and "know about" the future, while leading positive, proactive change by modeling it (Barker, 1999).

Education consumers need preparation and practice for lifelong learning: the skills for continuous, self-directed learning; an awareness of learning opportunities; methods for managing their own learning and awareness of their rights and responsibilities as consumer of education and training services. Consumers want a system that is a system of coherent, coordinated systems of resources, processes and outcomes for learning opportunities and recognition of all form of learning (Barker, 1999).

The consumers of education are face-to-face new challenges. Old and traditional ways of teaching and schooling change deeply. Students have different choices in maintaining learning activities. As Twigg and Oblinger (1996) express, the place of higher education is shifting from classroom and the campus to the workplace, the home,

the library, and even the network. Students have the choice of learning independent of time and space. Communications technologies enable a shift toward learning experiences that are asynchronous rather than synchronous, making learning available seven days a week, 24 hours a day. Learners are using networks to interact with their peers, their instructors, external experts, and information sources. They are doing it when it is convenient, not just during scheduled class times.

The Aim and The Importance of Global Education

The main duty of a government in the field of education is to design the educational activities that have been developed according to strategic aims and to direct them with policies suitable for the aims. Besides education is a major area of government expenditure and is a significant potential target for human resources. The local authorities of each country can state the local aim of education. Their aims can change according to the local needs and necessities and may show differences from each other. But the global education has many aims in common for every country. The aims and importance of global education can be stated as follows:

- Let those who participate education process gain skills of new cultures
- Develop the ability of distinguishing intercultural differences
- Assist the people criticizing events from global perspective
- Explain how different cultures affect the activities of organizations
- Help students realize how attitudes are shaped and how they affect the behaviors
- Develop the language and harmony skills of the managers who will work in different cultures
- Provide the ability of working together with the people coming from different cultures
- Develop the skill of multi-sided thinking by causing them gain the cultural sensitivity and experience
- Teach how to behave according to cultural differences
- Teach how to manage multinational groups
- Develop the way of thinking from individuality to globosity (Deniz, 1999).

Creating Schools for The Information Society

As globalization affects the educational systems in general sense, it has also affected the school as a social system. What can the possible effects of globalization and localization be on schools? Can schools stay out of the globalization process? Taking into consideration the quality matter on education at international level forced schools to adapt to global trend.

Globalization of learning is thought as a paradox rather than paradigm. Many

important problems came into being with the globalization of learning. While globalization of learning makes the spreading and using of knowledge easier, it also causes the individualization of messages. As a result of this aspect learning occurs very rapidly and gains importance for individuals to reach the knowledge according to their individual learning speed in globalize world. Getting the information in global world and using it at individual level realize the globalization of knowledge.

The new technologies make it possible to communicate more effectively across cultural boundaries by providing options that are effective and efficient. Developments in electronic systems permit instant delivery of information as needed, when needed, and just enough of what is needed, to answer a question and keep the job moving along. Just like this, the huge storage capacities of interactive CD-ROM can provide nearly endless layers of information on any given subject and, when instructing, can remediate and provide assessment. All this gives writers, artists, technical communicators, instructional systems developers and information designers a rich palette of alternative techniques for presenting information. The cultural considerations of deliverable products must be a primary concern from this planning stage onward. The global marketplace demands this close attention. The increasingly global pace and scope of the economy and our work make understanding and use of these alternatives vitally necessary for managing our future trading success. They allow, among other things, the information acquisition requirements of both low-density cultures and high-density cultures to be accommodated (Benking, 1997).

Communicative industries and new information technologies, which contain activities dealing with knowledge, are in the process of a rapid development. In this process, having knowledge, processing it, and commenting it become more and more important than they were in the past. Distance education will be the most important part of education in global learning.

The development of distance education offers the easiest entry into transnational education projects. Carried across borders by new technologies, it can be offered more cheaply on a transnational basis than any other form of education. The advantages for profit in this area are similar to those in film and television. Courses can be developed for one market and the most of the development costs recouped. With very little additional investment, these courses can then be offered in other countries, with a low price still providing additional profits. Local course developers are then at a very real disadvantage because they cannot produce courses for the low prices offered by transnationals. It is not surprising that distance education is being pushed as a form of education in this global context (Benking, 1997).

Strategic Intentions for Schools in Global World

Globalization not only shapes economy or other institutions but it affects schools as well. The traditional approach used in schools will be left and school leaders will have to take quite new and different responsibilities. Caldwell (1998) expresses the duties and responsibilities of school leaders in globalized world as follows:

1. Leaders will create opportunities for themselves and their colleagues to gain knowledge and understanding of societal change and of the way schools will make a contribution to well being in a civil society.
2. In all these matters, the driving force and *raison d'être* will be the provision of a quality education for every student, and every strategy and every intention will be weighed against this criterion.
3. Sound approaches to annual planning and longer-term strategic planning are pre-requisites for successful school management but a wider range of approaches in matters related to strategy will be required to continue the journey 'beyond the self-managing school'.
4. A capacity for strategic thinking will be deeply embedded in a school, with a continuing strategic conversation the means by which shared understandings are developed as a prelude to formal planning.
5. There is a high level of turbulence in the environment for education so it will be difficult to make strategic plans in many matters so, under these circumstances, schools will form clear strategic intentions based on the best available information as the basis for action.
6. There will be recognition that sound strategy will take account of past, present and expected or preferred futures, so the effort will be framed by a commitment to take these into account in strategic management.
7. There will be a high level of harmony between learning, teaching and management cultures in the school, as illustrated by a commitment to empower the individual in all related matters, thus helping to create a better world.
8. Leaders will be aware that times of great success are also times of great risk, so they will work with all in the school community to search for, even stumble over, new opportunities to ensure high levels of performance in achieving the mission of the school.
9. There will be recognition that success in leadership in times of continuous and often turbulent change in as much a matter of discovering self as discovering strategy, so individually and collectively, there will be commitment to address to emotional well-being of the leadership team.
10. There will be commitment to leadership and management that views these as part of the heroic quest for learning in a civil society in which all in the school community are engaged and empowered.

Thoughts for The Future

With the concept of globalization new attitudes and values are coming into force. People need to learn new concepts and have to adopt themselves new ways of life. Each country makes new regulations in order to educate the students according to the necessities of global world. For instance (Benking, 1997) remarks that as internationalization progresses Japan needs to make an international contribution in education and research that matches its expanding economic power and the rising level of its scientific research. By conducting vigorous educational and research activities in line with the progress of scientific research, universities are expected to inform the world of their original research achievements and to train people who can work successfully in the international community. When taken into consideration from that point of view it can clearly be seen that to develop exchange programs of teachers and students and to improve admission systems for foreign students gain importance.

Inter-American Education Program sets important and major progressive objectives for future programs in the framework of globalization. Kuehn (1999) outlines that the objectives are to:

1. Support for policies to “universalize access to a quality education to all sectors of the population, with special concern for at-risk groups.”
2. Promote programs that support “socio-economically at-risk boys, girls, youth and adults.”
3. Promote an educational policy that considers human rights, education for peace and democratic values, equality of opportunity and rights between men and women, and gender quality.
4. Promote collaboration of institutions dedicated to educational development as related to citizenship, multicultural societies and sustainable development.
5. Promote the consolidation and collaboration of institutions dedicated to indigenous education.
6. Provide support for the development of the educational systems of countries with especially difficult economic circumstances.

From the point of teacher education in globalized world teacher education reforms are thought to have the potential to overcome resistance from the old structures and conditions which shape practice and destabilize them.

Teacher education programs will have to be designed according to new perspectives of global learning. Teacher education reforms have to be in harmony with the policy formation regulations. The main goal is human resource development to meet the manpower needs of a growing economy (Editorial, 1999). Within the global learning conditions, it is also aimed at helping developing lifelong learning.

Conclusion

The term globalization is defined an on-going process of economic, social and political concept. It has become quite widespread. As Cogburn (2000) identifies globalization is about monumental structural changes occurring in the processes of production and distribution in the global economy and it is affecting the entire social, political and economic structures and processes that emerge from global structuring. It is a real phenomenon that is transforming the world economic system including nearly all aspects of production, distribution and other business processes. As the store of the knowledge expands throughout the world, all of the world's people, all of the world's people should have as much access as possible. With the emergence of a new development model, particularly in the highly industrialized economies, knowledge and information take on increasing importance. Thus, the era of globalization has tremendous concomitant implications for knowledge, education and learning. The new system of knowledge, education and learning is thought to include the following components.

Globalization brings a new way of life. Individuals in global world are expected to evaluate events in a holistic approach. Globalization enhances student's ability to manipulate symbols and it lets them focus on abstract concepts. Students get the opportunity of enhancing their ability to acquire and utilise knowledge. They can also find the chance of producing an increased quantity of scientifically and technically trained persons. Besides in global world they can make distinctions between mental and physical labour. Globalization encourages students to work in teams. That is another important aspect of globalizm because employees need pepole who can work in groups. There are no boundaries of space and time in global world. It is a world that there are no borders between people. New technologies make it possible to communicate more effectively across cultural boundaries by providing options that are effective and efficient.

Globalization forces human mind to develop a new vision. How can individuals, who will be able to live healthier and will help the world peace, be trained in global world? The school of global village has to answer that question.

References

- Americans on Globalization. (2000). A Study of US Public Attitudes.
<http://www.pipa.org/OnlineReports/Globalization/1.html>.
- Badaracco, J. (1991). *The Knowledge Link*, Boston: Harvard Business School Press.
- Barker, K. (1999). Serving the Learning Needs of Education Consumers, *Education Canada*, 38(4); 25-27.
- Bartlett, C. A. & Ghoshal, S. (1995). Changing the Role of Top Management Beyond Systems to People. *Harvard Business Review*, May-June 1995.132-142.
- Benking, H. (1997). A Humane Information Society or Information War.
<http://www.bfranklin.edu/hubs/global/benking.htm>.
- Caldwell, B. J. (1998). Toward a New View of Education for the Public Good: Starting the Strategic Conversation, <http://www.edfac.unimelb.edu.au/EPM/subjects/482-848/papers.bcaldwell.toward.htm>. 1-17.
- Cogburn, D. L. (2000). Globalization, Knowledge, Education and Training in the Information Age. http://www.unesco.org/webworld/infoethics_2/eng/paper/paper_23.htm.
- Delong, J. B. (2000). "Globalization" and "Neoliberalism".
http://econ161.berkeley.edu/Econ_Articles/Reviews/alexkafka.html.
- Deniz, N. (1999). *Global Education. (Global Eğitim)*. İstanbul: Türkmen Press.
- Drucker, P. (1993). *Post-Capitalist Society*. New York: Macmillan.
- Editorial. (1999). Introduction: Global and Local Dimensions of Reforms in Teacher Education, *Teaching and Teacher Education*, 15. 133-141.
- Gordon, G. (1999). Managing the Changes Inherent in Developing the Learning Society: Issues, Choices and Strategies. *Quality Assurance in Education*. Vol. 7 (3); 1-9.
- Kuehn, L. (1999). Civil Society Network for Public Education in the Americas_CSNPEA.
<http://www.vcn.bc.ca/idea/kuehn.htm>.
- Ministry of Education, Science, Sports and Culture, (1995). Japanese Government Policies in Education, Science, Sports and Culture Remarking Universities: Continuing Reform of Higher Education. <http://www.monbu.go.jp/hakusyo/1995eng/c4s4.html>.
- Quinn, J. B. (1992). *Intelligent Enterprise*, New York: The Free Press.
- Twigg, C. A. & Oblinger, D. G. (1996). *The Virtual University. A Report from a Joint Educom/IBM Roundtable*, Washington, D. C. November 5-6 1996, 1-6.
- Yorke, M. (1999). Assuring Quality and Standards in Globalised Higher Education. *Quality Assurance in Education*, 7 (1); 1-13.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 145-162, ELAZIĞ-2000

HABER VE YORUM DÜZLEMİNDE TÜRK BASINININ OBJEKTİFLİK ANALİZİ

*Objectivity Analysis of Turkish Press On the News and Comment
Dimension*

Basri BARUT *

ÖZET

Basın, toplumu yönlendirme ve doğru bilgilendirmedeki önemi dikkate alınarak, yasama, yargı ve yürütmenin hemen ardından dördüncü bir güç olarak kabul edilir.

Teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir ivme kazandığı günümüzde, yazılı ve görsel basının önemi giderek artarken; tarafsız gazetecilik ilkelerinin korunması “vazgeçilemez bir şart” haline gelmiştir. Basında tarafsızlık kavramı, öncelikle, haber ve yorum işlevleri açısından, basının tarafsızlığını; yani objektif olması gerekliliğini akla getiriyor. 4’üncü güç, hatta 1’inci güç olarak kabul edilen basının, demokrasiler içerisindeki, halk adına idareyi denetleme görevi, ancak bu tarafsızlık şemsiyesi ile mümkündür.

Ne yazık ki, Türk Basınının, demokratik idarelerde büyük güçler atfedilen özelliğini hakkıyla yerine getiremediğini, bunun sebebinin de; Türk Basınının içerisinde bulunduğu “sübjektiflik açmazı” olduğunu görüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Türk Basını, basında objektiflik, basınında sübjektiflik, basınında etik, basının sübjektifliğinin neticeleri.

ABSTRACT

Press is accepted as the fourth power following the legislation, judgement, and execution, because of its importance on guiding and informing of society.

Amazing development in technology increases the importance of visual and written press and protection of principle of neutrality on press firstly call attention to objectivity on news and comment. Supervision mission of pres in the name of public in the democracy can only be done in the light of neutrality.

Unfortunately Turkish pres can not perform its big power feature as in the democratic regime, reason of this can be “subjective dilemma” within the Turkish press.

Key Words: Turkish Press, Neutrality on Press, Subjectivity on Press, Ethic on Press, Results of Subjectivity of Press.

* Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi

1.Giriş

Yalan haber, tarafsızlık ve son yıllarda eleştiri konusu olan yorumda tarafsızlık, yorumun habere karıştırılması gibi sorunların ele alındığı bu çalışmada, yalan ve yanlış haber ve manipüle edilmiş haber örnekleri, Türk basını özelinde ele alınarak, mevcut durum ve ortaya çıkan çarpıklıklar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Türk basının içerisinde hizmet vermiş, bu dünyayı iyi tanıyan basın mensuplarının ve iletişimcilerin, çeşitli vesilelerle dile getirdikleri, kayıt altına alınmış konuşmaları ve anıları taranmış ve elde edilen veriler, haberin nesnelliği açısından yapılan literatür taramasında elde edilen bulgularla yörgularak; konu, belli bir sistematığe dayalı olarak, özetlenmeye çalışılmıştır.

Objektiflik düzleminde, uzun yıllardan beridir tartışılan temel bir soru vardır: denir ki, “Basın tarafsız olabilir mi?” Bu soruya şimdiiye kadar net bir cevap verilememiştir. Ancak, kanımızca, tarafsızlık, basın için, günümüzde uygulaması olmayan bir lükstür. Günümüz basınının, bugünkü şartlarıyla, ulaşması güç olan bir lüks... “Ekonomik bağımlılık” gerçeği ışığında, basın açısından, tarafsızlıktan söz etmek zordur. Sadece, daha az sübjektiflikten ve bu yönüyle objektifliğe yakın bazı basın kuruluşlarından söz etmek mümkün olabilir.

Objektiflik adına olması gerekenler şu şekilde özetlenebilir:

“Yazılı ve sözlü basın, izleyicilerinin farklı ilgi ve meraklarını tatmin etmek için, değişik haber yaklaşımları uygulamaktadır. Bütün bu görülen değişikliklere karşın, değişmeyen, gazetecinin, izleyicisine haberini sade bir dille, doğru, açık ve kesin olarak sunması gerekliliğidir. İzleyici için bu tür sunuş, anlamayı kolaylaştırır. Gazeteler için doğruluk yaşamsal önem taşır. Radyo ve televizyon için açıklık, kesinlik, sadelik, doğruluk tümünden önemlidir.”¹

Anlaşılır bir haber sunmak için, açıklık ve sadelik ne kadar gerekliyse, izleyicilerin inanmasını sağlamak bakımından kesinlik de o kadar gereklidir. Kesin ifade, ikna etmek ve inandırma etkenlerini de taşıdığından, haberin anlaşılmasını kolaylaştırır, güçlendirir. Gazeteci için kesinlik, haberlerin etkinliğini sağlamak yönünden de önemlidir. Ayrıca kesinlik, gerçeklere de önem verdiğiinden, kişisel fikirlerin ve doğmaların kullanılmasına da karşıdır.²

Gazetecilerin sorumluluğu genelde haberlerin doğru olması ile ilişkilendirilir.

¹ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**. (Üçüncü Basım. Ankara, İmge Yayınları:89, 1994), s.53-54.

² a.g.e., s.55-56.

Haberin doğruluğu, güvenilir olması, haberin gerçek anlamda haber olması yönünden devamlı olarak dikkate alınır.³

Gazetecilerin sorumluluğuna yönelik olan bu yakıştırmaların, gazete yöneticileri ve gazetecilerin kendileri tarafından iyi bir şekilde değerlendirilmesi büyük bir zorunluluktur. Bu nedenle, gazetecilerin daima halkın iyiliğini istemeleri temel ereklere olmalı, kendilerini, hep doğruyu arayıp bulmaya adanmaları gerektiğini akıldan çıkarmamalıdır. (...) Verdikleri haberlerde, yüzde yüz doğru olmaları dahi, tümünde doğruluğa ve aslına sadık kalmayı denemelidirler. Ancak bu şekilde, haberlerde taraf tutulduğu, kişilerin özgürlüklerine tecavüz edildiği gibi suçlamaları önleyebileceklerdir.⁴

“Haberlerin mutlaka dolaşması, halkı bilgilendirmek üzere toplanması ve gerçeğe uygun olması koşulu mesleğimizin temel öğeleridir. Bu saydığımız kurallar tüm dünyada vardır. Gazeteciymi diyen aklına geleni yapamaz veya haber diyerek bir olayı çarpıtamaz, hatta ölçüsü dışında büyütmez, bu kabil olaylarda hep mesleğin kuralları gündeme gelir. Hukuka aykırılıklara karşı olmak arasında bir incelik olduğunu kabul etmeliyiz, temel olan demokratik kurallardır, bazı olayları demokrasinin ayıbı olarak görenler aslında ayıp bir iş yaptıklarını öğrenmelidirler. Gazeteci demokratik düzeni bozmak yerine ona güç katar bunu yaparken görevi sadece doğruları aktarmaktan ibarettir.”⁵

Gazeteci-yazar Yalçın Bayer, kendisiyle yapılan bir söyleşide, basının objektifliğiyle alakalı bir konuda şunları söylüyor:

“Gazeteci kimseyle yakın dost olmaz veya olursanız bunun yanıtını zor verirsiniz. Kural şudur; belli insanlarla samimi olamazsınız. Uzak kalmaya mecbursunuz. Onları yarın eleştirebileceğinizi unutmuyacaksınız. Bu unsuru haber kaynaklarınıza da doğru anlatacağız. Suç işleyen birisine bile ön yargılı olmayacaksınız, meselenin aslını öğreneceksiniz. Olayı yazacaksınız, hiçbir zaman kendi görüşünüzü aktarmayacaksınız.”⁶

Tarafsızlık, ancak habercinin tarafsız davranmayı ilke halinde getirmesiyle sağlanır. Burada söz konusu olan yalnızca kişiler değildir. Yayın kuruluşlarının da haberciliğin en önemli özelliği olan tarafsızlığı kabul etmesi gerekmektedir.⁷

Basının objektifliğiyle ilgili olarak yukarıda saydığımız temel hususları genişletmek mümkün. Ancak, bu kadarı objektiflik konusunda yeterince aydınlatıcı.

³ a.g.e., s.56.

⁴ a.g.e., s.56-57.

⁵ Nezih Demirkent, “Medyanın Kamu Görevi Nedir? Ne Değildir?,” *İletişim Dünyası*, 17 (Ocak – Şubat 1994), s.9.

⁶ “Yalçın Bayer’le Konuşma”, *Yeni Türkiye*, 12(Kasım – Aralık 1996), s.979.

⁷ Serap Yazar Öztürk, “Televizyon Haberciliği ve Türkiye’deki Uygulamalar,” *Yeni Türkiye*, 12 (Kasım – Aralık 1996), s.1093.

Bütün bu temel kuralların, iletişim adına, evrensel kurallar olduğunu da eklememiz gerekiyor. Şimdi de, bu kuralların, Türkiye özelinde uygulamalarından doğan analizine bir göz atalım:

“Medyanın temel fonksiyonu insanları bilgilendirmektir. İnsanın da temel hakkı haber alabilmektir.

Enformasyon ne medyanın, ne de kamu otoritelerinin malıdır. Yayıncılar, gazete sahipleri ve gazeteciler haberin tek sahibi olduklarını düşünmemelidir. Haber kuruluşları enformasyonu sadece ticari amaçla görmemeli, vatandaşın temel hakkı olarak görmelidirler. Bu nedenle; medya okuyucu ve seyirci sayısını yükseltmek için haberin ve yorumların ne özünü ne de kalitesini istismar etmemelidir.”⁸

Demokrasilerde söz sahibi olan halktır, insanlarımızdır ve doğru bilgi edinmek de onların en temel haklarıdır ama, biz ne yapıyoruz? Haberi yorumla karıştırıyoruz ve doğruyu bulma inisiyatifini halkın elinden alıp, medya aracılığıyla halkı ikna etme yolunu seçiyoruz. Yani yorumlu haber sunuyoruz.⁹

Son zamanlarda kamusal görev yapıyor diyerek kişilik haklarına saldırılar başlamış, haberler verilirken özen gösterilmemiş ve toplum çıkarları göz ardı edilmiştir. Esasen medya dünyasının tekelleşmeye başladığı şu sıralarda aksinin olması pek mümkün değildir. Örneğin belediye başkanına kızan bir özel televizyon her gün başkan aleyhine maksatlı yayın yapıyorsa bunun kamusal bir görev olduğu söylenemez.¹⁰

Son zamanlarda hızla büyüyen basın dünyası acemi insanların elinde ve tekelleşen bir ortamda çıkar kavgasına girdiği için suçlanmaya başlamıştır. Haberler masa başında yazılmakta, insanlar şahsi ilişkilere göre değerlendirilmekte hatta bu ölçülere kamuoyu araştırmaları yapan kuruluşlar da ortak edilmektedir.¹¹

“Haberin sorumluluğuna, kutsallığına gerekli özen gösterilmiyor. Haberin eksiksiz ve doğru olması için çaba harcanmıyor. Çeşitli kaynaklardan haberin doğrulanmasına, hele haberde suçlanan ya da kişilik haklarını ilgilendiren kişiler varsa, onların görüşlerinin de mutlaka alınması kuralına uyulmuyor. Çoğu zaman haber “geldiği gibi” gazeteye giriyor ve böylece zaman-zaman da gazeteci “kullanılmış” oluyor, bazı çıkarlara alet ediliyor. Ne yazık ki, bazen bunun bilinçli olarak yapıldığını da görüyoruz ki, bu meslek açısından çok vahim, çok üzücü, çok utandırıcı.

⁸ Yıldırım Aktuna, “Medyada İnanırcılık ve Kamu Hizmeti” konulu paneldeki konuşması, **İletişim Dünyası**, 17 (Ocak – Şubat 1994), s.4.

⁹ a.g.e., s.4-5.

¹⁰ a.g.e., s.9.

¹¹ a.g.e., s.9.

Bir başka duyarsızlık, haberle yorumun birbirine karıştırılması. Köşe yazısında ya da yorumda kişisel yorumlar, görüşler, düşünceler çok doğal olarak yer alır. Ama haberde bu yapılmamalıdır. Haberin işlevi gerçekleri olduğu gibi, yalın biçimde yansıtmaktır. Yorum ise ayrı bir olaydır.”¹²

“Haberin toplanmasından, şekillendirilmesine, hazırlanmasına ve sunulmasına kadar geçen karmaşık süreç, tam anlamıyla retoriksel bir süreçtir. Muhabir, haberini geçiyor; ilgili editör, haberi gözden geçiriyor; bazı bölümleri çıkarıyor; yeni bazı bölümler ekliyor. Haber son şeklini almaya kadar, haberi yayınlayan yayın organının istediği şekle büründürülecek biçimde haber iyice mıcıklanıyor; yoğruluyor ve paketlenerek izleyiciye sunuluyor.

Haberin sunulduğu biçimdeki bu retoriksel süreç bu kadarla sınırlı değil, elbette ki. Örneğin bazı haberler öne alınıyor. Bazıları gerilere alınıyor.”¹³

Objektifliğin temel esaslarından birinin de, haberin yansızlığı olduğunu söylemiştik. “Haber tarafsız olmalıdır denildiğinde de tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kavramayı kolaylaştırması açısından tarafsızlıktan önce taraf olmayı gözden geçirmekte yarar vardır. Bir fikrin, bir görüşün savunuculuğunu yapmak bir görüşü benimsemek taraf olmaktır. Bu tanım haber temel alınarak gözden geçirilecek olursa; haberin bir tarafın düşünceleri ve bakış açısıyla verilmesi olduğu görülür. İstenilen bu değildir. “Tarafsızlık habercilikte doğruluğun çeşitli yollardan denetlenerek kanıtlanması ve kesinliğinin belirlenmesi ile mümkündür.” Yani bu konu ile ilgili bütün düşüncelere yer verildiğinde tarafsızlıktan söz edilebilir.”¹⁴

Haber, gerçekten olmuş bir olayın hikayesi ya da gerçekte söylenmiş bir ifadedir. Haberde varsayımlara yer yoktur. Duygu, önyargı ya da kişisel görüş ve değerlendirmelere yer verilemez. Haberin doğru olması, tarafsız olmasıyla sağlanır.”¹⁵

Medyanın objektif olması hemen herkesin arzu ve ifade ettiği bir hedeftir. Ancak Türkiye’nin bugünkü şartlarında medyanın objektifliği kavramı ele alındığında, bu hedefin, ulaşılması çok zor bir noktada durduğu görülür. Mesleğin içinden bazı profesyoneller, bu gerçeği, açıkça dile getirmişlerdir. Örneğin, Bab-ı Ali’nin emektar gazetecilerinden Nezih Demirkent’in bu konuda ki görüşleri şöyledir:

“Bağımlı olmayan, her konuya objektif yaklaşabilen, okuru bilgilendirme

¹² Halil Nebiler, **Medyanın Ekonomi Politikası** (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), s.21.

¹³ Yusuf Kaplan, “Medya Epistemolojisi: “Görsel/Leştirme” Retorik ve Şiddet,” **Yeni Türkiye**, 12 (Kasım – Aralık 1996), s.1577.

¹⁴ Serap Yazar Öztürk, **a.g.m.**, s.1091-1093.

¹⁵ **a.g.m.**, s.1093-1094.

konusunda taviz vermeyen gazete tanımı doğru olsa da yer yüzünde böyle bir yayın bulmanın güç olduğunu, hatta imkansızlığını söylemek isteriz. Çünkü gazeteler ilanlara bağımlıdır. Bunu da doğal kabul etmek gerekir. Yeni teknolojiler giderlerin artmasına yol açmaktadır, ülke çapında yayıncılık yapmak pahalı hale gelmiştir, satış gelirleri dışında ilan gelirlerine de ihtiyaç vardır. Reklam verenlere karşı durarak yayıncılık yapma şansı yok denecek kadar azdır. Bu sebeple de olsa-olsa kısıtlı bir özgürlük söz konusu olabilir.”¹⁶ Bağımlılıkla sorumluluk birbirine çok yakındır. Bağımlı olmayan gazeteci sorumluluklarını çok iyi bilen kişidir. Taraf tutmadan olayların üstüne gider ve halkın menfaatini daima ön planda tutar. Aynı olguların gazeteler içinde geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Bir gazete hem tarafsız olmalı hem de halkın menfaatlerin göz ardı etmemelidir.¹⁷

Halkın menfaatini düşünen ve bağımlı olmayan kaç gazetecinin kaldığı sorusuna cevap vermek oldukça güçleşmiştir. Çünkü gazeteler fazla satarak kazançlarını arttırmak isterken, gazeteciler de fazla para kazanmak hırsına kavuşmuşlardır. Parayı verenler istediklerini yazdırmakta veya istemediklerine sütunlarında yer vermektedir.¹⁸

Verilen haberlerde taraf olunmasından veya sıradan haberlerde bile yorum yapılmasından kimse şikayet etmedi. Beraat eden bir mahkum için gazeteler adaleti suçlamaya kendilerinde hak gördüler, en büyük kurumları yıpratmayı iş edindiler, skandal haberleri vermek uğruna kendileri skandal yarattılar, sonra isteklerde bulundular, falan yasa imzalanmamalı veya filan yanlış düzeltilmeli yolunda manşetler attılar. Halbuki gazeteci haberde kendi görüşünü bildirmez kamuoyunun sözcüsü olur, bu sebeple de kullandığı kelimelere dikkat eder, örneğin yanlış çıkan yasayı eleştirirken halkın tepki koyduğunu duyurur, yap, et, yık, gibi sözler etmez, çünkü bunlar masa başında söylenmiş sözlerdir ve kişisel değerlendirmelerdir, asıl olan halkın sözcülüğünü yapmaktır. Bu gün gazeteler Türkiye'nin gündemini yansıtmamakta aksine gündemi yaratmaya kalkışmaktadır. Başbakanı kafa tutan onlardır, meclisi beğenmeyenler yine gazetecilerdir. Doğuda demokratik çözüm isteyenler yine onlardır. Buna karşılık meclisten çıkan yerinde bir karardan tek söz edilmemekte, hükümetler falan veya filan icraatlarından ötürü puan alamamaktadır.¹⁹

Masa başı haberler ve gündem belirlemede keyfiyetlerden bahsetmişken, aynı

¹⁶ Nezih Demirkent, **Medya Medya** (İstanbul: Dünya Yayınları, 1995), s.255.

¹⁷ **a.g.e.**, s.265.

¹⁸ **a.g.e.**, s.267.

¹⁹ **a.g.e.**, s.271-272.

çerçeve içinde “yazı işleri müdürlerini” de ele almak gerekir.” Olayları değerlendirirken yazı işleri müdürleri hangi olayın okuyucuyu ne derece etkileyeceğini, bilgilerin ne kadarının, nasıl yer alması gerektiğini belirlemek zorundadır. Bu tercih veya belirleme sırasında objektif standartların olduğu söylenemez.”²⁰

Objektifliğe aykırı somut örnekleri ele alacak olursak; tersine bir bakışla, sübjektifliğin çarpık yönlerini de görmüş oluruz:

“Haber sunucularının haberi sunarken başvurdukları jestler ve mimikler, haberin bazı bölümlerinin vurgulanması amacını güdüyor. Sözceliği Türkiye’de değişik televizyon kanallarında haber “sunan” Gülgün Feyman, Show TV’de haber sunuculuğu yaparken, jestlerin ve mimiklerini belirgin bir şekilde öne çıkararak haber sunuyordu. Bu sunucu, haberi sunarken, ekranı sadece başı dolduruyordu. Bazı haberlerin bazı bölümlerinde bu sunucunun başvurduğu jest ve mimikler, sunulan habere karşı takınılan tavır vurgulamaya yönelikti. Haberde, vurgulanmak, altı çizilmek istenen bölümler geldiğinde, sunucu, haberi izleyicinin kendisiyle özdeşleşmesini sağlayacak şekilde; izleyicinin kendisiyle (ya da sunulan haber metninin ilgili bölümüyle) özdeşleşmesini arzulamadığı durumlarda ise, izleyicinin de tıpkı sunucunun takındığı olumsuz tavır takınmasını sağlayacak şekilde sunuyordu.”²¹

Ekonomik güçler karşısında son derece uysal ve anlayışlı olan basınımız, sıradan insanlarımıza karşı çok gaddardır. Sahipsiz insanlarımız, acımasız biçimde teşhir edilir. Geçende bir işçi arkadaş geldi. 10 yaşındaki kızıyla komşunun çocuğu arasında küçük bir kavga olmuş, karakola düşmüşler. Ertesi gün gazetenin manşetinde kızın kocaman resmi ve bir başlık. Doktorculuk oynarken tecavüze uğradı. Asparagas karşısında, yurttaş yalnızdır, korumasızdır.²²

“SHP il kongreleri dolayısıyla Erzincan’a gelen SHP Genel Başkanı Erdal İnönü’nün Erzincan’da tanınmış iş adamı ve tüccar Hacı Ali Sevim’in karısını hastanede rehin kalmaktan kurtardığı şeklinde Sabah Gazetesi’nin 27 Mayıs günkü nüshasında manşetten haberin yalan olduğu ortaya çıktı. Konuyla ilgili olarak görüşlerini aldığımız Hacı Ali Selim, Erzincan Valisi Metin İlyas Aksoy ve SHP’nin eski il başkanı Abdullah Eke ile yeni il başkanı Ali İbrahim Tutu olayı yalanlayarak SABAH’ın tutumunu kınadılar. SABAH Gazetesinde SHP’lilerin omuzlarında olduğu halde fotoğrafı yer olan

²⁰ “Walter Lippmann, **Public Opinon** (New York: The Free Press, 1965), P. 222-224.” Nurettin Güz, “Türk Basınında Gündem Oluşturma,” **Yeni Türkiye**, 12 (Kasım – Aralık 1996), s.984’deki alıntı.

²¹ Yusuf Kaplan, **A.g.m.**, s.1577-1578.

²² Doğu Perinçek, “Devletin, Tabuların ve Piyasanın Haber Üzerindeki Denetimi,” **Türk Basınının Beş Sorunu** (İstanbul: Basın Konseyi Yayınları: 2, 1989), s.27.

Hacı Ali Selim, olayla ilgili olarak Zaman muhbirine yaptığı açıklamada, “Ben Erzincan’ın tanınmış tüccar ve işadamıyım, İnönü’ye ne kadar para lazımsa gelsin ben ona vereyim” dedi. SABAH’ta yer alan habere büyük üzüntü duyduğunu belirten Selim şöyle konuştu:

“SHP Genel Başkanı Sayın Erdal İnönü, SHP Erzincan il kongresi dolayısıyla Erzincan’a gelmişti. Kendisinin konuşmasını dinlemek için ben de gittim. İnönü konuşurken, sesimi yükselterek, hayvanı, koyun-kuzu yemini bırak, hastanelerdeki insanların durumuyla ilgilenin diye bağırmıştım. O sırada da fotoğrafım çekilmiş ve gazetede yayınlanmış.

Haberde benim hastaneye yattığım, mide ameliyatı geçirdiğim ve parayı ödeyemediğim için karımı rehin olarak bıraktığım yazılmış. Benim altımda 87 model doğan marka arabam, 5 tane dükkanım, Erzincan’da 4 adet apartmanım, ışıklar köyünde villam ve 5 bin dönüm arazim var. İnönü bana para mı vermiş. Allah’a şükür benim paraya ihtiyacım yok. Eğer İnönü’ye para lazımsa gelsin ben ona vereyim.

Sabah Gazetesi, 30 yıllık karım Vahide Selim’i, elimle götürüp, hastaneye rehin olarak bıraktığımı yazmış. Oysa, benim karım 18 yıl önce vefat etti. Adı Vahide değil Zülal’di. Şimdiki karımın adı da Sebiha’dır.”²³

“Sabah’ın spor sayfası da yalan habere nasibini almıştı. Avrupa Güreş Şampiyonasında rakiplerine kolay yenilen iki güreşçinin kan sayımında şekerlerinin sıfır çıktığı ve gizli oruç tuttıkları iddiası “Korkunç Cehalet” başlığıyla süslenmişti.

Zaman muhbirinin konuyla ilgili görüştüğü güreşçi Kani Karadeniz kendisi ve arkadaşı Ahmet Akın’ın oruçlu olmadığını vurguluyordu. Karadeniz bütün maçlardan önce vitamin hapları aldıklarını, hatta Sabah Gazetesi muhbirinin gözü önünde yemek yediklerini kaydetmişti. Kani Karadeniz ayrıca şunları söylüyordu:

“Kanımızın şekerini kim ölçmüş ki şekerin sıfıra indiğini söylüyor? Ekibimizde doktor vardı, ama hiçbirimizi muayene etmedi... Sabah Gazetesi geçen yıl (7 Haziranda) İtalya’da yapılan müsabakalarda yine aynı şekilde hakkımızda yalan haber vermişti.”²⁴

“Nokta dergisi, 21 Aralık 1986 tarihli sayısında ülkücü militan olduğu iddia edilen bir kişiye atfen yayın yapmıştı. Bu yayında Fevzi Tuz adlı şahsın ağzından bazı iddialar yer almıştı:

“Muhammet Reşit Efendi 12 Eylül öncesinde MHP lideri Alparslan Türkeş’le görüştü. Tarikat Şeyhi Reşit Efendi, “Bir ülkücünün yüz kişiye kadar komünist öldürmesi

²³ Tamer Korkmaz, **Yalan Haber Dosyası** (İstanbul: Zaman Gazetesi Yayınları, No: 3, 1988), s.129-130.

²⁴ a.g.e., s.83.

mubahtır. Din bakımından hiçbir günahı yoktur” diyordu. Zaman, Adıyaman’ın Kahta ilçesine bağlı Menzil köyünde Muhammet Reşit Efendi ile görüşüyor ve bir iftira hadisesi daha açığa çıkıyordu. Seyit Muhammet Reşit Efendi şunları söylüyordu:

“Ben hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Türkes’le görüşmüş değilim. Bu yayın apaçık bir iftira, yalan ve karalamadır. Haberde yer aldığı şekilde Erbakan’la da görüşmüş, ona o sözleri söylemiş değilim. Ben kimsenin öldürülmesi için fetva vermedim. Bunlar çirkin iftiralar.”

Köylüler de Muhammet Reşit Efendi'nin herhangi bir kişiye siyasi telkinde bulunmadığı hususunda hemfikirdirler...”²⁵

Yalan ve çarpıtılmış haberlerden oluşan, yukarıda sıraladığımız somut örnekler, Türk basınının içerisinde bulunduğu ahlak açmazına çarpıcı birer örnektir.

Son olarak, şu genel ifadelerle bu konunun final kritiğini yapalım:

Yıldırım Aktuna, Gazeteciler Cemiyeti’nce İstanbul’da düzenlenen “Medyada Saygınlık ve Güvenirlilik” konulu panelde yaptığı konuşmada şunları söylüyor:

*“Kitle iletişim doğasında varolan karmaşık üretim ve yayın süreci sonucunda enformasyon süreci de daha karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Önemli olan bu karmaşık süzgeçten geçen enformasyonun doğruluğunun ve tarafsızlığının güvence altına alınması ve mesajın nasıl verilmesi değil. Mesajın kendisinin ne olduğu konusunun belirginlik kazanmasıdır. Bu medyanın güvenilirliği ve inandırıcılığını sağlayan en önemli unsur, basın ahlak yasaının tepe noktasıdır.”*²⁶

Aktuna, tarafsızlık konusunda ise, yaptığı konuşmanın devamında; “Her yayın kuruluşunun ideolojik ve politik eğilimleri olabilir. Çalışanların da buna saygı göstermesi doğaldır. Ancak, bu saygı, vatandaşların bilgi almak hakkı, haberde doğruluk ve ahlaki değerler ilkesini zedelemeyecek sınırlar içinde tutulmalıdır.”²⁷ diyor.

Hiçbir iletişim tamamen yansız olamaz. Haberciler kendi arka plan ve inançlarını, ideolojilerini kullanarak yazarlar. Gazeteler, isminden de anlaşılacağı gibi, taraf tutarlar; çünkü hiçbir iletişim yansız ya da değer içermiyor olamaz.²⁸

Toplum adına iletişim yapanlar özellikle tarafsız kalmaya gayret etmelidir. Çünkü yaptıkları iş çok önemlidir. Taraflı yayınlarla medya dünyası kirlendiği gibi doğrulara ulaşmakta da geç kalınmaktadır. Şeffaflık sözlerinin ardına sığınanlar hoşgörü içinde

²⁵ a.g.e., s.66.

²⁶ **Basın Kendi Sorguluyor.** İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1996), s.11.

²⁷ a.g.e., s.12.

²⁸ Graeme Burton, **Görünenden Fazlası.** Çeviren: Nefin Dinç (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996), s. 143.

gerçeklere tahammül etmesini öğrenmelidirler. İnsanların doğru bilgi edinmesine yardım edildiği sürece o toplumlar gelişecek ve dünya üzerinde söz sahibi olacaklardır. Tek yönlü yayıncılık artık totaliter ülkelerde bile geçerliliğini kaybetmiştir. Belli sürelerde insanları heyecanlandırabilir veya kandırabilirsiniz ama bunun kısa süreli olacağını ve insanlığın yüzyıllar boyunca varolacağını akıldan çıkarmamak gerekir.²⁹

Haber ve yorum gibi iki temel nesneyi üzerinde taşıyan kitle iletişim araçlarının, yüklendikleri işlevlerini, objektif kriterler etrafında gerçekleştirmeleri, kitle iletişim araçlarının sağlıklı olarak çalışabilmesi için temel şart olarak gözükmektedir. Kitle iletişim araçlarının objektifliği önündeki en büyük engel, ekonomik bağımlılık açmazı olarak görülmektedir. Bütün bu anlattıklarımız ve aktarılan görüşler ile hiçbir yayın organının, tam manasıyla tarafsız olamayacağı gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Hedef, olabildiği ölçüde objektifliğe ulaşmaya çalışmaktır.

2. Haberde ve Yorumda Sübjektifliğin Neticeleri (Basının İnandırıcılığı Sorunu)

Türk basını, haber ve yorum gibi, basının iki temel değeri üzerindeki tarafsızlığını koruyamaması ve bu olumsuz gelişmeyi destekleyen çeşitli sebeplerle bir “güven bunalımı” içerisine sürüklenmiştir. Hiç şüphe yok ki; başta, haber ve yorumdaki sübjektiflik olmak üzere, lotaryalar, genel toplum ahlakına aykırı yayınlar ve daha başka sebeplerle, Türk basını, bugün, ciddi bir şekilde, “inandırıcılık” sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

“İster yazılı, ister görsel basın olsun hiçbir yayıncının kendi yararına yayıncılık yapmaya hakkı yoktur. Buna mutlaka karşı çıkılmalıdır. Gazetelerin veya televizyonların bir şantaj aracı haline dönüşmesi toplumu rahatsız eder bugün olmasa da gelecek günlerde bunun zararı görülür. Saygınlık asla göz ardı edilmemelidir. Çünkü gazetecilik bir itibar işidir. İtibarınızı kaybederseniz yok olursunuz. Yalan haberden çok daha zararlı olan maksatlı haberdır.”³⁰

Yayıncılığın gücünü kullanarak, kişilere ve kurumlara şantaj yapmak, haberleri çarpıtarak, yanlış bir şekilde topluma aksettirmek, lotarya çılgınlıkları sebebiyle, diğer medya kuruluşlarını karalamak ve habere yorum katmak derken, medya, toplumun gözünden düşmüştür. Gazeteci yazar İlhan Selçuk, bu konuyla ilgili olarak “Medyanın saygınlığı bugün yok. Ne yazık ki, kendi ellerimizle bu saygınlığı yok ettik.”³¹ diyor.

²⁹ Nezh Demirkent, Medya Medya. a.g.e., s.219.

³⁰ a.g.e., s.21.

³¹ İlhan Selçuk, “Kendi Ellerimizle Saygınlığı Yok Ettik,” **Basın Kendini Sorguluyor** (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1996), s.14.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından düzenlenen “Medyada Saygınlık ve Güvenirlik” isimli panelde konuşan İlhan Selçuk, aynı konuyla ilgili görüşlerine devamla şunları da söylüyor:

“Diyelim ki eğer herhangi bir gazetede bir haber varsa, ekonomiye, bankaya, ya da piyasaya ilişkin, “Acaba bu haberi neden yazdı, arkasında ne var? Diye düşünmek zorunda hissediyoruz kendimizi. Eğer öyle düşünmezsek, bir tuzağa girdiğimiz hissine kapılıyoruz. Gazetede bir manşet var, bu manşet niye atıldı. Acaba hangi holdingin işine yarıyor?”³² Bu örnek de bize gösteriyor ki; mesleğin içinde olanların bile, kendi camialarına güvenleri kalmamıştır. Meslek içerisine kadar sirayet eden bu güvensizliğe en iyi kanıt; Basın Konseyi tarafından 1992 yılında gerçekleştirilen bir araştırma. “Basın Konseyi’nin Şubat 1992’de sarı basın kartı taşıyan kişiler arasında yaptığı araştırma, Türkiye’de yazılı basının en önemli sorununun “saygınlığın yitirilmesi” olduğunu ortaya koydu. Oysa daha önce “saygınlık” diğer bir deyişle “prestij” Türkiye’de yazılı basının sorunları arasında gösterilmiyordu. Söz konusu çalışma “prestiji kaybı”nın, yaşanan diğer sorunların kaçınılmaz sonucu olduğunu gösterdi. Basın Konseyi’nin hazırlayıp, sarı basın kartı sahibi 5 bin kişiye gönderdiği anket formlarından 512’sine yanıt geldi. Basın Konseyi, üyelerine gönderdiği aylık yayın organı “Özgür Basın” da, araştırma sonucunu 1992 yılı başında Türk basınının en önemli sorunu gazetecilik mesleğinin saygınlığının kaybolması” şeklinde “net” bir ifadeyle duyurdu.

Basın Konseyi’nin anketine katılanların %64,5’i “saygınlığın kaybolması” sorununun “çok önemli” %24’ü ise “önemli” olduğunu belirtti. Sorun için “önemsiz” ya da “hiç önemli değil” diyenlerin oranı ise %2,8 gibi çok küçük bir azınlık olarak kaldı.”³³

Hazır sırası gelmişken bir konuyu tartışmakta yarar vardır. Kamuoyu araştırmalarıyla basının saygınlığını kaybettiği tescil edilmektedir. Bunun nedenleri her nedense fazla irdelenmemektedir. Belki de bugünkü basının yaptığı promosyonlar veya pazarlama şirketleri aracılığıyla sattıkları mallar yüzünden okur, yayın organına eskisi kadar güven duymamaya başlamıştır. Çünkü okurun istediği sadece haberdur, bilgidir. Hele özel çıkar uğruna halkın aldatılması yanlıştır.³⁴

Bütün bu olumsuz gelişmeler, doğal olarak, halkın basına olan inancını yıkmıştır. “İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinden oluşan Akademedya grubu, 1995

³² a.g.e., s.15.

³³ Cemalettin Özdoğan, “Türkiye’de Yazılı Basının Prestij Sorunu” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1993), s.160-161.

³⁴ Nezh Demirkent, Medya Medya. a.g.e., s.191-192.

yılının ilk aylarında bir araştırma yaptı. Araştırma sonucunda, okurların yüzde 86 oranında basına güvenmediğini ve basını saygın bulmadığını ortaya çıktı.”³⁵

“Fransa’da kamuoyu araştırma firması SOFERS’in Telerama, La Croixç L’Evenement ve Mediaspouvoirs dergisi için yaptığı bir araştırma halkın medyalara güveninin azaldığını gösteriyor. Halkın %67’si basına, radyoya ve televizyona güvensizlikle bakıyor, medyalara güvenenlerin oranı ise sadece %33. Televizyon haberlerinin doğruluğuna inanmayanların oranı %49, inananların oranı ise %51. Daha önce 1988-89 yıllarında yapılan araştırmalar halkın %65’inin televizyon haberlerine güvendiğini göstermişti.”³⁶

Görüldüğü gibi, medyalara yönelen güvensizlik sadece Türkiye’nin sorunu değil. Yukarıda Fransa örneğinde olduğu gibi başka ülkelerde de benzer sorunlar yaşandığı bir gerçektir. Basının inandırıcılığı sorunuyla ilgili olarak, TÜSİAD’in gerçekleştirdiği kamuoyu yoklamasının neticeleri de, basının güvenilirliği ve dolayısıyla prestijine dair önemli bulgular taşımaktadır. “TÜSİAD’ın Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerine yurt çapında yaptırdığı, “Türk Toplumun Değerleri” konulu araştırma basını da kapsadı. 17 bölgede, tesadüfi yöntemle 1030 kişi içinde yapılan araştırmada “kurum ve kuruluşlara duyulan güven” saptandı. Ankete katılanların %39,7’si basın için “pek güvenmem” %17,7’si “hiç güvenmem”, %27’si oldukça güvenirim, %15,6’sı ise “çok güvenirim” yanıtlarını verdi. Ortaya çıkan sonuca göre basın, güvenilirlik sıralamasında ancak 11. olabildi. Yani sondan ikinci sırada yerini aldı. Halka göre; büyük şirketler güven sıralamasında basını izledi ve 12. olarak sonuncu sırada yerini aldı. Araştırmayı yapanlar şu yorumu yapmaktadır:

“Basının verdiği haberlerin ve yaptığı yorumların büyük bir kitle tarafından itimada şayan görülmediği izlenimini veren bu bulgu, yeterince gazete satılmamasında basının önemli bir kısmının yıllardır yakındığı bir ortamda, önemle üzerinde durulmaya değerdir. Ciddi habercilik, mantıklı ve bilgilendirici yorumculuğa dayanan gazetelerden çok sansasyonel haber peşinde koşan gazetelerin hem tiraj, hem de sayı olarak son yıllarda artan önemi, bu bulgumuzun ışığında belki de basının, artık haber kaynağı olarak Türkiye’de önemini yitirmekte olduğunun bir işareti sayılabilir.”³⁷

Yalan ve yanlış habercilik yaparak toplumsal dayatma içerisine giren basın,

³⁵ Halil Nebiler, a.g.e., s.112.

³⁶ “Medyalara Güvensizlik” *İletişim Dünyası*, 17 (Ocak – Şubat 1994), s.3.

³⁷ “**Türk Toplumunun Değerleri**, TÜSİAD Yayın, No: T/91, 6,145 (İstanbul: Eylül 1991), s.22-23” Cemalettin Özdoğan, a.g.e., s.161-162’deki alıntı.

sübjektif tutumunun bir sonucu olarak, ciddi bir inandırıcılık açmazının içerisine düşmüştür. Basının içerisine düştüğü inandırıcılık sorunu, beraberinde, halkın gözünde, basın mensuplarının itibarını da zedeleyen bir sürece davetiye çıkarmıştır. Bütün bu gelişmeler, halkın, basın kurumuna olan güveni kökünden sarsmıştır.

3. Sübjektif Basın Halkı Nasıl Etkiliyor?

Bu kısımda, en önce, medyanın sübjektif kökenli yayın yapmasının halkı nasıl etkilediğini ve dolayısıyla halkın nasıl tepkiler verdiğini inceleyeceğiz. Konuyu incelerken, eserin bütünlüğüne bağlı olarak, sübjektiflik dışındaki diğer etiksel aksaklıklardan doğan etkileri de ele alacağız.

Romanya’da ve Fransa’da bazı olayların yansıtılmasında büyük saptırmalar olduğu anlaşıldı. Körfez savaşı ile ilgili haberlerin nasıl bir süzgeçten geçirildiği bütün insanların gözlerinin önüne serildi. Yalnız Fransa’da bu konuda 10’un üstünde kitap yayınlandı. Gazetecilere ve medyalara olan güven çok sarsıldı ve insanlar düş kırıklığına uğradılar.³⁸

Medyanın estirdiği terör havası, halkı rahatsız etmekte ve kitle iletişim araçlarından kaçmalarına sebep olmaktadır. “Mesleğin kurallarını bilmeyenler medya terörü sözünden rahatsız olabilirler ama gerçek olan halkın medyadan rahatsız olduğudur. Bu araştırmalar sonucu saptanmıştır.”³⁹

“Kamunun genel beklentilerine karşın, kitle iletişim araçları özellikle “haber değeri” konusunda toplumun her kesiminden çeşitli eleştiriler almaktadır. Özellikle halkın iletişim araçlarına duyduğu hoşnutsuzluğun kaynağını;

- Kişisel mahremiyetlere tecavüz edilmesi,
- Taraflı yayıncılık ve isimsiz kaynak kullanarak haberlerde kişinin ününün lekelenmesi,
- Yüzleştirici ve aldatıcı yayınlarla uğraşılması”⁴⁰
- “Sansasyonel haberlere ağırlık verilerek güncel olaylardan çok yüzeysel konulara yer verilmesi
- Sosyal gelişmeleri duyurmaya kalkışması ve kamusal ahlak için bir tehlike yaratması
- Kitle iletişim araçlarına sahip olanların çıkarları ve düşünceleri doğrultusunda

³⁸ Hıfzı Topuz, “Hiçbir Yayın Organı Sorumsuz Olamaz,” **İletişim Dünyası**, 17 (Ocak – Şubat 1994), s.2.

³⁹ Nezh Demirkent, “Medyanın Kamu Görevi Nedir? Ne değildir,?” **a.g.m.**, s.9.

⁴⁰ “K. Warren Agee, H. Phillip Ault ve Edwin Emery, **Maincurrents in. Mass Communications**, 2nd ed. (New York: Harper Collins Publishers Inc. 1989), s. 84.” Seniye Çaldağ, “**Televizyon Haberlerinde Etik ve Toplumsal Sorumluluk**” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994), s.21’deki alıntı.

propagandalarının yapılması

-Reklam veren firmaların yayınların içeriğini kontrol etmesine izin verilmesi"⁴¹ oluşturmaktadır. Ayrıca iletişim araçları saygısızlık, hileye başvurma, hükümet ve iş adamlarını yersiz eleştiri, "iyi haber" üzerine "kötü haber" vurgulaması, hikayeyi duygusallaştırma, söylenti ve dedikodu yayınlama, menfaat çatışması yapması, yapılan hatalarda acilen ve çarpıcı şekilde yanılığa düşme hatta yapılanın yanlış olduğunu kabul etme hususlarında da kabahatli bulunmuştur.⁴²

Medya tarafından maksatlı bir şekilde yanlış ya da "yanlı" haberlerin yayınlanması, hem bireylerin özel yaşamlarını hem de toplumsal düzeni tehdit eden en büyük tehlikelerden biridir.⁴³ Bu tür yayınlar, halkın medyaya olan güvenini yok etmiştir. Yapılan bir kamuoyu yoklamasında "Gazeteler sizce doğru haber veriyorlar mı?" sorusuna yanıt veren 1425 kişiden 1103'ü (%77,4) "zaman-zaman" derken, %16,2'si "evet" ve %6,3'ü ise "hayır vermiyorlar" demektedir."⁴⁴

"Çok eskilerde polis ve magazin haberlerinde, daha sonra siyasi olaylarda, şimdi ise kamuoyu yoklamalarında, ekonomik göstergelerin değerlendirilmesinde, gazete farklılıkları, göze adeta batıveriyor.

Kim ne derse desin veya kim ne düşünürse düşünsün, çelişkili değerlendirmeler okuyucuların zihinlerini altüst etmekte, güvenlik ilkesinin aleyhine puanlar çoğalmakta..."⁴⁵

Prof. Dr. Taner Berksoy, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nce düzenlenen "Medyada Tekelleşme" isimli panelde yaptığı konuşmada, medyadaki tekelleşmenin haberlerin içeriğine yansımalarıyla ilgili olarak, özetle, şunları söylüyor:

Türkiye'de medyanın fonksiyonlarını sağlıklı olarak yerine getirdiğini söylememiz mümkün değil. Bu sistem, bu düzen, bu doku bozulması yaşanıyorsa nesnel bilgiler bunun yaşandığını gösteriyor. Eğer bu oluyorsa, medya işlevini kaybetmesi nedir? Biz toplumsal olarak bilgilenmiyoruz demektir. Bize gelen bilgiler, manifile edilmiş, tekelin kendi tercihlerini yansıtan bilgilerdir. Kendine göre yansıtmak istediği bilgileri yansıtır, çarpıtmak istediği bilgileri çarpıtır. Yansıtmamak istediği bilgileri gizler ve dolayısıyla bilgilenmemizde, toplumsal bilgilenmemizde çok ciddi bir açık ortaya çıkar. Dünya bilgi

⁴¹ "S. Fred Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm, **The Four Theories of the Press**, (Urbana: University of Illinois Press, 1963), s.77-78" Seniye Çaldağ, a.g.e., s.21'deki alıntı.

⁴² "K. Waren Agee, H. Phillip Ault ve Edwin Emery, a.g.e., s.207" Seniye Çaldağ, a.g.e., s.21-22'deki alıntı.

⁴³ Nejdet Atabek, "Gazetecilikte tarafsızlık," **Marmara İletişim Dergisi**, 7 (Temmuz 1999), s.23.

⁴⁴ Cemalettin Özdoğan, a.g.e., s.168.

⁴⁵ Kenan Akın, "Gazetecilik ve Bab-ı Ali'ye Bir Bakış" **Yeni Türkiye**, 12 (Kasım – Aralık 1996), s. 953.

toplumuna gidiyor. İnsanlar bilgilenme ihtiyacı içinde. İnsanların yeryüzünde ayakta durmalarının temeli bundan böyle, güçlü olmaları, kuvvetli olmaları bazı gücünün olması teknik bilgilerin olması dışında, bilgilenmeyle olacak. Şimdi biz medyada bu tür eğilimleri saptarsak ve bunu kırıcı herhangi bir şey yapmadığımız taktirde biz toplumsal bilgilenmemizi sakatladığımız ölçüde insanımızı gelecek yüzyılın koşullarına taşımakta fevkalade zorlanacağız demektir⁴⁶

Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen, aynı panelde yaptığı konuşmada, Anadolu Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen, Türk basınıyla ilgili bir anketten bahisle, gazetelerin haber güvenilirliklerinden söz ediyor. İşte çarpıcı bazı bulgular:

“En ilginç sonuç, kendi okuyucularının tamamına yakınının haberlerine en çok güvendiği gazetenin %91,20 oranı ile Cumhuriyet olması, onu 84,40 oranla Zaman gazetesinin takip etmesidir. Tablo Milliyet okuyucularının %23,50’sini Sabah okuyucularının ise %52.40’ının kendi gazetelerinin haberlerine pek güvenmediklerini ortaya koymaktadır.”⁴⁷

Derin kültür kitapları okumayan veya okuyamayan ülkemiz halkı açısından basın ve basındaki yazarlar onların kültür gereksinimini karşılamakta, dünya görüşünü biçimlendirmektedir. Gazeteci onun tek kültür, tek gerçek, tek haber kaynağıdır.⁴⁸

Çarpıtılmış haberlerin, yalan haberlerin, medya tekellerinin, müstehcen yayınların, lotarya kısır döngülerinin arasında bocalayan medyamızın, içerisinde bulunduğu açmazlardan kurtularak; biran önce temel fonksiyonlarına geri dönmesi gerekiyor. “Medyanın, özellikle de televizyonun çocukların ve gençlerin davranışları üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göz önüne alarak vahşeti ve saldırganlığı öne çıkaran ve özendirilen, seks konusunu ve tüketimciliği istismar eden veya içinde özellikle uygunsuz bir lisanın kullanıldığı yayınların yapılmamasına özen gösterilmesi gerekir.

Yayın kuruluşu ve çalışanların ideolojik eğilimlerinin varlığı bir gerçektir. Ancak bu ideolojiler, haber ve yoruma taşınmamalıdır diyerek, bir gerçeği teslim eden Yıldırım Aktuna “Bu durum bize medyada demokrasi ve şeffaflık ilkesinin devlet yönetimindeki şeffaflık ilkesiyle paralel bir gelişme göstermesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Her ikisi de vatandaş için, gerçek bir demokrasi için zorunludur.”⁴⁹ uyarısını da yapmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Graeme Burton “Sonuçta inançlar, tutumlar ve değerler

⁴⁶ Basın Kendini Sorguluyor, **a.g.e.**, s.47.

⁴⁷ **a.g.e.**, s.68.

⁴⁸ Niyazi Öktem, “Gazetecinin Gücü ve Sorumluluğu,” **İletişim Dünyası**, 10 (Temmuz – Ağustos 1992), s.3.

⁴⁹ “Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna diyor ki: “**İletişim Dünyası**, 17 (Ocak – Şubat 1994), s.5.

konusunda geri dönmeliyiz. İletişim sürecinin merkezinde anlamları yer alır. Medya çalışmaları basit gerçeklerle ilgili değildir, kim neye sahip, gazeteler nasıl oluşturuluyor, sansür nasıl işler gibi, gerçeklerin önemleriyle ilgilidir: Nasıl düşünür ve yaşamlarımızı nasıl sürdürürüz. Yaşamlarımızdaki değerlerle ve eylemlerimizi belirleyen inançlarla ilgilidir. Birbirimize olan tutumlarımızla ilgilidir. Medya bütün bunların inşa edilmesinde bir rol oynar.⁵⁰ değerlendirmesinde bulunarak; medyanın toplumsal rolüne ve bu rolün hakkıyla kullanılmasının ciddiyetine işaret etmiştir.

Görülebildiği kadarıyla, sübjektif tutumlarıyla basın kendi inandırıcılığı ve dolayısıyla prestijini zedelerken; öte yandan, haber ve yorumları kendi kanalından çıkartıcı manüplasyonlarla, demokrasiler için vazgeçilemez olan “doğal kamuoyu oluşumunun” önüne set çekmektedir. Basının kaynaklık teşkil ettiği bu yanlış yönelim, kamuoyunun özgürce oluşumunun ve dolayısıyla idarenin sağlıklı işleyişinin önünde bir engel olarak durmaktadır.

4.Sonuç ve Öneriler

Temsili demokrasilerde, halk adına idareyi denetleyen bir güç olarak, yasama, yürütme ve yargı erkinden sonra dördüncü güç kademesi izafe edilen ve hatta bazı yaklaşımlara göre birinci güç olduğu dile getirilen basın, gerçekte olması gereken işlevi ile, demokratik bir sistem açısından çok önemli bir görevi yerine getirmektedir.

Şöyle bir bakıldığı zaman, basın özgürlüğü , haber alma özgürlüğü, düşünce açıklama ve yayma özgürlüğü içerisinde de değerlendirilen basın hak ve yetkileri, aslında idarenin, yönetilenlerin bir hakkı olarak, onları temsil ettiği varsayılan basına verdiği bir takım imtiyazlardan ibarettir. Yönetilenler adına, yerine getirmekle yükümlü olduğu görevleri yapması kaydıyla, basına devredilen bu yetkiler, ne var ki, basının görevini hakkıyla yerine getirememesi sebebiyle havada kalmaktadır.

Basın, en temel işlevi olan haber verme ve yorum sunma görevini, bir takım çıkar ağırları içerisinde; ya siyasi iktidarlara, ya bir güç odağına ya da patronların rant savaşlarına kurban etmektedir. Böyle olunca da, idarenin, halk adına denetlenmesi eksik kaldığından, siyasi ve bürokratik idarelerde, derin yozlaşma dedikoduları ayyuka çıkmaktadır.

Haberlerin ve yorumların, belirli çıkarlara alet edildiği bir ortamda, sübjektif habercilik ve yorumculuk, kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşmasını da, ciddi bir şekilde, etkilemektedir.

⁵⁰ Graeme Burton, **a.g.e.**, s.214.

Sübjektiflik karalaması altındaki basın, bu özelliği ile inandırıcılığını da yitirmekte ve bu süreç, kamuoyunun basına duyduğu güveni, kökünden sarsmaktadır. Yapılan bütün promosyonlara rağmen, Türkiye’de, basının toplam tirajının, bir türlü 3 milyonu geçmemesinin de, basının inandırıcılığı sorunu ile bire bir ilişkili olduğunu, buraya kaydetmek gerekir. Ayrıca, Türkiye’de en güvenilir kurumlar araştırmasında, Türk Basınının, en altlarda, sürekli olarak en az güvenilenler kategorisine girmesi de, basın mesleği açısından üzücüdür.

Bütün bu gerekçelerden dolayı, basın, asıl işlevi olan “halk adına denetleme işlevine” bir an önce dönmek zorundadır. Bunu yapabilmesinin tek yolu da, mutlak suretle, haber ve yorumda tarafsızlık eksenine yerleşmesi ile mümkün olabilecektir. Bu süreçte, idareye düşen görevin, basında tekeleşmenin önüne geçilmesi olduğunun da, bir öneri olarak, altını çizmek isteriz. Son bir öneri de, gazete almayarak ve okumayarak, gazetecileri güvenilirmez bulduklarını her vesile ile ifade ederek veya yazılının-çizilenin aksine hareket ederek, basını pasif olarak cezalandıran halka yönelik olacaktır: Bugün dünyanın en müreffeh toplumu olan Amerika Birleşik Devletleri, basın üzerindeki monopolleri, vakıf medyalar kurarak halletmiştir. Özgür basın davasına gönül vermiş binlerce insan bir araya gelerek; devasa ulusal gazeteler ve ulusal televizyonlar vücuda getirmişlerdir. Halkın kurduğu, yaşattığı ve denetlediği bu basın organları, tarafsız yayıncılık yaparak, Amerikan halkının gönlünde taht kurmuştur. Biz de bu tip oluşumlara öncülük ederek; fedakar insanları biraraya getirecek gönüllülere ihtiyaç vardır. Yoksa, basının tarafsızlığını, bir asır daha tartışmaya devam ederiz.

KAYNAKÇA

- “AGEE, K. Warren, H. Phillip Ault ve Edwin Emery, **Maincurrents in. Mass Communications**, 2nd ed. (New York: Harper Collins Publishers Inc. 1989)” Seniye Çaldağ,
- AKIN, Kenan “Gazetecilik ve Bab-ı Ali’ye Bir Bakış” **Yeni Türkiye**, 12 (Kasım – Aralık 1996).
- ATABEK, Nejdet “Gazetecilikte tarafsızlık,” **Marmara İletişim Dergisi**, 7 (Temmuz 1999).
- Basın Kendini Sorguluyor** . İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1996).
- BURTON, Graeme: **Görünenden Fazlası**. Çeviren: Nefin Dinç (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996).
- ÇALDAĞ, Seniye: “Etik ve Çoğulculuk,” **Yeni Türkiye**, 11 (Eylül-Ekim 1996).
- DEMİRKENT, Nezh: “Medyanın Kamu Görevi Nedir? Ne Değildir?,” **İletişim Dünyası**, 17 (Ocak – Şubat 1994).
- DEMİRKENT, Nezh: **Medya Medya** (İstanbul: Dünya Yayınları, 1995).
- İletişim Dünyası**: “Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna diyor ki “, 17 (Ocak – Şubat 1994).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

İletişim Dünyası: “Medyalara Güvensizlik”, 17 (Ocak – Şubat 1994).

KAPLAN, Yusuf: “Medya Epistemolojisi: “Görsel/leştirme” Retorik ve Şiddet,” **Yeni Türkiye**, 12 (Kasım – Aralık 1996).

KORKMAZ, Tamer: **Yalan Haber Dosyası** (İstanbul: Zaman Gazetesi Yayınları, No: 3, 1988).

“**LİPMANN**, Walter: **Public Opinon** (New York: The Free Press, 1965)” Nurettin Güz.

NEBİLER, Halil: **Medyanın Ekonomi Politığı** (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995).

ÖKTEM, Niyazi :“Gazetecinin Gücü ve Sorumluluğu,” **İletişim Dünyası**, 10 (Temmuz-Ağustos 1992).

ÖZDOĞAN, Cemalettin: “**Türkiye”de Yazılı Basının Prestij Sorunu**” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1993).

ÖZTÜRK, Serap Yazar: “Televizyon Haberciliği ve Türkiye’deki Uygulamalar,” **Yeni Türkiye**, 12 (Kasım – Aralık 1996), s.1093.

PERİNÇEK, Doğu: “Devletin, Tabuların ve Piyasanın Haber Üzerindeki Denetimi,” **Türk Basınının Beş Sorunu** (İstanbul: Basın Konseyi Yayınları: 2, 1989).

SELÇUK, İlhan: “Kendi Ellerimizle Saygınlığı yok Ettik,” **Basın Kendini Sorguluyor** (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1996).

TOKGÖZ, Oya: **Temel Gazetecilik** (Üçüncü Basım. Ankara: İmge Yayınları: 89, 1994).

TOPUZ, Hıfzı: “Hiçbir Yayın Organı Sorumsuz Olamaz,” **İletişim Dünyası**, 17 (Ocak – Şubat 1994).

Türk Toplumunun Değerleri: TÜSİAD Yayın, No: T/91, 6,145 (İstanbul: Eylül 1991).

Yeni Türkiye: Yalçın Bayer’le Konuşma , 12 (Kasım – Aralık 1996).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 163-193, ELAZIĞ-2000

FIRAT HAVZASI EVLİLİK KÜLTÜRÜ I: DÜĞÜN ÖNCESİ *Euphrates Basin Marriage Culture I: Before Wedding*

Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU*

ÖZET

Genel olarak evlilik kültürü üzerine yapılan bir çalışmanın parçasını oluşturan bu makalede, Fırat Havzasında yer alan Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden seçilen bazı köylerdeki evlenme ve düğün öncesi adet ve geleneklerinin, Anadolu'nun geneli ve diğer Türk topluluklarının kültürleriyle karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, evlilik isteğinin ifadesi, evliliğe karar verme, söz kesimi ve nişan gibi, evlenmenin düğün öncesi süreçlerini oluşturan aşamalarında yer alan uygulamaların, bunlara ilişkin çeşitli inanmaların ve bunların sosyal ilişkilere yansımalarının, bölgedeki köylerde belirgin bir kültür bütünlüğü gösterdiği görülmektedir. Aynı benzerlik Anadolu'nun ve Türk kültür coğrafyasının diğer bölgeleri içinde büyük ölçüde söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Evlilik Kültürü, Kültürel Bütünlük, Fırat Havzası,

ABSTRACT

In this article, which is a part of a research on marriage culture, it was tried to compare the traditions before marriage and wedding in some of the villages in Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Malatya and Tunceli in Euphrates basin with Anatolia in general and other Turkish communities. It has been seen that the expression of marriage wish, decision for marriage, events and their reflect on social relationships have shown a cultural integrity in the villages in the region The same structure can also be seen in Anatolia and in other Turkish cultural geography.

Key Words: Marriage Culture, Cultural Integrity, Euphrates Basin

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ccopuroglu@firat.edu.tr

I.Giriş

Evlilik insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden ve toplum hayatında kültürel öğelerin en yoğun yaşandığı sosyal hayat alanlarından birisini teşkil etmektedir. Bu bakımdan evliliğin temel eksenini oluşturan aile ve aile kurmayla ilgili ritüellerin insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu görüyoruz.

Evlilikle ilgili olguları ortaya çıkaran ilişkiler, insanların, var olma, varlığını sürdürme ve varlığının sona ermesinden sonrasına yol arama olarak ifade edebileceğimiz temel süreçlerde meydana gelmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan, hayatı anlamlandırma, hayatın boş ve maddeyle sınırlı olmadığı inancını temellendirme gayretleri; insan hayatında en yoğun duyguların yaşandığı, inanç sisteminin temel noktalarının oluşturulduğu, toplumsal yapıyı şekillendiren 'çekirdeğin' oluşturulduğu bir ilişkiler ağını meydana getirmektedir. Bu ilişkiler ağı sembollerle örülmüş, çok karmaşık bir anlam sistemi görünümü arz etmektedir.

İnanç ve değerler şeklinde formüle edilen anlam sistemleri, ritüellerle somutlaşırlar, davranışlarda görünür hale gelirler. Ancak anlamları somutlaştıran ritüeller, öylesine köklü örf ve adetler haline gelip gelenekleşirler ki, arka planlarındaki anlam boyutu ortadan kalktığına ya da değiştiğinde dahi varlıklarını sürdürürler. Kendilerini, ortaya çıkan yeni anlam sistemlerine veya pratiklere uydururlar. Dolayısıyla, bu günkü anlayış ve kavrayışımız çerçevesinde bize anlamsız gelen pek çok geleneğin, millet hayatının geçmişindeki kültür yaşantılarının aktarılagelen tortuları olduğunu görmek gerekir. Bu tortuları anlayıp açıklayabilmek ve belirli bir sonuca ulaşabilmek için öncelikle mevcut durumun belirlenmesi gerekir. Daha sonra hem bunların kültür ve inanç tarihimizdeki mahiyetlerini, hem de Türk kültür coğrafyasındaki benzerliklerini belirleyerek karşılaştırmalı bir çalışma yapılmasıyla ancak, sağlıklı bir sonuca ulaşabiliriz.

Yasal olarak belirlenmiş hak ve sorumluluklar çerçevesinde bir erkek ile bir kadınının birlikte yaşama karar ve iradelerini ifade eden bir anlaşma olarak tanımlayabileceğimiz evliliğin, bu formel tanımı olgunun sosyolojik boyutunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü işin toplum ve kültür boyutu, hak ve sorumlulukları, evlilik kararının oluşmasını ve evliliğin gerçekleştiriliş şeklini de kuşatan bir konuma sahiptir. Yani evlilikte, örf ve adetlerin, kültürel geleneklerin izin verdiği ölçüde bir bireysellik söz konusudur. Bunu evlilikle ilgili, toplumsal uygulamalarda açıkça görmek mümkün olmaktadır. Evliliğe karar almada dahi, işin sosyal çevre boyutu kendini bütün ağırlığıyla hissettirmektedir. Evlenme sürecinde ise bu boyut statü, sınıfsal

konum, ekonomik şartlar, meslek gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle ağırlığını daha da artırmaktadır.

Yeni bir ailenin kurulması, böylece soyun güç ve süreklilik kazanması nedeniyle evlilik, insan ve toplum hayatında kutsallık atfedilen özel bir yere sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı hemen bütün toplumlarda evlilik ve aile korunması, gözetilmesi gereken bir toplumsal birim olarak görülmektedir. İnsan tabiatında var olan cinsel güdülerin doğurduğu ihtiyaçların, toplumsal meşruiyet çerçevesinde düzenlenmesi fonksiyonu, evliliği toplumda düzen ve istikrarın sembolü haline getirmiştir. Aile kurumunun bu gücü, ahlaksızlığın ve gayri meşru cinselliğin yaygınlaşmasını engelleyici bir unsur olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca sevgi, şefkat, dayanışma, bağlılık, sadakat gibi temel insani duyguların yoğun olarak aile ortamında yaşanması, ve bütün bunlarla birlikte dini inançların ve geleneklerin evlilik ve aile kurumuyla ilgili vurgulamaları da, bu rolün ve gücün ortaya çıkışında önemli bir etken olarak kendisini göstermektedir. Aile gibi sosyal yapı şekillerinin ortaya çıkışında en belirgin faktör sosyal ilişkiler olmaktadır (Çopuroğlu, 1993:30).

Bir toplumun sağlam ve sağlıklı sosyal ilişkilerin sürdürülmesine duyduğu ihtiyaç, bu ilişkileri meydana getiren davranışları düzenleyen norm ve değerlere bağlıdır. Kültürün bir parçası olan norm ve değerler ise ailede başlayan bir sosyalleşme sürecinde öğrenilir. Prof.Dr.Erol Güngör, insan ilişkilerini düzenleyen ve insanlar arası ilişkilerde tatbik edilen örf ve adetlerin, yaşanarak, tatbik edilerek öğrenildiğini ifade etmektedir (Güngör 1980: 77). Bunların yaşanarak ve tatbik edilerek öğrenildiği yer ise ailedir. Bu bakımdan geçmişten günümüze bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de evliliğe ve aileye büyük önem verilmiştir. Çünkü toplumun sürekliliği sadece çoğalmasına değil, aynı zamanda kültür aktarımındaki sürekliliğe bağlıdır. Bu nedenle aile yapısını koruyan ve ona süreklilik kazandıran değer, adet ve gelenekler toplumların kültür yapılarının önemli bir parçasını oluşturmuşlardır.

Aile ile ilgili terim ve kavramlara Türk kültür tarihinin binlerce yıllık geçmişinden beri rastlanıyor olması, ailenin geçmişten günümüze Türk toplumunun temel yapısal kurumlarından birisi olduğunu göstermektedir. Yong-Song Li "Türk Dillerinde Akrabalık Adları" konulu çalışmasında bunu ortaya koymaktadır. Türk dillerinin akrabalık adları bakımında dünyanın en zengin dillerinden olduğunu ifade ederken, Hint-Avrupa dillerinde ve diğer bir çok dilde iki ya da üç akrabalık şeklinin tek bir sözcükle adlandırıldığını, oysa Türkçe'de her türlü akrabalık için ayrı ayrı terimler kullanıldığını belirtmektedir (Li 1999: 319).

Türk kültüründe evlenme, ocak kurma, ocak tütürme, ev - bark sahibi olma, yuva

kurma gibi çeşitli adlandırmalarla ifade edilirken, birey sadece bir aile oluşturmanın ötesinde, soyun devamını sağlama ve toplumsal bir görevi üstlenmeyi de içeren bir sorumluluk yüklenmektedir. Bundan dolayıdır ki, evlilik yaşı geldiği halde, hala evlenmeyen gençlere pek olumlu gözle bakılmamaktadır. Diğer yandan geleneksel ev kültüründe ocağa ilişkin inanmalar, ev için, neden aile ocağı deyiminin kullanıldığını açıklamaktadır. Ateş kültürünün izlerini taşıyan aile ocağı deyimini, Türk kültüründe öteden beri aileye, 'ev'e ve evliliğe kutsiyet atfedildiğini göstermektedir. Bu durum boşanmalar konusunda takınılan olumsuz tavırdan da anlaşılmaktadır. Boşanma Türklerde genellikle geçmişten bu yana hem hoş karşılanmamakta, hem de özellikle kırsal kesimde çok nadir görülmektedir.

Bu makalenin amacının, evlilik kültüründe görülen anlam arka planının, bölgede sosyal ve kültürel yapıya yansıyan bütünleştirici görüntüsünün boyutlarını belirlemeye çalışmak olduğunu belirtebiliriz. Bu çerçevede, 1995'den bu yana, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden seçilen köylerde, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencileriyle birlikte halen sürdürülen monografi çalışmalarından, evlilik kültürüyle ilgili elde edilen verilerle, Anadolu'nun genelinde, Türk Dünyasında ve Türk kültür tarihinde evlilik kültürüyle ilgili yapılan çalışmaların bir kısmında yer alan bilgiler arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

Evlilikle ilgili yapılmış çalışmaların bir kısmında, konu genellikle evlenme/evlilik öncesi, evlenme/evlilik ve evlenme/evlilik sonrası şeklinde üç bölüm olarak incelenmektedir. Oysa evlilik, başından sonuna kadar bütün bir evlenme sürecini ifade etmektedir. Ancak özü itibarıyla aslında söz kesimiyle başlayan evliliği, başlangıç/oluşum, düğün ve düğün sonrası da içerecek şekilde, düğün öncesi, düğün ve düğün sonrası şeklinde ayrımlayarak ele alınmanın daha doğru olacağını düşünüyoruz. Evlenmeyle ilgili temel süreçlerin ilki olan düğün öncesi, esas olarak söz kesimi ve nişan şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak söz kesiminden öncede, evlilik isteğinin ifadesi ve evliliğe karar verme söz ve nişanı önceleyen önemli bir aşama olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu süreçte evlilik olgusu içerisinde ele alınması gereken bazı temel kavramları da incelemek uygun olacaktır.

Araştırma bölgesinde evlilikle ilgili ortaya çıkan temel süreçlere baktığımızda, aynı sürecin Manas destanında da, var olduğunu görmekteyiz (Yıldız 1995:393).

“Destandaki işlenişi ile bağlantılı olarak Kanıkey ile Manas'ın düğününü, sırasıyla,

- 1-Kahramana denk bir kızın aranıp bulunması,
- 2-Erkek kahramanın babasının bu kızı, babasından istemesi,

- 3-Erkek tarafının vereceği kalının belirlenmesi,
- 4-Damadın kalını ve diğer hediyeleri getirmesi,
- 5-Yengelerin bir çadırda yatan kızın yanına güveyi gece kalmak üzere göndermeleri ve bahşiş almaları, yani «küyölemek»,
- 6-Gelinin çeyizi ile birlikte erkek tarafına gelmesi şeklinde özetlemek mümkündür.”

Bu çerçevede, bu çalışma, düğün öncesinin içerdiği çeşitli aşamalar ve o aşamalarda söz konusu olan kavramlar ele alınarak hazırlanmıştır.

1.Evlilik İsteği ve Evlilik Kararı

Evlilikte ilk adım, evlenme isteğinin ortaya çıkmasıdır. Bu istek, aslında zaten toplumsal bir beklenti olarak, sosyalleşme sürecinde daha çocukluk döneminden itibaren sosyo - kültürel sistem tarafından ortaya konan bir hedef ve sorumluluk halinde birey bilincinde şekillenmektedir. Kimlerle, nasıl evlenileceği ve bunun nasıl dile getirileceği ise kültür tarafından belirlenmektedir. Tamamen bireysel bir istek ve karar gibi gözükse de, evlilik isteği ve kararı, içinde yaşanılan toplumun, değer ve normlarından bağımsız değildir ve büyük ölçüde etkilenmektedir.

Bölgede genç kızların evlenme isteğinde bulunmaları kesinlikle hoş karşılanmamakta ve ayıp kabul edilmektedir. Evlilik konusunda kızlara karar hakkı ancak, karşı taraftan gelen evlilik talebini ret veya kabul etmesi noktasında kısmen tanınmaktadır. "Evlenmek istediğini söyleyen bir kız ayıplanır ve onunla alay edilir". Fakat bazı köylerde kapıları sertçe çarpma şeklindeki tavırlarla kızlar evlenme isteklerini ifade edebilmektedirler. Ancak kızların evlenme isteklerini açıkça dile getirmemeleri konusu bütün köylerde ortak bir tavır olarak görünüyor.

Erkeklerin de evlilik isteklerini doğrudan babaya söylemesi kesinlikle söz konusu değilken, bazı köylerde anneye söyleyebilmektedirler. Evlilik isteğini babaya söylemek hem ar ve haya duygusunun eksikliği ve saygısızlık olarak kabul edildiği için hoş karşılanmıyor hem de babanın gösterebileceği tepkiden çekiniliyor. Eskiden görülen "pilava kaşık dikme veya babasının ayakkabısına çivi çakma" gibi adetlerin günümüzde pek görülmediği belirtilmektedir. Ancak erkek çocukların malları (sığırları) döverek, asabi şekilde falanca evlenmiş diyerek, evlenme isteklerini hissettirmeleri bazı köylerde hala görülebilmektedir.

Benzer adetleri Özbek Türklerinde de görmek mümkün olmaktadır. "Evlenme isteğindeki genç bu isteğini açık kelimelerle belirtir ise ayıp olur. Evlenme isteğini babasının ayakkabılarının içine mısır koyarak duyurur. İşe giderken babasının ayakkabılarını giyer. Evindeki yiyecekleri dışarı döker. Bunları erkekler yaparken kızlar

başlarının ağrıdığını söylerler. Oğlanlar sağa sola horozlanırlar. Kızlar sık sık dışarı çıkar ve surat ederler. Sık sık aynaya bakarlar" (Kalafat 2000:191).

Aynı şekilde Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde de benzer davranışları görmek mümkündür. "Delikanlı erkeğin evlenme isteğini bildirmek için giriştiği yöntemlerden en yaygını, anasına, babasına «gurbete çıkmağa niyetlendiğinden» sık sık söz etmesidir. Kimi yerlerde daha özel davranışlara rastlanıyor: Çankırı'da delikanlı, anasının ayakkabısını eşiğe çivileyerek everilme zamanının geldiğini hatırlatmak ister" (Boratav 1973:202). Eskiden bölgede de görülen bu adetlerin artık pek görülmediği belirtilmektedir.

Bölgede yaygın olarak kullanılan yöntem de ise yakın arkadaş, abla, kız kardeş, yenge gibi yakınlar aracılığıyla evlenme isteği anneye iletilerek, babanın durumdan haberdar olması sağlanmakta; ancak bazen, doğrudan anneye de söylenebilmektedir. Ayrıca evlilik yaşına gelen gençlerin anne ve babaları uygun gördükleri gelin adaylarını oğullarına teklif edebilmekte; bu durumda oğlanın "evet" demesiyle kız istemeye gidilmektedir.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkmen topluluklarından olan, Varsak Türkmenlerinde de aynı adetlerin varlığını görebiliyoruz. "Varsaklar arasında evlenecek çağa gelmiş gençler, evlenmek istediklerini ya sözle, ya da hareket ve tavırlarıyla açığa vurmaya çalışırlar. Genellikle bu çağa gelen gençlerin bir kısmı evlenmek istediklerini, varsa önce ablasına, yoksa annelerine açarlar. Evlenme isteği veya kiminle evlenileceği bunlar vasıtasıyla babaya ulaşır. Baba da ona göre kendini ayarlamaya çalışır. Gençlerin bir kısmı da bunu sözlü olarak belirlemedikleri için, bazı hareket ve davranışlarıyla açığa vururlar. Mesela; evlenmek isteyip de bunu doğrudan dile getiremeyen bir genç, babasıyla geçimsiz hale gelir. Daha önceden olduğu gibi, evde işe bakmaz. Kendi üzerine düşeni yapmamaya başlar. Zaman zaman da evi terkedeceğim, kaçıp gideceğim gibi sözlerle evdekileri tehdit etmeye başlar. Bütün bu ve buna benzer işaretlerden sonra evde bulunan anne ve baba çocuklarını artık evermeleri gerektiği görüşüne vararak, bu konuda çalışmaya başlarlar. Onunla, araçlar vasıtasıyla diyaloga girerek kimi istediğini veya istediği birinin olup olmadığını öğrenmeye çalışırlar" (Gökbel 1998: 95).

Bolu evlenme adetlerinde de aynı karakteristikleri görmek mümkün olmaktadır. "Evlenmek isteyen gençler, bu isteklerini ailelerine doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli şekillerde dile getirirler. Gelenek ve terbiye icâbı, beğenilen kişi, yenge, kız kardeş veya yakın bir büyük aracılığıyla aile büyüklerine bildirilir. Nadiren gerçekleşen, evlenme isteğinin doğrudan duyurulduğu durumlarda ise, bilgi verilen kişi annedir. Anne, baba ile oğul veya baba ile kız arasında köprü ve bilgi aktarıcı görevinde bulunur. Ailenin gizli

arabulucusu, mimarı ve idarecisi olan kadın, mantıklı, tutarlı açıklamalarıyla eşini ikna ederek yapıcı tavrını, evlilik konusunda da sergiler...Gençler, günlük hayatta kullandıkları çeşitli araç gereç ve pratikler yardımıyla, başta anne ve baba olmak üzere, çevrelerindeki kişilere duygularını anlatmayı tercih ederler" (Eker 1998:16).

Dobruca'daki (Romanya) Türk topluluklarında da evliliğin ilk aşamasının, diğer Türk topluluklarından ve Anadolu Türklüğünden pek farklı olmadığı görülmektedir. "Evlenmenin ilk safhası ve en mühimmi olan gençlerin tanışıp karar almaları artık yalnız kendi iradelerine bırakılmıştır; ana - baba ve akrabaların rolü bu alanda ikinci plana düşmüştür. Mamafih, eski âdetlerin çoğu halâ mevcuttur; yani, evlenme çağına ulaşmış iki gencin birbiriyle tanışıp, müşterek karar almalarına akraba, komşu yahut arkadaşlarda sebep olabilirler. İki gencin birbiriyle görüşüp, tanışıp, karar almalarından önce, kızların evlerine evlenme teklifi ile gelen delikanlıların temsilcileri henüz sık rastgelinen bir şeydir (buna ayttırma denir). Ayttıran delikanlıyı kız baştan reddedebilir, yahut onu tanıdıktan sonra ve tabii, kabul eder, fakat mutlaka temsilcisini gönderen genci iyi tanıdıktan sonra" (Cemil 1976:50).

1.1 Görücü usulü

Gencin evlilik isteği, aile ve özellikle baba tarafından uygun görülürse veya anne ve babanın evlendirme isteği oğulları tarafından kabul edilirse, bu kez gelin adayının belirlenmesi konusu ortaya çıkmaktadır. Önceden belirlenmiş bir isim yoksa çevreden uygun bir kızın olup olmadığı soruşturulmaya başlanır. Tavsiye üzerine erkeğin annesi, ablası gibi yakınları gelinlik çağda kızı olanların evlerine gezmeler tertipleyerek kızı görmeye giderler ve kız her açıdan incelenir. "Görücülerin işi, oğlana uygun düşebilecek kızları ilk bir yoklama, ve daha sonraki değerlendirmeler sonunda cayma olanağını açık bırakmak şartıyla, ilk bir seçmedir. Görücü kadınlar kızın güzelliği, törelere uygun davranışları üzerinde ilk bir yargıya varırlar" (Boratav 1973:211). Böylece görücüler tarafından, kız, konuşmasının düzgün olup olmadığını öğrenmek için konuşturulur, ağzı belli ettirilmeden koklanır.

Sedat Veyis Örnek'in Sivas yöresinde yaptığı çalışmada da, görücülük konusunda benzer bir yol izlendiği görülmektedir; "iki ev halkından, iki de komşulardan yaşlı kadın toplanır, erkence kızın evine gidilir. Erkence gitmenin sebebi, kızı sabahleyin ev işi yaparken görmek, böylece temiz mi, hamarat mı, düzenli mi olup olmadığını anlamak içindir. Bu arada kızdan su istenir; suyu veren kız, töre gereğince, su içilene kadar ayakta durur. Böylece gerek suyu içen, gerekse ötekiler kızı iyice süzerler" (Örnek 1977:191).

Eğer beğenilirse, kızı yakından tanıyan bir arkadaşı veya tanışıyla görüşülüp, kızın

sevdiği olup olmadığı öğrenilir; kızın sevdiği yoksa, erkeğin kızı görmesi sağlanır. Delikanlı ve kız birbirlerini beğenirlerse, erkek tarafının hanımları kızın ve ailesinin görüşlerini alırlar. Kız tarafı olumlu olursa erkek tarafı haber vererek kızı istemeye gider. Ya da, oğlana “sana falan kızı isteyeceğiz” diye bildirilerek oğlanın kızı isteyip istemediğine bakılmaksızın ve aynı şekilde kız tarafı da, kızı vermeye karar vermişse kızın görüşleri sorulmaksızın isteme ve söz kesmeyle evlilik süreci başlatılır.

Boratav görücülüğün yakın çevreden bilinen ve tanınan uygun gelin adayı bulmanın mümkün olmadığı durumlarda söz konusu olduğunu belirtmektedir (Boratav 1973:211). Bu durum etkili olmakla birlikte, bilinen ya da bilinmeyen gelin adaylarının belirlenmesinde geleneksel yapı içerisinde aile büyükleri söz sahibi oldukları için, ata-baba otoritesinin hakim olduğu bir yapıda, gelinin belirlenmesi geçmişten günümüze özü itibarıyla farklılık göstermemektedir. Yani ister görücü usulü, ister tanıdık-bildik olsun geleneksel yapıda evliliğe ve gelin adayına karar vermede öncelikli söz hakkı babaya ve diğer erkek aile büyüklerine ait olmaktadır. "Erkeğin ana ve babası ile kızın ana ve babası "olur" diyorlarsa o iş olurdu. Yani eş seçimini gençler değil büyükler yapmaktaydı" (Akören).

Bolu'da "görücülüğe giden kişilerin en çok dikkat ettikleri hususlar, gelin adayının terbiyesi, hâl ve hareketleri, aile görgüsü, evine, gelenek göreneklerine bağlılığı, fizikî görüntüsü, ekonomik durumu, evin temizliği ve düzenidir. Görücüler, çeşitli bahaneler ileri sürerek mutfağa, tuvalete, banyoya gider ve gerekli incelemeyi yaparlar. Gelin almayı düşündükleri kızın hâl hareketlerine, tavırlarına, konuşmasına, ses tonuna, ikramları tutuş ve sunuş şekline bakarak onun hakkında bilgi edinmeye çalışırlar. 'Kız görücüler'i' tabir edilen bu grup, görücülükten olumlu düşüncelerle dönerse, oğlan annesi, aynı günün akşamı, durumu eşine ve oğluna açar; kızın maddî-mânevî güzelliği ile ilgili olumlu sözler söyleyerek onların rızalarını alır. Çok kısa bir süre zarfında da, kız istemeye gidilir" (Eker 1998:18-19).

Eskiden geleneksel görücü usulü bütün köylerde hakim durumda iken, günümüzde artık bir şekilde tanışıp anlaşılan gençlerin, özellikle erkeğin, durumu ailesine bildirmesiyle başlayan evlilikler yaygınlaşıyor.

2.Kız Kaçırma

Köylerin genelinde kız kaçırma adeti hoş karşılanmadığı için, pek yaygın değildir. Ancak belirli şartlarda görülebilmektedir. Hatta bazı yörelerde kurumlaşmış bir yapı görünümündedir. Kız kaçırma olayına, genellikle ya birbirini seven gençlerin evlenmesine aileleri razı olmadığı için ya da başlık parası erkeğin ödeme gücünü aştığı için başvurulmaktadır. Kız kaçırmanın başlıca nedenlerini erkeğin maddi durumunun

yetersiz olması, aileler arasında sorun olması, kızın ya da babasının veya erkeğin babasının evliliğe razı olmaması, kızın zorla evlendirilmek istenmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Kız kaçırma olayları başlıca üç şekilde meydana gelmektedir. Birinci şekilde erkek kızı zorla kaçırmaktadır. İkicisinde kızla erkek anlaşarak birlikte kaçmaktadırlar. Üçüncüsünde ise kız erkeği zorlayarak, kendisini kaçırttırmaktadır.

Kız kaçırmanın kötü sonuçlara yol açmaması için genellikle köyün ileri gelenleri araya girerek tarafları anlaşdırıp düğünün yapılmasını sağlamaktadırlar. Kaçan kız ve erkek genellikle hatırı sayılır birisinin evine sığınır. Artık kızın namusundan sığındığı aile sorumludur. Kız kaçırıldıktan sonra köyün ileri gelenleri araya girerek tarafları barıştırıp anlaşdırırlar. Bu anlaşmada başlık parası ve diğer şartlar belirlenir. Bundan sonra süreç genellikle normal evlilik adetlerinin işlemesi şeklinde devam eder. Ancak kaçırılan kızın başlık parası çoğu zaman yüksek olmaktadır. Kız kaçırma bir diğer uzlaşma yolu ise berdel olmaktadır. Kız kaçırın erkek karşı tarafa ya kendi bacısının veya akrabalarından birisinin kızının verilmesini sağlamak zorunda kalabilmektedir. Böylece taraflar uzlaşırlar.

Bazı köylerde kız kaçırma geleneksel bir yapı kazanarak normal evlilik sürecinin yerini almıştır. " Köyümüzde kız isteme, söz ve nişan adetleri çok nadiren görülmektedir. Genellikle kız kaçırma olaylarıyla evlilikler yapılır. Kız kaçırma da ise arabulucularla erkek, kıza kaçıracağına dair haber verir. Eğer kızda ister ve erkeğe karşılık verirse uygun bir vakitte kız ile erkek buluşturulur; kız ailesinden habersiz bir şekilde erkeğin herhangi bir akrabasının veya arkadaşının evine kaçırılarak saklanır. Kız kaçırıldıktan birkaç gün sonra düğün hazırlıkları başlar" (Yedisu).

Diğer bazı köylerde ise bu uygulama biraz daha yumuşamıştır. Özellikle oğlanın babası kızı istemiyorsa veya yukarıda belirtilen diğer şartlar söz konusu ise, erkeğin kızın istenmesini ve verilmesini zorunlu hale getirmek için başvurduğu bir yoldur. Eşarp kaçırma veya mendil kaçırma denilen bu adette, erkek kızın eşarbını kaçırmaktadır. Kızın kendini kaçırmakla, eşarbını kaçırmak arasında bir fark görülmez; dolayısıyla erkeğin babası kızı istemek zorunda kalır. Erkek, herhangi bir şekilde, kızı kaçırma başarılı olamazsa, kızın eşarbını kaçıır. Köyün büyükleri araya girerek başlık parası kesilir ve kız istenir.

Aynı adetin Altaylardaki Türklerde de bulunduğunu görüyoruz: "Altaylılar'da "kız kaçırma" kızın rızasıyla, hattâ baba ve anasının tasvibi, ile olur. Kız, razı olduğunun delili olarak delikanlıya bir yüzük ve mendil gibi bir şey vermektedir ki "nişan yüzüğü" yerini tutar" (İnan 1986:166).

"Kız yerine, kıza ait bir şeyin kaçırılmasının, kızı kaçırma ile eş tutulduğu bir âdete de Hakkâri'de rastlanılmaktadır. Yerel adı "Desmal Kaçırması" (desmal: Farsça mendil)

olan bu âdete göre, kız çeşmede, yolda ya da evdeyken delikanlı kızın başörtüsünü (dezmalını) zorla çözüp kaçıırır. Başörtüsü kaçırılan kız gerçekten kaçırılıp, iğfal edilmiş gibi sayılır ve oğlan ailesi kızın ailesiyle anlaşmak zorunda kalır. Kimi zaman kızın ailesi ve akrabalarıyla oğlan ve oğlan tarafı arasında bu yüzden silâhlı çatışmalar da olmakta ve kan dökülmektedir" (Örnek 1977:186)

Kazaklar'da, gelin alma adetlerindeki bir oyunu değerlendiren Ziya Gökalp, aslında gelinin damada verdiği yazmanın nikahın bir simgesi olduğu yorumunu yapmaktadır. Güveyin akrabalarının düzenlediği, danışıklı bir kız kaçırma işinde, kızın akrabaları ve arkadaşları buna karşı savunma durumuna geçerler ve güveyin boynundaki yazmayı almaya çalışırlar. "Güvey yazmayı vermemek için bedel olarak onlara ayrı ayrı paralar verir. Her halde yazma, nikâhın simgesi olduğu için onu' elinden aldırılmamak güveyin görevidir" (Gökalp 1991:244).

3. Oğlan ve Kızda Aranılan Nitelikler

Aileler kız vermede erkeğin askerliğini yapmış olması, geçimini sağlayabilecek durumda olması, ahlaklı olması ve çevresinde iyi tanınması gibi özelliklere sahip olmayı başlıca kriterler olarak görmektedirler. Eskiden malı mülkü fazla olanlar tercih edilirken, günümüzde okumuşa ve memura kız verme eğiliminin gittikçe yaygınlaştığı belirtilmektedir. Erkeğin belli bir eğitim düzeyine sahip olup olmadığına ve mesleğine bakılmaktadır.

Kızlarda ise; belli başlı iyi bir ailenin kızı olması, belli bir olgunluğa ulaşmış olması, namuslu ve ahlaklı olması özellikleri aranmaktadır. Ayrıca kızlarda güzellikle birlikte, hamaratlık, soy, konuşma hal ve tavırlar gibi niteliklerle birlikte belli bir bilince ulaşmış olması da dikkate alınmaktadır. Ailelerin denk olması da, büyük ölçüde dikkat edilen bir husus olmaktadır.

Yine eskiden, evde büyük kız varken küçüğü verilmezken, artık evlilik yaşındaysa küçük kızlar da evlendirilebilmektedir.

"Kız seçilirken marifetine, işine, güzelliğine, konuşmasına, yürümesine , boyuna posuna ve soyuna bakılır. Ayrıca istenilecek kızın dengi olmasına dikkat edilir" (Keklikdere).

"...gelin adayının erkeğin karakterine, aile yapısına örf ve adetlerine uygun olması gerekiyordu.... Kızda ise güzelliğin yanı sıra, soy, iffet ve itaatin yanında hamaratlık aranmaktadır" (Alpagut).

Aksu da, Diyarbakır Düğünleri adlı çalışmasında benzer bulguları ortaya koymaktadır. "Oğlan evi kendilerine gelin olacak kızda şu özellikleri arar: Öncelikle kızın ailesi kendi ailelerine hünkuf (denk) olmalı, sonra kız bir evi idare edebilecek nitelikte,

çalışkan, düzenli, görgülü, namuslu, büyüklerine saygılı olmalı. Ayrıca oğullarının bakabileceği güzellikte olması gerekir. Kız evi de damat olacak oğlunda şunları arar: Denk bir aileye mensup mudur? Kızlarını normal bir hayat içinde geçindirebilecek bir işi veya geliri var mıdır? Kumar ve içki gibi kötü alışkanlıkları var mıdır? Hoş görülmeyen alışkanlıkları, aşın bir hasisliği veya müsrifliği var mıdır? Kaynana olacak annesinin, görünce olacak kız kardeşlerinin durumları nasıldır? Kızları bu evlilikte iyi ve huzurlu bir yaşayışa kavuşabilecek mi? " (Aksu 1997:72).

Yozgat evlenme adetlerine göre kız seçimi de, araştırma bölgesiyle büyük benzerlikler göstermektedir. "Oğlan evi... kızın herhangi bir bakımdan kusurlu olup olmadığını araştırır. Bunun için ... tanıdık bir kadından yardım istenir. Bu kadınlar kızın hamama gittiği bir günü kollayarak tesadüfen hamam gitmiş olurlar. Böylece kızın bedeni bir kusuru olup olmadığını tesbit ettikten sonra, evine de giderek, halini, vücudunun veya ağzının kokup kokmadığını kızı sezdirmeden anlamağa çalışırlar. Bu araştırma sonuç verirse oğlan tarafı, kızın istenmesine karar verir" (Akyüz 1976:13).

Maraş yöresinde de Anadolu'nun pek çok yöresinde olduğu gibi "ilk önemli değerlendirme kızın güzelliği, huyu, edebi, iffeti konularında oluyor. Ama hısımlık kurmaya girişen ailelerin ekonomik yetenekleri de hiçbir zaman gözden uzak tutulmaz; kız alıp vermenin, bu bakımdan, birbirine pek aykırı düşmeyen aileler arasında («dengi dengine») olması yeğlenir. Erkek tarafın ekonomik gücü daha önemli, ve kız tarafına bu yönden üstün olması bir sakınca sayılmıyor; buna karşılık, ekonomik gücü çok düşük erkeğin varlıklı kızla evlenmesi zorluklar doğuruyor, ya da normal yollardan sapmayı gerektiriyor." (Boratav 1973:206)

"Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Bolu'da da, atlı göçebe kültüründeki 'alp tipi' eşin yerini, hayat tarzının değişimi sebebiyle, savaşçılığı geçim mücadelesine dönüştüren; diğer özelliklerini koruyan eş adayı alır. Terbiye, ahlâk, nezâket, saygı, temizlik, düzen, güzellik gibi kriterler, gelin adayı ve ailesinde aranan en önemli niteliklerdir...Görücülüğe giden kişilerin en çok dikkat ettikleri hususlar, gelin adayının terbiyesi, hâl ve hareketleri, aile görgüsü, evine, gelenek göreneklerine bağlılığı, fizikî görüntüsü, ekonomik durumu, evin temizliği ve düzenidir. Görücüler, çeşitli bahaneler ileri sürerek mutfağa, tuvalete, banyoya gider ve gerekli incelemeyi yaparlar. Gelin almayı düşündükleri kızın hâl hareketlerine, tavırlarına, konuşmasına, ses tonuna, ikramları tutuş ve sunuş şekline bakarak onun hakkında bilgi edinmeye çalışırlar" (Eker, 1998:16-18).

Diğer bütün ölçütlerin yanında bölgede kız ve erkek tarafının karşı tarafta dikkat ettiği en önemli konu soy-sopla ilgili olanlardır. Aynı bulgu Aksoy'un bölgede yaptığı çalışmada da ortaya konulmaktadır. "gelin adayının seçiminde ve damat tarafının hısımlık

olarak kabul edilmesinde, ailelere karşı sosyal çevrenin takındığı tutumlar; yani halk arasındaki ailelerin şecereleri hakkındaki görüşler önemli rol oynar. Bu nedenle olacak ki gelin ya da damat adayının seçiminde soy-sop birinci derecede dikkate alınır. sözleri çok yaygın şekilde kullanıldığından, herkes her tanıdığıının kızını isteyemediği gibi, her damat adayına da kazanılan statüsü yüksek de olsa kız verilmez. Eğer soy-sop'a dikkat edilmeyerek sadece kazanılan statü nedeniyle kız verilirse, köylüler tarafından kınanır" (Aksoy 1996, 96).

4.İçeriden - Dışarıdan Evlilik

Bölgede yaygın olan evlilik şekli akraba, aşiret veya köy içinden evliliktir. Kızın bildik tanıdık olması, kızın hakkındaki her şeyin biliniyor olmasını sağladığı için tercih edilmektedir. Çünkü kız almada soy-sop en çok önem verilen kriterlerin başında gelmektedir. "Akraba ve tanış evliliğinin sebebi, bildikleri ile evliliğin daha iyi olduğu inancına dayanmaktadır" (Akbuğday). Eğer bir evden kız istenmişse, karşı tarafa cevap vermeden önce dayı, amca gibi yakın akrabaların, kızını kendi çocukları için düşünüp düşünmedikleri sorulmaktadır. Bu adet hala bazı köylerde uygulanmaktadır. Ancak, yörede eş seçimi de geçmişten günümüze gelinceye dek önemli değişikliklere uğramıştır. Eskiden büyük ölçüde akraba evliliği tercih edilirken, göç, eğitim düzeyinin nisbi yükselişi, sosyal ilişkiler ağının genişlemesi gibi etkenler günümüzde daha çok dışarıdan evliliğin tercih edilmesine yol açmaktadır.

Ailelerin kızlarını vermeden önce, yakın akrabalarından izin almaları adeti aynı şekilde Anadolu'nun pek çok yerinde de görülmektedir."Maraş şehrinin evlenme geleneklerinde, kızlarını akrabalar dışından evlendirmeğe niyetlenen ana baba, bekâr amca çocuklarının öncelik haklarını göz önünde tutarak, onların rızasını almak zorundadırlar; «amca oğlu gelini attan indirir» sözü bu geleneğin anlatımıdır. (Barlas, 1966:17-18 den; Boratav, 1973:202).

Gelin ve damat seçiminde soya önem verme, belli bir soy denkliliği gözetme gibi tutumların hem Anadolu'da, hem Türk dünyasında, hem de Türk kültür tarihinde yaygın olarak görüldüğünü belirtebiliriz:

Evlilikte soyun dışına çıkmama konusunda Varsaklar arasında da belirgin bir hassasiyet vardır (Gökbel, 1998: 96) :

"Yanıl yanıl, soydan çıkma, Yanıl yanıl, köyden çıkma"

"Sözümüz ele çıkmasın. İçimize el girmesin. Ekmeğimizi el yemesin"

"El olacağına bizimki olsun" veya "Elden olacağına bizden olsun"

Çeşitli Oğuz boylarında da, evlilikte soya, sopa büyük önem verildiği görülmektedir:

"Türklerin, genelde soylarına da önem verdikleri, dokuz ve en azından yedi nesil geriye gittikleri söylenir. Fakat bu özellik Batı Türklüğü'nde kaybolmuştur. Bununla birlikte evlilikte denge (=küfüv) ve bir tür asalet arandığı bilinir. "Anasına bak kızım al, kenarına bak bezini al", hiç olmazsa annenin yerini belirtir. Kazak ve Kırgızlarda yakın vakte kadar 9 veya 7 göbek hususuna titizlikle riayet edilirdi" (Baykara 2001:154)

"Destan kahramanlarından bazılarının kendileri gibi iyi ata binen, kılıç kuşanan eş istedikleri görülüyor ki, bunun bir masal unsuru olmayıp Türk el ve boylarında her zaman bu gibi kız ve kadınlar bulunmakta idi. XV. Yüzyılda Anadolu'dan geçen Avrupalı bir seyyah Türkmen kadınlarının yiğit kadınlar olup, erkekler gibi savaştıklarını işittiğini ve buna hayret ettiğini yazıyor" (Sümer 1999:389).

5. Tek Eşli-Çok Eşli Evlilik

Bölgede yaygın olan evlilik çeşidi tek eşli evlilik olmakla birlikte, çok eşli evlilik de görülebilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi çocuk veya erkek çocuğun olmamasıdır. Bir diğer neden ise, ilk eş ölen kadınların hem zor durumda kalmaması hem de köy yerinde fitneye fırsat verilmemesi gerekçesiyle nikah altına alınması geleneğidir. Çok eşli evliliklerde eşler aynı evi paylaşabildikleri gibi, ayrı evlerde de yaşayabiliyorlar. Bu durum ise hemen bütün Türk coğrafyasında görülebilen bir durumdur.

6. Evlilik Yaşı

Köylerde önceleri evlenme yaşı 14-15'e kadar inerken, günümüzde bu yaş sınırı kızlar için 17-25, erkekler için ise 25-30 yaşlarına yükselmiştir. Genel olarak erkeğin yaşça büyük olduğu görülmele birlikte, ender de olsa kadının büyük olduğu durumlarda görülebildiği belirtilmektedir. Öte yandan erkekler için yaş sınırından çok askerliğini yapmış olması belirleyici olmaktadır. Dışardan evliliklerde olduğu gibi, burada da eğitim düzeyinin yükselmesi, okumak veya çalışmak için dışarıya gitme evlilik yaşının yükselmesine yol açan etkenlerin başında gelmektedir. Ayrıca, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasının meydana getirdiği anlayış değişikliği ve gençlerin hayattan ve gelecekte beklentilerinin farklılaşması evlenmeyi geciktiren bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. "Genç nüfusun çoğu okuduğu için artık erken yaşta evlenmeyi kabul etmemektedir" (Akören).

Evlilik yaşı konusunda gerek Anadolu'nun gerekse çeşitli Türk topluluklarında da benzerlik göstermektedir. "Bolu ve ilçelerinde de hâkim olan "küçük yaşta baş bağlama"nın fiziksel, ruhsal, toplumsal ve cinsel açılardan daha yararlı olduğu düşüncesi, evlenmenin, erken yaşlarda gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu sebeple, Karakeçili

aşiretinde evlenme yaşı, kızlar için 15-18, erkekler için 17 - 20'dir. Yaş sınırı çok kesin çizgilerle belirtilmese de, kızlar için, yaş ilerledikçe fizikî güzelliğin ve doğurganlığın azalacağı düşüncesiyle bu sınırı aşanlara 'Evde kaldı' yakıştırmaları yapılması; erkekler için, 'askerliğini yaparak kişiliğini ispat etme, meslek sahibi olarak aile sorumluluğunu yüklenebilme gibi' sosyal baskıların uygulanması, yaş sınırına riâyeti kuvvetlendirmektedir" (Eker 1998:15).

"Nahçıvan Keleki'de kızlar 18 yaşında erkekler ise 20 yaşından itibaren evlenmeye başlarlar " (Kalafat 2000:134)

"İran'ın Caferi Türklerinde kız 14 yaşında gelin ve erkek 16 yaşında damat olur" (Kalafat 2000: 154).

7.Berdel

Eskiden de çok fazla görülmeyen berdel uygulaması, günümüzde de pek görülmemektedir. Berdel adeti iki ailenin aynı yaştaki ve evlilik çağındaki kız ve erkek çocuklarını karşılıklı olarak evlendirilmeleri sonucu gerçekleşmektedir. Berdelin uygulanmasındaki en yaygın gerekçe akrabalık ilişkilerinin pekiştirilmesidir. İkinci olarak kavgalı iki aile arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmak veya kız kaçırılan aileyi erkek tarafıyla barıştırmak için erkek tarafının kızını karşı tarafa vermek suretiyle yapılan berdel gelmektedir. Bir diğer neden ise ailelerin başlık parası veremeyecek durumda olmalarıdır. Dördüncü bir neden ise, babaların ikinci bir eş almayı istemeleridir.

Bu nedenlerle üç türlü berdel uygulaması görülebilmektedir. Birincisinde, amca çocuklarının karşılıklı değiştirilerek evlendirilmesi söz konusudur. Amca çocukları arasındaki değişme, en yaygın olan berdel şeklidir. İkincisinde ise erkeklerin bacılarını karşılıklı olarak aldıkları görülmektedir. Bunda yakın arkadaş olan gençlerin hem akraba olma, hem de başlık parasından kurtulma istekleri etkili olabilmektedir. Berdelin üçüncü bir şekli ise babaların kızlarını, ikinci bir eş alma isteğiyle, karşılıklı olarak değiştirmeleridir. Berdel ailelerin kararıyla uygulanıyorsa gençlerin herhangi bir söz hakları bulunmuyor. Eğer erkekler kız kardeşlerini takas ediyorlarsa, burada belli bir ölçüde kendileri karar vermiş oluyorlar. Ancak kızlara hiçbir durumda söz hakkı düşmüyor. Hatta kardeşler arasındaki berdel bazan, genellikle zorla evlenmeye mecbur bırakma şeklinde olabilmektedir. Ancak özellikle bu tip berdel köylüler ve oğlanların aileleri tarafından tepki görebiliyor. "Kızlar evlendirilirken berdel evlilikte rızaları aranmaz" (Keklikdere). Günümüzde ender de olsa görülen berdel adeti bölgede pek hoş karşılanmıyor.

Berdelde, evlikle ilgili sorumluluklar büyük ölçüde karşılıklı denklik çerçevesinde yerine getirilir. Her iki aile de aynı masrafları yapar, düğünler aynı günde yapılır ve

berdel edilen kızlardan birisi küser veya boşanırsa, diğeri de hemen babasının evine döner. Düğün diğere evlenmelerde olduğu gibi yapılırken, gelin alma her iki aileye de uzaklığı aynı olan orta bir noktada gelinlerin değiştirilmesi şeklinde gerçekleştirilir.

Berdel şeklindeki evliliği çeşitli Türk topluluklarında da görmek mümkündür; "Suriye Türkmenlerinde "Berdel" usulü evlenme vardır. Damat adayları karşılıklı kızkardeşleri ile evlenirler. Vefat eden ağabeyinin dul kalan eşi ile bekar erkek kardeş evlenebilir" (Kalafat 2000:123). "Nahcıvan Keleki'de Berdel (tarafların karşılıklı kız kardeşi almaları) Eveze-Berdel veya Değiş-Tokuş olarak uygulanmaktadır" (Kalafat 2000:134). "İrandaki Caferi Türkler'de de berdel usulü evlenme vardır. Berdel de de taraflar çehiz getirirler. Berdel yöntemi ile evlenen, biribirinin kız kardeşini almış erkeklerden birisi eşi ile anlaşamayıp ayrılırlarsa, karşı taraf da eşini babasının evine göndermez, boşamaz" (Kalafat 2000:153).

8.Kız Erkek Görüşmesi

Kız erkek görüşmesi de ülke geneliyle benzerlik göstermektedir. Köylerde kızların evlilik öncesi bir erkekle tanışmasına ve konuşmasına pek izin verilmezken, böyle bir durum babalar, anneler ve diğere aile fertleri ve köylüler tarafından iyi karşılanmamaktadır. Bunun nedeni, gençlerin gelecekte evlenmesi durumunda dedikodu ve anlaşmazlıklara neden olacağı kaygısı taşımalarıdır. (Akbuğday Köyü). Ancak günümüzde, belirli ölçüler içerisinde arkadaşlık yapma, birbirini tanıma gibi olayların yaşandığı gözlenmektedir. (Hasançelebi).

II.Kız İsteme, Söz Kesme

Gelin adayının belirlenmesinden itibaren başlayan isteme süreci, söz kesimiyle tamamlanır. Ögel, söz kesiminin bütün Türk topluluklarında çok değer verilen büyük bir "antlaşma" olduğunu ve eski Türklerde söz kesimine büyük önem verildiğini ve bundan dolayı, söz kesiminin de, önemli kararların alındığı, anlaşmaların yapıldığı şekilde, at üzerinde yapıldığını belirtmektedir. "Eski Türk geleneklerini kaybetmemiş bazı Türk kesimlerinde, söz kesme andlaşması "at üzerinde" yapılırdı. Kız ve oğlan tarafı at üzerine binmiş olarak karşılaşır ve böylece andlaşırlardı. Tabii olarak bu son andlaşmaya kadar, aracı ve görücüler ile kalın ve hediye anlaşmaları, çoktan bitmiş olmalı idi. Radlof, at üzerinde yapılan böyle bir söz kesimini, "Sibirya'dan" adlı kitabında anlatmıştır. Bilindiği üzere Göktürklerde de, andlaşmalar ile elçi kabulü gibi resmi kabuller, hep at üzerinde yapılırdı. Attila Hunlarında kurultaylar bile, at üzerinde toplanırdı. Cezalar da at üzerinde karara bağlanırdı. Bu da bize gösteriyor ki evlilik müessesesine Türkler büyük bir kutluluk ve önem veriyorlardı" (Ögel 1979:182).

1.Aracılarla kız tarafının görüşünü sorma

Görücülükle belirlenen ya da bilinen tanınan kızların değerlendirilmesiyle, gelin adayının tesbitinden sonra hemen hemen bütün Türk coğrafyasında aracılar devreye girmektedir. "Görücülükten sonra, ikinci ziyaretle gerçekleştirilen kız isteme, Eski Türkçede 'arçuç' iki kişi arasında aracı olan; evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişi (Atalay 1985: I, 141 den); 'sawç' hısım ve dünürler arasındaki elçi (Atalay 1985: III. 154, 441 den); 'yorigç' hısımlar arasında gelip giden adam (Atalay 1985: II, 51 den); Anadolu ağzlarında, 'elçi', 'kayalıkçı, topçukal, alıcı, isteyici', 'dünürçü' (Nahya 1987: 261; Morina 1982: 364 den); 'dünürçü', 'dünürçübaşı', 'dilekçi', 'sözcü' kelimeleriyle ifade edilen, toplum içinde kabul gören, tecrübe sahibi, saygı değer bir büyüğün öncülüğüyle başlar" (Eker 1998:19).

Fırat havzasında da gelin adayı belirlendikten sonraki uygulamalar genel çizgileriyle hemen hemen aynı , fakat bazı ayrıntı noktalarında farklılıklar görülüyor. Birincisinde, eğer kız aynı köydense veya daha önceden tanıdıkları ve hakkında bilgi sahibi oldukları birisi ise, doğrudan oturmaya gelineceği şeklinde haber gönderilerek istemeye gidiliyor. İkincisinde ise akrabadan veya ailece samimi olunan bir kadın, aracılık yapması için görevlendirilir. Aracılar, kızın evine gider ve konuyu açar ve kız tarafının fikrini alır. Kızın ailesi kızı verme tarafıysa değilse kızlarının nişanlı veya sözlü olduğunu söyler yada kızlarının yaşının küçük olduğunu ileri sürerek bu işin olmayacağını uygun bir dille gelen aracıya iletir ve aracıyı yollarlar. Ya da kıza sorulur veya aile büyüklerine de danışmamız gerekir, biz cevabımızı sonra iletiriz denir. Cevap olumlu ise, aracı bunu erkek tarafına iletir; oğlanın anne ve babası istemeye gider. (Altuntarla).

Varsaklarda da aynı adeti görebiliyoruz. "Evlenecek gençler, anlaştıktan sonra erkek, durumu -varsa- kızkardeşi yoksa annesi vasıtasıyla ailesine duyurur. Daha sonra kız tarafına dünürçü yollanır. Dünürçülüğe köyün ileri gelenleri veya vardıkları zaman kızın babasının kırıp geri çeviremeyeceği kimseler gönderilir. Özellikle Çukurova bölgesindeki Varsaklar'da dünürçü olarak gidenler arasında oğlanın babası da bulunur. Bir kısım köylerde ise, daha dünürçü yollamadan oğlanın teyzesi veya halası giderek kız tarafının genel olarak tutumlarını öğrenir. Durum menfi değilse, hemen dünürçüler gönderilir...Antalya ve Aydın bölgelerinde oran itibariyle düşük de olsa, bazı evlenmeler şu şekilde gerçekleşir: Oğlan evi önce kızı tespit ederek kız ve oğlanın görüşü alınır. Daha sonra dünürçülüğe gidilir" (Gökbel 1998:99).

Evlilik olayında çeşitli aşamalarda bazı aracılardan yer alması, kültürel anlam boyutu çok derinlere inen bir adet olarak bütün Türk dünyasında görülen bir gelenektir. "Kız

isteme olayına, halk içinde itibârı olan, hürmet gören kişilerin aracılık etmesi ve bu kişilerin düşüncelerine saygı duyulması, Türk destanlarına kadar uzanan köklü bir gelenektir. Dede Korkut Kitabı'nda, Bay Püre'nin, oğlu Beyrek'e Banu Çiçek'i istemeye gitmeden önce "Oğul, kudretli Oğuz beylerini evimize çağıralım, nasıl uygun görürlerse ona göre iş edelim" demesi; Kanglı Koca'nın oğlu Kan Turalı'ya kız aramaya çıktığında, yanına ak sakallı pirleri alması; Şecere-i Terâkime'de, 'Oğuzların -atası, tamam bilicisi' Korkut Ata'nın Tuman'ın evlenmesine yardımcı olması; Manas Destânı'nda, Temir Han'ın, Kanıkey'i Manas'a vermeden önce alp vezirlerine danışması, bu geleneğin bilinen en eski örnekleridir" (Eker 1998:19).

2.İstemeye gitme

Kız isteme ve söz kesmenin ayrı bir faaliyet ve hazırlık yapılmasını gerektiren aşaması da istemeye gitmedir. İstemeye gitmede de hem kız tarafı, hem de erkek tarafı bir takım hazırlıklar yaparlar, bazı ritüeller sergilenir. Her iki taraf da aile büyüklerini ve hatırı sayılır kişileri davet ederler. Çeşitli hediyeler, kuruyemiş, meşrubat, çikolata gibi şeyler alınarak kız evine götürülür. Ayrıca, "söz kesimine gidilirken aile maddi durumuna göre çeşitli hediyeler alır" (Havuzlu). Kız istemeye gidilirken alınan hediye 'dil bağı' denilmektedir. "Oğlan evi "dil bağı" olarak adlandırılan kıymetli bir hediye olarak tespit edilen günde kız evine gider" (Sancak).

Kız istemeye giden heyette genellikle anne, baba, önde gelen akraba büyükleri ve köyün ileri gelenleri bulunur. Ancak bazen sadece anne ve baba giderken bazen de erkek tarafının bütün akrabaları hep birlikte gitmektedirler. Bazı köylerde sadece baba, kızın babasıyla konuşup isterken, bazı köylerde de baba ve ailenin ve köyün ileri gelen erkekleri istemeye gitmektedir. Oğlanın babası ile aileden birkaç erkek, kız evine giderek kızı babasından isterler.(Altuntarla). Birkaç büyüğün istemeye gitmesi eskiden yaygın olan bir adetken, son zamanlarda erkek tarafının hemen bütün akrabaları gitmektedir. "Kız istemeye eskiden birkaç büyük gider ve kız anası ve babasından istenirdi. Günümüzde oldukça kalabalık bir şekilde kız istenmeye gidildiği görülmektedir"(Akören). Damat bazı köylerde istemeye götürülmezken bazı köylerde gitmektedir.

Kız evinde kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde otururlar. Bölgenin tamamına yakınında kız istemeye Perşembe akşamları gidilmektedir. Bunu, İslami bir tutum olarak, Cuma gecesinin hayırlı kabul edilmesine bağlamak mümkündür. Eskiden bir çoğunda uygulanmakla birlikte bu gün bir kısmında uygulanan bir adet de, istemenin iki ya da üç kez tekrarlanmasıdır. Oğlan tarafı ilk gidişle birlikte kız evine toplam üç defa gider. Eskiden, kız tarafı razı olsa da kızlarının üç kere gelinip istenmesini öngördüğü için, kız

isteme üç defa olur ve kız tarafı razı olursa, üçüncüsünde kızını verir; böylece söz kesilir. Kız istemeye gelen grubun içerisinde, sayılan bir büyük veya oğlanın babası, kızı babasından veya büyükbaba ya da amca, dayı gibi bir aile büyüğünden ister.

Evliliğin toplumsal boyutunu gösteren önemli unsurlardan birisi de kız ve erkeğin kendi aralarında anlaşmaları halinde bile, geleneksel evlilik işlemlerinin normal sürecinde işletilmesidir. Dolayısıyla kız ve erkeğin kararı, toplumun kültürel alışkanlıkları çerçevesinde yerine getirildiğinde meşruiyet kazanıyor. İsteme heyetinde yer alan aile büyükleri ve köyün ileri gelenleri ise, sadece ortaya hatır koyarak kız tarafını ikna etmek için değil, aynı zamanda, toplumun temsilcileri olarak karşılıklı verilen sözlere toplum adına şahitlik yapmak işlevini de üstleniyorlar. Aynı sürecin, büyük ölçüde kız kaçırılmalarda dahi yerine getiriliyor olması da, bu durumu destekler niteliktedir. Bunlar, aşağıdaki alıntılarla birlikte evlilik olayının, toplumsal meşruiyet zeminine yerleştirilmesinin, kültürel geleneklerle, nasıl yerine getirildiğini ve bunun Türk kültürünün bütününe hakim olan benzerlik içerisinde olduğunu göstermektedir.

" 'Aracı', evlenme akid ve andlaşmasını hazırlayan veya yapan kimselerdir. Kız ile erkek önceden anlaşmış olsalar bile evleme andlaşması için, kız ve oğlan ailelerinin aracılarının yardımı ile, evlenme andlaşmaları için, bir araya gelmiş olmaları gerekti. Bu, insanî ve aynı zamanda sosyal gelişmenin, bir görüntüsü idi. Toplantıda saygılı ve tecrübeli kişiler ,ak sakallılar veya Anadolu'da dendiği gibi "köyün usulları" da bulunurdu. Bu kişiler aynı zamanda birer tanık idiler. Nitekim Dede Korkut'taki Bay Biçen, kızını beşik kertme nişanlarken bile, "siz tanık olun", deme gereğini duyuyordu. Böylece evlenme de meşruiyet ile kanun ve töre temeline oturtulmuş oluyordu. Kız kaçırılmalarda da durum böyle idi. (Ögel 1979: 175)

Aynı aşama Erzurum'da da şu şekildedir: "Kadınlarca önceden başlanılmış ve yapılmış olan teşebbüslerden sonra, sıra erkeklere gelmiş olur. Evlenecek delikanlının babası, amcası, dayısı, ağabeyi, diğer akraba ve komşulardan teşekkül eden küçük bir grup kız evine veya köyüne giderek babası, ağabeyi ve yetkili olan diğer akrabalarla görüşmüş olurlar" (Örnek 1977:191-192).

"Oğluna kimin kızını isteyeceğini kararlaştıran aile, yakınlarından sözü geçen bir iki komşusunu da yanlarına alarak akşamdan sonra geç vakit evden çıkarlar. Gidenlerin arkasına süpürge ile vurulur, arkalarından su serpilir.Kız evine gelen misafirler buyur edilir, yer gösterilir. Kız istemeye gelen misafirlerden birisi, oturacağı yere bir süpürge koyup üstüne oturursa, bu misafirlerin kız istemeye geldikleri anlaşılır.Anadolu Türkmenlerinde kız isteneceği zaman evde bazı düzenlemeler yapılır. Alikan Aşiretinde ocağın yanar olmasının özel önemi vardır. Kız istenilmeye gelindiğinde herkes ocağın

etrafında toplanır ve ocak bütün gece yanar halde tutulur, ikramlar ocağın etrafında yapılır" (Kalafat 2000:127)

3.İsteme

İsteme olayının gerçekleşmesindeki ritüeller, aşağı yukarı hem bölgede hem de ülke genelinde tam bir bütünlük göstermektedir: Eğer daha önceden haber verilmemişse, önce biraz oturup sohbet edilir, çaylar kahveler içilir. Kız tarafı neden geldiklerini anlasa bile ihtiyaç sormak, geliş sebebini açıkça öğrenmek adettir.

Önceden aracıyla ya da başka bir şekilde kız evi haberdar edilmişse ve cevap olumlu olmuşsa, aynı yolla gün tespiti yapılır. Bundan sonra işlemler yine aynıdır. İkramlar yapılır, sohbet edilir, daha sonra oğlan tarafının sözcüsü konuya girer ve "Allah'ın emri ve Peygamberimizin kavliyle kızınızı oğlumuz münasip gördük ve kızınızı istemeye geldik" diyerek niyetlerini ifade eder.

"Oğlanın babası biraz havadan sudan konuştuğundan sonra kızın babasına ziyaret nedenini açıklar. Hayırlı bir iş için geldiklerini ve Allahın emri, peygamberi kavli ile kızını oğluna istediğini iletir"(Bahçekapı).

Bu işin yolunu yordamını bilenler mevzuu açarlar ve ; "Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile kızınızı bizim filan efendinin oğluna istiyoruz." diye bir teklif ortaya atılır (Akbuğday).

Bütün köylerde kız istemede temel ifade şekli böyledir. Ancak, "Allah'ın emri Peygamberin kavliyle *akrabalık için çulunuza oturmaya* geldik" gibi, bazı değişik deyiş şekilleri de görülebilmektedir.

Bazı köylerde kahveler geldikten sonra içilmeden önce kız istenmekte ve ancak cevap olumlu olursa kahve içilmektedir. "...hal hatır sorulur ve havadan sudan konuşmalar başlar. Çay ve kahveler gelir. İkram edilen çay ve kahveler içilmeden bir tarafa konulur ve erkek tarafı adına ilk konuşmayı cemaatin ileri geleni (oğlanın babası veya onun vekil olarak belirlediği kişi) yapar : -Bey bizim size bir teklifimiz var, teklifimizi kabul ederseniz ikram ettiğiniz çay ve kahveleri içeriz.

-Buyurunuz, emrediniz, mümkün olan bir şey ise yapmaya çalışacağız.

-Allah'ın adı ve peygamberimizin kavli ile kızınız yi oğlumuz.....'e biz büyükleri münasip gördük. Kızınızı istemeye geldik sizlerde kabul ederseniz kahvenizi içeriz.

-Siz dostlarımız, büyüklerimiz böyle münasip görmüşsünüz biz ne yapalım Allah hayırlı uğurlu etsin bir kız değil mi?, sizlere kurban olsun, diyerek iltifatta bulunur.

Bunun üzerine kahveler içilir, oğlan evinin getirdiği şeker, çikolata, çerez, ve kolonya misafirlere ikram edilir. Oğlan evi ve kız evi tokalaşır kucaklaşarak hayırlı ve

uğurlu olmasını dilerler. Oğlan tarafından bir kişi bütün büyüklerin elini öper . 'Dil bağı' kızın babasına verilir, oğlan evinin sözcüsü tekrar söz alarak; Gelin kızımızla oğlumuzun düğün işlerinin bir an evvel tedbirini düşünüp bir karara varalım, ona göre bizde hazırlıklarımızı görüp gelinimizi götürerek oğlumuzu baş göz edelim der" (Sancak).

Aynı işlemleri Erzurum'da da görüyoruz: "Hoş, beşten sonra "Allahın emri, Peygamberin kavli ile" kızınız'ı, oğlumuz 'a istemeye geldik, denir. Kız tarafı "Allah yazmışsa ne diyebiliriz" şeklinde muvafakatini bildirdikten sonra misafirlere yemek verilir. Yemek esnasında veya sonrasında ağız tatlılığı yapılmış ve bu maksat için çoklukla şerbet ikram edilmiş olur. Bu şekilde söz açıldıktan, isteme işi yürütüldükten ve ağız tatlılığı yapıldıktan sonra kesime geçilir. Kesim konuşmasında başlık miktarı, şerbet şekli, çerez durumu vesair birçok konular üzerinde durulur. Mutabakata varılır. Bundan sonra misafirler yani oğlan tarafları ayrılıp köylerine dönmüş olurlar" (Örnek 1977:191-192).

4.Kız tarafının cevabı

Kız tarafı olumlu cevap verecekse,

- "Allah hayırlı etsin".

- "Kader olmuşsa bir şey diyemeyiz".

- "Siz dostlarımız uygun görmüşseniz, biz ne yapalım. Allah hayırlı etsin".

- "Allah uygun gördüyse, siz uygun gördüyseniz, gençler uygun gördüyse; bende kızımı veriyorum".

- "Allah yazmışsa olur, hayırlı ise olsun".

şeklinde çeşitli ifadelerle kararlarını bildirirler.

5.Söz kesme

Kız tarafının olumlu cevabından sonra iki taraf birbirlerini tebrik ederek hayırlı olsun dileklerinde bulunur. Daha sonra erkek tarafının getirdiği çikolata çerez vs. ikram edilir, çaylar, kahveler içilir. Bundan sonra, ya hemen söz yüzükleri takılır ve söz kesilir ya da söz kesimi için gün belirlenir. Belirlenen bu güne şerbet günü de denilmektedir. Şerbet günü genellikle istemeden birkaç gün sonra olur. İstemenin üç kez tekrarlanmasında ise, üçüncü istemeden sonra söz kesilmektedir. Bazı köylerde, söz kesiminde, oğlan tarafı, gelin için yazma getirirler. Erkek tarafının verdiği bu yazma, nişan yapılmasa bile kızın başının bağlandığını sembolize etmektedir.

Kız verilip, şerbet içildikten sonra, nişan ve düğün alışverişiyle, karşılıklı yükümlülükler konuşulur. Yani yörede defter tutma denilen pazarlık yapılır, kız tarafının varsa listesi ve başlık parası bildirilir. "Cevap evet ise, ... defter tutma safhası başlar" (Akbuğday). Kız tarafı, erkek tarafından başlık parası veya annenin süt hakkı olarak bir

miktar para, kız için takı, ev eşyaları (beyaz eşya, oda takımları vs.), elbiseler vb. ister. İki taraf anlaştıktan sonra, evliliğin hayırlı olması ve genç çiftin mutlu olması için dualar edilir.

Bazen nişan da sözle birlikte yapılabilmektedir; ancak geleneksel uygulamada isteme, söz kesme, nişan, düğün sırası takip edilmektedir. Fakat günümüzde ekonomik koşulların da baskısıyla masrafları azaltmak amacıyla isteme ve söz ya da söz ve nişan birarada yapılabilmektedir. Söz kesiminde kızın yüzüğünü erkek tarafı, erkeğin yüzüğünü de kız tarafı alır. Yüzükler takıldıktan sonra şerbet içilir.

Anadolu'nun diğer yöreleriyle birlikte, Balkanlarda Dobruca Türklerinde de benzer adetler evlilik geleneklerini oluşturmaktadır. "Maraş (kasaba) geleneğinde, söz kesimi ve nişan töreleri şu sırayı izliyor: a) Söz kesimi günü takılar (inci, altın...) üzerinde anlaşma kadınlar arasında olur; ağırlık ile kızın amca çocuklarına ve erkek kardeşlerine verilecek «yol parası» da tartışılır; ama bunlar üzerinde son karar erkekler arasında kesinleşir. - b) Şerbet, iki taraf yakınlarının okuntu ile çağrıldıkları ilk törendir. Kız evinde kadınlar ve erkekler ayrı odalarda toplanırlar. Oğlan evinin yolladığı şekerle, şerbet yapılıp dağıtılır; çerez, meyve ve tatlılar yenir. Toplantı, çalgılı ve türkülü eğlencelerle sürdürülür. Bu arada kaynana kıza yüzük takar. c) Şerbetten sonra bir gün, oğlan evinin kıza ve kızın yakınlarına aldığı eşyalar, önce oğlan evinde akrabalara gösterildikten sonra, kız evine gider, ve orada sergilenir" (Boratav 1973:213).

Aynı şekilde Dobrucada da " iki genç evlenme kararını müşterek aldıktan sonra, geleneksel âdetler yürümeye başlar. Erkek, güvendiği bir-iki akrabasını (ekseriyeti teyze, hala, dayı yahut amca) kızın evine gönderir. Adı cauşu olan bu «resmî» temsilcinin rolü kız tarafını ikna etmektir. Cauşu'nin geleceği günü kızın ailesi bilir ve ona göre hazırlanır, yani yakın akrabalarını cauşu geldiğinde hazır bulunmasına dikkat eder. Cauşu kahve - şeker v.s. küçük hediyeler getirir (baş örtüsü). Kız tarafıda tatlı, kahve ikram eder. Kız tarafı evlenme teklifini kabul ettikten sonra, causu ile söz bir, Allah bir bağlanır (yani sözleşme manasında). Derhal nişan hazırlıkları başlar" (Cemil 1976:51). Buradaki 'söz bir, Allah bir bağlama' diğer Türk topluluklarında görülen 'dil bağı' nın farklı bir ifadesidir.

6.Dil Bağı

'Dil bağı', evlenme kararına varan erkeğin ve kızın, bu kararlarını temsil etmek üzere birbirlerine verdikleri hediyedir. Ancak bu, bölgede farklı şekillerde görülebilmektedir. Bazı bölgelerde söz kesimi anlamında kullanılırken, bazı köylerde de nişan olarak kabul edilmektedir ve sadece oğlan ailesi tarafından verilmektedir. "İstenilen kız verilirse, erkek ailesi tarafından kızın ailesine "dil bağı" götürülür. Bunun içinde, kız için terlik, oyaly yazma, elbiselik kumaş vardır. Burada söz kesilir (Mirali). Bazı köylerde

söz'e "dil bağı" denilmektedir.

Dil bağı bazan, erkek ve kızın kendi aralarında sözleşmelerinin bir sembolü olarak da görebilmekteyiz. "Bugün görülmemekle birlikte, bazen de erkek kız ile tanışır ve birbirlerine dil bağı denilen bir hediye verirlerdi. Zamanla anne ve babalar bu durumu öğrenirler ve çocuklarının istek ve arzularına uyarak bu kızı isterlerdi" (Kuşçu Köyü).

"İsteme işinden birkaç gün sonra da "Dilbağı" gönderilir. Buna da "Dilbağı indirmek" denir. Dilbağında ise, gücü yetenler bir altın veya eşdeğerde bir bilezik götürür. Bu ailenin maddi durumuna göre değişir. Şayet durumları iyi değil ise çorap, yazma vb. şeyler götürülür. Erkeğin annesi, babası varsa kız kardeşi ile birlikte "dilbağı" indirilir. Dilbağı gençlerin ayrıca sözlenme safhasıdır. Dilbağında nişan tarihide kararlaştırılır" (Akbuğday Köyü).

"Birbirini seven iki genç, ailelerinin onayını alırlar: Aileler onay verirse, erkek tarafı kızın ailesine haber gönderir. Kız tarafı tamam deyince, erkek tarafı kız istemek için, kız evine giderler ve kız istenir. Kız tarafı da kızı verirse, erkek tarafı kıza dil bağı (nişan) verirler" (Beydamı). Burada da dil bağı'nın nişan anlamında yer aldığı görülüyor.

Anlamı itibarıyla evlenme teklifini kabul etme olarak görebileceğimiz dil bağı'nın evlilik kültürümüzün köklü adetlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Ögel şunları ifade etmektedir: "Türklerde babanın, sonsuz bir "velayet hakkı" görünmemektedir. Bunun içindir ki söz kesiminde kızın, evlenmeye razı olduğunu gösteren, bir "rıзалık" sembolü vermesi de gerekiyordu. Bu sembol, Sibiryadan Anadolu'ya kadar uzanan bütün Türk illerinde, "mendil" idi. Bu çok eski Türk geleneği, Anadolu'da kız evinden giden hediyelerde, çevre, yağlık veya mendil şeklinde görülür. Türkistan'daki tuzlu su ve ekmek yerine Anadolu'da da şerbet içilir. Bu da bir çeşit and içmedir" (Ögel 1979:184). Bu adet, daha önce kız kaçırmada gördüğümüz mendil veya eşarp kaçırmının, neden kızın kendisini kaçırmakla denk tutulduğunun anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır.

7.Şerbet

Şerbet içme için çoğunlukla Cuma veya bazen de Pazar günü kararlaştırılır. Belirlenen günde kız evine şerbet içmeye gidilir. Şerbet içmeye erkeğin ailesi, aile büyükleri, akrabalar, yakın aile dostları katılır. Şerbet malzemelerini ve diğer ikram edilecekleri erkek tarafı götürür. Şerbet özellikle kırmızı renkte hazırlanır. Şerbet içmeye bazı köylerde şirinlik veya 'şirone' denilmektedir.

Şerbet, yüzükler takılıp söz kesildikten sonra içilmektedir. Şerbet içilmeden önce genellikle gençler el öperler, daha sonra gelinle damadın ömür boyu mutlu olmaları

niyetiyle, şerbet üzerine çeşitli dualar ve Kuran-ı Kerim okunur. Okunan Kur'an ve dualarla içilen şerbete bir anlamda, manevi bir nitelik kazandırılması, yukarıda Ögel'in şerbet içmeyi 'ant' içme' olarak ifade etmesini desteklemektedir. Daha sonra oğlan tarafı geline hediyelerini takar (Altuntarla). Dualar okunup şerbet içildikten sonra, kıza çeşitli hediyeler verilir; takılar takıldıktan sonra da kına yakılır. Kına tabaklara konulup üstüne mumlar dikilerek gezdirilir. Bu sırada davetlilerden toplanan para, davulcuya verilir. Şerbette yakılan kına, daha çok serçe parmağa yakılmaktadır. Bundan sonra, kız tarafının varsa listesi ve başlık parası bildirilir, ayrıca alışveriş ve nişan günü belirlenir.

8. Takılar

Takılar evlilik olayının kültürel açıdan vaz geçilemez unsurlarından birisidir. Uygulamada yöresel farklılıklar olmakla birlikte takı olgusunun varlığı ve törenleri genel bir ortaklık göstermektedir. Evlilik sürecinin hemen her aşamasında takı takma yer almaktadır. İlk takı genellikle söz kesmede yüzükle birlikte takılmaktadır, daha sonra nişanda yine yüzükten sonra, kız almada gelin hazırlandıktan sonra, gelin erkek evine inip içeri girdikten sonra ve en son düğünün ertesi sabah yüz açımında takılar takılmaktadır. "Söz olarak küpe, altın, künye takılır" (Arpalı). "Gelin oğlan evinde içeri girdikten sonra bir odaya alınarak takı töreni yapılır. Takılarda takıldıktan sonra eğlence devam eder. Bir yandan eğlence devam ederken bir yandan da düğün yemeği verilir. Düğün yemeğinden sonra düğüne gelenler mutluluklar dileyip düğünden ayrılır ve böylece düğün son bulur" (Kuşçu Köyü)

Başlık istemenin büyük ölçüde kalkmış olması veya hafiflemiş olması, takılara verilen önemi oldukça artırmıştır. Bunu bir anlamda başlığın şekil değiştirip meşru bir alana geçmesi ya da kendini meşrulaştırması olarak değerlendirmek mümkün olabilir.

Takılar, kız istenip sonuç olumlu olduğunda, karşılıklı anlaşmayla belirlenmektedir. Bazan kız tarafı herhangi bir talepte bulunmadan erkek tarafının insiyatifine bırakılmaktadır. "Gelin adayının babası iyi bir insan ise siz kendinize ve şerefinize göre ne getiriyorsanız getirin der" (Keklikdere). Bazen de hazırlanan liste erkek tarafına verilmektedir. Buna gelin listesi denilmektedir. "Pazarlıkta kız tarafı isteklerde bulunur ve defter tutulur. "Defter tutma" adı verilen bu geleneğe göre kız tarafı erkek tarafının alacağı takılar, giysiler, eşyalar vs yazılır. Tabi ki erkek tarafının defterde yazılanlara itiraz hakkı vardır. Hatırlı kişilerin, büyüklerin araya girmesiyle iki tarafta uzlaştırılır" (Yedigöze). "Köyde genel olarak kızlara şunlar istenilmektedir: 7 bilezik, kolye takımı, binlik, altın zincir, küpe, 5 adet yüzük, dolap, elbise, karyola, masa, altı adet sandalye, yatak, yorgan, tencere, tabak, vb. Eğer bu eşyalar oğlan tarafının gücünden fazla ise halk araya girer ve daha çok altınların sayısında indirim yapılır" (Keklikdere).

Eğer takıların ve diğer hediyelerin neler olacağı nişan günü konuşuluyorsa, iki tarafın büyükleri bir araya gelirler. Yemekler yenilir ondan sonra çaylar içilir, buraya köy imamını da çağırırlar. Burada kız tarafının büyüklerinden birisi ile erkek tarafının büyüğü karşılıklı oturup pazarlığı yaparlar. Bunlar kendi aralarında anlaşdıktan sonra köy imamının okuyacağı bir dua ile bu mesele kapatılır. Ancak erkek tarafı kız tarafının istediklerini ağır bulursa, aracılarında yardımıyla listedeki takılar azaltılmaya çalışılır. Takı konusundaki pazarlıklar çoğunlukla herkesin önünde yapılır ki, herhangi bir anlaşmazlık durumunda şahitlik yapılabilsin.

Takı takmaya başlamada damat ve gelinin aile büyüklerinin öncelikli olmasına dikkat edilmektedir. Takı takma sırasında takı takanların kim oldukları ve ne taktıkları yüksek sesle herkese duyurulmaya çalışılır. Sırasıyla kim ne takmış veya vermişse, ismi okunarak alkışlanır.

Ayrıca damat tarafından gelinin ablası veya kız kardeşine alınan hediyeye "baldız yüzüğü" denilmektedir. Kızın erkek kardeşi veya abisinin, amcasının ya da dayısının da, evliliğe razı olmalarını sağlamak için "kardeş yolu", dayı yolu" ve "amca yolu" olarak adlandırılan hediyeler alınmaktadır. Kardeş yolu pahalı bir hediye ve genellikle de bir silah olmaktadır (Akören).

Bütün bu adetlerin, Türk kültürünün geçmişten günümüze intikal eden köklü adetlerinden olduğunu, yine Ögel'in çalışmalarında görebiliyoruz: "Nişan hediyesi ve yüzük vermek, Türklerin çok eski çağlardan beri yaptıkları yaygın bir adetleri ve inanışları idi. Hun çağına ait Çin kaynaklarında ve Dede Korkut kitabında bununla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. 'Beğrek barmağından altun yüzüğü çıkardı, kızın barmağına geçürdü, ortamızda bu nişan olsun , han kızı didi' " (Ögel 1985:263).

Düğünden önce gelin için yapılan alış-verişe "pazarlığa gitme" adı da verilir. Bu alış-verişe gelin, damat, gelinin kız kardeşi anne ve babalar gider. Gelinin istediği eşyalar alınır.

III.Nişan

Türk evlilik kültürünün çok eski çağlardan beri görülen ve halen de bütün canlılığıyla yaşatılan unsurlarından birisi de nişandır. Nişan günü genellikle Cuma veya Pazar akşamı olarak belirlenmektedir. Nişan gecesine akrabaların bir çoğu ve yakın komşular davet edilir. Nişanlılık süresinin uzaması hem hoş kabul edilmediği hem de uğursuzluk sayıldığı için, eğer sözle düğün arası uzayacaksa nişan düğüne yakın bir zamanda yapılır. Ancak düğün söze yakın bir zamanda yapılacaksa genellikle sözle nişan birleştirilebiliyor.

Nişanın temel amacı, karşılıklı olarak evlilik sözünü ve bir anlamda kızın erkeğin

ailesine aidiyetini topluma ilan etmektir, duyurmaktır. Çünkü sembolik olarak kız artık oğlan tarafının alametini (nişanını) taşımaktadır. Bu bakımdan, nişan evlilik sürecinde artık, vaz geçilmenin mümkün olmadığı yada çok özel şartları gerektiren bir aşamadır. Bazen herhangi bir nedenden dolayı nişan yapılamadığı takdirde, bunun yerine düğünün ilk günü veya kına gecesi nişan olarak kabul edilmektedir. Bu durum nişanın sadece nişan gecesi ritüelleri olarak kabul edildiğini, iki aile arasında kız ve oğullarını evlendirme iradesini ve baba evinde olsa da, kızın artık oğlan tarafına ait olduğunu temsil etme boyutunun zayıfladığını göstermektedir.

Bazı köylerde nişan gecesine "şirune" ve diğer köylerin bir kısmında da 'şirinlik denilmektedir. Nişanın sonunda misafirlerin üzerine atılan saçıya da şirincelik denilmektedir. "Nişanın bitimine yakın "şirincelik" denen üzüm, leblebi, fıstık karışımı çerez halkın üstüne atılır, avuç avuç dağıtılır" (Hasançelebi).

Nişan masraflarını genellikle erkek tarafı karşılamaktadır. Bazı köylerde de kız tarafı nişan masraflarını karşılar. Fakat iki tarafta misafirlere yemek hazırlamaktadırlar. Bazı köylerde nişan iki ayrı evde yapılırken, bazı köylerde de nişan kız evinde yapılmakla birlikte, erkekler ayrı bir yerde otururlar. Kızın nişanı kendi evinde yapılmaktadır. Öte yandan erkeğin nişanı ise kendi evinde yapılmaz; genelde erkek evi kendine yakın hissettiği bir evde misafirleri ağırlar.

Damat kız tarafının isteğine bağlı olarak kız evine gelir. Eğer kız tarafı istemezse damat nişanda kız evine gelemmez. "Damadın nişana götürüp götürülmeyeceği kız tarafının isteğine bağlıdır, yani kız tarafı isterse damat da götürülür. Aksi halde götürülmez" (Kuşçu). "Genelde nişana damat gitmez. Çünkü nişanda çoğunlukla kadınlar biraraya toplanırlar (Bahçekapı). Köylerin hemen hepsinde erkekler ayrı bir yerde kadınlarda başka bir yerde toplanırlar.

Gerekli hazırlıkları yapan erkek tarafı kendi yakınları ve misafirleriyle birlikte kız evine giderler. Eğer erkekler ayrı bir evde toplanacaksa kız evine sadece erkek tarafının kadınları gider. "Oğlan evindeki hafif eşyalar, takılar, ziynet eşyaları ile beraber oğlan evi mümkün olduğu kadar kalabalık bir grupla kız evine gider. Kadınlar kızı süslerler, bezerler. Bu arada oğlan anası nişan yüzüğünü kıza takar. Kız anası da nişan yüzüğünü oğlan anasına teslim eder" (Akbuğday). Bazı köylerde ise nişan yüzüğü genç kızlardan biri tarafından kızın parmağına takılırken, damadın yüzüğü ise, ağzı oyalı bir yazmayla bağlanmış bir sürahi şerbetle birlikte erkek tarafına gönderilmektedir (Yedigöze).

Kız evinde kızın yüzüğü ve takılar takılırken "nişan taşı" veya "şeker başı" olarak adlandırılan, üzerinde sürahi içinde şerbet ve oğlana göre bir yüzük ve çeşitli hediyeler bulunan bir tepsi hazırlanarak oğlan evine gönderilir (Hasançelebi). Damadın yüzüğü de

diğer tarafta takılır. "Götürülen nişan yüzüğü analı babalı bir genç tarafından takılır" (Kuşçu Köyü). Yüzük takmada köylerin genelinde kız ve erkek birbirlerini görmezler. "Yine hediyeler takıldığı sırada geline nişan yüzüğü takılır, damat genelde nişana gitmediği için nişan yüzüğü yakınıyla beraber gönderilir" (Bahçekapı). Ancak bazı köylerde yüzükler kurdelayla bağlanarak takılmakta ve kurdela kesilmektedir. "Nişan yüzükleri takılır kurdela kesilir. Kurdeleyi kesen kişiye para verilir. Kurdeleyi kesen kişi para almadıkça "makas kesmiyor" der. Damat ve gelin parayı verdikten sonra kurdeleyi keser" (Hasançelebi).

"Bu arada yanan bir mum üzerine test (leğen) konulur, gelin bu testin üzerine oturtulur. Eğer mum sönmezse evlilik uzun sürer inancı vardır. Bazı ailelerde bu gecede mevlid okuturlar" (Akbuğday). Daha sonra oğlan tarafından getirilen altınlar, bilezikler , paralar geline takılır. Bir kadın tarafından yüksek sesle bu takıları takan kişilerin isimlerini söyler. "Daha sonra gelin kaynatasından başlamak üzere büyüklerin ellerinden öper. Bundan sonra getirilen yiyecek ve içecekler oğlan tarafından birkaç kişi tarafından hazırlanır ve eğlence başlar" (Kuşçu Köyü).

"Takılar takılmadan evvel davullar çalar, halk eğlenir, oyunlar oynanır. Misafirlere kız evinde yemekler ve içecekler ikram edilir" (Akören). Genellikle davul zurna getirilir. Davul zurna olmadığında, teyp ve pikaplarda müzik çalarak eğlenilir. Takı merasimi bittikten sonra şerbet dağıtılır. Şerbet dağıtımı bittikten sonra nişan töreni de biter. "Nişanda şerbet yapan kişiye evin büyüğü ve damat adayı tarafından tepsi açım parası verilir. Şerbeti yapan kişi; dağıtım sırası geldiğinde şerbet dolu kazanın üstüne tepsi örter tepsinin açılması için içine memnun edici bir para atılmalıdır. Şerbeti damadın yakın arkadaşları dağıtır" (Hasançelebi).

"Nişan gecesi erkek ve kız evinde ayrı ayrı eğlenceler yapılır ve geç saatlere kadar eğlenilir" (Akören). "Nişanın sonuna doğru kız ve oğlan tarafı davetlilere şeker ve kolonya dağıtırlar" (Bahçekapı).

"Nişandan sonra ailelerin görüşmeleri artar eğer nişanlılık süresi bayrama denk gelirse "bayramcalık" denilen giysi, takı, süs eşyası vs. hediyeler kız tarafına götürülür" (Hasançelebi). Ayrıca, nişanlılık dönemindeki dini bayramlarda, damat kız evine çeşitli hediyeler götürür. Kız tarafı da aynı şekilde karşılık verir.

"Kız ile oğlanın nişanlı kalma süreleri genellikle üç-dört haftadır" (Bahçekapı).

"Nişanda kız tarafının istek ve önerileri dinlenilir. Başlık parası (ana sütü parası) çeyiz ve evlenme masrafları konusunda anlaşma sağlanır" (Havuzlu)

Eskiden, Türklerde küçük düğün olarak adlandırılan nişanın bütün Türk coğrafyasında büyük bir benzerlik gösterdiği bir çok araştırmanın karşılaştırılmasıyla görülebilmektedir. "Nişan" daha çok gelişmiş Batı Türklerinde yayılmıştır. Aslında kalın

andlaşması ve söz kesimi hediyeleri ile, nişan da gerçekleşmiş oluyordu. Nişanlı karşılığında söylenen "adaklı" sözü ise, yalnızca büyük İmparatorluklar kurmuş olan Oğuz ve Türkmen kesimleri ile, Batı Türklerinde görülüyordu. Bu da, bir gelişme idi. "Beşik kertme nişan" ise, bütün Türklerde vardır. Bu da tanıklar, andlaşma ve dua ile yapılırdı. Nişan, evlenme için bir vaad ve aynı zamanda bir, "ön akid"dir. Adaklı sözü ise bunun en güzel ve insanî ifadesi idi. Yine Anadolu'da söylenen, "deyikli, ulaştık, tutu, tüğülü ve yasan" gibi sözler de, en eski Türk özlere taşınırlar. Beşik kertme nişanlılar, ergenlik çağına gelince, ikinci defa, yeniden nişanlanırlar. Dede Korkut da Bey Beyrek, nişanlısı Banu Çiçek'e yeniden bir yüzük takmıştı. Nişan yüzüğü ise, kutlu idi. Dede Korkut'ta dendiği gibi nişan yüzüğünün "içinde binbir nişan vardı". Nişanlılık sembolü olan hediye, Anadolu'da belek, belli; Ortaasya'da ise belgü denir. Böylece adaklılar, birbirine adanmış olurlar. Dede Korkut'ta nişan törenine ayrıca, "Küçük düğün" de denmiştir" (Ögel 1979:184)

"Antakya'da nişan günü yalnız kadınlar kız evine gider, kendilerine soğuk ve ekşi olmayan bir şerbet ikram edilir. Bu şerbetten gelin de içer. Gelinin şerbet bardağında biraz şerbet bırakılır. Süslenen bu bardak içmesi için damada gönderilir" (Kalafat 2000:25).

"Maraş'ta, nişan, iki tarafın yakınları için kız evinde düzenlenen ikinci törendir. Gelin elbisesi ile süslenmiş kıza kaynana ile, oğlanın başkaca yakın akrabaları takılarını takarlar. Kadınlarla kızlar bir tarafta, genç erkekler bir tarafta, çalgılı, türkülü eğlenirler. Öğle yemeği yenir. Gençlerin eğlenceli toplantıları gece de sürdürülebilir. - Nişan töreni ramazana rastlarsa oğlan, kız evine «maya» gönderir; kız bununla ekmek yapar" (Boratav 1973:213-214)

"Dede Korkut Hikâyeleri'nde "küçük düğün" olarak geçen nişan, "Yalancı oğlu Yaltaçuk kiçi düğünün eyledi, ulu düğününe va'de kodı" (Ergin 1989: 133 den) örneğinde de görüldüğü gibi, evlenme için bir söz, aynı zamanda ön akittir (Ögel 1988: 266 den)" (Eker 1998:21)

Dobruca Türklerinde ki nişan adetleri de Anadolu'yla büyük benzerlikler göstermektedir. "...nişan günü müştereken tespit edilir. ...Erkek tarafından 3-4 nişan kudası gönderilir (delikanlının yakın erkek akrabalarından yahut komşularından seçilirler); nişan kudaları Nogaylarda 10-15 kişiye kadar da varabilir. Nişan kudaları mehr-i muaccei konuşurlar ve derhal öderler (1000 lei'den fazla olur) ve süt-hakkı denilen sembolik parayı da verirler. Nişan bohçaları mübadele olunur ve nişan duası okunduktan sonra, düğün tarihi ayarlanır (3 haftadan 3 ay' kadar bir arada) ve geleneksel sofrada nişan kudaları ağırlanır. Sonra düğün hazırlıkları kendi - kendine iki tarafta başlar" (Cemil 1976:51).

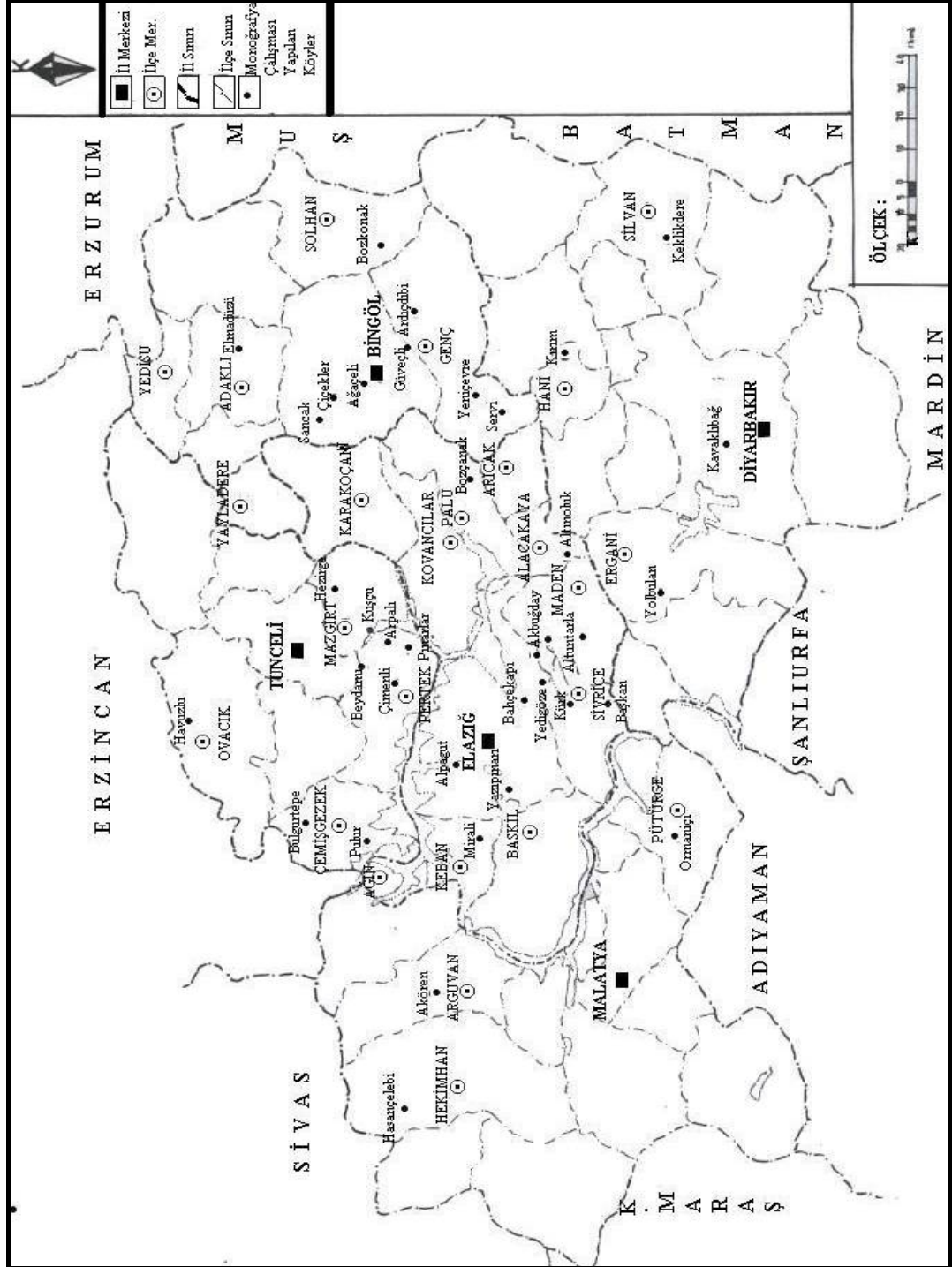
" Dede Korku Kitabı'nda, evlenmeye ilgin törenlerin tümü, «kiçi düğün» (= küçük düğün) ve «ulu düğün» deyimleriyle iki kesime bölünüyor; birincisi «söz kesimi ve

nişan» kümesini, ikincisi de «kına, gelin göçürme ve gerdek» etrafındaki törenleri gösterse gerek. Aynı metinde, kızın parmağına delikanlının nişan yüzüğünü takarken söylediği «düğün kutlu olsun» dileğindeki düğün deyimini, yukarıdaki kesimlerden birincisine bir anıştırmadır" (Boratav 1973:205).

Oğuzlarda "erkek nişanlandığı kızın parmağına kendi yüzüğünü takmaktadır. Kız da nişanlısına kendi diktiği kırmızı renkte kaftan göndermekte ve oğlan gerdeğe bu kaftanı giyerek girmektedir. Nişanlandıktan bir müddet sonra düğün yapılmaktadır" (Sümer 1999:389)

Yozgat'daki nişan adetlerinin inceleme bölgesiyle gösterdiği benzerlik de, Anadolu kültürünün nasıl bir bütünlük gösterdiğine örnek teşkil etmektedir. "Nişandan bir gün evvel, gerek oğlan, gerekse kız evi tarafından «okuyucu»lar (dâvetçi'ler) dolaştırılır. Oğlan evinin okuyucuları oğlan tarafının, kız evinin okuyucuları da kız tarafının evlerine birer birer giderek, nişana davet ederler. ...Yine aynı gün, oğlan evinden kız evine «Nişan çerezi» yollanır. Bu çerez, çoğunlukla, lokumdan ibarettir. ...Nişan'dan evvel gerek oğlan, gerek kız evi çalgı tutarlar. Nişan gününün sabahı hem oğlan, hem de kız evinde çalgılar çalmağa başlar. Oğlan evinin davetlileri oğlan evinde, kız evinin davetlileri de kız evinde toplanırlar.

...Oğlan evi kendilerine ayrılan odaya yerleştikten sonra, gelin de bu odaya getirilir. Odanın ortasına bir iskemle konur. İskemlenin üzerine de bir ucu yere değmek, bir ucu da iskemlenin arkalığından geriye doğru sarkmak üzere, birkaç arşın uzunluğunda bir kumaş serilir. Buna Ayak Eni denir. İskemle, kızın yüzü kıbleye yani güneye gelecek şekilde konur. Kız, Ayak Eni'nin yerdeki kısmına basarak iskemlenin üzerine oturur. Başı bütün yani «maddî ve manevî hiçbir özrü olmayan» bir kadın, nişan yüzüğünü alarak, kızın sağ elinin yüzük parmağına, salâvat'la ve üç defa sokup çıkardıktan sonra, takar. Bunun üzerine, odada hazır bulunanlar «Hayırlı olsun! Başı devletli olsun!» diye söylerler. Bundan sonra gelin, kız evinin davetlileri bulunan odaya götürülür. Orada da davetliler iyi dileklerde bulunurlar. Bundan sonra, kızın yüzündeki pullu-kıvrak ve üzerindeki elbise çıkarılır. Başlık olarak oğlan evinden gelen elbise giydirilir ve takım takılır. Kız, sonra, sırası ile bütün davetlilerin yanına gider, onlarla konuşur. Nihayet, davetliler «Vakit geçti, artık âdetimiz olsun!» demeğe başlarlar. Bunun üzerine, Nişan Çerezi getirilerek ikram edilir. Şerbetler içilir, yemişler, çörekler yahut lokumlar yenir. " (Akyüz 1976:15-16).

Harita: Monografi Çalışması Yapılan Köyler

Sonuç

Kültür, bir toplumun hem bütünleştirici hem de onu diğer toplumlardan farklılaştıran önemli bir unsurdur. Kültürün insanlar arası ilişkileri düzenleyici rolünü göz önüne aldığımızda, ortak kültürel unsurlara (değerler, gelenekler) göre hareket eden bireylerin benzer gruplar oluşturmaları söz konusu olacaktır. Çünkü ortak değerlere göre hareket eden fertlerin ilişkilerinde oluşacak örüntülerin ortaya çıkaracağı sosyal yapı belirli bir kimlik karakteristiğiyle şekillenir. Böylece, sosyal ve kültürel gruplar, bu grupları meydana getiren fertlerin diğerlerinden, benzer farklılıklar göstermeleriyle ayırt edilirler. Bu çerçevede bölge kültürünün bir parçası olan evlilik kültürü ve evlilik uygulamalarına baktığımızda, bölgede geleneksel kültür yapısının bu açıdan büyük ölçüde ‘bütüncü’ bir yapı oluşturduğunu görmekteyiz.

Kültürel unsurların uygulanışlarında zamana ve mekana göre değişimler meydana geliyor olsa bile, kültürün bir şekilde anlam arka planını yeniliklerde yeniden üretiyor olması, onun geçmişten günümüze özünü korumasını sağlamaktadır. Dolayısıyla zaman içerisinde bölgesel çevre şartlarının meydana getireceği değişikliklere rağmen, kültürün anlam boyutundan yola çıkarak onun kaynaklarına iz sürmek mümkün olabilecektir.

Evlilik gelenekleriyle ilgili pratiklerin arka plânında var olan anlamlar dünyasını da göz önüne alırsak, bölgede etnik yada mezhep ekseninde farklı tanımlanan alt grupların hem bölgede birbirleriyle, hem de Anadolu kültürünün geneliyle ve gerek İslâmî dönem, gerekse öncesi olmak üzere, Türk tarihi boyunca uzanan tarihî kültürel kökenleriyle belirgin bir bütünlük gösterdiğini belirtebiliriz. Bu bağlamda, farklı grupların birbirinden bağımsız, uzlaşmaz oldukları sonucuna varabilmek mümkün gözüküyor. Çünkü, böyle bir sonuca varabilmek için farklı tanımlanan alt grupların ayırt edici özelliklerinin, ortak özelliklerine, baskın karakterde olması gerekir. Üstelik bu çalışmada evlilik kültürünün tamamının ve bölge kültürünün diğer konularının ele alınmadığı göz önüne alınırsa, bunlarında incelenmesiyle, bu bütünlüğün çok daha belirgin bir şekilde görülebileceğini belirtebiliriz.

KAYNAKLAR

- Aksoy (Mustafa), 1996, Kültür Sosyolojisi Açısından ‘Doğu Anadolu’, İstanbul, Tarih ve İslam Araştırma Vakfı Yay.
- Aksu (Aysu), 1997, Diyarbakır Düşünleri, Milli Folklor, Sayı: 34, s.72-77.
- Akyüz (Kenan), 1976, Yozgat’ta Evlenme Adetleri, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt, Ankara, Kültür Bakanlığı, MFAD Yayını:21.
- Atalay (Besim), 1985, Divanü Lugat-İt-Türk Tercümesi I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

- Barlas (Uğuroğlu H.), Maraş Düğün Adetleri, İstanbul Yurttaş Kitabevi Folklor Yayınları: I
- Boratav (Pertev N.), 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul, Gerçek Yay.
- Cemil (Tahsin), 1976, Dobruca Türklerinde Düğün , I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt, Ankara, Kültür Bakanlığı, MFAD Yayını:21.
- Çopuroğlu (Y.Cemalettin), 1993, Sosyo-Kültürel Sistem ve Değişme Analizinde Çevre, Çevre Meselesi ve Çevreci Hareketler, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Eker (Gülin Ö.), 1998, Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Adetlerinin Yeri, Milli Folklor, Sayı: 40, s.15-30.
- Gökbalp (Ziya), 1991, Türk Uygarlığı Tarihi, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yay.
- Gökbel (Ahmet), 1998, Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Güngör (Erol), 1980, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara, Töre Devlet Yayınevi.
- İnan (Abdülkadir), 1986, Tarihte ve Bugün Şamanizm, (III. Baskı), Ankara, TTKB.
- Kalafat (Yaşar), 2000, Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay.
- Li (Yong-Song), 1999, Türk Dillerinde Akralılık Adları, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 15, Simurg Yay.
- Morina (İrfan), 1982, Mamuşa Düğün Türküleri ve Düğün Adetleri, II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt,(Gelenek, Görenek ve İnançlar), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD Yay:40.
- Nahya (Zümrüt), 1987, Kız İsteme ve Söz Kesme Gelenekleri Üzerine Bir Atlas Denemesi, III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt,(Gelenek, Görenek ve İnançlar), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD Yay:86.
- Ögel (B.), 1979, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, Kömen yayınları.
- 1985, Türk Kültür Tarihine Giriş V, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Örnek (Sedat Veyis), 1977, Türk Halkbilimi, Ankara, İş Bankası Kültür Yay.
- Sümer (Faruk), 1999, Oğuzlar (Türkmenler), (5. Baskı), İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Yıldız (Naciye), 1995, Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını:623.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 195-207, ELAZIĞ-2000

SOSYAL FARKLILAŞMA VE ÇATIŞMA SÜRECİNDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

*Working Relations in the Process of Social Differentiation and
Conflict*

Yaşar KAYA*

ÖZET

Sosyal farklılaşma, sosyal hayatın çok önemli bir unsurudur ve işbölümü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Sosyal farklılaşmadan organize olmuş sosyal hayatın gelişmesi ve kaynakları düşünülmektedir. Sosyal farklılaşma, büyük yada küçük her sosyal birimde mevcut olan farklı özelliklere sahip insanların, farklı vazifeleri, meslekleri ve rolleri gerçekleştirdiği duruma işaret eder. Sanayi toplumunda sosyal çatışmanın kurumsallaşacağı varsayılmaktadır. Çünkü çatışmanın varlığı kabullenilmiş ve düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal farklılaşma, çalışma ilişkileri, sosyal çatışma

ABSTRACT

Social differentiation is so significant an aspect of organized social life that it has been treated as virtually equivalent it, and especially to the social division of labor. Social differentiation usually refers to the situation that exists in every social unit, large or small, by virtue of the fact that people with different characteristics perform different tasks and occupy different roles.

Its assumptions on the institutionalisation of social conflict in industrial society. Its existence has been accepted and the manifestations have been socially regulated

Key Words: Social differentiation, working relations, social conflict

* Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Sosyoloji Böl.

1.SOSYAL FARKLILAŞMA VE ÇATIŞMA

Her toplumda insanlar arasında kazanılmış farklılıklar vardır. Bu farklılıkların bazıları zeka,yaş,cinsiyet gibi biyolojik değişkenlerdir. Diğerleri insan organizmasına bağlı olan özelliklerdir. Toplum üyeleri kişisel farklılıklara göre kabul edilmiş sosyal ayrımlarla farklılaşmışlardır. İnsanlar; pozisyon,meslek, prestij, alakalar, kültürel nitelikler, tutumlar ve değerleri ile bir diğerinden farklıdırlar. Bu ayrımların bazıları günlük yaşam kalıplarından, grup faaliyetlerinin organizasyonundaki farklı vazifelerden ve farklı sosyal pozisyonlardan gelir.(Mayer-Burkley,1970:3) Bir yönü ile kişisel diğer yönü ile toplumsal olarak kazanılmış ferdi farklılıklar üzerine temellenmiş bu ayırt edici sosyal rol ve vazifelerin bölünmesine sosyal farklılaşma denilir.

Sosyal farklılaşma kavramından, organize olmuş sosyal hayatın gelişmesi ve kaynakları düşünülmektedir. Sosyal farklılaşma genellikle;

Büyük yada küçük her sosyal birimde mevcut olan farklı karakterdeki insanların farklı vazifeleri, meslekleri ve rolleri gerçekleştirdiği, bu vazife ve rollerin açıkca birbiri ile alakalı olduğu duruma işaret eder.(Eisenstadt,1971:5) Cemiyet içinde farklı görev türlerini içeren rol davranışlarını yerine getirmekle fonksiyoner olan insanların birlikteliği sosyal sistemi meydana gelir. Sosyal sistemin bu özelliği toplumsal bütünleşmeye sebep olmaktadır. Diğer taraftan rol davranışının dayanağı olan sosyal statü sisteminin hiyerarşik yapısı ve statülere göre şekillenen sosyal mükafatların farklılaşması sosyal çatışmaya zemin hazırlamaktadır.

Sanayileşme sürecinde, farklılaşmanın yol açtığı çatışma-kurumsallaşma-uzlaşma prosedürünü izah eden yaklaşımlardan en popüler olanı R.Dahrendorf'un çatışmacı yaklaşımıdır. Dahrendorf, sanayileşen toplumlar da çatışmanın kurumsallaşacağını varsaymaktadır. Dahrendorf'a göre kapitalizm sonrası toplumlardaki endüstriyel çatışma daha yumuşak olacaktır.(Binns,1977:99) Çünkü, çatışmanın varlığı kabul edilmiş ve toplumsal olarak düzenlenmiştir. Dahrendorf birbirleriyle yakından ilişkili olan çatışma ve uzlaşma olmaksızın toplumun var olamayacağını belirtir.

Dahrendorf'un çatışma teorisinde toplumun nitelikleri olarak şunlar belirtilir:

- Her toplum her noktada ve her an çelişki ve çatışmaya dayanır ve buna açıktır.
- Çatışma ve çelişki toplumun temel niteliği olup her zaman her yerde vardır.

Her toplum her noktada her an değişmelere açıktır. Toplumsal değişme her zaman ve her yerde vardır.

- Toplumun oluşturan her unsur, toplumun çözülmesine ve tekrar bütünleşmesine, diğer bir ifade ile değişmesine katkıda bulunur.

Her toplum onu oluşturan fertlerden bazılarının diğerleri üzerindeki zorlamasına

dayanır. Toplum zorlamaya dayalı bir bütünlük arzeder.(Dahrendorf,1959:164) Bu özellikleri sebebiyle toplumlar için çatışmanın kaçınılmazlığı ileri sürülmektedir.

Dahrendorf, toplumun uyumlu ve bütünleşmiş bir yapı özelliği taşıdığını ileri sürenlere karşı, toplumun birbirleriyle çatışan birim ve unsurlardan kurulu olduğunu ve sosyal değişimin çatışan unsurların itici gücü ile ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Çatışma süreci içinde oluşan güçler dengesi ile değer yargısı ve normatif yapı arasında sıkı bir bağımlılık olduğu çatışma yaklaşımının tamamlayıcı unsurudur.(Oskay,1983:42) Teoriye göre sosyal değişim ve yeniden yapılanma, ast-üst ilişkisi içinde bütünleşmiş olan çıkar gruplarının zorlamaya dayalı karşılıklı ilişkiler açısından kaynaklanan çatışmanın, güçler dengesinde ve bu nedenle sosyal yapıda yol açtığı değişikliklerin bir sonucudur. Bu açıdan değer yargısı, norm, inanç ve düşünce sistemleri de güç dengesinin veya yöneten ve yönetilen sınıf arasındaki güç dengesinin nitelikleri üzerine şekillenir.

Çalışma ilişkilerinin çatışmacı yaklaşımı Oxford Üniversitesinden A.Flanders, A.Fox veH.Clegg gibi isimler tarafından izah edilmiştir. Çalışma ilişkilerinin çatışmacı yaklaşımı, yukarıda genel özelliklerini vermeye çalıştığımız Dahrendorf'un **Çatışma teorisinden** bazı özellikleri ile farklılaşır. Bu yaklaşım tarzında çatışma teorisi ile birlikte, Durkheim sosyolojisi'nin ve fonksiyonalist yaklaşımın etkileri görülmektedir. Fox, çalışma hayatında insanların takındığı tavrı izah ederken Merton'un uyum davranışları tipolojisini kullanmaktadır.(Fox,1971:82)

Bu teorinin temelinde, sosyal farklılaşma nedeniyle birbiri ile çatışan, meşru çıkarları olan sosyal kesimlerin varlığı yatmaktadır. Toplumda güç dağılımındaki farklılıklar çatışmayı doğurmaktadır. Devlet, çıkar çatışmasında kamu çıkarı tarafında yer alırken, diğer kesimler açısından tarafsızdır.(Hyman,1975:62) Toplumda sosyal ve siyasi kurumların varlığı çatışmacı yaklaşımın uygulanabilirliği için gerekli unsurdur. Fox'a göre, kurumsal sistemler arasındaki çatışma sosyal, hukuki ve siyasi mücadeleler içinde düzenlenmiştir.(Fox,1971:131) Çatışmacı yaklaşımda, Dahrendorf'un Çatışma Teorisine uygun olarak gücün toplumda farklılaşmaya yol açacak şekilde dağıldığı varsayılır. Fakat herhangi bir grup, gücünü diğerleri üzerinde hakimiyet kuracak şekilde kullanamaz. Tarafların izleyecekleri hedefler ve kullanacakları vasıtalar, sosyal ve siyasi sistemi çökertecek seviyede ve şekilde olmamalıdır.

Taraflar arasındaki güç dengesi farklı olabileceğinden, devlet çatışan taraflar arasında kuralların belirlenmesinde etkili rol oynayabilir. Kanun koyucu, prosedürel yada mevcut normları veya her ikisini kabul ettirmeye çabalayabilir. Norm oluşturma tarafların iştiraki ile olabileceği gibi, kısmen veya tamamen kanun koyucu tarafından gerçekleştirilebilir.(Fox,1971:146) Fox'un bu izahları çalışma ilişkilerinin çatışmacı

yaklaşımı açısından önemlidir. Çünkü dengeli çalışma ilişkilerinin olabilmesi için taraflar arasındaki güç dengesi birbirine yakın olmalıdır. Emeğini arz edenler bir grup yada sınıf olarak değil, farklı çıkarları olan çeşitli alt gruplara bağlı zümreler olarak görülmelidir. Farlılaşan bireyler arasındaki çalışma ilişkilerinin temel hedefi, kamu müdahalesi olmadan sosyal bütünleşmeyi sağlamaktır. Çıkar grupları arasındaki çatışma, sistemi tahrip edecek seviyede olmayıp belli sınırlar içinde gerçekleşir. Çatışan amaçlarına rağmen taraflar sistemin devamında kendileri için fayda mülahaza ettiklerinden belirli ortak hedeflerde birleşirler.

Çatışmacı yaklaşıma göre çatışma, işçilerin daha iyi ücret ve çalışma şartları isteği ile, işverenlerin karlarını maksimize etme istekleri arasındaki farklılıktan kaynaklanır. Bu çıkar çatışması, işletmenin varlığını sürdürmesinde ifadesini bulan ortak çıkarla dengelenir.

Flanders kural yapma sürecinde fonksiyonalist okulun ideolojiye atfettiği rolü, Durkheim'in görüşlerine önem vererek ahlak ve değer yargılarına vermiştir. Çalışma ilişkilerinde anominin ortaya çıkış sebebi olarak kurumsal eksiklikler işaret edilir. Toplumda anomi birbiri ile ilgisi olmayan farklı ve çok sayıda normatif sistemlerin ortaya çıkmasıyla meydana gelir. Durkheim sosyolojisinden hareketle toplumlari inceleyen Flanders ve Fox iki tip toplum olduğunu ileri sürmüşlerdir.(Flanders-Fox,1975:247) Birincisinde, davranış ve fikir farklılıklarına, çalışma ilişkilerinde çatışmaya göz yumulmaz. Bazı toplumlarda ileri seviyede bütünleşmeyi sağlamak için davranışlardaki farklılıklar bastırılarak, norm oluşturulması ve uygulanması merkezileşmektedir. Mevcut normları değiştirebilecek otonomi sahibi grupların oluşmasına izin verilmez. Böyle bir yapıda çekişme ve istikrarsızlık, alt gruplar sisteme karşı çıktığı zaman veya otonomi aradıklarında ortaya çıkabilir. İkinci tür toplumda ise farklılıklara hoşgörü gösterilir ve çatışmanın meşruiyeti kabul edilir. Böyle bir toplumda, norm oluşturan otonomisi olan gruplar meydana gelir. Sonuçta çok sayıda normatif düzen meydana gelmekte, bunlar arasında sürekli bir çatışma ve çatışmanın doğal sonucu olarak bir düzensizlik meydana gelmektedir. Bu durum otoriter bir merkezi yapının olmamasının neticesidir.(Flanders-Fox,1975:250) Diğer yandan tarafların güçlerindeki değişmeler, mevcut düzene meydan okuyan ve bu nedenle yeni norm oluşturan grupların doğmasına yol açabilir.

A.Fox, çalışma ilişkilerini işletme yöneticilerinin benimsediği ideolojiler açısından da değerlendirmiştir. Fox'a göre iktidar ve güç için bir araç olan ideoloji, insanların düşünce, inanç ve algılama biçimlerini etkiler. İşletme yönetimi de davranışlarını, koyduğu kuralları meşrulaştıracak, çalışanlar için bağlılık ve sadakat sağlayacak, amaçlarına ulaşmayı gerçekleştirecek ve onlarla uyumlu olan norm ve değerler oluşturacak ideolojiler geliştirmeye çalışır. Bu açıdan ideolojiler tekilci ve katılımcı

olarak ikiye ayrılır.(Fox,1971:125) İşletme yönetiminin ideolojisi çatışma süreci açısından büyük önem taşımaktadır.

Tekilci ideoloji, işletme için ortak bir amaç varsayar. Çalışanlarla yönetim arasındaki çıkar çatışması meşru ve rasyonel sayılmaz. Yönetenler ve yönetilenler aynı çevrenin mensubudur ve aralarında çatışma yoktur. Bu ekibin bir arada tutulmasını sağlayan güçlü bir liderliktir. Çalışanlardan beklenen işletmeye sadakatle bağlı olmalarıdır.

Katılımcı ideoloji ise, çalışanlarla yönetim arasındaki çıkar çatışmasını müzakerelerle giderilemeyecek kadar büyük görmez. Fox'a göre çıkarlar arasındaki rekabetten dengeli ve istikrarlı bir düzen doğar.(Fox,1971:128) Çatışmanın teşkilatlanması, farklı çıkarların varlığının ve meşruluğunun tanınmasını, bu çıkarların etkili şekilde temsilini, amaçlarda esnekliği, taraflar arasında güç dengesini ve arabulma kurumlarının varlığını gerektirir.

Çatışmacı yaklaşım açısından herhangi bir yerdeki çalışma ilişkileri sorgulanacağı zaman dikkate alınması gereken hususlardan birkaçı aşağıda belirtilen unsurlar olmalıdır.

- Toplumda çıkarları çatışan kesimlerin varlığı,
- Kamunun çıkar çatışmasını düzenleyici rolü,
- Çalışma kurallarının belirlenmesinde yönetime katılımın gerekliliği,
- Paternalist yaklaşımın uzlaşmayı engelleyeceği, katılımcı yaklaşımın uzlaşmayı sağlayacağı istikametindeki tespitlere göre bir çalışma bölgesinin, çatışmacı yaklaşıma göre izah edilip edilemeyeceği hakkında hüküm vermek mümkün olacaktır.

2.ÇATIŞMACI VARSAYIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çatışmacı yaklaşımın yukarıda belirtilen unsurları, hızlı bir sanayileşme ve kentleşme sürecine giren Malatya'da cereyan eden çalışma ilişkilerinden hareketle değerlendirilmiştir.

Malatya imalat sanayiinde çalışan 3080 işgücünden, örneklem hacmi %95 güven sınırları içinde %10 olarak belirlenmiş, 308 kişilik örneklem hacmine ulaşılmıştır. Tespit edilen örneklem hacminden derlenen veriler; kentte kalış süresi, öğrenim durumu, çalışılan işyeri türü, cinsiyet gibi faktörler bağımsız değişken kabul edilerek sorgulanmıştır.

a-Toplumdaki farklı kesimler arasında çıkar çatışması

Çalışma hayatında üç taraf vardır; kamu yönetimi, işverenler ve işçiler. Kamunun düzenleyici, uzlaştırıcı rolünü ifa etmesinden önce, işverenler ve işçiler arasındaki çıkar çatışması, çalışma ilişkilerini şekillendirmektedir. Çatışmacı yaklaşıma göre, taraflar birbirini çıkarları çatışan kesimler olarak nitelemeye ve tavırlarını buna göre belirlemeye başlayacaktır.

Araştırma grubuna dahil işçilerin %63.3' problemlerini kolayca intikal ettirdiklerini belirtmektedir. %2.3 'ü işçinin hor görüldüğünden, %28.2'si ilgisizlikten ve duyarsızlıktan, %1.3'ü konuşturulmamaktan, %1.6 'sı ayrımdan şikayetçidir, toplam %36.7 oranında işçi işverenlerin kendilerine yönelik tutumundan şikayetçidir.

Çalışanlar arasındaki çatışmanın tanımlanmasının öğrenim seviyesine göre farklılaşması, çıkar çatışması açısından bir fikir verecektir.

Tablo 1: Öğrenim Durumu –Problem Paylaşımı

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam	İşçi hor görülüyor azarlanı- yoruz	İlgisizlik ve duyarsız- lık	Konuşturm uyorlar	Disiplin	İşçiler arasında ayrım yapılıyor	Diğer	Kolayca konuşabi- liyorum	Cevapsız	Satır toplamı
Okur-yazar Değil		1 100.0 1.1 .3							1 .3
İlk Okul	3 2.5 42.9 1.0	31 25.8 35.6 10.1	3 2.5 75.0 1.0	2 1.7 50.0 .6	1 .8 20.0 .3	2 1.7 100.0 .6	77 64.2 39.5 25.0	1 .8 25.0 .3	120 39.0
Orta ve Dengi okul	2 2.9 28.6 .6	27 39.7 31.0 8.8	1 1.5 25.0 .3	1 1.5 25.0 .3	2 2.9 40.0 .6		34 50.0 17.4 11.0	1 1.5 25.0 .3	68 22.1
Lise ve Dengi okul	2 1.9 28.6 .6	25 23.1 28.7 8.1		1 .9 25.0 .3	2 1.9 40.0 .6		76 70.4 39.0 24.7	2 1.9 50.0 .6	108 35.1
Yüksek okul Fakülte		3 27.3 3.4 1.0					8 72.7 4.1 2.6		11 3.6
Kolon Toplamı	7 2.3	87 28.2	4 1.3	4 1.3	5 1.6	2 .6	195 63.3	4 1.3	308 100.0

Yüksek öğrenimlilerin %72.7'si problemlerini kolayca intikal ettirebildiklerini, %27.3 'ü ilgisizlik ve duyarsızlıktan şikayetçi olduklarını belirtmişlerdir. Eğitim seviyesi yükseldikçe çalışanlar çıkar farklılığı ve çatışma fikrinden uzaklaşmaktadır. Yönetim ve işçiler arasındaki çıkar çatışmasına yönelik en önemli şikayet konusu %28.2 ile ilgisizlik ve duyarsızlıktır. Bu konuda yoğunlaşan kanaatler, işçilerin tanımlamalarına göre yöneticilerle aralarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Kentte kalış süresi arttıkça problem intikal ettirememekten kaynaklanan, yöneticileri kendisi ile farklı görme oranı düşmektedir Buna karşın, yöneticiler tarafından hor görüldükleri ve işçilere değer verilmediği istikametindeki kanaat güçlenmektedir.

Bu verilerden hareketle kent tutum ve davranışlarının çalışma hayatına ilişkin boyutunun çatışmacı yaklaşımın varsayımlarını doğrular mahiyette olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Kentte Kalış Süresi-Problem Paylaşımı

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam Yz.	İşçi hor görülüyor azarlanı- yoruz	İlgisizlik ve duyarsız- lık	Konuştur muyorlar	Disipli nin	İşçiler arasında ayrım yapılıyor	Diğer	Kolayca konuşabi- liyorum	Cevapsız	Satır toplamı
- 5 yıl		10 38.5 11.5 3.2		1 3.8 25.0 .3	1 3.8 20.0 .3		13 50.0 6.7 4.2	1 3.8 25.0 .3	26 8.4
6-10 yıl	1 3.7 14.3 .3	9 33.3 10.3 2.9				1 3.7 50.0 .3	16 59.3 8.2 5.2		27 8.8
11+ yıl	1 1.0 14.3 .3	23 23.7 26.4 7.5	2 2.1 50.0 .6	2 2.1 50.0 .6	2 2.1 40.0 .6	1 1.0 50.0 .3	65 67.0 33.3 21.1	1 1.0 25.0 .3	97 31.5
Hep şehirde oturduk	5 3.2 71.4 1.6	45 28.5 51.7 14.6	2 1.3 50.0 .6	1 .6 25.0 .3	2 1.3 40.0 .6		101 63.9 51.8 32.8	2 1.3 50.0 .6	158 51.3
Kolon toplamı	7 2.3	87 28.2	4 1.3	4 1.3	5 1.6	2 .6	195 63.3	4 1.3	308 100.0

Öğrenim seviyesine bağlı olarak işverenlerin tanımlanmasında dikkat çekici bir durum ortaya çıkmaktadır. Tarafların çıkar çatışması nedeniyle çatışma içerisinde olup olmadığı hususundaki fikirlerin benimsenip benimsenmediği, özellikle “işçiyi sömüren bir kişi” ve “çok para kazanan kişi” sorularına verilen cevaplarla ortaya çıkacaktır.

Öğrenim seviyesi arttıkça işyeri yöneticileri hakkındaki olumlu fikirler de oran olarak artmaktadır. Eğitim seviyesine bağlı olarak işçiler bu iki soruya farklı oranlarda cevaplar vermişlerdir. Yüksek okul mezunları her iki fikre de iştirak etmeyerek çatışmacı yaklaşım açısından olumlu olabilecek neticenin ortaya çıkmasına katkıda bulunmamışlardır.

Çatışmacı yaklaşım açısından dikkate alınması gereken bir diğer kriter, kentte kalış suresidir. Kentte yaşanan süre arttıkça yönetimle ilgili problemlerin paylaşım oranı da artmaktadır. Bu özellik eğitim seviyesinde ki değişme ile paralellik arz etmektedir. Kentte kalış süresi ile doğru orantılı olan kentlileşme, kent değerler sisteminin toplum tarafından benimsenmesine yol açmaktadır. Yaşanılan bu süreç çalışma ilişkilerine yansiyarak farklılıkların çatışmaya dönüşmesini önlemektedir.

Tablo 3:Öğrenim Durumu-İşverenleri Tanımlama

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam Yz.	Yatırım yapan bir kişi olarak	Üretim için gerekli bir kişi olarak	Çok para kazanan bir kişi olarak	İşçiyi sömüren bir kişi olarak	Ülkenin kalkınması ve insanların iş bulması için	Diğer	Satır toplamı
Okur-yazar değil					1 100.0 .9 .3		1 .3
İlk okul	19 15.8 39.6 6.2	19 15.8 39.6 6.2	4 3.3 20.0 1.3	26 21.7 46.4 8.4	42 35.0 36.2 13.6	10 8.3 50.0 3.2	120 39.0
Orta ve dengi okul	12 17.6 25.0 3.9	10 14.7 20.8 3.2	4 5.9 20.0 1.3	15 22.1 26.8 4.9	24 35.3 20.7 7.8	3 4.4 15.0 1.0	68 22.1
Lise ve dengi okul	14 13.0 29.2 4.5	17 15.7 35.4 5.5	12 11.1 60.0 3.9	15 13.9 26.8 4.9	44 40.7 37.9 14.3	6 5.6 30.0 1.9	108 35.1
Yüksek okul Fakülte	3 27.3 6.3 1.0	2 18.2 4.2 .6			5 45.5 4.3 1.6	1 9.1 5.0 .3	11 3.6
Kolon toplamı	48 15.6	48 15.6	20 6.5	56 18.2	116 37.7	20 6.5	308 100.0

b-Kamunun çıkar çatışmasındaki düzenleyici rolü

Kamu yöneticileri norm oluşturulması ve uygulanması sürecinin fonksiyonerliğinde ve yapılanmasında önemli rol oynayabilir, yasal düzenlemeler yapmakla müdahale de bulunabilirler. Kamunun bu tavrı çatışmacı yaklaşımdan çok önemlidir. Çünkü emeğini arz edenler, bir grup yada sınıf olarak değil farklı çıkarları olan zümreler olarak görülmektedir. Tarafların birbirlerini olduğu kadar, çalışma hayatındaki devleti tanımlama kriterleri bu sebeple oldukça önemlidir.

Malatya imalat sanayiinde de çalışanların %61.7 si kamu sektöründe, %38.3 ü özel sektör işyerlerinde çalışmaktadır. İşçilerin çalıştığı yerin kamu yada özel sektör işyeri olması, kamunun çalışma ilişkilerindeki rolü hususunda doğrudan bir bilgi vermeyebilir. Ancak çalışanların işyeri yönetiminin kamu yada özel sektör olmasına göre farklılaşan tanımlamaları varsa, bu durum çalışanların kamudan çalışma hayatı ile ilgili beklentilerini yansıtması bakımından dikkate değer.

İşçilerin yönetme katılması gerektiğini savunanlar arasında kamuda çalışanlar daha yüksek oranda temsil edilmektedir. Yönetim ve çalışanlar arasındaki problem paylaşma boyutundan çalışanların kamu yöneticileri hakkındaki fikirlerine ulaşmak dolaylı olarak mümkündür. İşçilerin, yöneticiler hakkındaki fikirleri, yönetimin işyeri yönetimi dışındaki birçok tasarrufunun da çalışanlar nezdinde kabul edilebilir olup olmayacağı hakkında bir fikir verebilir.

Tablo 4: Fabrika Türü-Yönetime Katılma

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam Yz.	Evet	Hayır	Satır toplamı
Özel sektör	109 92.4 37.3 35.4	9 7.6 56.3 2.9	118 38.3
Kamu sektörü	183 96.3 62.7 59.4	7 3.7 43.8 2.3	190 61.7
Kolon toplamı	292 94.8	16 5.2	308 100.0

Kamu sektöründe çalışanların büyük çoğunluğu problemlerini yönetimle paylaşmaktadır.

Tablo 5: Fabrika Türü-Problem Paylaşımı

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam Yz.	Evet	Hayır	Satır toplamı
Özel sektör	62 52.5 29.42 20.1	56 47.5 57.7 18.2	118 38.3
Kamu sektörü	149 78.4 70.6 48.4	41 21.6 42.3 13.3	190 61.7
Kolon toplamı	211 68.5	97 31.5	308 100.0

Tablodaki verilerden hareketle kamu işyerlerinde çalışanların daha olumlu şartlarda çalıştığını ifade etmek mümkündür. İşçilerin kamu işyerleri lehine yapmış oldukları tanımlamalar, kamunun çıkar çatışmasındaki rolünün tasdik ve tasvip edildiğini göstermektedir.

c-Çalışma kurallarının belirlenmesinde yönetime katılım

Çatışmacı yaklaşıma göre, çalışma hayatında kuralların oluşumu taraflar arasındaki işbirliği ve uzlaşma yerine, devletten gelen baskılara dayanırsa anomi tehdidi ve sistemin dağılma ihtimali olacaktır. Çünkü modern toplumda, çalışma hayatının düzenlenmesi, uzlaşma sağlanmış ahlaki bir temelden mahrum kalırsa, bu düzenleme etkili olarak süremez. Çalışma kuralları üstün bir güç tarafından empoze edilirse temel hoşnutsuzluk ertelenmiş ve bastırılmış olarak devam eder. Böyle bir durumda çatışma, uygun ortam bulunduğu daha şiddetli olarak ortaya çıkar.

Araştırma alanımızdaki çalışanların tamamına yakını yönetimde söz sahibi olması gerektiğine inanmaktadır. Söz sahibi olma, çalışma hayatı ile ilgili konularda belirlenecek kurallar hakkında çatışan tarafların uzlaşmasını gerektirir. Uzlaşmanın ortaya çıkması, çalışanların yöneticilere problem paylaşımına ve bu durumda alacağı tepkiye bağlıdır.

Tablo 6:Öğrenim Durumu- Problem Paylaşma / Öğrenim Durumu-Yön. Katılma

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam Yz.	Evet	Hayır	Satır toplamı
Okur-yazar değil	1 100.0 .5 .3		1 .3
İlk okul	85 70.8 40.3 27.6	35 29.2 36.1 11.4	120 39.0
Orta ve dengi okul	38 55.9 18.0 12.3	30 44.1 30.9 9.7	68 22.1
Lise ve dengi okul	77 71.3 36.5 25.0	31 28.7 32.0 10.1	108 35.1
Yüksek okul Fakülte	10 90.9 4.7 3.2	1 9.1 1.0 .3	11 3.6
Kolon toplamı	211 68.5	97 31.5	308 100.0

Çalışanların problem paylaşma oranı %68.5 tir. Problem paylaşmayan kesim ya problem paylaşmaktan kaçınmakta veya problem paylaşmak için gerekli vasıtalara sahip değildir. Bu oranların öğrenim seviyesine göre dağılımına baktığımız zaman, problem paylaşımı ve eğitim seviyesi arasındaki olumlu ilişki, yönetime katılma söz konusu olduğunda kısmen değişmektedir.

Yönetime katılma eğitim seviyesi ilişkisinde beklenen netice, eğitim seviyesi yükseldikçe işgücünün yönetime katılma arzusunun artması gerektiği yönündedir. Araştırma verilerine bakıldığında eğitim seviyesi ile yönetime katılma arzusu arasında beklenen ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 7: Öğrenim Durumu-İşverenin Taşınması Gereken Özellikler

Sayı Satır Yz. Kolon Yz. Toplam Yz.	İşçinin problemlerini yakından bilen	İşçinin hakkını yeterince ve zamanında veren	Kabiliyetli ve bilgili	Babacan ve insancıl	Diğer	Satır toplamı
Okur-yazar değil		1 100.0 .9 .3				1 .3
İlk okul	28 23.3 37.3 9.1	42 35.0 37.5 13.6	19 15.8 33.3 6.2	24 20.0 50.0 7.8	7 5.8 43.8 2.3	120 39.0
Orta ve dengi okul	17 25.0 22.7 5.5	23 33.8 20.5 7.5	9 13.2 15.8 2.9	15 22.1 31.3 4.9	4 5.9 25.0 1.3	68 22.1
Lise ve dengi okul	29 26.9 38.7 9.4	42 38.9 37.5 13.6	23 21.3 40.4 7.5	9 8.3 18.8 2.9	5 4.6 31.3 1.6	108 35.1
Yüksek okul Fakülte	1 9.1 1.3 .3	4 36.4 3.6 1.3	6 54.5 10.5 1.9			11 3.6
Kolon toplamı	75 24.4	112 36.4	57 18.5	48 15.6	16 5.2	308 100.0

d-Paternalist yaklaşımın uzlaşmayı engelleyeceği, Katılımcı yaklaşımın uzlaşmayı sağlayacağı varsayımı

Fox çalışma ilişkilerini işletme yönetiminin benimsediği ideolojiye göre de değerlendirmektedir. Paternalist ideoloji işletme için ortak bir amaç varsayar. İşletme bünyesinde yer alan insanlar bir bütünün parçalarıdır, aralarında rekabet ve çıkar çatışması olmaz. Katılımcı ideoloji ise, çalışanlarla yönetim arasında çıkar farklılaşmasından kaynaklanan bir çatışma vardır ve taraflar müzakerelerle çıkarları dengelerler. Katılımcılık, toplumda güç ve otoritenin yaygın bir şekilde dağıldığı, sahipliğin yönetimden ayrıldığı ve kurumsallaştığı inancına dayanır.

İşçilerin öğrenim durumları ile işverenin taşınması gereken özellikler sorgulandığında, işçinin hakkını yeterince ve zamanında veren, babacan özelliklere sahip işveren tipi öğrenim seviyesi yükseldikçe daha az tasvip bulmaktadır. Yüksek öğrenimlilerde, işin gerektirdiği nitelikler ve yönetimle alakalı hususlar öne çıkmaktadır.

Mahallilik karakterinin eğitime bağlı olarak çözülmeye başlayacağı hususu Malatya imalat sanayii işçileri tarafından bir kez daha doğrulanmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe katı paternalist özellikler taşıyan işveren isteği, yerini işin gerektirdiği şekilde hareket edebilecek özellikleri taşıyan işveren talebine bırakmaktadır.

3.SONUÇ

Sosyal farklılaşma cemiyetin yapı unsurlarında büyük değişmelerin olduğu dönemlerde daha çok belirginleşmektedir. Farklılaşmayı yaratan yeni yapı şartlarının gerektirdiği insan tipidir. Teknolojik gelişme iktisadi yapıda, bilhassa sanayide ve işgücü yapısında değişmelere yol açmaktadır. Hem teknolojik değişmeye uyum sağlayacak nitelikleri kazanma hem de içerisinde sosyalleştiği toplumun kıymet hükümlerine göre hareket etme zorunluluğu çalışanlar açısından yaşanması gereken bir süreçtir.

Yaşamakta olan hızlı değişme sürecinde, bir cemaatin üyesi olan fert, kişisel çıkarları ile kolektiviteyi uzlaştırmak, çoğu zaman kolektif çıkarları kişisel çıkarlarının önünde görmesi gerektiğine inanmaktadır. Çünkü, cemaat yapısı içinde teşekkül eden şahsiyet yapısı “biz” olmanın keyfiyetini benimsemiştir.

Sanayileşme sürecinde kolektiviteyi temsil eden hususların alanı ve mahiyeti değişmiş, bir cemaatin üyesi olan fert, artık cemiyetin parçası olarak “ben” olma keyfiyetini kazanmıştır. “Ben” olabilme sosyal farklılaşma ile mümkün olmaktadır. Sosyal farklılaşma, iktisadi, siyasi, sosyal, hukuki ve kültürel alanlar da yeni kurumların geliştirilmesini veya mevcut kurumların fonksiyon alanlarının ve usullerinin yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. 18.yy. Avrupasın da yaşanan, çıkar çatışmasına dayanan sosyal gerginlikler, çatışmayı düzenleyen kurumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sınırlı olan kaynakların paylaşımında, sosyal farklılaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan çatışma başta Dahrendorf olmak üzere birçok ilim adamının dikkatini çekmiştir. Çatışmanın sosyal sistemin özelliği olduğunu ileri süren çatışmacı yaklaşımın varsayımlarını test ettiğimiz alan araştırmamızda, ileri sürülen sosyal özelliklerin yapı şartlarına bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Türkiye gibi köklü bir devlet geleneği olan ülkelerde, kamunun çatışmada uzlaştırıcı hakem olmanın yanısıra “Devlet Baba” olmanın gereği olarak taraf olması beklenmektedir. Avrupa ülkelerinin sanayileşme sürecinde yaşadığı olayların doğmasına sebep olduğu, çalışma hayatındaki çıkar çatışmasını düzenleyen toplu sözleşme, grev, lokavt ve sendikal organizasyonların devlet iradesi ile tesis edilmiş olduğu gerçeği dikkate alınmalıdır. İşyeri türü ile ilgili tanımlamalar ve işverene yönelik tanımlamalar bu olguyu desteklemektedir.

Sanayileşme ve kentleşme sürecini tamamlayamamış, dolayısıyla önemli ölçüde geleneksel ilişkilerin geçerli olduğu Malatya da işverenin tanımlanmasında kullanılan “velinimet”, “hayır hasenat sahibi” gibi dayanışmacı ve muhafazakar özellikleri yansıtan tanımlamalar, çalışanların Maier’in paternalist yönetici diye tanımladığı “babacan” yönetici tipi arzularını öne çıkarmaktadır.

Yönetimin tavrını belirleyecek olan yönetim ideolojisinin, önemli orandaki işçiler tarafından, paternalist ideoloji olması gerektiği yönündeki tanımlamalar, kültürel yapıda ifadesini bulan koruyucu, kollayıcı, haksever insan tipi ile özdeşleşmektedir.

Ferdiyet olma ve sosyal farklılaşmaya katkıda bulunan kentlileşme ve öğrenim durumu yükseldikçe, geleneksel münasebetler sisteminin azalacağı ve sosyal farklılaşmanın kurumsallaşmaya hizmet edeceği görülmektedir.

4.KAYNAKLAR

- BİNNIS, D., (1997) *Beyond The Sociology of Conflict*, New York.
- DAHRENDORF, R., (1959) *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California.
- EİSENSTADT, S.N., (1971) *Social Differentiation and Stratification*, Illinois.
- FLANDERS, A.-FOX, A., (1975) "The Reform of Collective Bargaining: From Doovan to Durkheim", *A Menagement and Unions*, London.
- FOX, A., (1971) *Sociology of Work in Industry*, London.
- HYMAN, R., (1975) *Industrial Relations: A Marxist Introduction*, London.
- MAYER, K.B.-BURKLEY, W., (1970) *Class and Society* Random Hause, New York.
- OSKAY, Ü., (1983) *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*, İzmir.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 209-222, ELAZIĞ-2000

OSMANLI DEVLETİ'Nİ PARÇALAMAK AMACIYLA BATILI DEVLETLERİN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU SİYASETİ ve BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

*The Policy and Activities of Western Countries in Eastern and
Southeastern Anatolia to Separate Ottoman State*

Erdal AÇIKSES*

ÖZET

Haçlı taassubunun başladığı andan itibaren Batı tarafından yürütülen Türk düşmanlığı, değişik metot ve safhalarla uzun yıllar devam etmiştir. Şark meselesi adıyla anılan bu olay, Batılı Devletlerin kendi aralarında menfaat mücadelesine de dönüşmüş ve Osmanlı Devleti'ndeki Gayri Müslim unsurlar alet edilerek bu oyunda kullanılmışlardır.

Bu faaliyetler, zamanla kullanılan unsurların da kendi aralarında bölünmesine ve huzursuzluklara sebep olmuş, onların da düzeni bozulmuştur. Misyonerlik ve himaye adı altında din kullanılarak menfaat kavgası verilmiştir. Anadolu'daki konsolos ve misyonerler adeta bu oyunda uygulayıcı rolü üstlenmiş, bütün faaliyetlerini bu yönde yürütmüşlerdir.

Mezhap ve din değiştirmek, göç ettirmek yoluyla kamuoyu oluşturan ve maddi manevi yardımlarla isyana teşvik eden Batılılar, yıllardan beri huzur içinde yaşayan halkın da huzurunu bozmuş, birçok insanın mağduriyetine ve hayatına mal olacak davranışların sorumlusu olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Misyonerlik, Ermeni, Şark Meselesi, Emperyalizm

ABSTRACT

Since the beginning of Crusader fanaticism the Turkish enmity of Western Countries has lasted for many years by using different methods. That event which is named Eastern Question has sometimes turned into a benefit struggle between Western Countries and non-Muslim persons in Ottoman State were used in this game.

These activities led separation among those non-Muslims and their order was spoilt as well. The religion was used under the name of missionary and protection and a benefit struggle was conducted. The consuls and missionaries had a dominant duty in this game and they conducted all their activities in this direction.

The Western Countries spoilt the peace of those living in peace for many years by changing the religions and denominations. The Western Countries supported them a lot both by giving money and spiritually and by provoking them to rebel. They have the responsibility of the unjust treatment and death of many persons.

Key Word: Eastern Anatolia, Missionary, Armenian, Eastern Question, Imperialism

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak Tarih Böl. Elazığ e-mail: eacikses@firat.edu.tr

GİRİŞ:

Haçlı taassubunun başladığı andan itibaren var olan Türk düşmanlığı, günümüze kadar artarak gelen bir vakıadır. Bu zihniyet direkt olarak gösterildiği gibi, zaman zaman şekil ve metot değiştirerek de uygulama sahası aramıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'ni zayıflatmada her iki yönüyle de sonuca ulaşmak için bu ittifakta yer alan her kuvvet adeta birbirleriyle yarışmıştır. Her ne kadar amaç aynıysa da, menfaat kavgaları bu rekabet içinde kendini göstermiştir.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan beri başlayan ve ismi yıllar sonra "*Şark Meselesi*"¹ olarak koyulan bu oyun değişik, safhalarla bir sonraki safha için zemin hazırlayarak devam edip gitmiştir. Yalnız şurası kesin olarak bilinmektedir ki, hedef yıllar sonra Sevr veya benzeri bir anlaşma ile Türk Devleti'ni yok etmektir.

Gayri Müslim birçok unsur, yıllardan beri içten ve dıştan gelen propaganda ve yapılan faaliyetler sonucunda ya Osmanlı Devleti'nden tamamen kopmuş ya da yine Batılı bir devletin gözetiminde veya koruyuculuğunda muhtariyet veya özel statü elde etmişti. Hemen hemen her Gayri Müslim cemaatin sözde bir koruyucusu vardı. Himaye adı altında adeta çepeçevre Osmanlı Devleti'ni saran Emperyalist Devletlerin kapitülasyonlardan sonra aldıkları imtiyazlarla Osmanlı Devleti'ni içten de gizli bir ağ ile sarmışlardır.

1815 Viyana Kongresi'nden² beri ittifak içerisinde hareket eden Avrupa; Yunanistan işini hallederek, Osmanlıyı Avrupa'dan tamamen uzaklaştırmak için oynadığı oyuna Bulgaristan³ ve Arnavutluk'u da ilave etmiştir⁴. Lübnan'da bir ittifak oluşturarak⁵

¹. Şark Meselesinin safhaları ve uygulanması yönünde yapılan faaliyetler için bkz., Bayram Kodaman, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, İkinci Tıpkı Basım, Ankara, 1986, s. 158 vd.

². Fransız İhtilalinden sonra Avrupa'da çıkan karışıklığı durdurmak ve Avrupa'da bir birlik oluşturmak düşüncesiyle toplanan kongreye bütün Avrupa Devletleri çağrılmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti çağrılmamış ve toplantı sonrası alınan kararlar ve oluşan Avrupa ittifakı adeta Osmanlı Devletinin geleceği için kararlar almıştır. Daha geniş bilgi için bkz., Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1980, s. 45 vd.

³. Mora ayaklanmasına Avrupa oldukça büyük destek vermiş hatta Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmasını önlemek için 1826 yılında Navarin'de birleşik düşman donanması Osmanlı donanmasını yakmıştır. Yunanistan işini halleden Batı, Bulgaristan için faaliyete başlamış ve özellikle Amerikalıların İstanbul'daki okullarında bilhassa Robert Koleji'nde Bulgar ihtilalci liderler yetiştirmek için çaba sarf edilmiştir. Bu hususu hem Amerikalılar, hem de Osmanlı yetkilileri birçok yerde dile getirmişlerdir. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz., Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleri İle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul, 1989, s. 122 vd. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade-i Hususi 1317*, No: 706-75, Tarih 29 Ş. 1317; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Sarayı Hümayunu Başkıtabet Dairesi*, No: 7003.

⁴ Bu hususta bkz. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Siyasi Envanter Kataloğu*, Dosya No: 82, Sıra No: 2 Tarih: 1330. 3. 15

⁵ Lübnan bunalımı için bkz. İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, 1989, s. 7 vd.

Mısır'da, Arabistan Yarımadası'nda bazı mahalli yöneticilerle irtibat kurarak yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nden ayırma, sömürgeleştirme yoluna gitmişlerdir. Sıra Anadolu'ya gelmişti ve bununda altyapısını hazırlamak gerekiyordu. Anadolu'da kullanacakları belli başlı üç unsur vardı; bunlardan birincisi Rumlar, ikincisi Ermeniler, üçüncüsü ise Nasturiler'di.

Bu guruplardan Nasturiler için başta Rusya, İngiltere ve Amerika olmak üzere üç devlet adeta bir mücadele içerisine girmişlerdir. Burada İngiltere birçok Nasturi'nin Hindistan Bölgesinde yaşaması ve Hindistan'ın da İngilizlerin kontrolünde bulunması sebebiyle İngiltere adeta Hakkari Bölgesindeki Nasturiler'i de kendisinin doğal olarak nüfuzunda olduğunu kabul eder bir tavırla hareket etmiştir. Batılı Devletler gayelerine ulaşmak için misyonerlik faaliyetinden, para yardımından Müslüman halka karşı kışkırtmaya kadar varan birçok faaliyet göstermişlerdir. Rusya bu bölgeleri İngiltere'ye kaptırmamak için Nasturiler arasındaki bazı farklı düşüncelerden istifade ederek onları ikiye bölmüşler bir taraf adeta İngiliz ve Amerikan nüfuzunda hareket ederken, diğer grup Rus emellerine alet olmuştur⁶.

Bu unsurlar üzerinde faaliyetlerini arttırmaya devam eden devletler menfaatleri gereği kendi aralarında bir yarışa başlamışlardı. Gregoryen mezhebine bağlı olan Ermenileri kendi mezhep, kültür ve nüfuzunun etkisinde bulundurarak Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra kendi kontrolüne alabilmek için yıllardan beri uğraşan Roma(Papalık) ve Rusya adeta Şark Kiliselerine baskı yaparak rekabet etmişlerdir. Bu rekabete batılı devletlerde iştirak edince Ermeniler üzerinde yapılan (başta misyonerlik olmak üzere) faaliyetler sonucunda Ermenileri de; Ermeni Katolik, Ermeni Protestan ve asıl mezhepleri olan Ermeni Gregoryen diye üç gruba ayırarak onları da bölmüşlerdi⁷. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve benzeri birçok yeni gelişmeden kendisine bir pay çıkarmayı bilen devletler, özellikle Yunanistan kurulduktan sonra Rumlar üzerinde pek

⁶. Daha geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, *Sultan İkinci Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, 1983, s. 145 vd.; Mehmet Çevik, "Büyük Devletlerin Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Politikalarında Bir Başka Unsur; Nasturiler ", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996, s. 88-100.

⁷. Ermenilerin bölünmesine karşı Ermeni Patriği oldukça büyük çaba göstermiş ve başka mezheplere dönen cemaat üyelerini cezalandırmıştır. Ermeniler arasında büyük huzursuzluğa sebep olmuş Protestan, Katolik ve Gregoryen Ermeniler arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştır. Bölünmüş Ermeniler arasında o denli bir mücadele başlamıştır ki, birbirlerinin evlerini yakmış, ırkdaşlarını öldürmeye başlamışlardır. Fakat Ermeni Gregoryenler bu kadar uğraşmalarına rağmen Katolik ve Protestan Ermenilerin arkasındaki güçler ve misyonerlerinin çalışmaları sonucu bütünlüklerini sağlayamamışlardır. Bu bölünme esnasındaki olaylarla ilgili olarak bkz., Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991 s. 269 vd. (Türk Tarih Kurumu tarafından basılmaktadır)

etkili olmayınca ağırlıklı faaliyetlerini diğer bölgelere ve diğer unsurlara yönlendirmişlerdi. Bizans ve Pontus Rum Devleti hevesiyle faaliyetlerini yürüten Yunanistan'a yardımcı olmayı da ihmal etmiyorlardı. Pontus Rum devleti kurmak düşünce ve hayaliyle gizlice kurulmuş olan Pontus Rum Cemiyetinin Amerikalıların Merzifon'daki Kolejinde kurulmuş ve faaliyetlerini de buradan yürütmüş olması da şüphesiz düşündürücüdür⁸.

DEVLETLERARASI REKABET VE FAALİYET SAHALARI:

Yıllardan beri Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet yürüten Fransa, İngiltere, Avusturya, Amerika, Rusya gibi ülkelere, zamanla İtalya, Almanya gibi ülkeler de katılmış, bazen birbirlerine destek vermişler bazen de rekabetin dozunu artırarak adeta kendi bölgeleri olarak kabul ettikleri yerleri savunur bir duruma gelmişlerdir. Her devlet kendince bir sınır çizer olmuştur.

Her devlet kendi mezhebine kazandırdığı Osmanlı tebaasını kendi vatandaşı gibi algılamış, aynı şekilde kendi koruyuculuğuna oynayan devleti de Osmanlı vatandaşı birçok unsur o devletin vatandaşı olarak kendini hissetmeye başlamış ve zaman içerisinde eline geçen ilk fırsatta ya o devlete göç etmiş veya o devletin vatandaşlığına geçmiştir⁹. Bu unsurlar genellikle o devletin, gelerek Osmanlı Devleti'ne baskı yapacağını veya yıkacağını ve kendilerine devlet kurduracaklarını düşünmüşlerdir¹⁰.

Bu işte; yani gayrimüslimlerin Osmanlı aleyhine hareket etmesinde ve göç, tabiiyet değiştirme veya terör yapmada en etkili unsurlar şüphesiz misyoner teşkilatları ve her devletin hemen her şehirde açmış oldukları konsolosluklarıdır.

⁸ Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin faaliyetleri için bkz. Erdal Açıkşes, "Merzifon Amerikan Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, Ankara (Kongreye sunulan tebliğ Türk Tarih Kurumu tarafından basılacaktır); Erdal Açıkşes, " Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme(İki Merkezden Örnekler)", *Osmanlı*, Cilt 2, yeni Türkiye yayınları, Ankara, 1999, s. 192-203

⁹ Ermenilerin yoğun olarak göçtükleri devlet Amerika olmuştur. Onların gidişlerini kolaylaştırmak ve diğerlerine de yol açmak için Osmanlıyı kötülemek bir çare olarak görülmüştür. Bununla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge bulunmaktadır. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Arşivi Resmî Maruzat*, Dosya No : 115, Sıra No : 28, Tarih : 26.10.1319; American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 46, March 1901; Ayrıca bkz. Nadir İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM*, Sayı 6, s. 257-280; Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle ilişkileri sempozyumu, 8-12 Ekim 1984, Erzurum*, Ankara, 1984, s. 79-124; Aynı konu için ayrıca bkz. Erdal Açıkşes, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", *Dünü ve Bugünüyle Harput*, 1. Kitap, Elazığ, 1999, s. 169-184; Erdal Açıkşes, " Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine", *Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi, 20/21 Nisan 2002*, Ankara, (Kongreye sunulan tebliğ, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü tarafından basılmaktadır.)

¹⁰ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Kataloğu*, Cilt: 4, No: 12, Tarih : 1879, s. 34.

Osmanlı Devleti'nin insancıl amaçlarla vermiş olduğu birçok hürriyeti kendi menfaatleri için kullanmasını iyi bilen emperyalistler, eğitim ve dini serbestisini isyan için ihtilalci liderler eğitmek ve dinlerine çevirmek şeklinde ki faaliyetlerini daha rahat yürütmüşlerdir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da eğitim vb. misyonerlik faaliyetleriyle adeta bölgede bir sömürgeci vali gibi çalışan konsoloslar sayesinde bölgedeki her olaydan haberleri olan devletler, bu olayların çıkışında hiçbir rolleri yokmuş gibi bütün suçü Osmanlı Devleti üzerine atarak dünya kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmişlerdir.

Bu tür faaliyetlerden bazı örnekler vererek iddialarımızı pekiştirmeye ve aslında Avrupa ve Amerika'da da birçok yönüyle bilinen fakat menfaatleri icabı bilmezlikten gelinen ancak kendi aralarında bu yaptıklarından övünerek bahseden görevlilerin yaptığı insanlık ihanetini anlatmaya gayret edelim.

Başta Amerika olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın bu bölgede bir konsolosluk açabilecek kadar ne ticari faaliyetleri ne de haklarını koruyacak kadar vatandaşı mevcuttu. Ayrıca resmen ruhsatlı açılmış olan misyoner müesseselerinin sayısı da buna müsait değildi. Resmi olarak diyorum, çünkü açılan müesseselerin büyük bir kısmı ruhsatsız açılmıştır ¹¹. Osmanlı Devleti'nin başta hayır müesseseleri olarak gördüğü bu müesseselerin açılışına ses çıkarmamış fakat daha sonra kapatmak veya ruhsata bağlamak istediği vakit de adeta bütün devletler Osmanlı Devleti'ne topyekün karşı çıkmıştır.

Amerikalıların yalnızca Ermeni liderler yetiştirmek için Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki okul açmış oldukları merkezleri sayacak olsak buna süremiz yetmez. Sadece Elazığ'da köy ve kazaları da dahil olmak üzere ana okulundan yetimhanesine, teoloji okullarından kolejine kadar açmış oldukları okulların sayısının seksen üç olduğunu söylersek Anadolu'nun tümündeki okullar hakkında bir fikir sahibi oluruz. Devlet yetkililerinin ve Amerikalıların da Anadolu'daki Amerikan okullarının sayısı hakkında kesin bir rakam söyleyemedikleri de bilinmektedir. Takribi sayı binin üzerindedir.

İsmi sayamayacağımız birçok şehirle beraber Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Elaziz (Elazığ), Diyarbakır, Antep, Urfa, Maraş, Malatya, Adana ve bunların

¹¹. Osmanlı Devleti, bu okulları bir düzene sokabilmek için oldukça yoğun faaliyet göstermiş ve ruhsatsız okulları ruhsata mecbur tutmuş veya kapatmaya çalışmıştır. Fakat pek başarılı olduğu söylenemez. Okul ve ruhsat meselesi ile ilgili olarak bkz., T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Esas.Evrakı*. Kısım No:35, Evrak No: 232, Zarf No: 100, Karton Kutu No: 102; Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı : 1-4, Ankara, 1970, s. 121-128; Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul, 1983, s. 189-219.

birçok kazasında ve köyünde okullar açmışlardır¹². Bir Amerikalı konsolosun ziyareti sırasında sadece Van'da faaliyet yürüten altı Fransız rahip ve birkaç rahibe eğitim alanında çalışan bir İngiliz misyoneri, tıbbi çalışma yapan üç Alman kadın, yetimhaneden eğitim alanına, dini çalışmadan tıbbi faaliyetlere kadar çalışmalar yapan on bir Amerikalının bulunduğu belirtilir¹³.

Harput'ta bayan ve erkek misyonerlerin sayısı on-on beş arasında değişikle beraber yerli yardımcıları oldukça kalabalıktı. Harput'ta o günkü değeri ile on beş bin lira değerinde yüz yirmi odalı binalar yaptırılmaları da faaliyetlerinin büyüklüğünü gösterir özelliktedir¹⁴. Güney ve Doğu Anadolu'da açmış oldukları okullarda, Türkçe, Kürtçe veya Arapça konuşan Ermenice'yi bilmeyen Ermenilere Ermenice öğretmek onlara ayrılık ruhu aşılamışlar, zaten iyi durumda olan ekonomilerini geliştirmek, manevi olarak da arkalarında kendi devletlerinin gücünün olduğunu hissettirerek isyana teşvik etmişlerdir. Tebaanın ihtiyaç duyduğu bazı sosyal ve tıbbi müesseseler de açarak kendi nüfuzlarını daha kalıcı hale getirmeye çalışmışlardır. Başta Antep'te tesis ettikleri Tıp Fakültesi ve hastanesi olmak üzere¹⁵ birçok hastane ve dispanser açarak vatandaşları kendilerine çekmek ve Ermenilere tıp ve dişçilik tahsili yaptırarak sosyal ve ekonomik yönden de geliştirmişlerdir. Van'da da yaygın tıbbi çalışma ve 50 yataklı hastanenin bulunduğu da bilinmektedir. Amerikalı Doktor Usser, Ermeniler üzerinde oldukça etkilidir¹⁶.

Protestan olan Amerikalı misyonerler, diğer cemaatlerden kendi mezheplerine daha fazla insan çekebilmek ve aynı zamanda Amerikan ekolünü Anadolu'da yayabilmek ve nüfuzlarını pekiştirmek için Anadolu'da açmış oldukları birçok ilahiyat fakültesinden bir tanesini Elazığ'a, bir tanesini de Maraş'a¹⁷ açmışlardır. Burada yetiştirdikleri papazları Anadolu'nun yanında Rusya, İran, Arabistan ve Mısır'da görevlendirmişlerdir. Aynı şekilde kendi okullarında ve Ermeni okullarında yardımcı olmak üzere öğretmenler de yetiştirmişlerdir. Yetiştirilmiş olan bu öğretmenler, kendilerine aşılardan fikirleri gittikleri

¹². İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, 1990; Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991

¹³. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 13, 13 October 1904.

¹⁴. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *İrade-i Hususi 1318*, No: 819-36, Tarih: 15. C.A. 1318, (Yıldız Sarayı HÜmayunu Başkitalet Dairesi No: 86/4) 21 Şubat 1316

¹⁵. Antep'teki Hastane ve Tıp Fakültesi için bkz., Uğuroglu Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Karabük, 1971.

¹⁶. David Brower Eddy, *What Next In Turkey*, The American Board, Boston, 1913, s. 74 -99.

¹⁷. Teoloji okulunun faaliyetleri ile ilgili olarak bkz., Uygur Kocabaşoglu, *a.g.e.*, s. 172 vd. Erdal Açıkse, *a.g.t.*, s. 113 vd..

yerlere götürerek karışıklığa sebebiyet verdikleri, yöneticiler tarafından Bab-ı Ali'ye devamlı olarak ikaz edilmiştir¹⁸.

Her ne kadar bölgede İngiltere, Fransa ve Almanya'nın da birçok misyoner müessesesi varsa da hiç biri bu hususta Amerika kadar başarılı olamamıştır. Fransızlar diğer devletlerden önce bu işe başlamış olmanın avantajıyla beraber Katolikliğin koruyucusu olarak belli bir mesafe kat etmiş olmasına rağmen, kendi sahası olarak genellikle Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgesinde daha etkili olmuştur. Almanlar çok geç başlamış olduğu faaliyetlerini özellikle Berlin-Bağdat demiryolu güzergahında yoğunlaştırmaya ve nüfuzunu tesise gayret etmiştir¹⁹. İngilizler ise ağırlık noktası, Irak ve Arabistan olmak üzere birçok bölgede okul açmıştır. İtalyanlar ise İzmir'den Antalya'ya kadar olan bölgede daha ağırlıklı hissedilmiştir²⁰.

Şüphesiz bu tablo bize bir dereceye kadar Sevr'i hatırlatıyor. Ortada kalan Doğu Anadolu ise herhangi birine bağlı uydu bir Ermenistan olabilirdi. Amerikan mandasında olması daha sonra düşünülebilir.

Rusya sıcak denizlere ineceği bir koridor, İngiltere - Hindistan yolu ve petrol bölgelerine tampon bir Ermenistan, Fransa ise kendi nüfuzunun hissedildiği bölgelere komşu ve bir kısmı da kendi kontrolünde (Kilikya Ermeni Devleti) olan uydu bir Ermeni devleti kurdurmak gayreti içindeyken, Amerika da kendi nüfuzu ve kendi yetiştirdiği kişilerin yönettiği bir Ermenistan peşindeydi. Bu sebeple de, hepsi kendi menfaati doğrultusunda bir yarış içindeydi²¹.

FAALİYET AĞININ GELİŞMESİ VE HEDEFİN BELİRGİNLEŞMESİ:

Özellikle 1878'den itibaren emperyalistler en azından kendi yetiştirdikleri Ermenilerin kontrolünde veya idaresinde (Vilayet-i Sitte) Ermenistan düşünüyorlardı.

¹⁸. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 133, sayfa: 6, Tarih: 5 September 1904.

¹⁹. Bu mücadele için bkz. Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu*, (Türkçe : Kasım Yazıcı), İstanbul, 1972; W. Blankenburg, *Die Zukunftsarbeit der Deutschen Sechule in der Turkei*, Leipzig, 1915; S. Baudert, *Die Evangelische Mission*, Berlin, 1913; Eduard Nolde, *Reise Innerarabien, Kurdistan und Armenian 1892*, Braunschweig, 1895.

²⁰. İtalyan okulları için bkz., Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, Cilt 1, İstanbul, 1952; İlknur Polat, "Türk-İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları", *Atatürk Yolu*, Kasım 1988, Yıl 2, Sayı 4, Ankara, 1989, s. 627-657

²¹. Batılı Devletlerin bir çıkar yarışı içinde olduklarını Ermeni Komiteciler de defalarca dile getirmişler ve menfaatleri için çalıştıklarını kendi aralarındaki yazışmalarında belirtmişlerdir. Bkz., T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 17, Sayı 23, Tarih : 9 Ocak 1894, s. 43; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 17, Sayı 41, 19 Ocak 1894, s. 519; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 4, Sayı 12, 17 ekim 1879, s. 34.

Harput Amerikan konsolosu Norton yazmış olduğu bir raporda aynen şu ifadeleri kullanıyordu: "İmparatorluğun altı Ermeni vilayeti için olmasa da Bitlis, Sivas, Erzurum, Mamüratül Aziz, Diyarbakır vilayetleri için şartları nedeniyle bu istek doğal bir hak haline gelmiştir" ²².

Bu faaliyetlere destek olacak, bölgede devletlerinin nüfuzunu hissettirecek, Ermenilere arka çıkacak ve onları yönlendirecek konsoloslarla bölgede bir ağ oluşturulmuştur. Her ne kadar müşterek düşman olarak gördükleri Osmanlı Devleti aleyhine bir ittifak içinde birbirlerine yardımcı oluyorlardıysa da, hangi devlet nerede bir konsolosluk açmaya çalıştıysa diğeri de orada bir konsolosluk açmaya gayret etmiştir. Özellikle Rusya, İngiltere, Fransa, Amerika arasında bu rekabet oldukça hissedilir bir durumdadır. Osmanlı Devleti bölgeye açılmak istenen bu konsolosluklara karşı çıkmak istemesine rağmen daha önce vermiş olduğu kapitülasyonlar veya imzalamış olduğu anlaşmalar gereği bunun önüne geçememiştir ²³. Her anlaşmada "En Ziyade Müsaadeye Mazhar Ülke" statüsü koydurmaya gayret eden devletler ²⁴, diğer bir devlete verilmiş olan bir iznin kendisine de verilmesi için oldukça büyük gayret göstermiş ve sonuçta da çoğunlukla başarılı olmuştur.

Harput ve Erzurum'a konsolosluk açmak için müracaat eden Amerika, padişahın defalarca karşı çıkmasına rağmen buralara konsolosluklar açabilmiştir. Ermenilerle ilgili araştırmalarda genellikle bu olayların çıkışında misyonerlerin etkisinden bahsedebilmekle beraber, konsolosların da etkisi göz ardı edilmemelidir.

Bu konsolosluklar misyonerlerin daha rahat hareket etmesinde, Ermenilerin daha fazla cesaretlenerek Amerikan bayrağı altına sığınmaya çalışmalarında ²⁵, Amerika'ya

²². American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 17, 13 October 1904.

²³. Doğu Anadolu'da açılmak istenen konsolosluklarla ilgili olarak, Osmanlı Devleti ile Amerika , arasındaki çekişmelerle ilgili olarak bkz., ; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv. *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas.*, Dosya No: 80, Sıra No:102, Tarih: 21. 2. 1314 (Daire-i Sadaret, No. 662), 21 Safer 314/ 20 Temmuz 312; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv. *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas*, Dosya No: 80, Sıra No: 102, Tarih: 21.2.1314 (Daire-i Hariciye N0 1806), 9 Safer 314 /8 Temmuz 312; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv. *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas.*, Dosya No: 76 , Sıra No: 45 , Tarih: 9. 4. 1313 (Bab-ı Alî Meclis-i Mahsûs No 788), 9 Rebî-ül-âhır 313/ 17 Eylül 311.

²⁴. Bu hususta Amerika ile 1830 yılında yapılan ilk anlaşmadan itibaren, yapılmış bütün anlaşmaların metinlerine bakıldığında özellikle bu husus hemen dikkat çekmektedir. Metinler için bkz., Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991.

²⁵. Çevrede çıkan her olaydan sonra suçlu suçsuz birçok Ermeni'nin Amerikan müesseselerine dolmaları, Müslüman halkın buralara tepki göstermesine sebep oluyordu. Buralara sığınan Ermeniler daha sonra cesaretlenerek ve onların nüfuzunun etkisi ile bölgede adeta onların sözlerini dinler hale geliyorlardı. Böyle bir sığınma hadisesi Van'da gerçekleşmiş ve Amerikalı konsolos bunu propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bkz., American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, 133,

göç ederek oradan buraya silah, para, yetkililerin tabiriyle muzır neşriyat göndermede²⁶, Amerikan vatandaşlığına geçerek dokunulmazlık diyebileceğimiz birçok serbestinin sağlanmasında ve ihtilalcilerin kolay yollarla Amerika'ya göçmelerinde yardımcı olurlardı²⁷.

Ayrıca Harput Amerikan konsolosunun yaptığı gibi devamlı Türkiye aleyhine raporlar yazarak veya Ermenilerin yazdıkları mektupları Amerika'ya göndererek dünya kamuoyunu Osmanlı Devleti'nin aleyhine çevirmekte etkili olmuşlardır²⁸.

Doğu Anadolu'da birçok bölgeye giderek Ermenileri cesaretlendirip Osmanlı yöneticilerine baskı yapmaya da gayret göstermişlerdir²⁹. Bunun en kötü örneklerinden bir tanesi, Harput Amerikan konsolosu Herbert Norton'dur. Çok uzun uğraşlar sonrası açılması ve resmi olarak tanınması sonucunda faaliyetlerine başlayan Norton 1900 yılından itibaren bölgedeki her olaydan haberdar olmuş, daha etkin faaliyet yürütmek ve daha iyi yönlendirebilmek ve Ermenilerle temas kurabilmek için seyahatler tertip etmiştir. Harput'tan başlayarak Musul'a kadar gitmiştir. Özellikle o dönemde Ermenilerin

sayfa: 3-4, Tarih : 5 September 1904.

- ²⁶. Özellikle bölücü faaliyetler için yapılan yayınlara ilgili birçok belge arşivlerimizde bulunmaktadır. Yurt dışından gelenlerle beraber misyonerler veya Ermenilerin de bu bunları bastıkları veya dağıttıkları bilinmektedir. Sivas Valiliği'nden Mabeyin Başkatabeti'ne gönderilen bir arzda bu konu oldukça açık bir şekilde dile getirilmiş ve Amerikalıların Merzifon'daki Kolejlerinin bu ve benzeri faaliyetlerde baş rolü oynadığı ifade edilmiştir. Bkz., T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 6, Sayı 112, 8 Aralık 1888, s. 485.
- ²⁷. Konsoloslar Ermenilerin Amerika'ya göçünde oldukça yardımcı olmuşlardır. Pasaport temininden, Amerikan vatandaşlığına geçme kolaylığına, gelen paraların dağıtılarak imkan tanınmasına kadar bir çok konuda faaliyet yürütmüşlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Harput Amerikan Konsoloslarının raporları bize oldukça geniş bilgi vermektedir. Örnek olarak bkz. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rul. 1, No: 29, 22 January 1901
- ²⁸. Konsoloslar seyahatleri sırasında gizlice görüştükleri Ermeni çete reislerinin mektup ve raporlarını hem gazetelerde yayınlanmasını sağlamışlar, hem de kendi merkezlerine rapor etmişlerdir. Amerika'nın Harput'taki konsolosu merkezine yazdığı bir raporda; Sason Devrimci İttifak Merkezi başkanları Antranik ve Kevork ile görüşüğünü ve onlardan bilgi aldığını, onların anlattıklarını da geniş bir şekilde aktardığı bir rapor da gönderdiği anlaşılmaktadır. Bkz., American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 16, 13 October 1904.
- ²⁹. Misyoner ve konsolosların Ermenilere destek vermek adına hem basın yoluyla hem de bizzat Bab-ı Ali'ye veya yerel yöneticilere giderek baskı yapmaya çalışmışlar ve bazen devletlerin de desteğini alarak bu hususta başarılı olmuşlardır. Van'da çıkan olaylardan sonra oradaki Ermenileri himaye etmek ve yöneticilere baskı yapmak gayesiyle Van'daki İngiliz ve Rus Konsolosları ile beraber Amerikalı konsolos valiyi ziyaret etmişler ve alınan kararlarda etkili olmuşlardır. Bkz. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 133/3-4, 5 September 1904. Diğer bir örnek; Maraş'taki Amerikalı misyoner Marden'in Zeyton isyanlarında Halep valisine, kendi konsoloslarına ve New York Türbin gazetesine gönderdiği yazılarda Ermeni eşkıyanın affedilmesini ve genel af çıkarılmasını ve Ermenilere bazı haklar tanınmasını istemiştir. Bkz. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 3, No: 50, 22 Ocak 1879, s. 200; T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 3, Sayı 69, 11 Nisan 1879, s. 984.

iddialarını dinleyip olayları saptırarak raporlar yazmıştır³⁰.

Bu raporlar Amerikalıların Ermeni ihtilalinin her safhasından haberdar olduklarını da göstermektedir. Silahsız masum olarak dünya kamuoyuna gösterdikleri Ermenilerin hiç de silahsız olmadıkları konsolosun "İran yoluyla Rusya'dan gelen asilerin kullandığı yivli tüfek, el bombası ve fişek bitmek tükenmek bilmeyen bir stok halinde mevcuttur. İran'dan gelen silahlar İran yöneticilerinin de lakayt davranışlarından dolayı Van'a yakın dağ yollarından gelir ve Van ile Bitlis Vilayetlerinde gizli depolara stoklanır" ³¹ şeklindeki ifadelerinden anlamaktadır.

Yine konsolosun bu sözlerine ilaveten asilerin savaş araç gereçlerini rahatça temin ettiklerini ve rahatça kullanabildiklerini de bir örnekle anlatır. Örnek olarak da Bitlis'in yakınındaki Şamiran çarpışmasında, "her asinin yedi yüz civarında mermi kullanıldığının boş kovanlardan anlaşıldığını" belirterek iddiasını doğrulamaktadır ³².

Konsolos, ihtilalin metodunu da çok iyi anlamış ve tespitlerini şu şekilde izah etmiştir. "Bitlis ve Van vilayetindeki ihtilal teşkili esasen Mekadonya'dakine benzer. Genel politika ve uygulanan metot Balkanlar'daki devrimcilerinkini andırır. Hali vakti yerinde olan bütün Ermenilerden mümkün olduğu kadar zorla yardım alındı ve yardımı reddetme durumunda olanlar tehdit edildiler ve cezaya çarptırıldılar. Nitekim Van'dan ayrıldıktan kısa süre sonra seçkin bir Protestan Ermeni'nin evini yardım etmeyi reddettiği için yakma teşebbüsünde bulundular" ³³.

Hem kendi halkına hem devlete hem de Müslüman halka pervazsızca zulüm yapan bu Ermeni ihtilalcileri överek ve onların verdiği raporları merkezlerine gizlice gönderen konsolos, asilerin amacını da şu şekilde izah eder: "Asilerin amacı devamlı huzursuzluk yaratarak, askeri korkutmayı ve Müslüman halkı barbarlık ve katliama başlatmak, böylece Avrupalı güçleri reformlar yaptırmaya zorlamaktır." ³⁴ Norton raporunun devamında Ermenilerin Amerikanın müdahalesini de umut ettiklerini belirtir.

Bu karşılıklı beklentiler sonucunda buna benzer yüzlercesini vereceğimiz

³⁰. Raporun bütününde bölge ile ilgili oldukça ilginç tespitler ve Ermenilere destek veren ifadeler bulunmaktadır. Bkz. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 26 vd., 13 October 1904.

³¹. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 28, 13 October 1904.

³². American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 29, 13 October 1904.

³³. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 30, 13 October 1904.

³⁴. American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, sayfa: 24, 13 October 1904.

örneklerle binlerce masum insanı katleden Ermeni çeteleri hem Avrupa kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmiş hem de Batının oyununa gelerek kendi insanların da acı çekmesine sebep olmuşlardır.

SONUÇ:

Bu oyunlar Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş bölgede Ruslardan destek alan Ermeniler binlerce Türkü katletmiştir³⁵. Konsolos, misyoner ve benzeri birçok Batılı adeta bunları görmezden gelerek Ermenilerin tarafını tutmayı sürdürmüş, onlarla beraber Urfa'da olduğu gibi Ermenilerle beraber Türk askerine karşı silahlı çatışmaya dahi girmişlerdir. Hatta Harput çevresinden Amerika'ya göç eden Ermenilerin bir kısmı da silahlanarak Anadolu'ya gelmiş ve bizzat bu katliamlara katılmışlardır. Amaçlarına ulaşamayınca da dünya kamuoyunda sözde Ermeni Katliamı adı altında bir senaryoyu oyuna koymuşlardır. Ermenilerin bu faaliyetlerini engellemek için yapılan tehcir sebebiyle de soykırım senaryosu yazmayı da ihmal etmişlerdir.

Ermenilerin bu işi başaramaması üzerine, yıllar boyunca Ermenileri asıyorlar, kesiyorlar şeklinde dünya kamuoyuna kötü ve barbar olarak göstermeye çalıştıkları bölge halkını, kültürümüzün zenginlikleri olarak değerlendirdiğimiz farklılıkları bahane ederek ve bölgedeki feodaliteyi kullanarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Binbaşı Noel³⁶ (Arabistan'daki Lavrens) gibi casuslarıyla, (başaramadıklarını gerçekleştirmek, Ermenistan'ı kurabilmek) menfaatleri için kullanmak gayesiyle bölme hareketi içine girmişlerdir.

Asala ve Batının desteğini alan PKK'nın yaptığı faaliyetlerle yapılmak istenen de "Şark Meselesi"nin son safhasını gerçekleştirmektir. Bölgede şu anda yapılmak istenen de Ermeniler üzerinde oynanan oyundan başka bir şey değildir. Halen daha Avrupa ve Amerika'da çıkan yayınlarda bu oyun değişik boyutlarıyla devam etmektedir³⁷. Ermenilere yardım adı altında yapılan hep menfaat kavgasıdır. Batı geçmişte bölgede

³⁵. Bkz., Dursun Ali Akbulut, "Ermenilerin Alaca Köyünde Yaptıkları Soykırım", *Tarih Yolunda Erzurum*, Ankara, 1990; Ayrıca bir tanesine şahsen katıldığım toplu mezar kazıları ile ilgili olarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin tertiplenmiş olduğu sempozyum sonucunda basılmış olan kitap konuyla ilgili oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Bkz., **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (Van, 2-5 Nisan 1990)**, Ankara, 1990.

³⁶. İngiliz Binbaşı Noel'in faaliyetleri için bkz., M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı F.W.C. Noel'in Türkistan Misyonu 1919*, İstanbul, 1989.

³⁷. Özellikle Ermenilerin yurtdışında çıkardıkları kitap ve dergiler adeta Türklüğe ateş püskürtmekte ve çoğunlukla yazılan birçok senaryoya uygun sipariş makale ve kitaplar ve kasıtlı olarak sonradan fotomontaj olarak hazırlanmış, ya da başka yerlerde çekilmiş fotoğraflar Ermenilere yapılmış zulmün delilleri olarak gösterilmiştir.

yaşanmış olan olayları iyi bilmektedir. Bu konuyu kendi ülkelerine yazdığı raporlar ve misyonerlerin yazmış olduğu makale veya yazılarda da görmek mümkündür. Bura da yapılmak istenen Ermenilerin haklarını korumak veya tarihi gerçeklere ulaşmak değil siyasi arenada bir koz elde etmektir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

- American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 46, Tarih : Mart 1901
- American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rul. 1, No: 29, Tarih: 22 January 1901
- American National Archives, *U.S Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 133, Tarih: 5 September 1904.
- American National Archives, *U.S.Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 133/3-4, Tarih : 5 September 1904.
- American National Archives, *U.S. Consular Officials at Kharput*, T. 579, Rol. 1, No: 136, Tarih: 13 October 1904.
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade-i Hususi 1317*, No: 706-75, Tarih 29 Ş. 1317
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv, *İrade-i Hususi 1318*, No: 819-36, Tarih: 15. Z.A. 1318, (Yıldız Sarayı Hümayunu Başkitabet Dairesi No: 86/4) 21 Şubat 316
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Saray-ı Hümayunu Başkitabet Dairesi*, No: 7003.
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Siyasi Envanter Kataloğu (DH.SYS)*, Dosya No: 82, Sıra No: 2 Tarih: 1330. 3. 15
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat*, Dosya No : 115, Sıra No : 28, Tarih : 26.10.1319
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Esas.Evrakı*. Kısım No:35, Evrak No: 232, Zarf No: 100, Karton Kutu No: 102
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv. *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas.*, Dosya No: 80, Sıra No:102, Tarih: 21. 2. 1314 (Daire-i Sadaret, No. 662), 21 Safer 314/ 20 Temmuz 312
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv. *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas.*, Dosya No: 80, Sıra No: 102, Tarih: 21.2.1314 (Daire-i Hariciye N0 1806), 9 Safer 314 /8 Temmuz 312
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv. *Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas.*, Dosya No: 76 , Sıra No: 45 , Tarih: 9. 4. 1313 (Bab-ı Alî Meclis-i Mahsûs No 788), 9 Rebî-ül-âhır 313/ 17 Eylül 311.
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*,, Cilt 17, Sayı 23, Tarih : 9 Ocak 1894, s. 43
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 17, Sayı 41, 19 Ocak 1894, s. 519

- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 4, Sayı 12, 17 ekim 1879, s. 34.
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 6, Sayı 112, 8 Aralık 1888, s. 485.
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 3, No: 50, 22 Ocak 1879, s. 200
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu*, Cilt 3, Sayı 69, 11 Nisan 1879, s. 984.

Tetkik Eserler

- ACAR İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, 198
- AÇIKSES Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991 (Türk Tarih Kurumu Tarafından Basılmaktadır)
- , "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", *Dünü ve Bugünüyle Harput*, 1. Kitap, Elazığ, 1999, s. 169-184.
- , "Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine", *Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi*, 20/21 Nisan 2002, Ankara, (Kongreye sunulan tebliğ Ermeni Araştırmaları Enstitüsü tarafından basılmaktadır.)
- , "Merzifon Amerikan Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999, Ankara (Kongreye sunulan tebliğ Türk Tarih Kurumu tarafından basılacaktır)
- , "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme(İki Merkezden Örnekler)", *Osmanlı*, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 192-203
- AKBULUT Dursun Ali, "Ermenilerin Alaca Köyünde Yaptıkları Soykırım", *Tarih Yolunda Erzurum*, Ankara, 1990
- AKYÜZ Yahya, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı : 1-4, Ankara, 1970
- ARMAOĞLU Fahir, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991.
- BARLAS Uğuroğlu, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Karabük, 1971.
- BAUDERT S., *Die Evangelische Mission*, Berlin, 1913
- BLANKENBURG W., *Die Zukunftsarbeit der Deutfchen Sechule in der Turkei*, Leipzig, 1915
- ÇETİN Atilla, "Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul, 1983, s. 189-219.
- ÇEVİK Mehmet, "Büyük Devletlerin Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Politikalarında Bir Başka Unsur Nasturiler ", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996, s. 88-100
- EARLE Edward Mead, *Bağdat Demiryolu*, (Türkçe : Kasım Yazıcı), İstanbul, 1972
- EDDY David Brower, *What Next In Turkey*, The American Board, Boston, 1913

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

HAYDAROĞLU İlknur Polat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara, 1990;

İPEK Nadir, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", OTAM, Sayı 6, Ankara, 1995, s.257-280

KOCABAŞOĞLU Uygur, Kendi Belgeleri İle Anadolu'daki Amerika, İstanbul, 1989

KODAMAN Bayram, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, İkinci Tıpkı Basım, Ankara, 1986, s. 121-128

-----, Sultan İkinci Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Ankara, 1983

NOLDE Eduard, Reise Innerarabien, Kurdistan und Armenian 1892, Braunschweig, 1895.

ÖKE M. Kemal, İngiliz Ajanı Binbaşı F.W.C. Noel'in Türkistan Misyonu 1919, İstanbul, 1989.

POLAT İlknur, "Türk-İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları", Atatürk Yolu, Kasım 1988, Yıl 2, Sayı 4, Ankara, 1989.

POLVAN Nurettin, Türkiye'de Yabancı Öğretim, Cilt 1, İstanbul, 1952

ŞİMŞİR Bilal, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle ilişkileri sempozyumu, 8-12 Ekim 1984, Erzurum, Ankara, 1984, s. 79-124.

TOZLU Necmettin, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara, 1991

ÜÇÖK Coşkun, Siyasi Tarih (1789-1960), Ankara, 1980

Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (Van, 2-5 Nisan 1990), Ankara, 1990.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 223-230, ELAZIĞ-2000

1930-1945 DÖNEMİ DOĞU ANADOLU'DA UYGULANAN SANAYİ POLİTİKALARI

The industrial policy in Eastern Anatolia (1930-1945)

Rahmi DOĞANAY*

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesi'nin 1930-1945 yılları arasında istenilen düzeyde bir ekonomik seviyeye sahip olduğu söylenemez. Dönem itibarıyla hükümetlerin bölgeyi ihmal ettiklerini söylemek ise insafsızlık olur. Türkiye'nin diğer bölgeleri gibi Doğu Anadolu da 1930-1945 yılları arasında yeterince kalkınmamıştır. Hatta tarihi ve coğrafi özelliklerinden dolayı devletin bu bölgemize kalkınmada öncelik tanıdığı da söylenebilir. Ekonomide planlı döneme girildiği yıllarda (1930'dan sonra) devlet ekonomide etkin rol oynamıştır. Buna bağlı olarak devlet özellikle geri kalmış bölgeleri kalkındırma yönünde büyük bir çaba göstermiştir. Nitekim bölgede sanayi tesislerinin ilk kez bu dönemde kurulduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler; Doğu Anadolu, Sanayii, Türkiye

SUMMARY

It is not possible to say that this region has been well between 1930-1945 and of course it is not true to say that the government neglected the zone. As all the other parts of Turkey, this part too didn't develop enough between the years 1930-1945. And it is possible to say that the government helped this part of the country to develop due to its historical and geographical location.

After 1930s there has been more planned period in economy especially in industries. This is a period in which the government took an effective role. The government had an effort in the development of the undeveloped parts. We can say that industry foundations were constructed in this region for the first time after 1930s.

Key Words; The Eastern Anatolia, Turkey, Industry

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü, rdoganay@firat.edu.tr

1-Genel Durum

Bölgenin genel durumuna bakılacak olursa; 1930 yılına kadar bölgede sanayi tesisi olarak çok önemli kurumların olduğunu söylemek zordur. Mevcut olanlar ise devletin katılımı ve desteği ile kurulmuş olan çeşitli dokuma şirket ve kooperatiflerinden oluşan küçük işletmelerdir. Yine bölgedeki sanayi tanımına giren işletmeler küçük üretime dayalı ve geleneksel ilişkileri yaşatan bir yapıdaydı. Nitekim 1927'de yapılan sanayi sayımına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki dört ve daha fazla çalışana sahip imalathanelerin sayısı 1393 olarak tespit edilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi , çeşitli milli bankaların kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve sanayi planları gibi iktisadi girişimler ülke genelinde olduğu kadar bölge sanayiinin canlanmasında da itici güç olmuştur. 1933'te hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını uygulama görevi Sümerbank'a verilmişti. Planda yer alan projelerin ikisi Doğu Anadolu'daydı. Plan kapsamında yer almamakla birlikte 1942'de Elazığ'da Tekel tarafından bir şarap fabrikası, 1936'da Bitlis ve Malatya sigara fabrikaları kuruldu. 720 ton sigara üretim kapasitesine sahip Malatya'daki fabrikada çevre illerin tütününü de işleniyordu.¹ Sayıları sınırlı olmakla birlikte 1930 ve 1940'lı yıllarda bölgedeki yatırımların genel ekonomik durumu yatırım için elverişli olan illere yöneltildiği ve bu durumda Malatya ve Elazığ'ın biraz daha öne çıktığı görülüyor. Bu öncelikte adı geçen illerin tarım kapasiteleri ve maden rezervlerinin etkili olduğu da açıktır.

Elazığ ve çevresi sanayi işletmelerinin büyüklüğü, çalıştırılan işçi sayısı, faaliyetlerin çeşitliliği ve yatırım imkanları yönünden Doğu Anadolu'nun diğer yörelerine göre biraz daha gelişmiştir. Elazığ'da 1932'de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan firma sayısı 3, Malatya'da 2'dir.² Buralarda sanayileşme adına bulunanlar da zaten bu yıllardan başlamıştır. Bölgenin büyük merkezlerinden birçoğu gibi Erzurum da sanayileşme adına, dönem itibariyle pek bir aşama sağlayamamıştır. 1937'de mahalli basın bu konuda yetkililere serzenişleri görülmektedir.³

Dönem itibariyle hem bölge hem de Van ili açısından önemli sayılabilecek gelişmelerden biri de "Van Gölü İşletme İdaresi'nin" kurulmasıdır. Bu tesisin amacı; Van'da iskeleler arasında nakliyatı sağlamak, gölde dalyan tesisi ile balık avcılığının ilerlemesini sağlamak, göl kenarında elverişli maddelerden kiremit ve tuğla imalini

1-Ersal Yavi, Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu, Ankara,1994, s.118-119

2-Hilmi Karaboran, "Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri",. F. Ü. Coğrafya Sempozyumu, Elazığ, 1996, s.104

3-Fındıkoğlu, Erzurum'da Sanayileşme, Erzurum-İstanbul,1969, s.6.

gerçekleştirmektedir.⁴

2-Bölgede Sanayii Etkileyen Faktörler

1923'ten beri sanayileşme ve gelişme açısından bölgenin arzu edilen ölçüde mesafe kat ettiğini söylemek güçtür. Bunun sebebi olarak da her zaman hükümet politikalarının yetersizliği ortaya konulmuştur. Bu hiçbir şekilde inkar edilmemekle birlikte, bunun dışında bazı etkenleri de gözden kaçırmamak gerekir. İklimin olumsuz etkisi, teknik ve idari personel ile ilgili sorunlar, sermaye yetersizliği, ulaşım, pazarlama ve kredi kaynaklarının yetersizliği, 1930-1945 yılları itibariyle bölge sanayiinin önündeki büyük engeller olmuşlardır.

Doğu Anadolu coğrafi şartlarının müsaade ettiği kadarıyla doğu-batı ve kuzey-güney yönünde hatlar halinde uzanan birkaç karayolu ve sürat yönünden elverişli olmayan ve doğu-batı yönünde uzanan demiryoluna sahiptir. Bunun yanında büyük merkezlerle de kolay ve güçlü bağlantıları yoktur. Bölge sanayiinin bir başka zorluğu da kredi kaynaklarının eksikliğidir. Sınai teşebbüsleri destekleme maksadıyla Diyarbakır'da mahalli sermayenin birikmesine hizmet için bir banka kurulmuş ve faaliyetlerinden olumlu sonuçlar alınmışken Erzurum'da aynı girişim atıl kalmıştır.⁵ Bu gibi girişimlerin başarısız olması kaynak yetersizliğine sebep olmuş, sanayi alanındaki atılımları da etkilemiştir. Olumsuzluklar hanesine yazabileceğimiz bir etken de; sanayi altyapısı yeterince gelişmediği için bölgedeki sanayiinin çeşitlendirilememesidir.⁶ İklim ve yeryüzü şekilleri şartlarının tarımı sınırlı hale getirmesi ile sanayiinin gelişme gösterdiği anlayışı Doğu Anadolu için geçerli bir tez olmamıştır. Belki dönem itibariyle geçerli olmakla birlikte bölgedeki yerleşim düzeni de yatırımlar açısından bir zorluk olarak sayılabilir. 1930-1945 yılları arasında bölgede öne çıkan sanayi yatırımları; dokuma sanayi, maden sanayi ve enerji alanlarında yoğunlaşmaktadır.

3- Dokuma Sanayi

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'de dokuma sanayii, gerek Osmanlı'dan beri oluşturulan altyapı ve gerekse hammadde kaynaklarının itici rolüyle en fazla gelişen sanayi kolu olmuştur. Buna bağlı olarak Doğu Anadolu'da da dokuma endüstrisi, alt yapısı en sağlam sanayi kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Doğu

4-19 Mart 1934 ve 26651 Sayılı Van Gölü Gemi İşletme İdaresinin Kurulması Hakkında Kanun. Düstur, 3.Tertip, C.15, s.217-218.

5-Fındıkoğlu, a.g.e., s.8.

6-Ahmet Gökçen, "Doğu Anadolu'nun Sanayileşmesi", Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri, Tunceli, 1985, s.239.

Anadolu Bölgesi ile ilgili önemli tasarıların bulunduğu Fethi Okyar hükümetinin önemli hedeflerinden bir tanesi; Doğu'da dokuma sanayiine hız kazandırmaktır. Bu konuda bölgede 10.000 işlik bir iplik fabrikası kurma hedefinden bahsedilmektedir.⁷

Belirtilen dönem itibariyle bölgede dokumacılık alanında ilk önemli icraat Elazığ'da gerçekleştirilmiştir. Memlekette ipek ve pamuk üretimini arttırmak amacıyla, Bakanlar Kurulu 12.9.1929 tarihli kararıyla, merkezi Elazığ olmak üzere "Elaziz İpek Mensucat Türk Anonim Şirketi"nin kurulmasına izin vermiştir.⁸ Bu şirket 1.12.1930 tarihinde faaliyete geçmiştir. 1930'larda Türk ekonomisinde ağırlıklı olan "devletçilik", dokuma sanayiinin yaygınlaşmasında da devletin öncülüğünü esas almıştır. Nitekim I.Sanayi Planı'nda Doğu Anadolu kapsamında yer alan iki projenin ikisi de dokuma tesisidir. Bunlardan birincisi 1936'da temeli atılan ve 1939'da bitirilip işletmeye açılan Malatya Bez ve İplik Fabrikası, İkincisi ancak 1950'lerin başında işletmeye açılabilen Iğdır'daki fabrikadır. Malatya'daki fabrika için 3 milyon TL. sermayeli "Malatya Bez ve İplik T.A.Ş." adında, Sümerbank, Ziraat Bankası ve özel kesim adına İş Bankası'nın ortaklığıyla bir şirket kurulmuş, daha sonra diğer ortaklar paylarını Sümerbank'a devretmişlerdir.⁹

1939 yılında kurulan "Malatya Bez ve İplik Fabrikası" kısa sürede büyük bir üretim hızı yakalamış, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan da yararlanarak 1941'de Malatya'daki 4 işyerinin toplam üretiminin %32.2'sini gerçekleştirmiştir.¹⁰ Üretim kapasitesi açısından bu fabrika Türkiye genelinde de ön sıralarda yer almaktadır.

Bölgede 1930'lu yıllarda başlayan bu hamleler 1940'lı yıllarda da devam edecektir. Bu yıllarda yörelerinde dokumacılığa hizmet edip gelişmelerini sağlamak, ortaklarına ucuz iplik ve malzeme temin etmek ve imal edilen malları pazarlamak gayesiyle birçok kooperatif özelliği taşıyan şirket kurulmuştur. Oluşumları bizzat hükümet izniyle gerçekleşen bu müesseseler; 1941'de kurulan 5.000 TL. sermayeli "Malatya Dokumacı Küçük Sanat Kooperatif Şirketi", 1942 Ağustosunda kurulan 50.000 TL. sermayeli "Arapkir Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatif Şirketi", Şubat 1942'de kurulan 7.000 TL. sermayeli "Elazığ İplik ve Dokumacı Küçük Sanat Kooperatifi", ve 1944'te kurulan "Kemaliye(Erzincan) Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi"dir.¹¹

7-Okyar Hükümeti Programı, T.B.M.M. Kütüphanesi.

8 -12.9.1929 Tarih ve 1/8350 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. C.A. Karton No: 030.18. 1/5.45.17.

9-H. Karaboran, a.g.m. s.146 vd.

10-Yurt Ansiklopedisi, C.5, s.5455

11-1 Teşrin 1941 Tarih ve 2/16677 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Cumhuriyet Arşivi, Karton No:030.18.

1/96.85.1.

Gerek Osmanlı döneminden intikal eden kurumlar, gerekse 1923-1930 döneminde dokumacılık sanayiinde yapılan hamleler, 1930- 1945 döneminde dokuma sanayiinin gelişmesini hızlandırmıştır. Bu çizgi Doğu Anadolu Bölgesine de bu şekilde yansır. Bölgede bu alanda yapılan yatırımlar hem sayı hem de nitelik yönünden diğer bölgelerden daha düşük değildir.

4- Maden Sanayi

1930-1945 döneminde Doğu Anadolu'da gelişen önemli sektörlerden biri madenciliktir. Bölgenin önemli yer altı zenginliklerine sahip olması ve devletin madenlere olan ihtiyacı, sanayi yatırımlarının bölgeye yöneltmesinde önemli etken olmuştur. Bakır, kurşun, çinko, demir ve krom gibi kullanım alanı geniş olan bu madenleri işletmek için hükümetlerin birçok imkan ve hizmeti bölgeye taşımaya çalıştıkları görülmektedir.¹² Bu çerçevede ülke genelinde de madencilik en büyük gelişmeyi gösteren sektör olmuştur.

Uzun yıllar ilkel usullerle işlenen Ergani bakır yataklarının modernizasyonu hamlesi çerçevesinde, 1925 yılında 3 milyon lira sermaye ve %50 nispetinde Alman sermayesiyle "Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur. 1930'lu yıllarda Ergani madeni için üretim miktarı 7.500 blister olarak tasarlanmış ve bunun 1.200 tonu memleketin ihtiyacına alıkonularak 6.300 ton ham bakırın dışarıya satılması düşünülmüştür.¹³ Başbakan İnönü 1933 yılında Ankara Halkevi'nde verdiği nutkunda, "Arkadaşlar, bizim maden hazinelerimizin ikincisi Ergani bakır madenidir. Umut ediyoruz ki; Ergani'de bakır iki yıl sonra çıkardığımız zaman memleketin yalnız kendi sanayiinin ihtiyacı değil, haricinin arayacağı bir madde olarak da memlekete çok miktarda döviz getirecektir." demek suretiyle bölgedeki madenin stratejik ve ekonomik değerine işaret etmiştir.¹⁴ Fethi Okyar Hükümeti de programında, bu kaynağın bir an önce ülke ekonomisinin hizmetine sunulması için bölgenin ulaşım meselesinin halli konusunda tedbirlerin alınması hususunda teşebbüslerde bulunmuştur.¹⁵

Ergani Bakır Madeni'nin işletilmesi ve idare tarzının beğenilmemesi sonucu, 1934 yılında Alman sermayedarların hisseleri satın alınmış ve şirket Devletin tekeline girmiştir. 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Etibank'ın kurulmaları,

12-11 Ağustos 1942 Tarih ve 2/18570, 14 Şubat 1942 Tarih ve 2/17338, 13.9.1944 Tarih ve 3/1498 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararları, Cumhuriyet Arşivi, Karton No:030.18.1/97.74.1., 030.18.1/97. 118.5, 030.18.1/106.65.2.

13-Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı, Ankara, 1973, s.51

14-A. İnan, Devletçilik İlkesi ve I. Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972, s.175

15-Okyar Hükümeti Programı, T.B.M.M. Kütüphanesi

madencilik alanındaki çalışmaları daha da aktif hale getirecektir.1936 yılında Etibank tarafından Ergani Bakır İşletmesi'nin inşasına başlanması ve 1939'da işletmeye açılmasıyla bakır üretimi hızla artarak, 1940-1945 yılları arası dış satım miktarı 6.200 tona yükselmiştir.¹⁶ Bu gelişme sanayi planları ve devletçilik adına olumlu bir gösterge olmuştur.

Bu ekonomik yaklaşımın madencilğe yansıyan önemli bir başarısı da; Elazığ-Guleman krom yataklarının bulunup işlenmesidir. M.T.A. ve Etibank gibi devlet kuruluşlarının çalışmaları sonucu 1934 yılında bulunan, Elazığ'ın Maden ilçesi Alacakaya (Guleman) krom sahası “Şark Kromları İşletmesi” idaresinde 1936'dan itibaren işletilmektedir. Bu konudaki tasarılar ve hedefler, Fethi Okyar Hükümeti programında ayrıntılı olarak ele alınmış ve önemsenmiştir.¹⁷

Elazığ-Keban kurşun madeni işletmesi de 1933 yılında M.T.A tarafından modern bir şekilde işletilmek üzere devralınmış ve 1940 tarihinde Etibank'a devredilmiştir.¹⁸ Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir madencilik merkezi olan Divriği demir madeni de bu dönemde Fethi Okyar Hükümeti programına alınmış, Karabük planı haricinde kalacak miktarlarının ihracı için tedbirler alınmıştır.¹⁹

Bölgede sadece demir, krom ve bakır madenleri ile ilgili teşebbüsler değil, diğer madenler ve yer altı kaynaklarının değerlendirilmesi konusu da ciddiyetle ele alınmıştır. Bunlardan Erzurum-Ağzıaçık'da bulunan linyit madeninin işletilmesi 1931 yılında ihale edilmiş, her yıl 2.000 ton maden çıkarılması şartı getirilmiştir. Bu işletme 13 Nisan 1933 tarih ve 14015 sayılı kararname ile 60 sene süreyle Erzurum ahalisinden Hurrem Bey'e verilmiştir.²⁰

Bölgede özel sektöre ihale edilen diğer bir işletme de Van-Muradiye ilçesindeki petrol madenidir. Muradiye ilçesinin Beşparmak ve Kurzot bölgesinde bulunan ve imtiyazı Fransız Emil Mayen'e verilmiş olan petrol madeni işletilmemesinden dolayı 9 Ağustos 1932'de imtiyazın feshine karar verilmiştir. Ancak kısa süre sonra Şuray-ı Devlet Maliye ve Nafia dairelerinin raporları üzerine 9.1.1933'te bu fesih kararından vazgeçilmiştir²¹ 1930-1945 döneminde bölgede madencilik alanında yoğun bir ilginin olduğu ve bu çerçevede bölgenin sanayi, ulaşım, bayındırlık ve istihdam alanlarında

16-A. İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı, s.36.

17-Okyar Hükümeti Programı, T.B.M.M. Kütüphanesi

18-2.7.1940 Tarih ve 2/13852 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Cumhuriyet Arşivi, Karton No:030.18.

1/91.64.12.

19-Okyar Hükümeti Programı, T.B.M.M. Kütüphanesi

20-14 Haziran 1931 Tarih, 1822 sayılı ve 8 Haziran 1933 Tarih, 2523 Sayılı Resmi Gazeteler.

21-9.1.1933 Tarih ve 13733 Sayılı kararname, Cumhuriyet Arşivi, Karton No:030.18.1/ 33.3.17.

olumlu gelişmelere vesile olduğu da dikkate alınacak bir gerçektir.

5- Elektrik Sanayi

1930-1945 yılları arasında bölgede çıkarılan ve işlenen bakır madeni, elektrik sanayii üzerinde önemli rol oynamıştır. Çünkü üretilen enerji kadar bu enerjinin nakledilmesi için gerekli araç ve malzemelere sahip olmak da önemlidir. Bu sebeple Doğu Anadolu'da bol miktarda çıkarılan ve işlenen bakır 1945 ve daha sonraki dönemlerde Türkiye elektrik sanayii için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi akarsu potansiyeli ve fiziki şartları itibariyle hidroelektrik santrallerinin yapımına önemli derecede uygun olan bir bölgedir. Buna rağmen 1930-1945 yılları arası bölgede bu tür bir tesisin varlığını görmemekteyiz. Fakat illerdeki elektrik işleri hizmetlerini yürütmek amacıyla çeşitli oluşumların vücuda getirildiği kesindir. Elektrik tesisatı ve işleriyle iştigal etmek üzere Kemaliye ve Elazığ Elektrik Türk Anonim Şirketleri'nin kurulması bu oluşumların birer örneğidir.²²

Sonuç olarak; 1923-1930 döneminde bölgede iktisadın her alanında ilkel bir görüntü olmasına rağmen, bölgede tarım, ticaret ve sanayi alanındaki canlanma da yine bu devrede uygulanan politikalar sayesinde olmuştur. Özellikle Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanılabildiği ölçüde bölge yeni işletmelere sahip olmuştur. Yavaş bir şekilde de olsa, bu gelişmeyi tarım ve ticaret açısından da olumlu bir katkı olarak değerlendirmek gerekir.

1930-1945 yılları, devletin ekonomide planlı devreye girdiği bir dönemdir. Yapılması düşünülen sanayi tesisleri beş yıllık planlar halinde önceden belirlenmiş ve hedefler olarak tayin edilmiştir. Doğu Anadolu da Birinci Sanayi Planı çerçevesinde maden, dokuma ve sigara sanayi gibi birçok endüstriyel kuruluşa kavuşmuştur. Kaldı ki; bu dönem kalkınma ve sanayileşme hedefleri bölgesel gelişmeyi değil, bütün ülkenin topyekün gelişmesini hedeflemiştir. İkinci Sanayi Planı ise daha geniş kapsamlı olmakla birlikte uygulamada dünya ve Türkiye'nin olağanüstü şartları içinde daha etkisiz kalmıştır. Tasarlanan planlarda ve bunların uygulanmasında duygusal birtakım sebeplerden çok daha etkili olan, ekonomik gerçekler çerçevesinde en verimli işletmeleri kurmaktır. Tabiidir ki ülkenin ve milli menfaatlerin korunması kadar, milletin refah seviyesini yükseltmek ve ülkeyi bayındır hale getirmek de önemsenmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren ülkenin tümüyle bayındır ve mamur hale

2218-18.5.1931 Tarih ve 11058 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Cumhuriyet Arşivi, Karton No; 030.18.1/20 .31.3.

getirilmesi konusunda izlenen iktisadi politikalar hem devletin sorumluluk alması, hem de özel teşebbüsün yatırımlar için teşvik edilmesine yöneliktir. Birkaç kez çıkarılan Sanayii teşvik Kanunları da iktisadi gelişmeyi sağlamak amacını taşımaktadır. Birinci ve İkinci Beş yıllık Sanayi Planları da ülkenin her tarafı için olduğu kadar, Doğu Anadolu'da devlet ve özel teşebbüs yatırımlarının yaygınlaştırılması yönünde hedefler koymuş, Atatürk de yurt gezilerinde bölgenin özelliklerine göre yapılacak yatırımlar açısından görüşlerini beyan etmiştir. Ayrıca bu gezilerde yatırımları teşvik amacı da dikkate alınmıştır.

Devlet politikası içinde Türkiye'nin her bölgesi kadar Doğu Anadolu da sanayileştirilmek istenmişken, özellikle Birinci ve İkinci Sanayi Planları bunu istenilen seviyede başarabilmiş değildir. Ancak bu, bölgeye mahsus bir durum değildir. Bu planların Türkiye genelinde elde ettiği başarı bölgeye de o derecede yansımıştır. 1930-1945 dönemi Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Doğu Anadolu Bölgesi üzerindeki iktisadi politikaları belki yeterli değildir ancak, sanayileşme adına bölgede bulunan unsurlar dikkate alındığında bu hamlelerin küçümsenmesi de pek hakça bir yaklaşım değildir. O dönemde yapılan yatırımların bölgenin bugünkü çehresine olan katkıları da inkar edilemez. Ancak, her şeye rağmen Türkiye'nin Batı bölgelerinde gerçekleştirilen atılımların Doğu bölgelerinde şu veya bu sebepten sağlanamamış olması bunun böyle devam etmesi anlamına gelmemeli. Özellikle Türkiye'nin bugünkü şartlarında; Devletin Doğu'da ağırlıklı ve gerçekçi atılımları sağlayacak yatırımları gerçekleştirmek durumunda olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

Bakanlar Kurulu Kararları

Düster

Hükümet Programları

Ahmet Gökçen; "Doğu Anadolu'nun Sanayileşmesi", **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri**; Tunceli, 1985.

Ersal Yavi; **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu**, Ankara, 1994.

Fındıkoğlu; Erzurum'da Sanayileşme, Erzurum-İstanbul, 1969.

Hilmi Karaboran; "Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri", **F. Ü. Coğrafya Sempozyumu**, Elazığ, 1996.

Yurt Ansiklopedisi; C.5, s.5455

Afet İnan; **Devletçilik İlkesi ve I. Sanayi Planı 1933**, Ankara, 1972.

-Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı, Ankara, 1973.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 10, Sayı: 2, Sayfa: 231-251, ELAZIĞ-2000

TÜRK COĞRAFYA KURUMU MESLEK HAFTALARI

Harun TUNÇEL*

Döndü ÜÇEÇAM*

Kamu yararına faaliyet gösteren kuruluşlardan birisi de Türk Coğrafya Kurumu'dur. Kurumun kuruluş yasası ve tüzüğü gereği amaçladığı işlerden birisi, yapılan yeni araştırma ve çalışmalardan diğer coğrafyacıları haberdar etmek ve bu yolla coğrafyanın gelişmesini temin etmektir. Bu amaçlara erişebilmek için kurum, uygun göreceği yer ve zamanlarda, konferanslar hazırlatabilir, meslek haftaları düzenleyebilir ve bilimsel araştırma inceleme gezileri yapabilir.

Türk Coğrafya Kurumu, kuruluşundan bu yana çeşitli zamanlarda, ülkenin farklı yerlerinde meslek haftaları ve bunlarla birlikte çeşitli coğrafya kursları ile geziler düzenlemiş, konferanslar verilmesini sağlamıştır. Bu yazının da ana konusunu oluşturan *Meslek Haftaları*'nda coğrafyacılar, çoğunlukla araştırmalarının sonuçlarını tartışmaya açmışlar, yaptıkları çalışmaları diğer meslektaşları ile paylaşmışlar ve bu yolla coğrafyanın gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Ancak ne yazık ki bu meslek haftalarından dokuzuncusu dışındakilerde sunulan tebliğ metinleri bir araya getirilerek basılmamıştır. Bu aslında Türk coğrafyası için çok önemli bir noksanlıktır.

Çalışmada, bu güne kadar yapılan meslek haftalarına ilişkin olarak, çeşitli yayınlarda, arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklardaki bilgiler derlenerek bir araya getirilmiş, yapılan faaliyetler, sunulan tebliğler listelenmiş böylece öncelikle bir fihrist oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak tüm gayretlere rağmen bazı meslek haftaları hakkında herhangi bir bilgiye erişilememiş, bir kısmı hakkında ise çok az bilgi bulunabilmiştir.

Daha önce sözü edildiği üzere kurum, meslek haftaları dışında konferanslar da düzenlemiştir. Eldeki yazıda bu konferansların da bulunabilenleri verilmiştir. Türk Coğrafya Kurumu'nun yasalar gereği yapması gereken işlerden bir diğeri de kanunların öngördüğü zamanlarda kongreler toplamaktır. Bu kongrelerin bir kısmı aynı zamanda meslek haftasıyla birlikte düzenlenmiş, bazı kongrelerde ise tıpkı meslek haftalarında olduğu gibi çeşitli konferanslar verilmiş, tebliğler sunulmuştur. Bu yazıda, kongrelerle birlikte yapılan meslek haftaları, öncelikli olarak meslek haftaları sıralaması içinde ele

*) Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ.htuncel@firat.edu.tr

alınmış, kongrelerde sunulan tebliğlerden bulunabilenleri de ayrıca listelenmiştir.

Aşağıdaki listelerin hazırlanması şöyle bir düzenle yapılmıştır:

İlk önce kaçınıcı meslek haftası olduğu, düzenlenme tarihleri ve yeri verilmiştir. O meslek haftasına ilişkin özel bir nitelik varsa bu da ayrıca ifade edilmiştir. Bunun dışında şayet herhangi bir araştırma inceleme gezisi yapılmışsa bunların sadece yerleri yazılmıştır. Diğer taraftan, sunuş, açış konuşmaları, sergiler vs. gibi konular ile, çoğunlukla meslek haftalarında yapılan, kurumun çeşitli organlarının toplantılarına ilişkin bilgiler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Böylece sunulan tebliğler, sözü edilen şekilde meslek haftalarına göre listelenmiştir. Bu listeleme işleminde ise kesin tarihleri bulunabilenler tarih sırasına göre, şayet tarihleri bulunamamış ise alfabetik olarak sıralama işlemi yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında mevcut literatür taranarak haftalarda sunulan tebliğlerin yayınlanmış olanları tespit edilmiştir. Bu şekilde yayınlanmış olanlar meslek haftası listelerinde parantez içinde, yayınlandığı dergi adı, cilt-sayı numarası, sayfa numarası ve yıl düzeninde verilmiştir. Bazı tebliğler ile basılı halleri arasında isim farklılıkları söz konusudur, böyle durumlarda “Farklı isim” şeklinde bir başlangıç yapılmıştır. Geniş kapsamlı araştırmalara dayalı bazı tebliğler, sonrasında kitap olarak da yayınlanmışsa (Örn. S.Erinç: Doğu Karadeniz Dağlarında Glasyalmorfoloji Araştırmaları, 1944) bunlar belirtilmiştir.

Meslek haftalarının listelerinin ardından, yukarıda sözü edilen konferanslar ile kongrelerde yapılan tebliğ sunumları yine aynı düzen içinde verilmiştir.

Son olarak yararlanılan belgeler kaynakça kısmında gösterilmiştir.

Böylece ilk defa olarak meslek haftalarında sunulan tebliğlerin kesin olarak tespit edilebilenleri ile bunların yayınlanmış olanları bir araya getirilmiş ve yukarıda sözü edilen bu önemli eksik giderilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, en azından tebliğlerin bir kısmının metnine ulaşmak mümkün olabilecektir.

I. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (24-28 Mayıs 1943, Ankara)

24.5.1943

İ. H. Akyol: Son Yer Depremleri.

H. Louis: Köroğlu Dağları.

25.5.1943

H. N. Pamir: Bingöl dağları.

H. S. Selen: Türkiye'nin Yol Sistemi (*Türk Coğ. Derg.*, S: III-IV, s.352-371, 1943).

26.5.1943

C. A. Alagöz: Türkiye'de Dağlık Yerleşmeler.

A. H. Ardel: Güneydoğu Marmara Havzaları (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S: II, s.166-173, 1943).

F. Sanır: Mürted Ovasının Morfolojisi.

27.5.1943

A. T. Tanoğlu: Türkiye Ziraatında Toprak ve Su Problemi.

R. İzbirak: Korumaz ve Hınzır Dağları.

Ankara güneyindeki epijenik vadilere gezi yapılmıştır.

28.5.1943

A. M. Arda: Vidal de la Blache ve Eseri.

D. Bediz: Süveyş Kanalı (*Farklı isim, AÜ DTCF Derg., C:IX, S:3, s.328-347, 1951*).

II. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (11-16 Aralık 1944, Ankara)

İ. H. Akyol: İstanbul İklimi.

A. M. Arda: A. Demangeon, Hayatı ve Eserleri.

A. Ardel: Armutlu Yarımadası (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:11-12, s.35-78, 1949*).

B. Darkot: Boğazların Teşekkülü.

S. Erinç: Doğu Karadeniz Dağlarında Glasyal Şekiller (*Doğu Karadeniz Dağlarında Glasyal morfoloji Araştırmaları adıyla, İÜ Coğrafya Enstitüsü Doktora Tezleri Serisi: 1, 1944, İstanbul*).

R. İzbirak: Uzunyayla Morfolojisi Hakkında Araştırmalar (*Farklı isim, AÜ DTCF Derg., C:III, S:3, s.271-288, 1945*).

H. Özçörekçi: Türkiye Küçük Şehirleri.

H. N. Pamir: Kuzey Anadolu Deprem Bölgesinin Jeolojisi.

N. Pınar: Marmara Bölgesinin Sismolojisi.

H. S. Selen: Türkiye’de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri (*Türk Coğ. Derg., S:7-8, s.97-106, 1945*).

A. Tanoğlu: Türkiye’de Nüfus ve Münasebetleri (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:7-8, s.107-118, 1945 ve İÜ İktisat Fak. Derg., 8/1-2, s.40-53,1945*).

P. Ulliyot: Boğaziçi’ndeki Akıntılar Hakkında Yeni Araştırmalar.

İ. Yalçınlar: İstanbul Boğazı Batısında Morfolojik Araştırmalar (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:5-6, s.131-136, 1944*).

III. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (19-26 Eylül 1945, İzmir)

19.9.1945

A. M. Arda: Coğrafyada Nüfus Fazlalığı Problemi.

C. A. Alagöz: Nur (Amanos) Dağlarında ve Adana Toroslarında Sayfiye Yaylacılığı.

20.9.1945

İ. H. Akyol: Batı Anadolu Morfolojisine Toplu Bir Bakış.

C. R. Gürsoy: Samsun Gerisinde Karadeniz Geçiş İklimi (*Farklı isim, AÜ DTCF Derg., C:VIII, S:1-2, s.113-129, 1956*).

21.9.1945

A. Ardel: Ege Bölgesinde Fiziksel Şartların Beşeri Hayat Üzerine Etkisi.

N. Egeran: Türkiye’de Yeni Yapılan Jeolojik ve Tektonik Etüdlerin Alp Tektonik Bilgileri Üzerindeki Tamamlayıcı Etkileri (MTA Dergisi, Sene:10, S:2/34, s.319-335, 1945).

N. Çitakoğlu: Ceyhan Yarma Vadisi.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

N. A. Pınar: Ege Havzasının Tektoniği.

22.9.1945

İ. Yalçınlar: Mengen Havzasında Jeomorfolojik Görüşler.

S. Trak: Küçük Menderes Boyunda Ekonomik Görüşler.

23-25 Eylül tarihlerinde Çamaltı Tuzlası, Çeşme, Selçuk, Efes ve Kuşadası'na gezi yapılmıştır.

IV. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (19-22 Şubat 1947, Ankara)

19.2.1947

C. A. Alagöz: Trakya'nın Yeryüzü Şekillerine Genel Bir Bakış.

H. S. Selen: Kars-Artvin-Hopa Gerisine Ait Manzaralar.

20.2.1947

S. Erinç: Türkiye'de Kır Yerleşme Şekilleri.

İ. Yalçınlar: İstanbul-Terkos Gölü Arasındaki Bölgede Jeomorfojenik Görüşler.

21.2.1947

İ. H. Akyol: Bir Coğrafyacı Gözüyle Ankara Yaylasının Jeomorfojenik Özelliğine Bir Bakış.

E. Lahn: Türkiye Göllerinin Jeolojik ve Jeomorfojenik Bakımdan Etüdü (*Türkiye Göllerinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüt adıyla MTA Yayınları Seri B, No: 12, 1948, Ankara*).

22.2.1947

A. Ardel: İnegöl Ovası (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:9-10, s.64-95, 1947*).

A. Tanoğlu: Türkiye'de Yükselti Basamakları (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:9-10, s.37-63, 1947*).

V. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (25-29 Mayıs 1948, Ankara)

25.5.1948

İ. H. Akyol: Türkiye'de Bazı Klimograf Tipleri ve Coğrafi Neticeleri.

Ş. A. Kansu: Coğrafi Muhitin İnsan Yapısı Üzerine Etkileri Hakkında.

A. Ardel: Armutlu Yarımadasının Yapısı ve Morfolojisi Üzerine Yeni Görüşler (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:11-12, s.35-78, 1949*).

R. İzbirak: Akdağ ve Güney Çevresinde Jeomorfoloji Müşahedeleri ve Yerleşme (*Akdağ İle Güney Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bu Çevrenin Bayındırlaşması Hakkında Bazı Düşünceler adıyla, AÜ DTCTF Yay. No: 59, 1948, İstanbul*).

26.5.1948

C. A. Alagöz: Elmadağında Yaylacılık.

S. Erinç: Uludağ Üzerinde Glasyal İzler (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:11-12, s.79-94, 1949*).

H. N. Pamir: Ergene Havzası'nın Jeoloji ve Jeomorfolojisi.

İ. Yalçınlar: Çanakkale Yöresinin Jeomorfolojisi Hakkında (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:11-12, s.129-138, 1949*).

27.5.1948

B. Darkot: Türkiye'nin Coğrafi Yörelere Hakkında (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:13-14, s.141-150, 1956*).

H. S. Selen: Eski Devirlerde ve Bugün Adana Ovası.

R. İzbirak: Kayseri Şehri'nin Gelişmesinde Yeni Safhalar.

28.5.1948

A. Tanoğlu: Şeker Kamışı Ziraati ve Sanayii ve Bu Ziraat ve Sanayiinin Türkiye'deki İmkanları (*İÜ Coğ. Enst. Derg., C:3, S:5-6, s.35-45, 1954, Anonim 1948'e göre sunulan tebliğin adı "Beşeri*

ve İktisadi Coğrafya Hakkında"dır).

29.5.1948 tarihinde Çubuk çevresine gezi yapılmıştır.

VI. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (3-9 Mayıs 1950, İstanbul)

3.5.1950

B. Beret: Sera Heyelanı (*Türk Coğ. Derg.*, S:13-14, s. 155-160, 1955).

5.5.1950

C. A. Alagöz: XVI. Milletlerarası Coğrafya Kongresi (Lizbon 1949).

C. R. Gürsoy: Anadolu'nun Güneydoğu Sınırı Hakkında.

8.5.1950

C. A. Alagöz: Türkiye Karst Olaylarına Dair Müşahedeler (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:1, s.86-92, 1943).

T. Yücel: Kasaba-Elmalı Ovaları ile Arasındaki Bölgenin Morfolojik Tekamülü (*Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, C:1, S:2, s.14-24, 1948).

İ. Yalçınlar: Türkiye Rölyefinde Sahre ve Strüktür Tesirleri (*İÜ Coğ. Enst. Derg.*, C:1, S:1, s.67-76, 1951).

Tarihi Belli Olmayanlar:

İ. Kılıç Kökten: Türkiye'de Prehistorik Yerleşme Durumu ve Son Yerleşmelerle Mukayese Denemesi.

A. Tanoğlu: Adapazarı ve Düzce Ovalarında Bazı Müşahedeler.

İ. Yalçınlar: Şile'de Sarıyer-Zekeriya köy Bölgesinin Tektoniği Hakkında Yeni Gözlemler (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Der.*, C:3, S:5-6, s. 112-133, 1954).

İ. Yalçınlar: Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinin Glasyasyon Şekilleri (*İÜ Coğ. Enst. Derg.*, C:1, S:2, s:20-55, 1951).

VII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (28-31 Mayıs 1951, İstanbul)

İ. H. Akyol'a ithaf edilmiş olan bu meslek haftasında sunulan tebliğlerle ilgili olarak sadece aşağıdaki çalışmalar bulunabilmiştir;

C. A. Alagöz: Kanada Coğrafya Semineri Çalışmaları.

A. Ardel: Yukarı Sakarya Havzası (Morfolojik Etüd) (*Türk Coğ. Derg.*, S:13-14, s. 3-24, 1955).

E. Tümertekin: Türkiye'de İçki İstihlâkinin Coğrafi Dağılışı (*İÜ Coğ. Enst. Derg.*, C:1, S:2, s. 70-81, 1951).

VIII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (16-20 Şubat 1953, İstanbul)

Bu meslek haftası A. Macit ARDA'ya ithaf edilmiştir.

C. A. Alagöz: Washington Coğrafya Kongresi Kontrandüsü.

A. Ardel: Burdur-Tefenni ve Yeşilova Bölgesinde Morfolojik Müşahedeler.

O. Erol: Ankara Güneydoğusundaki Elmadağı'nın Jeomorfolojisi Hakkında Müşahedeler (*Ankara Güneydoğusundaki Elma Dağı ve Çevresinin Jeoloji ve Jeomorfolojisi Üzerinde Bir Araştırma adıyla MTA Yayını Seri: D, No: 9, 1956, Ankara*).

S. Erinç: Birleşik Amerika'da Coğrafya Öğretimi.

S. Erinç: Yeni Araştırmalara Göre Dördüncü Zamanda Karadeniz.

C. Gürsoy: Güneydoğu Anadolu'nun Batı Bölümünde Coğrafi Müşahedeler.

H. İnandık: Adapazarı Ovası ve Çevresinde Nüfus ve Yerleşme (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg.*, C:4, S:7, s.66-91, 1956).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

- R. İzbırak: Amik Gölünün Teşekkülü Üzerine Yeni Müşahedeler.
R. İzbırak: Develi Ovası ve Ekonomik Kalkınması Hakkında Müşahedeler (*Develi Ovası ve Ekonomik Gelişmesi adıyla, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No: 91, Coğrafya Enstitüsü No: 5, 1953, Ankara.*)
İ. Ketin: Yellowstone Park ve Colorado Kanyonu.
E. Lahn: Hasankale Bölgesinin Tektoniği ve 3. 1. 1952 Depremi.
N. Pınar: Adana Havzası'nın Jeolojisi ve 22-X-1952 Depremi.
H. S. Selen: Jeopolitik ve Coğrafya.
N. Tunçdilek: Eskişehir Bölgesinde Pancarın Ekonomik Hayat Üzerindeki Tesiri.
F. R. Unat: İlk ve Orta Okullarda Sosyal Bilimler Öğretimi Çerçevesi İçinde Coğrafyanın Yeri.
İ. Yalçınlar: Türkiye'de Bünye ve Yer Şekillerinin Tekamülüne Dair (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., C:2, S:3-4, s.48-62, 1953.*)

IX. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (22-29 Aralık 1954, Ankara)

D. Bediz, T. Yücel, A. Tanoğlu, C. Erentöz ile S. Sevgör meslek haftasına katılmış ama sunum metinleri Tebliğler ve Konferanslar kitabında yayınlanmamıştır öte yandan O. Acıpayamlı 9. Meslek Haftası'na katılmamış ama "Acıpayam Köylerinde Mesken" isimli çalışması tebliğler ve konferanslar kitabında yer almıştır.

22.12.1954

- A. Ardel: Trakya'da Coğrafi Müşahedeler (Farklı isim, tebliğler kitabı s.147-157, 1955 ve İÜ Review, S:3, s.67-73, 1956).
K. Kökten: Karain Mağarasında Türkiye'nin En Eski İskanı Hakkında Alınan Neticeler (*Tebliğler kitabı, s.73-85, 1955.*)
O. Erol: 1953 Yılı Ocak Ayında Trabzon'daki Orman Yangınları Hakkında (*Tebliğler Kitabı, s.129-146, 1955.*)
T. Acaroğlu: Türkiye'nin de İştirak Ettiği Milletlerarası Harita Bibliyografyası Hakkında (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.203-211, 1955.*)

23.12.1954

- E. Bilgiç: M. Ö. 2000'lerde Anadolu ile Mezopotamya Arasındaki Ticari, İktisadi Münasebetler ve Takip Edilen Yollar (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.193-202, 1955.*)
E. Tümertekin: Türkiye'de Kuraklık İndisleri (*Tebliğler kitabı, s.107-118, 1955.*)
Z. Mağdenli: Türkiye Hayvancılığına Coğrafya Bakımından Kısa Bir Bakış (*Tebliğler kitabı, s.165-185, 1955.*)

24.12.1954

- D. Bediz: Türk Denizciliğinin Hususiyetleri ve Gelişme Safhaları.
S. Erinç: Gediz ve Küçük Menderes Deltalarının Morfolojisi (*Tebliğler kitabı, s.33-66, 1955.*)
T. Yücel: İzmir'de Eski Bir Kıyı Çizgisi (*AÜ DTCTF Derg., C:XI, S:2-4, s.279-286, 1953.*)
M. Şenyürek: Pontien Çağda Ankara Civarında Yaşamış Olan Bir Ceylan Türü (*Tebliğler kitabı, s.67-73, 1955.*)

25.12.1954

- İ. Yalçınlar: Türkiye Ormanlarında Disimetrik Sistemler (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.119-127, 1955.*)
N. Karatekin: Türkiye'de Kuraklık Meselesi ve Giderilmesi Çareleri (*Farklı isim, tebliğler Kitabı,*

s.87-94, 1955).

A. Akdoğan: Çukurova ve Ege Ziraat Bölgelerine Mevsimlik İşçi Muhacereti (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.187-192, 1955*).

27.12.1954

R. İzbirak: Muş Ovası Morfolojisi Üzerine Müşahedeler (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.7-13, 1955*).

A. Tanoğlu: Kurak Bölgelerde Ziraat Hayatı ve Bunun Gelişmesi İmkanları.

E. Tümertekin: Türkiye’de Kurak Aylar ve Buğday İstihali (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.135-146, 1955*).

H. İnandık: Adapazarı Bölgesinin Hidrolojisi (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.101-105, 1955*).

F. Baykal: Sarıyer Şarriyajı (*Farklı isim, tebliğler kitabı, s.3-7, 1955*).

28.12.1954

H. S. Selen: Coğrafya ve Şehircilik Bilgisi.

C. Erentöz: Türkiye’de Jeolojik Harita Çalışmaları (*Türk Coğ. Derg., S:15-16, s. 184-187, 1956*).

O. Erol: Koroğlu-Işık Dağları Volkanik Masifinde İki Krater Hakkında (*Farklı isim, tebliğler Kitabı, s.95-105, 1955*).

29.12.1954

S. Sevgör: Memleket Muntazam Haritalarının Hazırlanması Şekli İle Harita Umum Müdürlüğünün Çalışma Tarzı ve Mevcut Haritalarımız.

E. Lahn: Türkiye Tektoniği Hakkında Müşahedeler ve Düşünceler (*Farklı isimle ve N. Pınar ile birlikte: Tebliğler kitabı, s.15-32, 1955*).

X. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (19-24 Mart 1956, İstanbul)

19.3.1956

A. Ardel: Marmara Bölgesinin Relyefine Toplu Bakış (*Farklı isim, Coğrafi Araştırmalar II, İÜ Yayını: 759, s. 20-30, 1958*).

E. Tümertekin: Türkiye’de Kurak Bölge Ziraatında “Güç” Meselesi (*Farklı isim, İÜ İktisat Fak. Mec. C: 16, S: 1-4, s. 197-213, 1956*).

2.3.1956

C. A. Alagöz: 30 uncu Alman Coğrafya Kongresi Hakkında.

S. Erinç: Güney Marmara Yarma Vadilerinin Teşekkülü Hakkında.

21.3.1956

R. İzbirak: Kayseri’de Modern Şehirleşme Hareketleri.

C. A. Alagöz: Milletlerarası 18 inci Rio de Janeiro Coğrafya Kongresi Hakkında.

22.3.1956

T. Yücel: Yukarı Kızılırmak Bölgesindeki Jipsli Seri Üzerine Bazı Müşahedeler (*Türk Coğ. Derg., S:15-16, s.105-114, 1955*).

İ. Ketin: Anadolu’nun Jeolojik Kuzey-Güney Kesiti.

İ. Ketin: Kuzey Amerika’da Yellowstone ve Glacier Milli Parkları Hakkında.

23.3.1956

E. Lahn: Bir Irak Seyahatinden Coğrafi ve Jeolojik Notlar.

A. Akdoğan: Karataş ile Akdağ Arasında Ekonomik Coğrafya Müşahedeleri.

XI. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (4-10 Şubat 1957, Adana-Mersin-Antakya)

Sunulan tebliğlerle ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

XII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (Kasım 1957, Eskişehir-Bursa)

Bu meslek haftası ile ilgili olarak sadece aşağıdaki çalışma bulunabilmiştir.

C. R. Gürsoy: Su Kuvveti ve Enerji Tesislerimiz (*Coğrafya Haberleri*, S:1, s.2-5, 1959).

XIII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (12-16 Kasım 1959, Konya)

12.11.1959

S. Erinç: Bölge Planı Nasıl Yapılır (*İÜ Coğ. Enst. Derg.*, C:5, S:10, s.36-51, 1959).

C. R. Gürsoy: Kıbrıs Müşahedeleri (*AÜ DTCF Derg.*, C: XX, S:3-4, s.161-212, 1962).

C. A. Alagöz: Beyşehir Gölü ve Seydişehir Suğlası.

13.11.1959

S. Öngör: İmroz Adasında Tipik Bir Yerleşme Şekli Hakkında (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:20, s.72-82, 1960).

T. Yücel: Demiryollarının İstasyon Nüfuslarının Üzerine Etkisi (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:20, s.143-148, 1960).

F. R. Unat: Başka Merkezlerde Coğrafya Derslerine, Müfredatına ve Ders Saatlerine Bir Bakış.

B. Darkot: İç Anadolu Bölgesi'nin Konya Bölümü: Coğrafi Karakterler.

14.11.1959

E. Tümertekin: Türkiye'de Yağışlı Günler (*Cöntürk ile birlikte, İÜ Coğ. Enst. Derg.*, C:5, S:10, s.129-136, 1959).

16.11.1959

S. San: Çaycılığımızın Son Senelerdeki Gelişmesi ve Türkiye Ekonomisine Tesirleri.

E. İlhan: Anadolu'nun Volkanik Kayaçları ile Tektonik Strüktürleri Arasındaki Münasebet.

E. Tümertekin: Müstakbel Demir - Çelik Sanayimiz Nerede Kurulmalıdır? (*Farklı isim, İÜ İktisat Fak. Mec.*, C:20, No:1-4, s.183-198, 1960).

İ. Yalçınlar: Sultan Dağları.

14.11.1959 tarihinde Konya Ereğli'sine, 15.11.1959 tarihinde İvriz kaynağı, Eti kabartması ile Ayrancı Barajı çevresine gezi yapılmıştır.

XIV. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (19-22 Kasım 1962, İstanbul)

19.11.1962

S. Arısoy: Türkiye Balıkçılığımızın Reorganizasyonu (*Türk Coğ. Derg.*, S:22-23, s.113-146, 1964).

A. Köksal: Kızılırmak Doğusunda Ankara'nın Üç İlçe Merkezi (*Türk Coğ. Derg.*, S:22-23, s.169-186, 1964).

22.11.1962

İ. K. Kökten: Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri (*Türk Coğ. Derg.*, S: 22-23, s.17-28, 1964).

İ. Yalçınlar: Orta Anadolu'da Jeomorfolojik Müşahedeler (*Türk Coğ. Derg.*, S: 22-23, s.29-43, 1964).

XV. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (29 Mayıs-3 Haziran 1963, Samsun)

Bu meslek haftası ile ilgili olarak sadece aşağıdaki çalışmalar bulunabilmiştir.

C. A. Alagöz: Ankara Kuzeyinde Ovacık Çanağı ve Ayvalı Boğazı (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:22-23, s.1-16, 1964).

C. R. Gürsoy: Kıbrıs Müşahedeleri (*AÜ DTCF Derg.*, C: XX, S:3-4, s.161-212, 1962).

İ. K. Kökten: Diptarihte Samsun.

XVI. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (30 Kasım-4 Aralık 1964, İstanbul)

Bu meslek haftası, VII. Türk Coğrafya Kongresi ile birlikte yapılmıştır.

30.11.1964

C. Alagöz: Londra XX. Milletlerarası Coğrafya Kongresi Hakkında.

1.12.1964

A. Ardel: Anadolu Havzalarının Teşekkül ve Tekamülü (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., C:8, S:15, s.60-73, 1965*).

C. R. Gürsoy: İngiltere’de Coğrafi Müşahedeler.

2.12.1964

S. Erinç: İzlanda: Ateş, Buz, Balık.

H. İnandık: Karadeniz Bölgesi Florası.

3.12.1964

N. Öztekin: Memleketimizde Günlük Azami Yağışlar (*Farklı isim ve R. Çetin ile birlikte, Türk Coğ. Derg., S:24-25, s.263-272, 1968*).

H. Cöntürk: Memleketimizde Akarsu Debi Bölgeleri (*Türk Coğ. Derg., S:24-25, s.255-262, 1968*).

T. Bilgin: Gümüşhane (Gavur) Dağlarında Glasyal Morfoloji Araştırmaları (*Gâvur Dağı Kütlelerinde Glasyal ve Periglasyal Topografya Şekilleri adıyla İÜ Yayınları 1494, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 58, 1969, İstanbul*).

XVII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (2-8 Kasım 1965, İstanbul)

Bu meslek haftası ile ilgili olarak sadece aşağıdaki çalışma bulunmuştur.

C. A. Alagöz: Kızılıрмаğın Tuzluluğu (*Farklı isim, AÜDTCF, Coğ. Araşt. Derg., S:1, s.1-16, 1966*).

XVIII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (14-17 Aralık 1967, Ankara)

Bu meslek haftası, VIII. Türk Coğrafya Kongresi ile birlikte yapılmıştır.

14.12.1967

E. İlhan: Avrupa’da Petrol Arama ve Üretiminde Yeni Gelişmeler (*Türk Coğ. Derg., S:24-25, s.214-231, 1968*).

E. Akkan: Tarfala (İsveç) Buzul Araştırma İstasyonu (*AÜDTCF Coğ. Araşt. Derg., S:2, s.103-140, 1968*).

15.12.1967

İ. Yalçınlar: Türkiye’de Bazı Jeomorfolojik Müşahedeler (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:31, s.1-6, 1996*).

S. Öngör: Türkiye Milli Gelirinde Tarım İstihalleri Gelirinin Yeri ve Coğrafi Dağılışı (*Farklı isim, AÜ Siyasal Bil. Fak. Derg., 21/2, s.25-38, 1966*).

O. Erol: Konya Kuzeydoğusunda Pleistosene Ait Göl Kıyıları.

İ. H. Kuran: Alpullu-Babaeski Ovasının Hidrojeolojik Etüdü.

Y. Dönmez: Trakya Stebi Problemi (*İÜ Coğ. Enst. Derg., C:8, S:16, s.67-85, 1967*).

16.12.1967

C. A. Alagöz: Türkiye İdari Teşkilatında Coğrafyadan Faydalanma (Üniversitede Mahalli Etüdlerin Yeri ve Önemi).

N. Sözer: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Göçebe Aşiretler Problemine Coğrafi Bir Bakış.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

17.12.1967 tarihinde Ovacık Köyü ve Bayındır Barajına gezi yapılmıştır.

XIX. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (4-8 Şubat 1970, Ankara)

4.02.1970

C. A. Alagöz: Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş (*Ayrıca, Milletlerarası 1. Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, s.13-41, 1971*).

E. İlhan: Türkiye’de Tabii Gaz İmkanları.

A. Demir: Modern Ulaşım Sistemleri.

5.02.1970

İ. K. Kökten: Akdeniz Kıyılarımızın Diptarihi.

A. N. Sözer: Erzurum Yakınında Şıh Köyü Mesken Tipleri (*Farklı isim, Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg., S:4, s.121-124, 1972*).

A. Tandoğan: Çayeli-Pazar Yöresinde Yaylacılık.

6.02.1970

M. Yalkı: Liselerde Coğrafya Öğretimi Üzerine.

R. Turfan: İstanbul’un Su Sorunu.

E. İlhan: Türkiye’nin Yeşil Kayaç Problemi Hakkında Yeni Müşahede ve Düşünceler.

M. T. Tarkan: Çoruh Vadisinin İskan Özellikleri (*Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg., C:1, S:1, s.115-123, 1970*).

7.02.1970

C. R. Gürsoy: Kıbrıs Müşahedeleri.

N. Erdentuğ: Tabii Çevrenin Kültür Değişmesi (Toplum Kalkınması) İndaki Rolü.

8.02.1970 tarihinde Ankara, Kalecik ve Elmadağı’na gezi yapılmıştır.

XX. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (21-24 Ağustos 1971, Erzurum, 25-28 Ağustos 1971, Malazgirt ve Ahlat)

Malazgirt Zaferinin 900. Yıldönümü Münasebetiyle düzenlenen bu meslek haftası sırasında IX. Kongre de yapılmıştır.

21.08.1971

T. Bilgin: Munzur Dağlarının Glasyal ve Periglasiyal Morfolojisi (*Munzur Dağları Doğu Kısmının Glasyal ve Periglasiyal Morfolojisi adıyla, İÜ Yayınları No: 1757, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 69, 1972, İstanbul*).

B. Darkot: Doğu Anadolu’nun Coğrafi Özellikleri (*Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg., S:5, s.111-118, 1972*).

F. Kırzioğlu: Türkiye’nin Kuzeydoğusunda ve Sınır Ötesinde Yanlış Yazılan Coğrafya Adları.

22.08.1971 tarihinde Erzurum çevresinde gezi yapılmıştır.

23.08.1971

İ. Atalay: Yüzeysel Akışa Geçen Su Miktarının Tayin Edilmesi (*Türk Coğ. Derg., S:26, s.135-145, 1975*).

T. Yücel: Toprak Reformu Hakkında Coğrafi Düşünceler (*Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg., S:5, s.119-132, 1972*).

A. Köksal: Doğu Anadolu Turizm Coğrafyasına Dair (*AÜDTCF Coğ. Araş. Derg., S:5-6, s.127-138, 1972*).

T. Tarkan: Malazgirt İlçesinde Beşeri Coğrafya Araştırmaları (*Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg., S:4, s.111-120, 1972*).

İ. Yalçınlar: Doğu Anadolu’nun Jeolojik Yapısı ile Tabii Kaynaklar ve Maden Yataklarının Bağlantısı (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., C:10, S:18-19, s.35-56, 1973*).

E. İlhan: Doğu Anadolu Jeomorfolojisini Etkileyen Jeolojik Olaylar.

M. Emiroğlu: Erzurum Kır Yerleşmelerinin Ortalama Yüzölçümleri, Parsel Sayıları ve Parsel Büyüklükleri ile İlgili Bir Araştırma (*AÜ DTCF Derg.*, C:XXVIII, S:1-2, s.155-195, 1974).

24.08.1971

C. R. Gürsoy: Doğu Anadolu'nun Tabii Yolları.

N. Sözer: Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık (*Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık –Coğrafi İnceleme- adıyla 1972, Ankara*).

A. Tandoğan: Çayeli-Pazar Yöresinde Çay Ziraati.

A. Bilge: Konya Ovasında Tarla Ziraati.

R. Turfan: İstanbul Şehri ve Şehirde Bulunan Önemli Su Kaynakları.

A. Acar: Tortum ve Çevresinde Heyelan.

S. Arısoy: Yabansal Besin Bitkilerinin Ekonomik Coğrafi Önemi (*AÜ DTCF Derg.*, C:XXVII, S:1-2, s.43-127, 1971).

C. A. Alagöz: Coğrafya Gözüyle Doğu Sınırlarımız.

25.08.1971 tarihinde Hasankale, Eleşkirt, Ağrı, Tutak, Patnos, Erçiş ve Ahlat çevresine gezi yapılmıştır.

27.08.1971 tarihinde C. A. Alagöz ile C. R. Gürsoy'un Ahlat'ta konferans tekrarı ve çevre gezisi yapılmıştır.

28.08.1971 tarihinde Van Gölü kıyıları, Nemrut Dağı Krateri ve Ahlat çevresine gezi yapılmıştır.

XXI. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (20-28 Eylül 1972, İzmir)

20-23 Eylül arasında İzmir ve çevresine geziler yapılmıştır.

25.9.1972

B. Darkot: Ege Bölümünde Coğrafi Gözlemler.

Y. Dönmez: Kütahya Ovası ve Çevresinin Coğrafi Özellikleri (*Türk Coğ. Derg.*, S:26, s.34-47, 1975).

F. Kırzioğlu: Osmanlı Mülki İdaresinde "Akar-Bakar" a Göre Sınırların Çizilmesi ve "Korgan" lar- "Deliktaş" lar (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:26, s.106-117, 1975).

R. Baydur: Konya'da Erozyon.

A. Perçin: Şehircilikte Coğrafyacının Rolü.

İ. Atalay: Gediz Nehri Havzasında Toprak Erozyonu Problemleri Üzerine Bir Araştırma (*Jeomorfoloji Derg.*, S:9, s.51-82, 1980).

T. Tarkan: Bayburt Çevresinde Coğrafi Müşahedeler (Ekonomik Olanakları ve Kalkınmada Önemi) (*Farklı isim, Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg.*, S:5, s.83-88, 1974).

26.9.1972

S. Arısoy: Türkiye Ekonomisinde Balık Üretmeciliği.

C. A. Alagöz: Karst Olayları Üzerine Yeni Müşahedeler (Antalya Liman Koyağı) (*Farklı isim, Jeomorfoloji Derg.*, S:5, s.33-41, 1973).

İ. Ketin: Ay Hakkında Yeni Bilgiler (*Türk Coğ. Derg.*, S:26, s.4-18, 1975).

İ. Yalçınlar: Ege Denizi Kıyılarının Jeomorfolojik Tekamülü.

T. Aygen: "Speleologie" ve Türkiye Mağaraları.

A. S. Biricik: Mardin ve Mücavir Mıntıkasının Jeomorfolojisi (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:26, s.121-134, 1975).

27.9.1972

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

A. Bilge: Konya'da Süt ve Mamülleri Endüstrisi (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:26, s.150-152, 1975*).

M. Ardos: Karaman Çevresinde Jeomorfolojik Müşahedeler (*Farklı isim, Türk Coğ Derg., S:26, s.118-120, 1975*).

M. Tuncel: Ege Bölgesi Şehirleri.

E. Şen: Ankara Şehri Mesken Alanlarının Gelişimi (Gecekondu Sorunu Açısından) (*Türk Coğ. Derg., S:26, s.73-86, 1975*).

28.9.1972

O. Erol: İç Anadolu'nun Plüvyal Göl Havzalarında (Tuzgölü-Konya-Burdur) Jeomorfoloji Araştırmaları.

C. R. Gürsoy: Batı Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası.

XXII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (6-18 Ağustos 1973, Konya)

Bu meslek haftası Milli Eğitim Bakanlığı'nın 54 Numaralı 'Yurt Tanımada Coğrafya Kursu' ile birlikte yapılmıştır.

6.8.1973

C. A. Alagöz: Coğrafyada Yakın Çevre Etüdüleri.

A. N. Sözer: Güneydoğu Anadolu'nun Nüfus ve Kıy Yerleşme Coğrafyasıyla İlgili Yeni Gözlemler (*Farklı isim, Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri, s.171-207, 1974*).

C. R. Gürsoy: Konya ve Çevresinin Coğrafyası hakkında.

N. Mülazımoğlu: Mersin-İskenderun Arasında Kıyı Kumulları ve Şekilleri.

7.8.1973

T. Yücel: Türkiye'nin Sanayileşmesi (*Farklı isim, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, s.71-80, 1973*).

A. S. Biricik: Akşehir ve Eber Gölü Depresyonu.

A. Bilge: Konya Şehrini Tarihi ve Coğrafi Yönleriyle Tanıtma.

S. Arısoy: Türkiye Su Ürünleri ve Ekonomisi Kalkınma Planları ve Politikaları.

8.8.1973

C. R. Gürsoy: Coğrafya Öğretiminde Müşahedenin Önemi (Kıbrıs Misali Üzerinde).

İ. Atalay: Sultan Dağlarında Toprak Erozyonu Araştırmaları (*Türk Coğ. Derg., S:26, s.48-72, 1975*).

A. Demir: Türkiye'de Enerji Meseleleri (Kaynakları, Üretim ve Tüketim).

M. Yemez: Ülkeler Coğrafyasında İstatistik ve Öğretimde Yeni Bilgiler Sağlanmasında Karşılaşılan Güçlükler.

9.8.1973

T. Aygen: Speleoloji İlimi ve Karstik Kaynaklar.

İ. Atalay: Akarçay Kapalı Havzasında Plüvyal ve İnterplüvyal Devreler.

C. R. Gürsoy: Coğrafya Öğretiminde Harita ve Diğer Araçlardan Faydalanma.

İ. Yalçınlar: Amenajman, Teknoloji ve Coğrafya (*Türk Coğ. Derg., S:26, s.19-23, 1975*).

10-17 Ağustos tarihleri arasında Seydişehir, Konya, Mersin, Adana, Antakya ve Niğde çevresine geziler yapılmıştır.

XXIII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (8-13 Temmuz 1974, Trabzon)

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 115 sayılı 'Yurt Tanımada Coğrafya' kursu ile birlikte

yapılan bu meslek haftası sırasında X.Türk Coğrafya Kongresi de düzenlenmiştir.

8.7.1974

C. A. Alagöz: Türkiye Tabiatının Korunması İle İlgili Yeni Müşahedeler.

C. R. Gürsoy: Trabzon ve Çevresi Gezi Alanının Coğrafyası Hakkında.

9.7.1974

T. Yücel: Türkiye’de Endüstrinin Dağılışı (*Farklı isim, Türk Kültürü Araştırmaları, XI-XIV (1973-1975), s. 5-9, 1975*).

İ. Atalay: Muş Ovası Toprakları.

A. S. Biricik: Karapınar Civarında Su Problemi.

İ. Yalçınlar: Türkiye’de Tabii Kaynakların Değerlendirilmesinde Coğrafyanın Rolü.

E. Şen: Diapozitiflerle Türkiye.

A. İ. Demirsoy: Coğrafya Öğretiminde Dikkat Edilecek Hususlar (Bu sunum Gürsoy’un (1975) listesinde yer almamaktadır).

10.7.1974

M. Tuncel: Karadeniz Bölgesinde Şehir Tipleri.

C. R. Gürsoy: Trabzon Şehir İncelemesi.

İ. Yalçınlar: Trabzon Sekileri.

11.7.1974

K. Erguvanlı, F. Tarhan: Doğu Karadeniz Bölgesi Heyelanları ve Etkileri.

H. Çelebi: Karapınar’da Rüzgar Erozyonu Çalışmaları.

M. Ardos: Barla Dağı Civarının Jeomorfolojisi ve Barla Dağında Kuaterner Glasyasyonu (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., S:20-21, s.151-168, 1977*).

A. S. Biricik: May Barajı.

C. A. Alagöz: Güneybatı Anadolu ve Komşu Bölgelerde Karst.

İ. Atalay: Muş-Palu Arasında Demiryolunu Tehdit Eden Kütle Hareketleri (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., S:20-21, s.263-277, 1977*).

A. Nişancı: Türkiye’de Kurak-Nemli Alanların Dağılışı (*Ata. Üniv. Edb. Fak. Araşt. Derg., S:7, s.235-246, 1976*).

12.7.1974

İ. Yalçınlar: Doğu Karadeniz Bölgesinin Jeomorfolojisi.

M. T. Tarkan: Doğu Karadeniz Bölümünün Nüfus ve Yerleşme Özelliklerinin Ana Çizgileri (*Ata Üniv. Edb. Fak. Araşt. Derg., S:7, s.203-218, 1976*).

N. Mülazımoğlu: Mersin-Ceyhan Nehri Ağızı Arasındaki Kıyı Depolarında Ağır Mineral Prospeksiyonu.

A. Tandoğan: İncesu Vadisinde (Çayeli) Coğrafya Gözlemleri (*AÜ DTCF Coğ. Araşt. Derg., S:11, s.91-110, 1988*).

Ş. Yeğin: Hammaddeler ve İktisadi Önemleri.

T. Tarkan: Ege Denizi ve Kıta Sahaneliği Sorunları (*Farklı isim, Ata. Üniv. Edb. Fak. Araşt. Derg., S:7, s.219-234, 1976*).

13.7.1974

C. R. Gürsoy: Coğrafya Öğretiminde Metod ve Araçları.

A. N. Sözer: Doğu Karadeniz Bölgesinin Ekonomik Coğrafyası.

M. Bedrifer: Coğrafi Yönleriyle İran’da Akdevrim.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

14-20 Temmuz tarihlerinde Trabzon, Rize ve Artvin çevresine geziler yapılmıştır.

XXIV. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (21 Temmuz-1 Ağustos 1975, Çanakkale)

Bu meslek haftası, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 16 Sayılı Coğrafya Kursu ile birlikte yapılmıştır.

21.7.1975

C. R. Gürsoy: Gezi Alanının Coğrafyası Hakkında.

C. A. Alagöz: Yabancı Dillerde Coğrafya Yayınları Üzerine.

İ. Yalçınlar: Çanakkale Bölgesinin Jeomorfolojisi.

O. Erol: Çanakkale Boğazının Kuaterner Depoları.

M. Tuncel: Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., S:20-21, s.119-128, 1977*).

22.7.1975

B. Darkot: Çanakkale Boğazı.

D. Bediz: XVI. Yüzyıl Osmanlı Gemiciliği (Politik, Ekonomik ve Stratejik Yönleriyle).

E. Akkan: Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi (*Aynı isimle, AÜ DTCF Yay. No:261, 1975, Ankara*).

C. R. Gürsoy: Coğrafya Öğretiminde Metod ve Araçlar.

A. Perçin: Coğrafi Özellikleriyle Belediyelerimiz.

M. Bedriker: Tebriz Monografyası Hakkında.

23.7.1975

S. Erinç: Türkiye Toprakları.

E. Akkan: Bazı Jeomorfoloji Kavramları Üzerine Düşünceler.

M. Birhekimoğlu: D.S.İ. Gn. Müdürlüğü Meteoroloji İstasyonları ve 1/800.000 Ölçekli Havza Eşyağış Haritası Hakkında.

C. R. Gürsoy: Coğrafya Öğretiminde Müşahedenin Önemi (Kıbrıs Misali Üzerinde).

T. Tarkan: Ege Denizi ve Kıta Sahaneliği Sorunları (*Farklı isim, Ata. Üniv. Edb. Fak. Arş. Derg., S:7, s.219-234, 1976*).

M.Ardos: Şarkikaraağaç-Gelendost Arasının Jeomorfolojisi.

24.7.1975

H. Çelebi: Ülkemizde Sel Felaketleri.

F. Kırzioğlu: "Karun" (Erzurum) lu Hakob'un Erzurum Eyaleti Coğrafyası (1653) ve Bunun Çağdaş Kaynaklarla Mukayesesi.

S. Tılı: Adıyaman ve Urfa'nın Turizm Yönünden Önemi.

M. D. Çitçi: Türkiye Coğrafyası Programı Hakkında.

24 Temmuz 1 Ağustos tarihlerinde Çanakkale, Edirne ve Balıkesir'e geziler yapılmıştır.

XXV. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (21-30 Temmuz 1976, Mersin)

Bu meslek haftası Milli Eğitim Bakanlığı'nın 8 Numaralı Coğrafya Kursu ile birlikte yapılmıştır.

21.7.1976

C. A. Alagöz: Türkiye'de Çevre Sorunları.

H. Çelebi: Türkiye'de Toprak Erozyonu Sorunu.

C. R. Gürsoy: Gezi Alanının Coğrafyası Hakkında.

H. Kara: Çukurova'da Pamuk İşleyen Endüstri Kollarının Dağılışı.

22.7.1976

T. Yücel: Türkiye ve Menteşe Adaları.

İ. Atalay: Akarsularımızda Taşınan Katı Materyal (Sediment) Miktarları ve Akarsularımıza Katı Materyal Veren Kaynaklar (*Farklı isim, Ata. Üniv. Edb. Fak. Araşt. Derg.*, S:8, s.165-197, 1978).

A. S. Biricik: Kırkağaç Ovası (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg.*, S:23, s.77-94, 1980).

A. N. Sözer: Fransız Üniversitelerinde ve Özellikle Aix-Marseille II Üniversitesinde Coğrafya Öğretimi.

F. Kızıoğlu: İçel'de Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Coğrafya Adları Üzerinde Bir Deneme.

23.7.1976

İ. Yalçınlar: Türkiye'de İktisadi ve Beşeri Faaliyetler ve Tabii Faktörler.

O. A. Taşyürek: Çukurova Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojik Sitlerine Toplu Bir Bakış.

M. Tuncel: Şehir Yerleşmelerinde Coğrafi Konumun Fonksiyondaki Süreklilik Üzerine Etkisi: İzmit (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg.*, S:22, s.93-96, 1977).

24.7.1976

C. A. Alagöz: Coğrafya Metodu ve Milletlerarası Coğrafya Kongreleri.

A. Acar: İtalya'da Fındık Üretimi ve Bölgeleri.

İ. Atalay: Türkiye'de Vejetasyon Sürelerinin Dağılışı (*Ata. Üniv. Edb. Fak. Araşt. Derg.*, S:7, s.247-280, 1976).

C. R. Gürsoy: Coğrafya Öğretiminde Müşahede ve Araçlardan Faydalanma.

25-29 Temmuz tarihlerinde Mersin, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep çevresine geziler yapılmıştır.

XXVI. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (3-6 Kasım 1978, İstanbul)

3.11.1978

C. A. Alagöz: Bir Tabiat Harikasının Dramı: Pamukkale.

A. N. Sözer: 1/250.000 Ölçekli Güneybatı Anadolu Turizm Haritası.

4.11.1978

M. Y. Hoşgören: Ege Bölgesi Kuzeyinde Bir Karstik Yöre (*İÜ Yer Bilimleri*, 2/3-4, s.139-148, 1981).

N. Mülazımoğlu: İskenderun Körfezi Çevresinde Kireç Kabuk (Kalker Kabuk) Sahaları.

A. Nişancı: Arpaçay Baraj Sahası (Kars) Fiziki Coğrafya Gözlemleri (*Farklı isim, Ata. Üniv. Edb. Fak. Araşt. Derg.*, S:8, s.121-164, 1978).

H. Doğanay: Ülkemizde Coğrafya Öğretimi, Sorunları ve Çözüm Yolları.

6.11.1978

C. A. Alagöz: Van Reşadiye Polyesi.

5.11.1978 tarihinde İstanbul çevresine gezi yapılmıştır.

XXVIII. COĞRAFYA MESLEK HAFTASI (12-14 Haziran 1998, Edirne)

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu 1991 yılında İzmir'de ortaklaşa bir Coğrafya Meslek Haftası düzenlemişlerdir. Ancak bu meslek haftası ile Türk Coğrafya Kurumu arasında herhangi bir bağlantı söz konusu değildir, bir başka ifade ile Türk

Coğrafya Kurumu'nun 27 numaralı bir meslek haftası yoktur. Bu sebeple aslında 28. numara ile "Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Trakya" adı altında düzenlenen meslek haftasının "27. Meslek Haftası" olarak tanımlanması gerekirdi.

Bu çalışmada sadece Türk Coğrafya Kurumu'nun düzenlediği meslek haftaları ele alındığı için, yukarıda sözü edilen 1991 yılında İzmir'de yapılan hafta hakkında bir bilgi verilmemiştir. Trakya'daki haftada sunulan tebliğler ise şunlardır:

10.6.1998

B. N. Altın: Trakya'da Yerçekillerinin Neotektonik Dönem Jeomorfolojik Gelişmeleri.

A. S. Biricik: Yıldız (Istranca) Dağları Akarsuları.

E. Erlat: Trakya'da Günlük Yağışların Yağış Şiddeti Sınıflarına Dağılımı ve Günlük Maksimum Yağışların İncelenmesi.

T. Koç: Edirne Kent Merkezinin Isıtma Özellikleri.

T. Koç – Ş. Tağıl: Edirne Şehrinde Hava Kalitesi.

H. Turoğlu: İğneada Koyunda CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) İle Arazi Kullanımı Analizi.

M. Ünlü: Ergene Havzasının Hidrolojik Potansiyeli.

İ. Yalçınlar: Trakya'da Doğal Koşullar ve Organize Çiftlik Bölgelerinin Kuruluşu.

O. Yaşar: Türkiye'de Ayçiçeği Üretiminde Trakya'nın Yeri; Bitkisel Yağ Üretimine Katkıları ve Bitkisel Yağ Sanayinde Hammadde Sorunları.

C. Yılmaz: Trakya'da Süpürge Otu Yetiştiriciliğinin Orta Karadeniz Bölümü Üzerindeki Ekonomik Etkileri.

11.6.1998

A. Atıcı: Yakın Gelecekte İstanbul ve Trakya'da Ticaret ve Sanayi İçin Gerekli Bir Liman Yeniköy-Milten Limanı.

S. Ceylan: Trakya'nın Güneybatısında Göçebe Evlere Bir Örnek Gümeler (Avcı Kulübeleri).

H. Çamurcu: Cumhuriyet Döneminde Gelibolu Yarımadasında Nüfus Sayımları Hakkında Bir Değerlendirme.

N. Garipağaoğlu: Avrupa-Asya Anakaralarının Kara Ulaşımı Bağlantısında İstanbul Boğaz Köprülerinin Önemi.

İ. Y. Hacısalihoğlu: Küreselleşme Sürecinde İstanbul ve Trakya.

A. İbrahimov – S. Özözen: Trakya'nın Seçim Coğrafyasının Özellikleri.

Z. Koday: Türkiye'de Yolcu Giriş-Çıkışlarında Edirne İlindeki Gümrük Kapılarının Yeri ve Önemi.

S. Koday: Trakya'da Köy Adalarında Coğrafyanın Etkisi.

R. Özey: 19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası.

M. Tuncel: Trakya Ereğlileri.

12.6.1998

İ. Akova: Ergene Nehrindeki Kirlilik ve Kirliliğin Tarım Alanları Üzerindeki Etkisi.

A. Atıcı: Coğrafya Mesleği Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesinin (ÇED) Önemi Doğrultusunda Bir Örnek: Lüleburgaz Entegre Gübre Fabrikası ÇED Uygulaması.

M. A. Ceylan: Edirne Şehri ve Çevresinde Ekolojik Sorunlar.

G. Küçükaltan: Trakya Yarımadasında Turizme Yönelik Doğal Çekicilik Unsurları.

C. Yılmaz: Durusu (Terkos) Gölü Kenarında Yeni Bir Yapılaşma Alanı ve Bunun Muhtemel

Çevresel Etkileri.

Edirne, Kırklareli, çevresine geziler yapılmıştır.

Meslek haftalarının düzenlenmeye başlamasından daha önce Türk Coğrafya Kurumu'nun yaptığı ilk bilimsel faaliyetler, mesleki konferanslardır. Bu konferanslar 1942 yılında Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde sunulmuştur;

13.5.1942'de H. Louis: İç Anadolu ve Coğrafi Hudutları (*Türk Coğ. Derg.*, S:1, s.51-70, 1943).

20.5.1942'de H. S. Selen: Türkiye'nin Kapalı Ekonomi Ülkesi Olarak Tetkiki (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg.*, S:1, s.42-50, 1943).

27.5.1942'de C. R. Gürsoy: Orta Yeşilirmak Pancar Yöresi ve Şeker Endüstrisi.

3.6.1942'de S. Trak: Giresun-Ordu ve Hinterlandında İskan (*Farklı isim, AÜ DTCF Derg.*, C:II, S:1, s.145-155, 1943).

Türk Coğrafya Kurumu'nun meslek haftaları dışındaki faaliyetlerden biri de kongrelerdir. Kongrelerin bir kısmı (VII, VIII, IX, X) meslek haftaları ile birlikte düzenlenirken, meslek haftası ile birlikte yapılmayan ancak çeşitli tebliğler de sunulan Türk Coğrafya Kongreleri de vardır. Bunlarda sunulan bildiriler ise şunlardır:

TÜRK COĞRAFYA KURUMU II. KONGRESİ (4-8 Ağustos 1947 Ankara)

Bu kongrenin öncesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerine geziler düzenlenmiş, kongrede öncelikli olarak bu geziler ele alınmıştır.

İ. H. Akyol: Türkiye'nin Termik Özellikleri.

İ. H. Akyol: Türkiye Coğrafyasına Umumi Bir Bakış.

C. A. Alagöz, A. Tanoğlu: Kuzey-Doğu Anadolu Coğrafya Gezisi (C. A. Alagöz Bu Tebliği "Kuzeydoğu ve Kuzey Anadolu'da Coğrafya Müşahedeleri" şeklinde ifade etmiştir: Alagöz 1952).

A. Ardel: Batı Anadolu Coğrafya Gezisi.

B. Darkot: Güney ve Güneydoğu Anadolu Coğrafya Gezisi.

N. Egeran: Türkiye'nin Tektonik Birlikleri İle Petrol Yatakları Arasındaki Münasebetler.

E. Lahn: Türkiye'nin Deprem Bölgeleri.

H. N. Pamir: Türkiye'nin Yer Altı Suları.

H. S. Selen: Türkiye'nin 1.500.000 Ölçekli Yeni Haritası.

İ. Yalçınlar: Genel Tektonik Üzerinde Düşünceler.

TÜRK COĞRAFYA KURUMU III. KONGRESİ (Ağustos 1951)

C. A. Alagöz: Filim ve Coğrafya Öğretimi (Alagöz kongrenin 11-15 Ağustos tarihlerinde olduğunu belirtmiştir; C. A. Alagöz 1949-1953 Devresi Faaliyet Raporu).

B. Beret: Çakırgöl Dağında Glasyal İzler (Beret, tebliği 26 Ağustosta sunduğunu ifade etmektedir; *Türk Coğ. Derg.*, S:15-16, s.115-125, 1956).

TÜRK COĞRAFYA KURUMU V. KONGRESİ

(14-20 Temmuz 1958 İstanbul ve Edirne).

14.7.1958: Açılış, kurul toplantıları ve komisyon çalışmaları.

15.7.1958

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

S. Erinç: Karadeniz'in Denizaltı Topoğrafyası (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., C:5, S:9, s.103-114, 1958*).

R. İzbırak: Beypazarı Kasabası Üzerine Bazı Müşahedeler.

N. Pınar: Eskişehir-Bilecik Bölgesi'nin Tektoniği ve Şubat 1956 Depremi.

E. Lahn: Ankara Bölgesi'nin Tektoniği ve Deprem Durumu Hakkında.

16.7.1958

O. Erol: Kırmir Çayı Boyunda Çeltik Tarlaları'nın Yeri İle Vadi Morfolojisi Arasında Münasebet (*Türk Coğ. Derg., S:18-19, s.55-69, 1959*).

E. Tümertekin: Türkiye'de Kadın-Erkek Nisbetinin Dağılışı (*İÜ Coğ. Enst. Derg., C:5, S:9, s.22-49, 1958*).

Z. Öztanrısever: Lise ve Ortaokullarda Coğrafya Haftası.

17.7.1958

C. A. Alagöz: Sokak Etüdlerinden Hareket Ederek Şehirlerimizin İncelenmesi Hakkında Bir Tasarı.

N. Tunçdilek: Türkiye'nin Nüfus Meselelerine Toplu Bakış.

C. R. Gürsoy: Türkiye'nin Coğrafi Taksimatı Hakkında Düşünceler (*Farklı isim, AÜ DTCF Derg., C:XV, S:1-3, s.219-243, 1957*).

18.7.1958: Edirne'ye Geçiş ve Orada İnceleme Gezisi.

19.7.1958

H. İnandık: Türkiye Kıyılarına Genel Bakış (*İÜ Coğ. Enst. Derg., C:5, S:9, s.50-72, 1958*).

E. Tümertekin, H. Cöntürk: Türkiye'de Günlük Maksimum Yağışlar (*İÜ Coğ. Enst. Derg., C:5, S:9, s.115-121, 1958 ve Review, S:4, s.43-49, 1958*).

19-20 Temmuz tarihlerinde Edirne, Çanakkale, Bursa çevresine geziler yapılmıştır.

TÜRK COĞRAFYA KURUMU VI. KONGRESİ (11-15 Temmuz 1961 İstanbul)

11.7.1961

A. Onur: Erzurum ve Çevresinde Kar Yağışları ve Kar Örtüsü Hakkında (*Farklı İsim, Türk Coğ. Derg., S: 21, s. 97-111, 1961*).

S. Öngör: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı ve Coğrafya.

12.7.1961

B. Darkot: Türkiye Nüfusu Üzerine Düşünceler.

C. R. Gürsoy: Kıbrıs Coğrafyasına Dair (*Farklı isim, AÜ DTCF Derg., C:XX, S:3-4, s.161-212, 1962*).

M. Emiroğlu: Artan Nüfusumuz Karşısında Hayvancılığımızın Önemi (*Türk Coğ. Derg., S:21, s.75-96, 1961*).

T. Yücel: Boğazlıyan Çevresinde Coğrafya Gözlemleri (*Farklı isim, İÜ Coğ. Enst. Derg., C:6, S:12, s.123-126, 1961*).

13.7.1961

C. A. Alagöz: Sivas ve Çevresinin Karst Olayları: Jips Karstı (*Genişletilmiş şekliyle Sivas Doğusunda Jipst Karstı Olayı adıyla, AÜ DTCF Yay. No:175, 1967, Ankara*).

S. Öngör: Türkiye'de Dahili Göçlerin 1950 den Sonraki Gidişi Hakkında.

Ö. Sür: Pasinler Ovasında Jeomorfoloji Müşahedeleri (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:21, s.112-122, 1961 ve genişletilmiş şekliyle Pasinler Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi adıyla, AÜ DTCF Yay. No:154, 1964, Ankara*).

E. Tümertekin: İzmir'de Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Dağılışı (*Türk Coğ. Derg., S:21, s.45-62, 1961*).

O. Erol: Asi Nehri Deltası'nın Jeomorfolojisi (*Genişletilmiş şekliyle, Asi Nehri Deltası'nın Jeomorfolojisi ve Dördüncü Zaman Deniz Akarsu Sekileri adıyla, AÜ DTCF Yayın No: 148, 1963, Ankara*).

E. İlhan: Menina Deprem Mühendisliği Kongresi Hakkında.

14.7.1962

A. Ardel: Güneydoğu Anadolu'da Coğrafya Müşahedeleri (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:21, s.140-148, 1961*).

A. Akdoğan: Kaçgar Dağlarında Yaylacılık.

E. Akkan: Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler (*Farklı isim, Türk Coğ. Derg., S:21, s.123-139, 1961*).

15.7.1961

S. Erinç: Türkiye'de Rüzgarlar.

B. Denker: Teknocoğrafya Hakkında (*İÜ Coğ. Enst. Derg., C:6, S:12, s.147-150, 1961*).

KAYNAKÇA

- Alagöz, C. A., 1943, "Türk Coğrafya Kurumunun Amaçları ve Çalışmaları" Türk Coğrafya Dergisi S: 3-4, s. 397-403, Ankara.
- Alagöz, C. A., 1943, "Coğrafya" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C: I, S:5, s.195-200, Ankara.
- Alagöz, C. A., 1945, "Üçüncü Coğrafya Meslek Haftası" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C: IV, S:1, s.150-151, Ankara.
- Alagöz, C. A., 1947, "Dördüncü Coğrafya Meslek Haftası Birinci Jeoloji İlmi Toplantısı" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C:5, S:3, s. 329-338, Ankara.
- Anonim, 1943, "Türk Coğrafya Kurumunun Çalışmaları" Türk Coğrafya Dergisi S:1, s. 97-107, Ankara.
- Anonim, 1947, "Haberler: Coğrafya Kongresi" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C: V, S:4, s. 463-464, Ankara.
- Anonim, 1948, "Beşinci Coğrafya Haftası" 26.05.1948, Ulus Gazetesi.
- Anonim, 1948, "Haberler: Coğrafya Meslek Haftası" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C: VI, S:3, s. 215-217, Ankara.
- Anonim, 1949, "İkinci Türk Coğrafya Kongresi" Türk Coğrafya Dergisi S: XI-XII, s.152-153, Ankara.
- Anonim, 1955, "Haberler: 9.Coğrafya Meslek Haftası" Türk Coğrafya Dergisi S:13-14, s.199-200, İstanbul.
- Anonim, 1959, "XIII. Coğrafya Meslek Haftası" Coğrafya Haberleri S: 3, s.1-2, Ankara.
- Anonim, 1968, "Türk Coğrafya Kurumu VIII. Kongresi ve XVIII. Meslek Haftası (14-17 Aralık 1967)" Türk Coğrafya Dergisi S: 24-25, s.286-287, Ankara.
- Ardel, A., 1955, "Yukarı Sakarya Havzası (Morfolojik Etüd)" Türk Coğrafya Dergisi S:13-14, s. 3-24, İstanbul.
- Ardel, A., 1958, "Marmara Bölgesinin Yapı ve Reliefi ve Bu Münasebetle Ortaya Atılan Problemler" Coğrafi Araştırmalar II. İstanbul Üniversitesi Yayını No: 759, s. 20-30, İstanbul.
- Ardel, A., 1961, "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler" Türk Coğrafya Dergisi S: 21, s. 140-148, İstanbul.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

- Arısoy, S. 1964, "Türkiye Balıkçılığının Reorganizasyonu" Türk Coğrafya Dergisi S: 22-23, s.113-147, Ankara.
- Beret, B., 1955, "Sera Heyelanı" Türk Coğrafya Dergisi S:13-14, s. 155-160, İstanbul.
- Beret, B., 1956, "Çakırgöl Dağında Glasyal İzler" Türk Coğrafya Dergisi S:15-16, s. 115-125, İstanbul.
- Bilgin, T., 1959, "13. Coğrafya Meslek Haftası" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi C:5, S:10, s.174. İstanbul.
- Egeran, N., 1945, "Türkiye'de Yeni Yapılan Jeolojik ve Tektonik Etüdlerin Alp Tektonik Bilgileri Üzerindeki Tamamlayıcı Tesirleri" MTA Mecmuası Sene:10, S:2/34, s.319-335, Ankara.
- Erol, O., 1984, Türkiye Yerbilimleri Bibliyografyası 1825-1980, Bölüm II.1, TÜBİTAK Yay. No: 579, Ankara.
- Güner, Y., 1964, "Türk Coğrafya Kurumu XXI. Meslek Haftası Toplantısı" Jeomorfoloji Dergisi S: 4, s. 141-143, Ankara.
- Gürsoy, C., 1949, "Türk Coğrafya Kurumunun Beşinci Coğrafya Haftası Münasebetiyle" Türk Coğrafya Dergisi S: XI-XII, s.154-157, Ankara.
- Gürsoy, C., 1959, "Su Kuvveti ve Enerji Tesislerimiz" Coğrafya Haberleri S:1, s.2, Ankara.
- Gürsoy, C. R., 1973, "Türk Coğrafya Kurumundan Haberler, XXII. Coğrafya Meslek Haftası Toplantı ve Gezileri" Türkiye Jeomorfologlar Derneği Yıllık Bülteni S:1, s.76-78, Ankara.
- Gürsoy, C., 1975, "Türk Coğrafya Kurumu Toplantı ve Gezileri" Türk Coğrafya Dergisi S: 26, s.153-169, İstanbul.
- İnandık, H., 1953, "Adapazarı Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi No:3-4, s.107-138, İstanbul.
- İzıbrak, R., 1945, "Haberler: Coğrafya Meslek Haftası" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C: III, S:2, s. 233, Ankara.
- İzıbrak, R., 1945, "Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları" AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C: III, S:3, s. 271-288, Ankara.
- Köksal, A., 1962, "Türk Coğrafya Kurumu VI. Kongresi" Coğrafya Haberleri S:4, s.11, Ankara.
- Köksal, A., 1964, "Kızılırmak Doğusunda Ankara'nın Üç İlçe Merkezi" Türk Coğrafya Dergisi S:22-23, s.169-185, Ankara.
- Kökten, İ. K., 1962, "Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular" AÜ DTCF Dergisi C:XX, S:3-4, s.275-276, Ankara.
- Kökten, İ. K., 1964, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri" Türk Coğrafya Dergisi S:22-23, s. 17-27, Ankara.
- Kurter, A., 1960, "Coğrafya Enstitüsünün 1960 Yılı İlmî Faaliyetleri" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi C:6, S:11, s.158-160. İstanbul.
- Tanoğlu, A., 1954, "Şeker Kamışı Ziraati ve Sanayii ve Bu Ziraat ve Sanayiın Türkiye'deki İmkanları" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S:5-6, s. 35-45, İstanbul.
- Tümertekin, E., 1951, "Türkiye'de İçki İstihlâkinin Coğrafi Dağılışı" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S:2, s. 70-81, İstanbul.

Türk Coğrafya Kurumu Meslek Haftaları

- Tümertekin, E., 1953, "Sekizinci Coğrafya Haftası" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S:3-4, Haberler: s. 13-14, İstanbul.
- Tümertekin, E., 1961, "İzmir'de Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Dağılışı" Türk Coğrafya Dergisi S: 21, s. 45-62. İstanbul.
- Türk Coğrafya Kurumu, 1957, Sirküler No:1, Ankara. (H. Tunçel arşivi).
- Yalçınlar, İ., 1951, "Türkiye Röliefinde Sahre ve Strüktür Tesirleri" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S:1, s.67-76, İstanbul.
- Yalçınlar, İ., 1951, "Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinin Glasyasyon Şekilleri" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S: 2, s.20-55, İstanbul.
- Yalçınlar, İ., 1954, "Şile'de Eosen Breş ve Konglomeraları Üzerindeki Falezler (Kocaeli)" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S:5-6, s.112-130, İstanbul.
- Yalçınlar, İ., 1964, "Orta Anadolu'da Jeomorfolojik Müşahedeler" Türk Coğrafya Dergisi S: 22-23, s.29-47, Ankara.
- Yalçınlar, İ., 1977, "X.Türk Coğrafya Kongresi Ve XXIII. Coğrafya Meslek Haftası İle Coğrafya Kursu" İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi S: 20-21, s.296-299, İstanbul.
- Yalçınlar, İ., 1987, "Prof. Dr. Cevat Rüştü Gürsoy" 1 Temmuz 1987 tarihli Tercüman Gazetesi.
- Raporlar ve program duyuruları (H. Tunçel arşivi):
- Alagöz, C. A., 1949-1953 devresi faaliyet raporu.
- Alagöz, C. A., 1952, 17.IV.1952 tarihli faaliyet raporu.
- Alagöz, C. A., 1962-1966 devresi faaliyet raporu.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ülkeler Coğrafyası Kürsüsü, 6.11.1951 tarihli faaliyet raporu.
- Türk Coğrafya Kurumu 1955-1958 faaliyet raporu.
- Türk Coğrafya Kurumu 1958-1961 faaliyet raporu.
- Türk Coğrafya Kurumu V. Kongre Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu VI. Kongre Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu VII. Türk Coğrafya Kongresi ve XVI. Meslek Haftası Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu VIII. Türk Coğrafya Kongresi ve XVIII. Meslek Haftası Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu IX. Kongre ve XX. Meslek Haftası Toplantıları Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu Onuncu Coğrafya Meslek Haftası ve Genel Merkez Kurulu Toplantısı Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu XIII. Coğrafya Meslek Haftası ve Genel Merkez Kurulu Toplantısı Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu XIX. Meslek Haftası Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu XXI. Coğrafya Meslek Haftası Toplantıları Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu XXIV. Coğrafya Meslek Haftası Toplantı ve Gezileri Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu XXV. Coğrafya Meslek Haftası Toplantı ve Gezileri Programı.
- Türk Coğrafya Kurumu XXVI. Coğrafya Meslek Haftası Toplantı ve Gezileri Programı.

